

ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΛΑΔΟΥ - ΜΠΛΕΤΣΑ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

**ΤΑ ΧΑΝΙΑ
ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΙΧΗ**

ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ - ΧΑΝΙΑ 1978

PHILIP J. ZEGLERIS

GRAND CREST GREECE

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΙΧΗ

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΟΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΠΡΟΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΗ: ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1978

PHILIP J. TZABAKIS
ARΧΟΡΟΝΟΥ 7
CHANIA CRETE GREECE

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΑ —
ΑΔΕ. Αριθ. 43989
Χρονικ. Εισαγ. 15/12/1978
Είδος: Αρχιτεκν. Κρήτης
*Αριθ. 722-61 ΚΠΑ

ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΛΑΔΟΥ - ΜΠΛΕΤΣΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΙΧΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ - ΧΑΝΙΑ 1978

Στή μνήμη τῆς « Ἀννιῶς » τῆς ἀδελφῆς μου

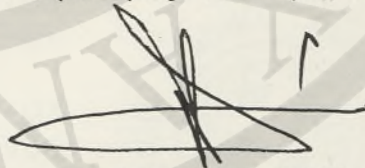
Στήν εξέλιξη καί ανάπτυξη τῆς πόλης τῶν Χανιῶν, ἀπό τά τέλη τῆς Τουρκικῆς Κατοχῆς μέχρι σήμερα, οἱ πρῶτοι Μηχανικοί, οἱ ἐπώνυμοι καί ἀνώνυμοι τεχνίτες, ἔπαιξαν ἓνα ρόλο σημαντικό.

Τά δείγματα τῆς δουλειᾶς τους ἀποτελοῦν τήν Ἀρχιτεκτονική μας κληρονομιά. Μιά κληρονομιά πού δυστυχῶς χάνεται, πού σέ λίγο θά ἔχει ἐξαφανισθεῖ κι ἀπό τή μνήμη ἀκόμα.

Ἡ συγκέντρωση στοιχείων, πληροφοριῶν καί φωτογραφικοῦ ὑλικοῦ γι' αὐτή τήν εξέλιξη τῆς πόλης ἀποτελεῖ τήν προσπάθεια τοῦ Τμήματος Δυτικῆς Κρήτης τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου τῆς Ἑλλάδας, γιά νά βοηθήσει στή διατήρηση τῆς κληρονομιάς.

Ἡ δημοσίευση μέρους μόνο τοῦ ὑλικοῦ πού συγκεντρώθηκε, ἄς θεωρηθεῖ σά μικρή προσφορά στόν τόπο μας.

Γιά τή Διοικούσα Ἐπιτροπή
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Τμήματος

Γ. ΚΑΤΣΑΝΕΒΑΚΗΣ

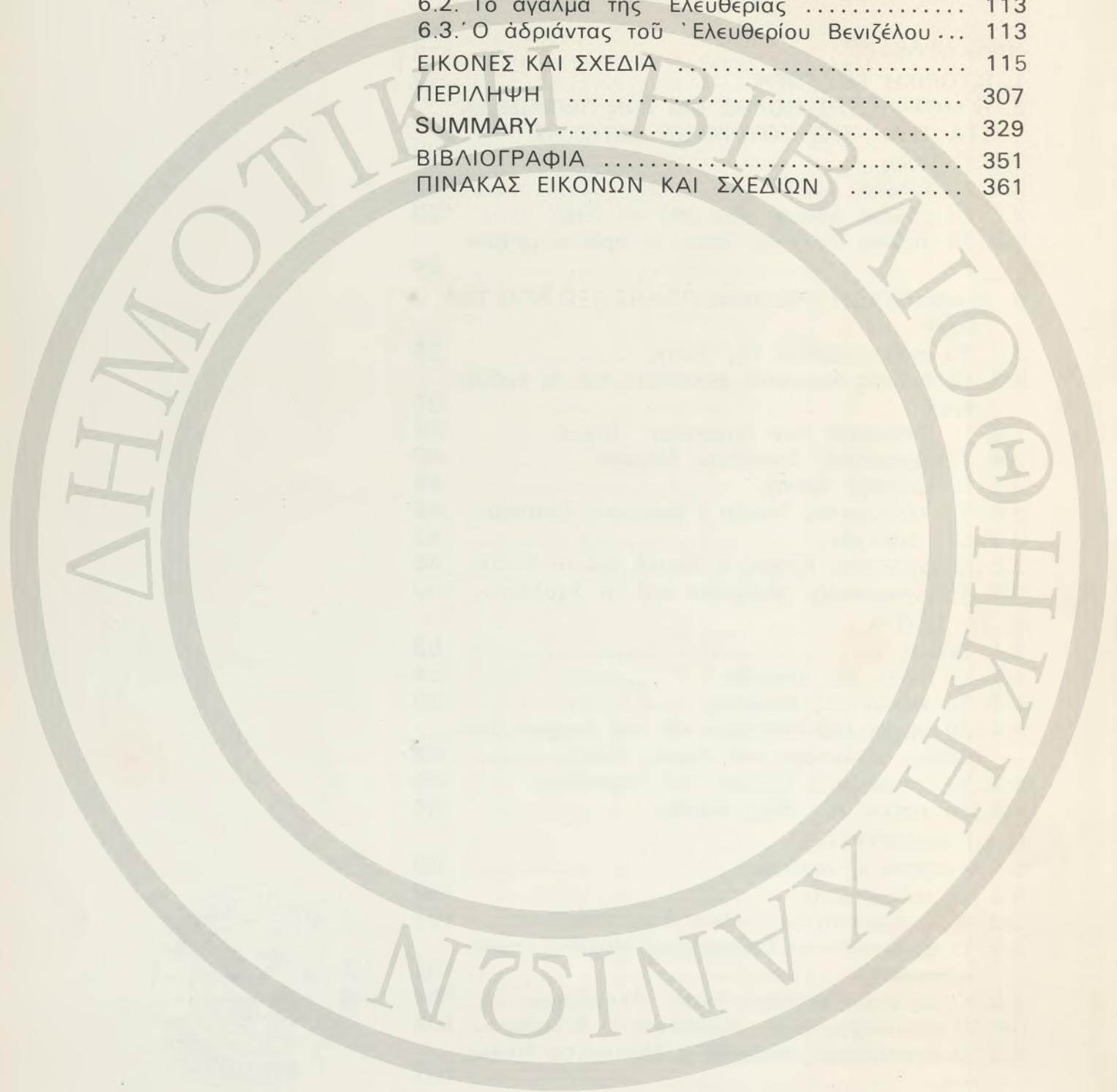

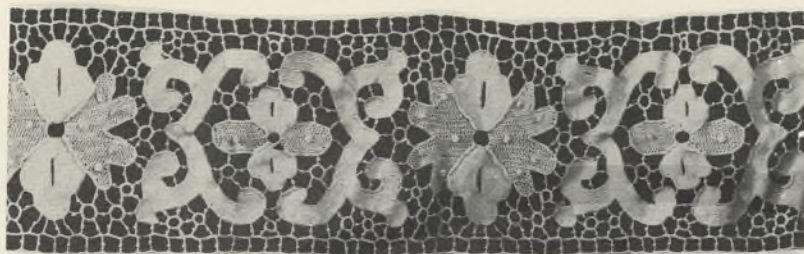
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
2. Η ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	
2.1. Ή Πόλη	21
2.2. Ή Χαλέπα	22
2.3. Οί πρώτοι δρόμοι έξω από τά τείχη	23
2.4. Τά πρώτα Δημόσια έργα, οί πρώτοι μηχανι- κοί	24
3. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΗΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΙΧΗ	
3.1. Τό πρώτο σχέδιο τής πόλης	29
3.2. Οί πρώτες δημοτικές φροντίδες καί τά πρώτα έργα	31
3.3. Ή Ύπηρεσία τών Δημοσίων Έργων	35
3.4. Τό Δικαστικό, Διοικητικό Μέγαρο	40
3.5. Ή Τράπεζα Κρήτης	42
3.6. Τό Κοινοφελές Ταμείο (Ή Αγροτική Τράπεζα)	43
3.7. Οί Έκκλησίες	43
3.8. Ή Δημοτικός Κήπος, ή Βουλή καί τό Ρολόι	48
3.9. Τά Κοινοφελή Ίδρύματα καί τά Σχολεία ..	50
4. ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ	
4.1. Γενικά	53
4.2. Οί τύποι τών σπιτιών	54
4.3. Τά σπίτια τής Χαλέπας	59
4.4. Τά σπίτια του Μπόλαρη καί τών δρόμων Στε- φάνου Δραγούμη καί Λεωφ. Ρώμης	69
4.5. Τά σπίτια του δρόμου του Περιπάτου ...	80
4.6. Τά σπίτια τής Νέας Χώρας	94
5. ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ	
5.1. Λιθοξόοι ή πελεκάνοι	99
5.2. Οί σιδηρουργοί	100
5.3. Ή άγγειοπλάστης Στέλιος Στρατουδάκης ..	101
5.4. Οί άγγειοπλάστες Γεώργιος καί Μιχάλης Ταμπα- κόπουλος	103
5.5. Ή κοσμηματογράφος Κων. Ήλυγιζάκης ...	104
5.6. Ή εργολάβος Κων. Λυγιδάκης ή Κτενιάς ..	105
5.7. Ή εργολάβος Ή Αντώνης ή Μποτώνης Κουρά- κης	107
5.8. Ή πολιτικός καί μηχανολόγος μηχανικός Μιχά- λης Σαββάκης	108

6. Η ΓΛΥΠΤΙΚΗ	
6.1. Τά Ταφικά μνημεία Ἁγίου Λουκά	211
6.2. Τό ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας	113
6.3. Ὁ ἀδριάντας τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ...	113
ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ	115
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	307
SUMMARY	329
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	351
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΩΝ	361

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τήν επίσκεψη τήν "Ανοίξη τοῦ 1975 στή Χανιά τοῦ Προέδρου τοῦ Τ.Ε.Ε. κ. Εὐαγ. Κουλουμπῆ πραγματοποιήθηκε μεταξύ συναδέλφων Μηχανικῶν, μέ διάφορες εἰδικότητες, συζήτηση γιά τήν τύχη ἑνός κτιρίου πού ἀγοράστηκε γιά νά στεγάσει τίς ἀνάγκες τοῦ Τμήματος Δυτικῆς Κρήτης τοῦ Τ.Ε.Ε.

Τό κτίριο, πού κτίστηκε τό 1922 γιά γραφεῖο καί γιά κατοικία τοῦ βουλευτῆ Γερουσιαστῆ Νικολάου Πιστολάκη, εἶναι ἕνα χαρακτηριστικό μεγαλοαστικό σπίτι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἀπό τήν ἀρχή, μέ τή συζήτηση, φάνηκε ἡ ἐπίδραση πού ἔχει δημιουργήσει στή σημερινή γενιά καί τῶν Τεχνικῶν ὁ ρυθμός τῆς ζωῆς, οἱ ἀνάγκες, ὁ ψυχρός προὔπολογισμός τῶν οικονομικῶν ὠφελῶν καί τῆς ἀντιπαροχῆς, τά νέα ὑλικά πού ἔχουν γίνει ἰδανικά μας, ὅπως ἐπίσης καί τό γεγονός ὅτι κάθε ἐνδιαφέρον γιά τήν ἱστορία τοῦ τόπου μας σταματάει ἐκεῖ πού τελειώνουν τά μάρμαρα, τά μνημεῖα»¹. Ἐπίδραση ἰσχυρότατη, πού ἀπ' αὐτή ξεκινοῦν τόσο ραγδαῖες μεταβολές πού δέν ἀφήνουν περιθώρια γιά μιά νηφάλια μέριμνα γιά τή διάσωση μερικῶν ἔστω ἔργων ἀπ' αὐτά πού μᾶς κληροδότησαν οἱ συνάδελφοι καί πατέρες μας τῆς περασμένης γενιᾶς. Καί ὁ κίνδυνος τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ ἀφανισμοῦ σπουδαίων καί ἱστορικῆς σημασίας κτισμάτων εἶναι πιά καί βέβαιος καί ἄμεσος...

Ἡ συζήτηση ἐκείνη γέννησε αὐτή τήν προσπάθεια, σάν ἐλάχιστη ὑποχρέωση, γιά τή διασφάλιση κάποιας ἀδιατάρακτης συνέχειας στόν πλουτισμό, τήν καλλιέργεια καί τήν υπεύθυνη ἀνάπτυξη τῆς πόλης τῶν Χανιῶν καί τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς τῆς κληρονομιάς....

Εἶναι χαρακτηριστικό καί θλιβερό συνάμα, πόσο γρήγορα ἄρχισαν νά ἀλλάζουν οἱ Ἑλληνικές πόλεις τά τελευταῖα χρόνια, ριζικά, πρὶν καλά-καλά προλάβουμε νά τίς γνωρίσουμε, νά τίς ἀντιληφθοῦμε². Καί ἡ νέα πόλη τῶν Χανιῶν ἔξω ἀπό τά τείχη, πού σφιχταγκαλιάζει τήν παλιά, δέν εἶναι ἀκόμη 100 χρόνων, καί ἄρχισε νά γεννιέται ἀπό τά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς. Ξαφνικά ἐδῶ καί λίγα χρόνια

1. Στρατῆ Ἀνδρέαδης, Νεοκλασική Ἀρχιτεκτονική στήν Ἑλλάδα (Εἰσαγωγή), Ἐμπορική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδας, Ἀθῆναι, 1967.

2. Σέμνη Καρούζου Ἀκνήσωτοι οἰκοί, «Νέα Ἔστια», τεύχος 17, σελ. 63-468.

ἄρχισε ν' ἀλλάζει καί αὐτή πολύ γρήγορα. Τῆς ἀλλαγῆς δέν ἔμεινε τελείως ἀμέτοχη καί ἡ παλιά, ἀλλά αὐτή ἔχει κηρυχθεῖ διατηρητέα καί προστατεύεται, καί γι' αὐτό δέν θά μᾶς ἀπασχολήσῃ τώρα. Τό τμήμα ὅμως ἐκεῖνο πού δημιουργήθηκε ἔξω ἀπό τά τεῖχη, ἀπό τά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅταν τά Χανιά ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς Κρήτης, ἡ ἔδρα τῆς Γενικῆς Διοίκησης καί ἡ ἔδρα τῆς ἀρμοστίας, τό κέντρο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος, σέ λίγο καιρό δέ θά ὑπάρχει πιά.

Ἡ ἐξαφάνιση ὅλων τῶν κτισμάτων, αὐτῶν πού συνδέθηκαν μέ τά τέλη τῆς Τουρκικῆς κατοχῆς, μέ τήν Εὐρωπαϊκήν κατοχή καί τά πρῶτα ἐλεύθερα βήματα τοῦ τόπου μας, ἐπίκειται, καί θά ἀφήσῃ δυσαναπλήρωτο κενό στό χῶρο τῆς παράδοσης καί στή διαδοχή τῆς ἀγάπης μέ τήν ὁποία τά περιέβαλε ὁ κόσμος πού τά δημιούργησε.

Γι' αὐτό, στό Τμήμα Δυτικῆς Κρήτης τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου δημιουργήθηκε στήν ἀρχή ἕνα φωτογραφικό ἀρχεῖο, πού αὐτή τή στιγμή περιλαμβάνει 2000 περίπου φωτογραφίες καί φιλμς καί συμπληρώνεται συνεχῶς μέ πληροφορίες, σχέδια καί ὁτιδήποτε εἶναι σχετικό μέ τά πρῶτα κτίσματα τῆς ἔξω ἀπό τά τεῖχη πόλης.

Μέ τή λειτουργία καί παρουσίαση καί τῆς "Ἐκθεσης Ἀρχιτεκτονικῆς Κληρονομιάς, παρουσιάστηκαν μέ τή μορφή μιᾶς διάλεξης μέρος ἀπό τά πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία (φωτογραφίες, πληροφορίες, σχέδια) πού συγκεντρώθηκαν καί ἀπαρτίζουν τά χαρακτηριστικά κτίσματα πού συνδέθηκαν στενά καί μέ τήν νεώτερη ἱστορία μας, τά κτίσματα αὐτά, τῶν εἰδικῶν τῶν μαστόρων³. Συγχρόνως καταβλήθηκε προσπάθεια γιά τήν ἔκδοση σέ βιβλία τῶν στοιχείων αὐτῶν.

Γιά νά ἀπλοποιηθεῖ ἡ διάρθρωση καί παρουσίασή τους, τά χωρίσαμε σέ ἕξι βασικά κεφάλαια, προτάσσοντας μιά πολύ γενική καί σύντομη ἱστορική εἰσαγωγή, γιά νά κατατοπιστεῖ ὁ ἀναγνώστης μέ τά γεγονότα πού ὑφάναν τήν ἱστορική φυσιογνωμία τῆς πόλης.

Στό δεύτερο κεφάλαιο δίδεται ἡ εἰκόνα τῆς πόλης κατά τά τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς. Καί ἀπό τό τρίτο μέχρι τό ἕκτο ἐπιχειρεῖται μιά περιγραφή τοῦ ὕλικου, μέ τήν παρουσίαση τῶν πιό ἀξιόλογων ἀπό τά στοιχεῖα πού μαζεύτηκαν καί πού δημιούργησαν τά κτίσματα ἔξω ἀπό τά τεῖχη.

3. Τσαρούχη Γιάννη, *Νεοκλασσικά σπίτια τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ*, Στέλιου Σκοπελίτη, (Εἰσαγωγικό σημεῖωμα), Ἀθήνα 1977.

Αἰσθάνομαι εὐτυχισμένη γιατί κάθε μέρα πού περνᾶ τό φωτογραφικό ἀρχεῖο, οἱ πληροφορίες καί τά σχέδια συνεχῶς πλουτίζονται μέ νέα στοιχεῖα, καί εὐχομαι ἡ προ-

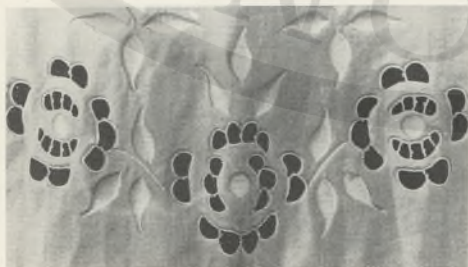
σπάθεια τούτη νά είναι χρήσιμη καί σέ μιά γενικότερη καί πληρέστερη αντιμετώπιση τοῦ θέματος, ἀλλά καί ἡ αἰτία γιά τή συντήρηση ἔστω καί μερικῶν ἀπό τά παρουσιαζόμενα κτίσματα τῆς ἐποχῆς.

Κατά τή διάρκεια τῆς ἔρευνας, ἐπισκέφθηκα καί πάρα πολλούς συμπολίτες, παλιούς καί νέους Χανιώτες καί Χανιώτισσες, πού μέ συγκινητική προθυμία, πίστη καί ἐνθουσιασμό συνέβαλαν στή συγκέντρωση τῶν στοιχείων πού σύνθεσαν αὐτή τήν προσπάθεια. Κοντά στή μεγάλη ἐμπειρία, χαρά καί τιμή πού μοῦ ἔδωσε ἡ γνωριμία καί συνεργασία τους, αἰσθάνομαι καί τήν ὑποχρέωση νά τοὺς εὐχαριστήσω καί μέσα ἀπό τίς γραμμές αὐτές καί ν' ἀναφέρω στή συνέχεια τά ὀνόματά τους μέ ἀλφαβητική σειρά.

Ἄλιγιζάκη Εὐαγγελία, Βαρδάκη Μυρσίνη, Βιρβιδάκη Καίτη, Βλαζάκης Ἀντώνης, Βορεινάκης Παπαμανώλης, Γαλιάτσου Ἀφροδίτη, Γαροφαλάκης Ἀνίκητος, Γεωργιλᾶ Ἀρτεμισία, Γεωργουλάκης Παρασκευάς, Γυπάκης Σπῦρος, Γκάττ Ἀνδρέας, Δασκαλάκης Γιάννης, Δημοτάκη Εἰρήνη, Δημοτάκης Λυκοῦργος, Καβαλιέρου Ἀγλαΐα-Μαργαρίτα, Καλούτσης Γιῶργος, Κατζουράκη Μπιάνκα, Καταλειφός Ἀνδρέας, Κλωνιζάκης Γιάννης, Κουράκης Στέλιος, Κουκούτσης Κώστας, Λυγκούνης Λεωνίδας, Λυγκούνη Μαρία, Λεκάκη Ἀθηνᾶ, Λιγιδάκη-Ἰωαννίδου Μαρία, Μαρκαντωνάκης Θανάσης, Μαρκαντωνάκη Μερόπη, Μαρκαντωνάκη Ρίτα, Μανωλικάκης Λεωνίδας, Μανουσάκης Μανοῦσος, Μαυρακάκη Μαρία, Μητσοτάκη Σταυρούλα, Μητσοτάκη Ζωή, Μιτσοτάκης Θεμιστοκλής, Μελάκης Γιῶργος, Ναξάκης Κων., Ναξάκη Θάλεια, Ξηρουχάκη Ἀγγέλα, Παπαδάκη Εὐαγγελία, Πανηγυράκη-Γαλάνη Αἰκατερ., Παπαδόπετρος Σήφης, Πετρουλάκης Ἀντώνης, Ποθουλάκη Δήμητρα, Παπαγιαννάκης Μιχάλης, Σαββίδη Ρεβέκκα, Συντζανάκης Γεώργιος, Τζουγκαράκης Νίκος, Ταμπακόπουλος Μιχάλης, Φούμης Μιχάλης, Φρονιμάκης Βασίλης, Χατζηδάκη Στέλλα, Χατζηδάκης Ἀναστάσιος.

Χανιά
Δεκέμβριος 1977

Κλάδου-Μπλέτσα Αἰμ.
Ἀρχιτέκτων

1.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Γενικά

Ἡ εὐρύτερη περιοχή τῶν Χανιῶν κατοικεῖται συνέχεια ἀπὸ τὴ Νεολιθική ἐποχή μέχρι σήμερα. Στὴ συνεχή αὐτή κατοίκηση συνέβαλαν οἱ εὐνοϊκές συνθῆκες τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, μερικές ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι:

Ἡ παρουσία νεροῦ (πηγές Ἀγυιάς, Στύλου, Ἀρμένων, Χείμαρροι Κλαδισσός, Κερίτης), ἡ ὑπαρξη καλῆς γεωργικῆς γῆς (κάμπος Χανιῶν), τὸ κλίμα πού εἶναι πρόσφορο γιὰ ἀνθρώπινη διαβίωση καί ἐντατική καλλιέργεια τῆς γῆς καί ἡ παρουσία τοῦ φυσικοῦ ὄρμου τῆς Σούδας μέ τὴ στρατηγική σημασία του. Ἀπὸ τὴ μακραίωνη ἱστορία τῆς περιοχῆς ὑπάρχουν πολλά κατάλοιπα. Πιὸ ὀλοκληρωμένα δείγματα ἄφησε ὁ Μεσαίωνας καί ἡ Τουρκοκρατία. Στὴ νεώτερη Ἑλληνική ἱστορία, ὅπου ἀναφέρεται καί ἡ παρούσα προσπάθεια, ἡ περιοχή τῶν Χανιῶν κατέχει σημαντική θέση ἀπὸ τοὺς ἐπαναστατικούς χρόνους μέχρι τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο καί τὸ Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μνημεῖα αὐτῆς τῆς περιόδου μέ πανελλήνια ἀκτινοβολία ὑπάρχουν πολλά.

1.2. Ἱστορική ἀνασκόπηση

Μετά ἀπὸ τίς ἀνασκαφές τοῦ ἐπιμελητῆ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Κρήτης Γιάννη Τζεδάκη¹ στὴν πλατεία Ἁγίας Αἰκατερίνης, στὴ συνοικία Καστέλλι, ἐνισχύεται ἡ ἄποψη ὅτι στὴ σημερινή θέση τῶν Χανιῶν ἦταν ἡ Ἀρχαία Κυδωνία (εἰκ. 2, 3).

Ὁ γιατρός Onorio Belli, πού ἦλθε στὴν Κρήτη τὸ 1583² καί ἐζήσε πολλά χρόνια στὰ Χανιά, ἀναφέρει ὅτι τότε πού κτίζαν ἀκόμα τὰ τείχη οἱ Βενετσιάνοι, τὸ 1583, ὑπῆρχε θέατρο πού τὸ χάλασαν γιὰ νὰ πάρουν τὰ ὑλικά του καί νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ τὰ τείχη³. Μετά τὸν καθαρισμὸ τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τῆς πόλης εἶναι περισσότερο ὀρατά τὰ κομμάτια ἀπὸ ἀρχαῖα ὑλικά, ἀκέραια μέλη ἀρχαίων κατασκευῶν, πού τὸ κτίζουν καί τὸ συμπληρώνουν (εἰκ. 4, 5, 6).

Ἡ Κυδωνία⁴ ὑπῆρχε καί ἀναφέρεται ὡς τὸ τέλος τῆς Α΄

1. Γιάννη Τζεδάκη, Ἀνασκαφὴ Καστελίου Χανίων, Κρητ. Χρον. Κ', σελ. 326.

2. Σ. Σπανάκη, Τὸ θέατρο στὴ ρωμαϊκὴ Κρήτη, Πρακτικά Β΄ Κρητολ. Συνεδρίου, τ.Β΄ σελ. 151.

3. Ed. Falkner, A description etc, σ. 27.

4. Σ. Σπανάκη, Κρήτη, Β΄ τόμος, σελ. 321.

Βυζαντινῆς περιόδου, ἀφοῦ ἦταν ἔδρα τοῦ Ἐπισκόπου Κυδωνίας καί ἀναφέρεται στή Ζ΄ Οἰκουμενική Σύνοδο τοῦ 787. Ἡ Κυδωνία φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἀπό τοὺς Σαρακηνοὺς τὸ 828 μ.Χ., ὅπως καί οἱ περισσότερες πόλεις τῆς Κρήτης.

Σχετικά μέ τήν ἐτυμολογία τοῦ τοπωνύμιου Χανιά ὑπάρχουν πολλές ἀπόψεις. Κατά τόν Κριτοβουλίδη εἶναι πιθανόν νά εἶναι παραφθορά τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος τῆς Κρήτης *Χθονία*, ἢ νά προέρχεται ἀπό τὸ ὄνομα κάποιου Σαρακηνοῦ Χάνη. Κατά τόν Σ. Ξανθουδίδη μπορεῖ νά προέρχεται ἀπό τὸ ἀραβικό Χάνι, εἴτε ἀπό τὸ Λαχανάς. Κατά τόν Γ. Κουρμούλη⁵ ἀπό τὸ ὄνομα τοῦ ψαριοῦ Χάνος, χανί, Χανιά. Κατά τόν Γ. Καλαϊσάκη⁶ καί τόν Ν. Τωμαδάκη⁷ ἀπό τὸ ἀραβικό Χάνι. Ὁ Ν. Πλάτων⁸ προτείνει ὅτι τὸ τοπωνύμιον Χανιά προέρχεται ἀπό τὸ Ἀλχανία κώμη, πού ἀναφέρεται σέ ἐπιγραφή καί σχετίζεται μέ τή λατρεία τοῦ θεοῦ Βαλχανοῦ ἢ Βελχανοῦ στήν Κρήτη. Ἡ ὀνομασία Ἀλχανία διατηρήθηκε ἀπό τοὺς Ἀραβες, γιατί νόμιζαν πώς ἦταν ὁ ἀραβικός τύπος *Al Hanim*. Οἱ ντόπιοι μεταφέραν τὸ τοπωνύμιον στά Ἑλληνικά κάνοντάς το Χανιά. Ὑστερα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἀπό τόν Νικηφόρο Φωκᾶ οἱ Βυζαντινοὶ ἔκτισαν φρούριο στήν κορυφή τοῦ λόφου πού ἀπό τότε θά πῆρε τὸ ὄνομα Καστέλλι. Σχέδιο τοῦ παλαιοῦ Castello δέν ὑπάρχει. Ἐκεῖνα πού βρίσκονται στά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας ἐγιναν τὸ 17ο αἰώνα, κατά φαντασία τῶν μηχανικῶν. Τὸ τοπωνύμιον Χανιά βρῆκαν οἱ Βενετοὶ τὸ 1252, ὅταν ἀνοικοδόμησαν καί ἀποίκησαν τήν πόλη, καί τὸ ἔκαμαν *La Canea*.

Ἡ ἀρχική ἐγκατάσταση τῶν Ἑνετῶν ἐγίνε στό Καστέλλι, πού τὸ ὀχύρωσαν γιά τήν ἀσφάλειά τους⁹. Ἀλλά σιγά-σιγά οἱ ἀνάγκες τῆς νέας πολιτείας μεγάλωσαν. Ἐτσι τὸ 1336 ἡ Βενετία ἀποφάσισε νά ὀχυρώσει τήν πόλη καί ἄρχισαν τὰ ἔργα πού κράτησαν πολλὰ χρόνια.

Ὁ ἀρχιτέκτονας Michel Sammiceli πού ἦλθε στά Χανιά τὸ 1536 τελειοποίησε τή μορφή τῶν τειχῶν καί ἔκανε σοβαρές τροποποιήσεις καί προσθήκες· τὸ 1563 ἐγιναν νέες προσθήκες ἀπό τόν Γ. Savorgnan καί τόν ναύαρχο Renier. Τὰ τεῖχη τέλειωσαν τὸ 1568 καί στοίχισαν, μαζί μέ τὰ φρούρια Θεodorou, 87.000 δουκάτα. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1645 οἱ Τοῦρκοι ἄρχισαν τήν πολιορκία τῶν Χανιῶν, γιά νά καταλάβουν τήν πόλη στίς 22 Αὐγούστου 1645. Οἱ Τοῦρκοι ἀναστήλωσαν τὰ καταστραμμένα τεῖχη, τὰ ἀνακαίνισαν καί σῶζονταν ἀκέραια μέχρι τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Μέσα ἀπό αὐτά τὰ τεῖχη ἔζησε ἡ πόλη τὰ χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, διατη-

5. Γ. Κουρμούλης, *Περί ἐτύμου τῆς λέξεως Χανιά*, Ἀθήναι 1937.

6. Γ. Καλαϊσάκη, *Περί τῆς προελεύσεως τῆς λέξεως Χανιά*, ἐφημερίδα «Ἐρευνα» 14-12/1899.

7. Ν. Τωμαδάκη, *Λαχανάς κλπ.*, «Ἀθηνα» τόμ. ΜΗ΄ 1938, σελ. 91-118.

8. Ν. Πλάτωνος, *Χανιά, Ἀλχανία*, ΕΕΚΣ Γ΄ 227.

9. Ν. Πλάτωνος, *Περί προελεύσεως τῆς λέξεως Χανιά*, «Κρητικά Χρονικά» Α΄, σελ. 248.

9. Gerola I, 14.

ρώντας επί αρκετά χρόνια τήν ἐνετική φυσιογνωμία της¹⁰ (εἰκ. 7).

Μέ τήν αὐξηση ὁμως τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ καί ἐπειδή δέν ἐπιτρεπόταν ἡ ἐπέκταση τῆς πόλης ἔξω ἀπό τά τείχη, οἱ ἰδιοκτῆτες πρόσθεταν στά σπίτια νέους ὀρόφους μέ μεγαλύτερο τό πλάτος, δημιουργώντας ἔτσι τά χαρακτηριστικά κίσκια καί τήν ἀλλοίωση τῆς ρυμοτομίας της¹¹.

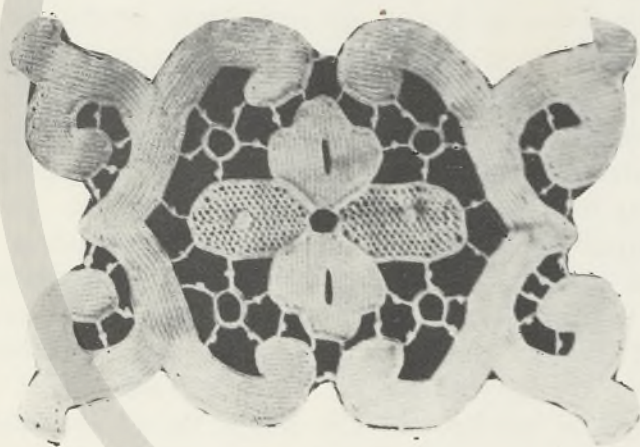
Οἱ ἐκκλησίες εἶχαν μετατραπεί σέ τζαμιά καί μετά τήν παρέλευση λίγου χρόνου ἐπέτρεψαν τή λειτουργία τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων¹². Πολύ ἀργότερα, τό 1860, κτίστηκε καί ὁ ναός τῶν Εἰσοδίων ἡ Τριμάρτυρη¹³. Ἐπίσης κτίστηκε τό Σεράγιο στό Καστέλλι (σημερινή Ε΄ Μερραρχία), τό τζαμί τοῦ Λιμανιοῦ (Γιαλέ Τζαμισί), κρήνες, τεκέδες, περίπτερα καί ἄλλα κτίσματα (εἰκ. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14).

10. Κ. Φουρναράκη, «Τά Χανιά μας» 1928, σελ. 3, 6.

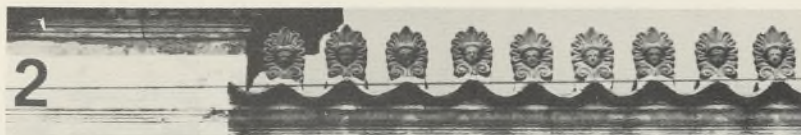
11. Κ. Φουρναράκη, «Τά Χανιά μας» 1928, σελ. 6-9.

12. Ν. Τωμαδάκη, Ἱεροὶ Ἀναργυροί, παλαιὸς καθεδρικός ναὸς Χανίων, Ἀθήναι 1969, σελ. 9.

13. Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων Χανίων Χανιά, 1965.

Η ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

2.1. Ἡ Πόλη

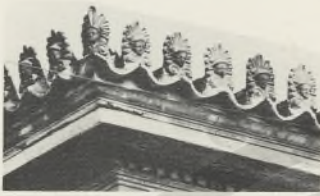
Περιγραφές τῆς πόλης τῶν Χανιωῶν τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς περιλαμβάνονται κυρίως στίς ἐντυπώσεις τῶν ἐπισκεπτῶν τῆς Ἑλλήνων καί ξένων περιηγητῶν. Ὅλοι σχεδόν ἐπιχειροῦν καί τήν ἐξέταση διάφορων ζητημάτων, βασιζόμενοι σέ διηγήσεις ἄλλων ἢ καί ἀκόμη σέ φῆμες καί γνῶμες πού ἐπικρατοῦν ἐκείνη τήν ἐποχή¹.

Ἡ πόλη ἐκτείνεται μέσα στά ἐνετικά τείχη καί ἀπαγορεύεται ἡ ἐλεύθερη ἐπέκτασή της ἔξω ἀπό αὐτά (εἰκ. 15). Τά πρῶτα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς ὁ πληθυσμός ἔθαβε μέσα στήν πόλη καί τοὺς νεκροὺς του, ἀπό τοὺς ὁποίους δέ χωριζόταν καί μετά τό θάνατο. Πλάι ἀπό κάθε τζαμί ὑπῆρχε καί ἓνα μικρό νεκροταφεῖο². Κάποτε ὅμως, λόγω τῆς μεγάλης στενότητος τοῦ χώρου καί μπροστά στοὺς κινδύνους τῶν ἐπιδημιῶν, οἱ νεκροὶ ἀρχισαν νά μεταφέρονται ἔξω ἀπό τήν πόλη. Οἱ Τοῦρκοι ἀκριβῶς ἔξω ἀπό τή μεσημβρινή τάφρο (σημερινή πλατεία 1866), οἱ Χριστιανοί στά νεκροταφεῖα Ἁγίου Λουκά, Καθολικῶν, Ἁγίας Φωτεινῆς καί Χρυσοπηγῆς³, οἱ Ἑβραῖοι κάτω ἀπό τή δυτική ἔξοδο τοῦ Τοπανᾶ καί οἱ Διαμαρτυρόμενοι στό νεκροταφεῖο τῆς Σούδας. Τά νεκροταφεῖα, ὅπως περιγράφονται ἀπό τοὺς περιηγητές, παρουσίαζαν εἰκόνα ἐγκατάλειψης. Τά τουρκικά πού ἀναγνωρίζονταν ἀπό μακριά ἀπό τά πυραμοειδή κυπαρίσσια πού ἦταν γεμάτα, δέν εἶχαν τοίχους. Καί οἱ ἐπιτάφιος στῆλες μέ ἓνα σαρίκι ψηλά, ἀρκετά συχνά ἦταν πεσμένες χάμω. Στά ἑλληνικά νεκροταφεῖα οἱ ταφόπετρες, συνήθως χωρίς ἐπιγράμματα, δέν ἦταν σέ καλύτερη κατάσταση. Τό ἑβραϊκό νεκροταφεῖο δέν ἦταν παρά χλόη πού ἐπάνω, ἴσα μέ τό ἔδαφος, ἦταν τοποθετημένες πέτρες μέ ἑβραϊκές ἐπιγραφές. Ἐδῶ καί ἐκεῖ στὸν κάμπο ὑπῆρχαν μερικοὶ τάφοι στρατηγῶν καί ἀρχηγῶν, τῶν Γαζήδων καί διάφορων ὀσίων, τῶν εὐληγιάδων (εἰκ. 19). Εἶναι θολωτά κτίσματα (κουμπέδες) πού τά ὑποστηρίζουν τέσσερις κο-

1. «Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος», *Χανιά 1968, Τά Χανιά ὅπως τὰ εἶδαν Ἕλληνες καί ξένοι τό 1900.*

2. Κ. Φουρναράκη, *Τά Χανιά μας*, 1928, σελ. 8-9.

3. Ν. Τωμαδάκη, *Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι, παλιὸς καθεδρικός ναὸς Χανίων*, Ἀθήνα 1969, σελ. 7.

λόνες αρκετά λεπτές. Ἐπίσης ἀναφέρεται ἡ ὕπαρξη ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη τοῦ τεκέ τῶν Μεβλεβίδων (σημερινό Ὁρφανοτροφεῖο) μέ μεγάλο κῆπο μέ χουρμαδιές⁴ καί μέ νεκροταφεῖο⁵ (εἰκ. 18).

Πλαί ἀκριβῶς, τό κτῆμα μέ τὸ σπίτι τοῦ ἔμπορα Στυλιανοῦ Κουκουλάκη (εἰκ. 238). Στὴ θέση Βαρούσι, δυτικά τῆς πόλης, βρίσκεται ὁ συνοικισμὸς τῶν λεπρῶν, τό Λοβοχώρι ἢ Κομεριανά. Ἡ Κυβέρνηση εἶχε μεταφέρει τοὺς λεπρούς κοντὰ στὴν πόλη γιὰ νά μποροῦν νά ζοῦν εἴτε μέ τό πούλημα λαχανικῶν εἴτε μέ τὴν κτηνοτροφία καί ὀρνιθοτροφία, ἀλλά καί πάρα πολλοὶ ζητιανεύοντας.

Ἐξω ἀπὸ τὴν ἀνατολική ἔξοδο τῶν τειχῶν, στὴν ὠραία ἀμμόδη παραλία, εἶχε δημιουργηθεῖ ὀλόκληρο χωριὸ Ἀράβων Μπεντουῖνων πού ζοῦσαν μέσα σέ καλύβες ἀπὸ βοῦρλα καί ἐκτελοῦσαν τὶς ταπεινότερες ἐργασίες τοῦ λιμανιοῦ καί τῆς ἀγορᾶς καί τοὺς ὀνόμαζαν χαλικούτες⁶ (εἰκ. 108).

Τὰ νεκροταφεῖα, τό Λοβοχώρι, τό Κάτω Κουμ-Καπί, ὁ τεκές τῶν Μεβλεβίδων καί τό κτῆμα μέ τό σπίτι τοῦ Κουκουλάκη εἶναι οἱ ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη πρῶτες ἐγκαταστάσεις τῆς πόλης τῶν Χανιῶν πού ἐπέτρεψαν οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς.

2.2. Ἡ Χαλέπα

Ὁ πλησιέστερος οἰκισμὸς πρὸς τὰ Χανιά ἦταν τό χωριὸ τῆς Χαλέπας, ὅπου μερικοὶ Ἀποκορωνιώτες ἀγρότες ἔκτισαν σποραδικά κοντὰ στὴ θάλασσα, ἔχοντας ὡς ἐπάγγελμα τὴ βυρσοδεψία. Χρειάζεται μισὴ ὥρα γιὰ νά πάει κανεὶς ἀπὸ τὴν πόλη στὴ Χαλέπα. Τό χωριὸ βρίσκεται πάνω σ' ἓνα βραχῶδες βουναλάκι πού χωρίζεται ἀπὸ μιά βαθειά καί ἀπότομη χαράδρα, τό ρέμα τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονα. Τὰ σπίτια λευκά μέ ταρατσες, εἶναι ἀκανόνιστα, μά πολύ γραφικά. Ἐλιές καί φράκτες ἀπὸ ἀθάνατους φυτρώνουν ἀνάμεσα στοὺς βράχους, καί οἱ κῆποι εἶναι ὀλάνθιστοι. Μά ἡ γοητεία τοῦ χωριοῦ εἶναι προπάντων ἡ θαυμάσια θέα⁷ (εἰκ. 16, 17).

Σιγά-σιγά ἡ Χαλέπα, λόγω τοῦ κλίματος καί τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἐξελίχθηκε στό κατ' ἐξοχὴν προάστειο τῶν Χανιῶν ὅπου κατοικοῦν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς προξένους, τοὺς ἐμπόρους καί τοὺς ἐξαγωγεῖς, ἀλλά καί τοὺς ἐπιφανεῖς Τούρκους καί Αἰγύπτιους.

Στὴν ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπέκτησε σταθερὴ καί διακεκριμένη θέση μέ τὴ «Σύμβαση τῆς Χαλέπας» πού ὑπο-

4. Ἐφημερίδα «Κήρυκας», φ. 48 τῆς 20/12/ 1902.

5. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὁρη», 1353/14.2.1894.

6. «Spratt», τόμ. II, σελ. 142.

7. Γ. Δημοτάκη, *Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου*, Ἀθήνα 1969, σελ. 98-99.

γράφτηκε ἐδῶ τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1878. Ἡ σύμβαση αὐτὴ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν παραχώρηση περιορισμένου αὐτόνομου πολιτεύματος. Καί ἔτσι ἀμέσως μετὰ βλέπουμε νὰ ἐπιστρέφουν οἱ ἀπόδημοι Κρήτες, πλούσιοι καί σοφότεροι ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, τὴν ἐπαφή, καί τὴν ἀναμέτρηση μὲ τὸ δυτικὸ καί ἀνατολικὸ πολιτισμὸ.

Ὅλοι αὐτοί, πού πλούτισαν μὲ τὸ ἐμπόριο, καθὼς καί οἱ ἄλλοι ντόπιοι, πού κατὰ ἐποχὲς τιμῆθηκαν μὲ ξεχωριστὰ προνόμια ἀπὸ τὸν Τοῦρκο, ἀπέτελεσαν τὸν πυρῆνα μιᾶς νέας ἀστικῆς τάξης πού γρήγορα ἀπόκτησε συνείδηση τῆς ὑπαρξης καί δυνάμεις της. Οἱ ἔμποροι Κ. Ε. Βενιζέλος, Θ. Κ. Μισσοτάκης, Γεώργιος Χορτάτζης, ὁ μηχανικὸς Λεωνίδας Λυγκούνης, εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους πού κτίζουν τὰ σπίτια τους στὴ Χαλέπα, ὅπου οἱ γενικοὶ πρόξενοι καί ἄλλοι προξενικοὶ ὑπάλληλοι μεγάλων καί ἄλλων Δυνάμεων δημιουργοῦν ἓνα κέντρο διπλωματικῶν ζυμώσεων.

Μετὰ τὸ 1878 τὰ Γενικά Προξενεῖα καί τὰ Κονσολάτα τῆς Χαλέπας, ἐπανδρωμένα μὲ προξένους πρώτης γραμμῆς (εἰκ. 40), ὑπῆρξαν τὰ φροντιστήρια τῆς διπλωματίας καί τοῦ διεθνoῦς δικαίου, ὅπου ἀσκήθηκε ὁ Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος⁸.

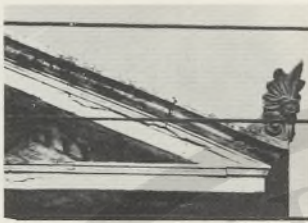
2.3. Οἱ πρῶτοι δρόμοι ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη (εἰκ. 15)

Ἐκτός ἀπὸ ὀρισμένες ἐπιστρώσεις πού εἶχαν κάνει οἱ Βενετοὶ καί πού βρισκόνταν σὲ πολὺ κακὴ κατάσταση, αὐτὰ πού ὀνόμαζαν στὴν Κρήτη δρόμους ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἦταν ἀπλῶς μέρη ἀπὸ ὅπου εἶχαν τὴ συνήθεια νὰ περνοῦν οἱ ἄνθρωποι καί τὰ ζῶα, τίποτ' ἄλλο. Νὰ βγάλουν τὶς πέτρες πού ἐμπόδιζαν τὴ διάβαση, νὰ ἐξομαλύνουν τὸ ἔδαφος, νὰ κατασκευάσουν ἓνα πέρασμα ἐνιαῖο καί στερεό, ὅλες αὐτὲς οἱ φροντίδες, οἱ προφυλάξεις, ἦταν ἄγνωστες.

Οἱ γραμμὲς πού χάραξαν τὰ πόδια τῶν ἀνθρώπων, τῶν ὑποζυγίων καί τῶν κοπαδιῶν μέσα στοὺς ἀγρούς, μέσα στὰ λιβάδια, στὶς πλαγιές ἢ τὶς κορφές τῶν βουνῶν ἦταν οἱ δρόμοι. Οἱ δρόμοι ἐπικοινωνίας ἦταν ἀπαίσιοι καί ἡ τουρκικὴ Κυβέρνηση δέν σκεπτόταν νὰ τοὺς βελτιώσει. Οἱ μεταφορὲς γίνονταν μόνον μὲ τὰ ζῶα⁹. Ὁ δρόμος Χανιά-Σούδα (εἰκ. 18), ἦταν ἀπὸ τὶς πρῶτες ὀδικές συνδέσεις τῆς πόλης. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ τοπίου καί ὄχι τῆς κατασκευῆς σάν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ωραίους καί γραφικοὺς δρόμους τῆς Κρήτης, σάν τὴν Ἀππία ὁδὸ

8. Ν. Τωμαδάκη, *Ὁ Βενιζέλος ἔφηβος*, Ἀθήνα 1964, σελ. 14, 16, 17, 200.

9. «Φιλολογικὸς Σύλλογος Χρυσόστομος», *Τὰ Χανιά τὸ 1861*, Χανιά 1973, σελ. 28.

τῆς Κρήτης, ὅπου οἱ Βενετσιάνοι καί οἱ Τοῦρκοι ἀνασκο-
λόπιζαν τούς Κρητικούς ἐπαναστάτες¹⁰.

Ἐπίσης ἡ σύνδεση τῆς πόλης μέ τή Χαλέπα, ἡ ὁδός Χα-
λέπας, ἡ σημερινή Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ἦταν ἀπό τίς
πρῶτες διανοίξεις καί ἀπό τούς λίγους δρόμους τῆς Κρή-
της ὅπου ἔγιναν ἐξομαλύνσεις, ἰσοπεδώσεις καί ἀκόμα
τεχνικά ἔργα (γέφυρα Χατζηδονικόλα, πάνω ἀπό τό ρέμα
τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα) (εἰκ. 20, 21, 22).

Ἐνα ἄλλο μονοπάτι τῆς ἐποχῆς ἀνοίξε ἡ κίνηση τῶν
πεζῶν γιά ἓνα περίπατο ἐξω ἀπό τά τείχη καί ἀπό τήν
πόρτα τοῦ Καλεκαπισί πρὸς τό σημερινό κῆπο, ἐκεῖ ὅπου
πάνω σέ ἀμμώδη ἔκταση ἦταν μιά πελώρια συκιά, γύρω
ἀπό τήν ὁποία γινόταν ὁ κυριακάτικος περίπατος¹¹. Τό
1870 ὁ Ρεούφ Πασσάς ἀξιοποιεῖ τόν περίπατο πρὸς τήν
ἀμμώδη περιοχή τῆς Συκιάς δημιουργώντας τό Δημοτικό
Κῆπο, σέ εὐρωπαϊκά πρότυπα: τό πρῶτο ἐξω ἀπό τά τεί-
χη ἔργο τῆς πόλης. Τό 1889 ὁ Σακίρ Πασσάς κτίζει στή
βορειοδυτική γωνία τοῦ Κήπου αἶθουσα γιά νά δίνονται
θεατρικές παραστάσεις (εἰκ. 23).

2.4. Τά πρῶτα δημόσια ἔργα, οἱ πρῶτοι μηχανικοί

Ἡ ἀνάγκη γιά τή βελτίωση τῆς ἐπικοινωνίας μεταξύ
τῶν πόλεων τῆς Κρήτης, τῶν περιχώρων καί τῶν ἐπαρ-
χιῶν ἦταν ἐπιτακτική καί ἀναγκαία. Ἐτσι, στά τέλη τῆς
Τουρκικῆς κατοχῆς καί συγκεκριμένα στίς 2 Μαΐου 1881
ἡ Γενική Συνέλευση τῶν Κρητῶν ψηφίζει νομοσχέδιο μέ
τό ὅποιο γίνεται ὁ διαχωρισμός τῶν δρόμων σέ δημό-
σιους, ἐπαρχιακοὺς, δημοτικούς, ἀγροτικούς καί γίνεται
συζήτηση γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν ἀμεσῶν ἀναγκῶν
τῆς ὁδοποιίας¹².

Γιά τήν κατασκευή ὅμως τῶν ἔργων εἶναι ἀπαραίτητοι
οἱ μηχανικοί, πού δυστυχῶς δέν ὑπάρχουν στήν Κρήτη
αὐτή τήν ἐποχή. Μόνον ὁ Ἰταλός πολ. μηχανικός Νι-
κόλαο Μαγκοῦζο ἀπό τή Μεσσήνη βρίσκεται στά Χανιά
ἀπό τό 1870 καί ἀσχολεῖται μέ τή μελέτη καί κατασκευή
τῶν καθολικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κρήτης καί μέ διάφορα
ιδιωτικά ἔργα, κυρίως κατοικίες ἐμπόρων. Τόν Μαγκοῦζο
βοηθᾷ ὁ Ἰταλός ἐργολάβος Σεβαστιανός Πριμιτέρα πού
ἀναλαμβάνει καί τήν ἐκτέλεση τῶν ἔργων του.

Ἐτσι ἀναγκαστικά προσκαλοῦνται ἐπίσημα ξένοι μηχαν-
ικοί γιά ὀρισμένο χρόνο καί γιά ὀρισμένα ἔργα. Στήν
ἀρχή προσκαλεῖται ὁ Γάλλος μηχανικός G. Renault γιά
40-60 μέρες, μέ ἀμοιβή 40.000 φράγκα καί τά ἐξοδα τῆς

10. C. Sonnini, *Voyage en Crete etc*, Paris 1801, I, page 398.

11. Ν. Τωμαδάκη, Ὁ Βενιζέλος ἔφηβος, Ἀθήνα 1964, σελ. 19.

12. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη» φ. 10 τῆς 10.6.1881. Περί ὁδοποιίας.

μετακινήσεώς του¹³. Ὁ G. Renault σχεδιάζει τὶς γέφυρες τῶν ποταμῶν τοῦ νησιοῦ¹⁴. Κατόπιν μὲ τηλεγράφημα¹⁵ προσκαλεῖται καὶ ἔρχεται ὁ P. Augier, γιὰ νὰ γνωμοδοτήσει γιὰ τὰ λιμάνια Χανιῶν, Ρεθύμνου, Ἡρακλείου¹⁶.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς πόλης ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη εἶναι περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἐπιτακτικὴ καὶ μόνο λόγοι καθαρὰ οικονομικοὶ ἐμποδίζουν τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς νὰ πουλήσουν ἀπὸ φόβο μήπως καὶ μειωθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἀκινήτων πού βρίσκονται μέσα στὴν πόλη¹⁷, καὶ πού οἱ ἴδιοι εἶναι ἰδιοκτῆτες τους.

Μὲ τὴ συγκέντρωση τῶν ὑλικῶν γιὰ τὴν ἀνεγερση τοῦ Ἰταλικοῦ Στρατώνα, μὲ σχέδια καὶ ἐπίβλεψη τοῦ Νικόλαο Μαγκοῦζο, στό δρόμο τοῦ περιπάτου κοντὰ στὸν Κῆπο, γίνονται καὶ τὰ πρῶτα σχόλια, μήπως καὶ ὁ στρατώνας μὲ τὰ ἀποχωρητήρια καὶ τὰ μαγειρεῖα θά μπορούσε ν' ἀνεγερθεῖ κάπου μακρύτερα ἀπὸ τὸ στολίδι τῆς πόλης, τὸν Κῆπο¹⁸ (εἰκ. 24, 25, 26).

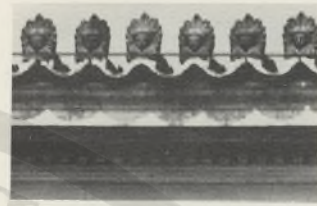
Ἡ σταδιακὴ πρόσληψη μηχανικῶν γιὰ μεμονωμένα ἔργα δὲ λύνει τὸ πρόβλημα καὶ ἔτσι, μετὰ ἀπὸ αἴτηση τοῦ Γεν. Διοικητῆ Κρήτης I. Φωτιάδη Πασσᾶ, φθάνει τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1884 ἐπίσημα ἀπεσταλμένος τῆς Ἰταλικῆς Κυβέρνησης ὁ Μηχανικὸς Ραϋμόνδος Ραββᾶ, ὡς Νομομηχανικὸς τῆς Κρήτης¹⁹.

Ἡ πρόσληψή του ὑπῆρξε ἀνώτερη κάθε προσδοκίας, γιὰτὶ ἀποδείχθηκε ἄνδρας ἔμπειρος, φιλόπρονος καὶ φιλότιμος²⁰.

Ἀμέσως μελέτησε τὰ θέματα ὁδοποιΐας τῆς Κρήτης, τὰ λιμενικά καὶ διάφορα ἄλλα ἔργα, καὶ τὸ Μάρτιο τοῦ 1885 ὑπέβαλε τὶς προτάσεις του.

Ὁ Ραϋμόνδος Ραββᾶ ἔμεινε στὴν Κρήτη μέχρι τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1886, ὅταν ἀναχώρησε ὀριστικά γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ ὁ συνάδελφός του, πάλι Ἰταλός, Ἀλέξανδρος Καδέη²¹. Ἡ ὑπαρξη αὐτῆ τὴν ἐποχὴ, στὴν Κρήτη, τοῦ θεσμοῦ τοῦ Νομομηχανικοῦ εἶναι πολυέξοδη, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε κρίνεται ἀπόλυτα ἀπαραίτητη²².

Ὁ Ἀλέξανδρος Καδέη, ἀντάξιός τοῦ προκατόχου του Ραϋμόνδο Ραββᾶ, ἀσχολεῖται, ὅπως καὶ ἐκεῖνος, κυρίως μὲ τὴ σύνταξη μελετῶν διαφόρων ἔργων μιά καὶ ἡ ἐκτέλεσή τους σκοντάφτει στὴν ἐξεύρεση πιστώσεων, καὶ μένει στὴν Κρήτη μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1887. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, 22 Μαρτίου 1887, φθάνει στὰ Χανιά ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁ πρῶτος Χανιώτης μηχανικός, ὁ ἀρχιτέκτονας Ἀντώνης Μουντάκης πού μέχρι τότε ἐργαζόταν στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Πειραιῶς-Πελοποννήσου, γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν πόλη καὶ νὰ ἐξασκήσει τὸ ἐπάγγελμά του²³.

13. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 25 τοῦ 1881: Ἐπιχώρια.

14. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 17 τῆς 17/4/ 1889: Δημόσια Ἔργα ἐν Κρήτη.

15. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 63 τοῦ 1884.

16. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. τῆς 17.4.1889: Δημόσια Ἔργα ἐν Κρήτη.

17. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 51 τοῦ 1884.

18. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 105 καὶ 109 τοῦ 1884.

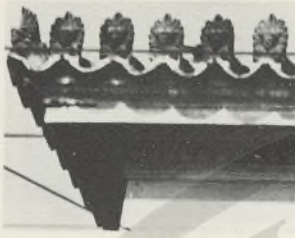
19. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 129 τοῦ 1884.

20. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 136 τοῦ 1875: Λόγος I. Φωτιάδη Πασσᾶ κατὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς 157^{ης} Συνόδου τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως.

21. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 77/1887.

22. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 80 τοῦ 1877.

23. Ἐφημερίδα «Λευκὰ Ὀρη», φ. 91 τοῦ 1877.

Μέ τήν ανέγερση τοῦ Ἰταλικοῦ Στρατώνα ἀρχίζει νά παρουσιάζεται καί ἡ πρώτη οἰκοδομική κίνηση στήν περιοχή τοῦ δρόμου τοῦ περιπάτου, πού ἐκτείνεται ἀπό τόν Κῆπο μέχρι τόν τεκέ τῶν Μεβλεβίδων καί τό σπίτι τοῦ Κουκουλάκη, μέ τήν ανέγερση τῶν σπιτιῶν τῶν Γ. Στρατηγάκη, Ἀνέστη Λαζαρίδη, Χατζιδάκη, Κατζουράκη, Ἀνδρουλιδάκη κλπ. Συγχρόνως ἀρχίζει ἡ οἰκοπεδοποίηση καί τό πούλημα κτημάτων σ' αὐτή τήν περιοχή²⁴. Ἡ ανέγερση τῶν κτισμάτων πρὸς τόν Κῆπο δημιουργεῖ τά πρῶτα σχόλια γιά τήν ἀνάγκη τῆς ὑπαρξης κάποιου σχεδίου, γιά νά μήν ἀλλοιωθεῖ ἡ πιά χαρακτηριστική περιοχή τῆς νέας πόλης²⁵.

Ἡ Γενική Διοίκηση ἀγοράζει 20.000 γρόσια τό Ἀκρωτήρι τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων κάτω ἀπό τό Γαλατά, γιά νά ἰδρύσει λεπροκομεῖο²⁶, νά περιθάψει τοὺς λεπρούς καί νά ἐλευθερώσει τήν πόλη ἀπό τήν παρουσία τους²⁷.

Τελικά, τῆ δεκαετία 1878-1888, τά κυριότερα δημόσια ἔργα πού ἐκτελέστηκαν στήν Κρήτη εἶναι πέντε λιθόκτιστες γέφυρες, τέσσερις μέ τρία τόξα καί μία μέ ἓνα, καί τριάντα χιλιόμετρα δημόσιοι καί ἐπαρχιακοί δρόμοι²⁸.

Οἱ Γέφυρες εἶναι τοῦ Πλατανιά καί τοῦ Κοιλιάρη στό νομό Χανίων, τοῦ Πλατανιά στό νομό Ρεθύμνου, τοῦ Καρτεροῦ Πεδιάδος καί τοῦ Μύρτου Βιάνου στό Ἡράκλειο. Ἐπίσης, ἡ ἐπίχωση τῆς μισῆς περίπου λίμνης Ἰεράπετρας καί ὁ δημόσιος δρόμος ἔξω ἀπό τό Ρέθυμνο, μήκους περίπου 3 χιλμ.

Ὁ ἐπαρχιακός δρόμος Πρινιανὰ-Χαράκια τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου, 6 περίπου χιλμ., καί ὁ δημόσιος δρόμος Γιόφυρο-Πεντεβῆ Καμάρα ἔξω ἀπό τήν πόλη τοῦ Ἡρακλείου μήκους 5 χιλμ. Ὁ ἐπαρχιακός δρόμος Κακόν Ὄρος, καί ὁ δημόσιος δρόμος Νεαπόλεως Μεραμβέλου.

Δυστυχῶς, ἡ ἔλλειψη πιστώσεων γιά τήν ἐκτέλεση ἔργων, ἀναγκάζει καί τοὺς λίγους ντόπιους μηχανικούς νά ζητήσουν ἀπασχόληση ἔξω ἀπό τό νησί.

Τόν Ἰούνιο τοῦ 1889 φθάνει στά Χανιά ὁ μηχανικός Ἐμμ. Κελαϊδῆς, ὁ ὁποῖος ἔχει σπουδάσει στήν Ἰταλία, φεύγει ὅμως σέ λίγο γιά νά ἀσκήσει τό ἐπάγγελμά του στήν Ἀθήνα²⁹. Ὁ Μουντάκης ἀσχολεῖται γιά λίγο στό Δῆμο, ὅπου τόν βλέπουμε ἐπικεφαλῆς Ἐπιτροπῆς ν' ἀναζητᾶ θέση γιά τήν ανέγερση σφαγείων³⁰ καί λίγο ἀργότερα νά φεύγει καί αὐτός στήν Ἀθήνα, ὅπου μεταξύ τῶν ἄλλων ἀναλαμβάνει νά διδάξει στήν ἐταιρεία τῶν «Φίλων τοῦ Λαοῦ» τό μάθημα τῆς οἰκοδομικῆς³¹. Διατηρεῖ ὅμως τήν ἐπαφή του μέ τήν πόλη κατά τή διάρκεια τῶν διακοπῶν³².

24. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 4 τοῦ 1889.

25. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 2 τοῦ 1888.

26. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 4 τοῦ 1889.

27. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 13 τοῦ 1889.

28. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 17 τοῦ 1889: *Δημόσια Ἔργα ἐν Κρήτῃ*.

29. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 25 τοῦ 1889.

30. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 28 τοῦ 1889.

31. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 103 τοῦ 1893.

32. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 69 τοῦ 1889.

Τό Μάρτιο τοῦ 1892 φθάνει στά Χανιά ὁ πολιτ. μηχανικός καί μηχανολόγος μηχανικός Μιχάλης Σαββάκης³³, μετά ἀπό σπουδές στό Βέλγιο, καί προσλαμβάνεται ἀμέσως ἀπό τή Γενική Διοίκηση Κρήτης. Μεταξύ τῶν πρώτων ἔργων πού ἀναλαμβάνει εἶναι ἡ ἐπισκευή τοῦ ὑδραγωγείου Ρεθύμνου³⁴. Ἐπίσης, σχεδόν ταυτόχρονα, προσλαμβάνεται καί ὁ Δημήτριος Γεδεών ὡς μηχανικός τῶν λιμενικῶν ἔργων³⁵.

Ὁ Σαββάκης, πρὸς μεγάλη ἱκανοποίηση τῶν Χανιωτῶν, μελετᾷ καί ἐπιβλέπει τήν κατασκευή τοῦ δρόμου Χανίων-Χαλέπας καί Χανίων-Σούδας³⁶, καί τήν ἐπίβλεψη τοῦ ἀνεγειρομένου Στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου, σημερινή Νομαρχία³⁷.

Τό Δεκέμβριο τοῦ 1892 τελειώνει καί ἡ κατασκευή τοῦ μαρμάρινου περίκομπου κενοτάφιου πού κτίζεται πάνω ἀπό τόν τάφο τοῦ Χαμίτ Βέη, σέ περίοπτη θέση στό δρόμο πρὸς τή Σούδα³⁸ (εἰκ. 19).

Τό κενοτάφιο στεγάζει πέτρινος θόλος καί ἔχει σχῆμα αἰγυπτιακῆς σαρκοφάγου. Πάνω στή μιά ἀπό τίς δύο ἐπιτύμβιες στήλες του ἔχουν χαραχθεῖ στίχοι πού ὑπευθυμίζουν τό φθαρτό καί πρόσκαιρο τῆς ζωῆς. Στή βάση τῆς ἴδιας στήλης ἔχουν γλυφεῖ τά παράσημα μέ τά ὅποια εἶχε τιμηθεῖ ὁ νεκρός. Πάνω σέ μιά πλευρά τοῦ κενοτάφιου ἀναγράφεται τό ὄνομά του...

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1893 φθάνει στά Χανιά ὁ Κων/νος Δρανδάκης, ἀπό τοὺς ἀπόφοιτους τῆς σχολῆς Πολιτικῶν Μηχανικῶν τῶν Ἀθηνῶν³⁹, μέ σκοπό νά ἀσκήσει στήν Κρήτη τό ἐπάγγελμά του...

Ἦδη, ὁ Μιχάλης Σαββάκης κινεῖται σ' ὀλόκληρη τήν Κρήτη ὅπου ἐπιβλέπει, μελετᾷ καί καθοδηγεῖ διάφορα ἔργα. Πρωτοστατεῖ γιά τήν ἀνέγερση τῆς νέας πόλης στόν Ἀλμυρό ποταμό τῆς Ἀλμυρουπόλεως⁴⁰, πόλη πού φθάνει τό 1898 νά περιλαμβάνει 30 νέα σπίτια⁴¹. Ἐπίσης πηγαίνει στή Σητεία ὅπου ἐπιβλέπει τήν κατασκευή τοῦ τρούλου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης⁴². Τό 1894 ἡ πόλη τῶν Χανίων μέ τά περίχωρά της (Κάτω Κουμ-Καπί, Τοπαλτί), κατοικεῖται ἀπό 4.750 Ἕλληνες, 2.500 Τούρκους, 160 Ἰσραηλίτες, 200 Καθολικούς, Διαμαρτυρόμενους κλπ. Συνολικά ἡ πόλη ἔχει πληθυσμό 14.610 κατοίκους.

Τήν ἴδια ἐποχή ἀπασχολεῖ τήν Κρήτη ἡ δημιουργία ἐπικοινωνίας τῶν μεγάλων πόλεων της. Καί τό Μάιο τοῦ 1895 φθάνουν στά Χανιά ὁ Βέλγος μηχανικός Ρῶσελ μέ

33. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 16 τοῦ 1892.

34. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 21 τοῦ 1892.

35. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 54 τοῦ 1892.

36. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 50 τοῦ 1892.

37. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 72 τοῦ 1893.

38. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 53 τοῦ 1892.

39. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 64 τῆς 27.2.1893.

40. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 112/2.2.1894.

41. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 169/29.4.1895.

42. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 112/12.2.1894.

τόν επίσης μηχανικό Έβερτ για τή μελέτη τής κατασκευής σιδηροδρομικής γραμμής⁴³. Όπως είναι φυσικό τόν Ρώσελ υποδέχεται ό μηχανικός Μιχάλης Σαββάκης καί μαζί του περιοδεύει τήν Κρήτη για τήν αναγνώριση τής μορφολογίας της καί τή λήψη διάφορων στοιχείων απαραίτητων για τή μελέτη⁴⁴.

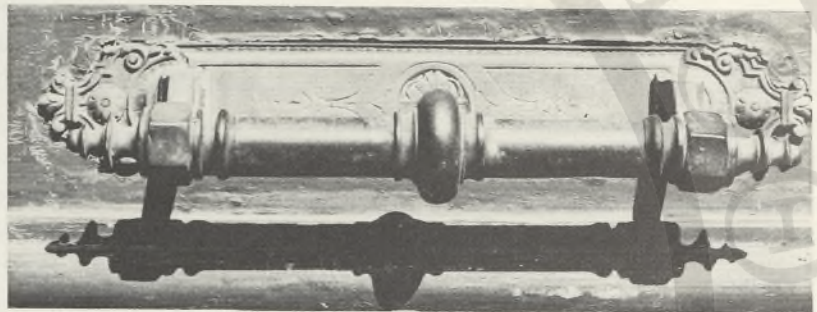
43. Εφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 173/28.5.1895.

44. Εφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 177/8.7.1895.

45. Εφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 197/1895: *Εγγύρισα*.

Ή μελέτη τοῦ Ρώσελ ὑποβλήθηκε στήν ὀθωμανική Κυβέρνηση μέσω τοῦ Βέλγου πρεσβευτῆ καί στή συνέχεια στό Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν για νά ἐξετασθεῖ ἀπό στρατηγική ἄποψη⁴⁵.

Ή μελέτη δέν ὑλοποιήθηκε ποτέ...

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΟΛΗΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΙΧΗ

3.1. Τό πρώτο σχέδιο τῆς πόλης

Στά τέλη τοῦ 1898 ἡ Κρήτη ἀποκτᾶ αὐτονομία, ἡγεμόνα (εἰκ. 35) καί, ὕστερα ἀπό λίγο, Σύνταγμα. Ὁ Πρίγκιπας Γεώργιος χρησιμοποιεῖ γιά τή διαμονή του, λίγο μετά τήν ἀφίξή του, τό σπίτι τοῦ Θ. Μιτσοτάκη στή Χαλέπα, ἐνῶ τά Γραφεῖα τῆς Ἀρμοστίας ἐγκαθίστανται προσωρινά στό Καστέλλι (εἰκ. 36, 37), γιά νά μεταφερθοῦν τελικά, στίς 13 Μαΐου 1900, στό Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων πού ἡ Τουρκική Κυβέρνηση προόριζε γιά τουρκικό στρατιωτικό νοσοκομεῖο¹. Ἰδρύεται ἡ Τράπεζα Κρήτης καί ἐγκαινιάζεται στίς 21 Ὀκτωβρίου 1899². Τήν ἐποχή αὐτή, μέ βάση τήν ἀπογραφή πού ἐγινε, τά Χανιά ἔχουν 12.276 Χριστιανούς κατοίκους (εἰκ. 38) καί 9.249 Ὀθωμανούς (εἰκ. 39). Τό Ρέθυμνο ἔχει 2.945 Χριστιανούς κατοίκους καί 5.409 Ὀθωμανούς. Τό Ἡράκλειο ἔχει 10.470 Χριστιανούς κατοίκους, 11.519 Ὀθωμανούς καί 56 Ἑβραίους³.

Σ' ὁλόκληρη τήν Κρήτη παρεπιδημοῦν 6.096 ξένοι, ἀπό τοὺς ὁποίους 3.593 στά Χανιά⁴ (εἰκ. 40). Ἡ πόλη ἀσφυκτιᾷ κυριολεκτικά μέσα στά τεῖχη καί περισσότερο ἀπό ποτέ προβάλλει ἐπιτακτική ἢ ἀνάγκη γιά τήν ὑπάρξη ἑνός σχεδίου πόλεως, γιά τήν ἐξάπλωσή της ἔξω ἀπό αὐτά⁵. Μάλιστα ἀπορρίπτεται ἡ ἐκτέλεση διαφόρων δημοτικῶν ἔργων ἐπειδή δέν ὑπάρχει σχέδιο⁶.

Ὁ μηχανικός Χ. Τσολίνας πού ὑπηρετεῖ στά Δημόσια Ἔργα, «...λίαν γνωστός ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ ἀρτία ἐπιστημονικῇ μορφώσει, ἀναλαβὼν ἀπό τινος χρόνου τὸ σχέδιον τῆς πόλεως χάριν τοῦ ὁποίου πυρετωδῶς καθ' ἑκάστην καταγίνεται μετ' ἐκτάκτου ἐπιστημονικῆς δεξιότητος καί ἀκριβείας...» ἀσχολεῖται μέ τή σύνταξη τοῦ σχεδίου τῆς πόλης⁷. Τήν ἐποπτεία ὅμως γιά τή σύνταξη ἔχει ὁ ἀρχιμηχανικός τῆς Κρητικῆς Πολιτείας Μιχάλης Σαββάκης⁸. Ἡ ἀδημονία γιά τήν ὁλοκλήρωση τοῦ σχεδίου αὐξάνεται συνεχῶς⁹, ἐνῶ οἰκοπεδοποιήσεις καί πωλήσεις οἰκοπέδων πραγματοποιοῦνται δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τοὺς ὑπάρχοντες βασικούς ὁδικούς ἄξονες¹⁰. Ἔτσι, παρά τήν ἔλλειψη τοῦ σχεδίου ἀναπτύσσεται σημαντικὴ οἰκοδομικὴ κίνηση καί τό ἔτος 1900 ἐκδίδονται 41 ἄδειες

1. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 21 τῆς 13.5.1900.

2. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 18 τῆς 22.10.1899.

3. Ἐφημερίδα «Ἐπιθεώρηση», φ. 60 τῆς 6.6.1900.

4. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 144 τῆς 11.9.1900.

5. Ἐφημερίδα «Ἐπιθεώρηση», φ. 64 τῆς 20.6.1900.

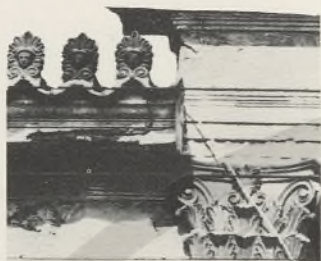
6. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 66 τῆς 3.8.1900.

7. Ἐφημερίδα «Ἐπιθεώρηση», φ. 46 τῆς 31.3.1900.

8. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 41 τῆς 8.2.1900.

9. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», τῆς 28.7.1900.

10. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 1 τῆς 31.9.1899 καί Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 68 τῆς 4.7.1900.

κατασκευής σπιτιών και μαγαζιών, 5 άδειες ανακαίνισης, 120 άδειες επίσκευης και 9 άδειες κατεδάφισης έτοιμόροπων¹¹.

Τό σχέδιο τής νέας πόλης ύφαινεταί πάνω στην ύφιστάμενη ήδη κατάσταση, έξω από τά τείχη τής παλιᾶς, και πάνω στους ἄξονες πού ὀρίζουν ὁ δρόμος τής Χαλέπας, τό κτίριο τῶν Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων, ὁ Δημοτικός Κήπος, ὁ δρόμος τοῦ Περιπάτου και ὁ οἰκισμός τῶν Βεγγαζίων (εἰκ. 41, 42, 43, 44, 45). Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1901 τό σχέδιο τής πόλης εἶναι έτοιμο γιά ἀνάρτηση και δημοσίευση. Σχεδιάστηκε σέ κλίμακα 1: 500 και προβλέπει τή μελλοντική καθαίρεση τής μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῶν ένετικῶν τειχῶν και τήν ἀνέγερση εἰδικῆς μεγάλης ἀγορᾶς ἐπί τής Piazza Forma, πραγματοποιουμένων δύο ρηγματῶν πάνω σ' αὐτά γιά τή δημιουργία, στήν ἀρχή, νέων εισόδων, ἐξόδων στό Κρῦο Βρυσάλι και στή Σπλάντζια.

Γιά τήν καθαίρεση τῶν τειχῶν και τή δημιουργία τῶν ρηγματῶν ὑπῆρξε ἀντίρρηση και ἀντίδραση ἀπό μέρος τοῦ Σαββάκη και συγχρόνως πρόταση γιά τή διατήρηση τοῦ ὀχυρωματικοῦ ἔργου τής πόλης, γιά λόγους ἱστορικούς. Δυστυχῶς, ἡ ἄποψη αὐτή δέν ἐπικράτησε. Τό μόνο πού κατάφερε, και αὐτό μέ μεγάλη προσπάθεια, ἦταν νά ἐπιβάλλει τό ἀρκετά μεγάλο πλάτος τῶν βασικῶν ὀδικῶν ἄξόνων τοῦ νέου σχεδίου.

“ Ὅπως ἀναφέρθηκε και παραπάνω, τό σχέδιο πόλης ὕφανε ἡ ὕφιστάμενη κατάσταση τόσο, πού σ' ὀρισμένες περιπτώσεις δεσμεύτηκε ἀπ' αὐτή και κληροδότησε προβλήματα στίς ἐπόμενες γενιές, ὅπως στήν περίπτωση τής θέσης πού ὑπῆρχε ὁ οἰκισμός τῶν Βεγγαζίων (εἰκ. 108), ὅπου διατηρήθηκαν τά στενά δρομάκια και ἡ κατατμημένη ἰδιοκτησία χωρίς ἐλεύθερους χώρους (σημερινό Κουμ-Καπί) (εἰκ. 109).

Στό 23 φύλλο τής Ἐφημερίδας τής Κρητικῆς Πολιτείας δημοσιεύεται, στίς 5 Ἀπριλίου 1901, τό 331 διάταγμα «Περί σχεδίου τῶν πόλεων, κωμοπόλεων και χωρίων». Και ἀπό τίς 4 Αὐγούστου 1901, μέ τό 340 διάταγμα δημοσιευμένο στό 53 φύλλο τής Ἐφημερίδας τής Κρητικῆς Πολιτείας, ἀρχίζει νά ἐφαρμόζεται ἡ ρυμοτομία τοῦ τμήματος τής νέας πόλης τῶν Χανιῶν έξω ἀπό τά τείχη.

11. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 144 τῆς 25.1.1901.

3.2. Οι πρώτες δημοτικές φροντίδες και τα πρώτα έργα

Σύγχρονα μέ τα μέτρα πού λαμβάνονται, για τήν ὀργάνωση τῆς νέας πόλης ἔξω ἀπό τά τείχη καί για τήν παλιά, λαμβάνονται τά πρώτα χρόνια τῆς Κρητικῆς Πολιτείας μέτρα πού ἔχουν μεγάλη σημασία για τήν ἐμφάνιση καί λειτουργία τῆς στά ἐπόμενα χρόνια. Ὁ περιορισμός τῆς ἀπό τά μεσαιωνικά τείχη εἶχε δημιουργήσει στούς Χανιώτες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, σέ συνδυασμό μέ τήν τουρκική κατοχή, τήν ψυχολογική ἀνάγκη τῆς καταστροφῆς τους. Γιατί καταστροφή τῶν τειχῶν σήμαινε καί τέλος τῆς κατοχῆς, τοῦ περιορισμοῦ, τῆς ὑπαρξης τοῦ ξένου κατακτητῆ. Ἀλλά ἀκόμη καί ἐξεύρεση ἐλεύθερων δημόσιων χώρων για τήν ἀνέγερση νέων κτισμάτων, μιά καί τά οἰκόπεδα κόστιζαν πολύ. Ἔτσι, τό φθινόπωρο τοῦ 1899 ἀρχίζει ἡ κατεδάφιση τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τῶν τειχῶν (σημερινή εἴσοδος πρὸς τό Ξενία) (εἰκ. 46).

Ἐπιβλέπει ὁ Γάλλος ὑπολοχαγός Δανδαῖδ¹². Ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τειχῶν καί ἡ ἀνάγκη ἰδιαίτερης προσπάθειας καί κόπου για τήν καθαίρεσή τους, στάθηκε καί ἡ ἀφορμή τῆς παραμονῆς τοῦ μεγαλύτερου τμήματός τους μέχρι σήμερα. Συγχρόνως λαμβάνεται πρόνοια για νά καθαιρεθοῦν τά χαρακτηριστικά κιόσκια τῶν δρόμων ἀπό τοὺς ἰδιοκτῆτες καί ἀπό τά συνεργεῖα τῆς Δημαρχίας¹³. Ἡ κατάρριψη τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν κατασκευῶν, πού ἐπέβαλε ἡ ἀνάγκη τῆς δημιουργίας στέγης λόγω τῆς στενότητος τῆς πόλης καί τῆς ἔλλειψης χώρων για ἀνέγερση σπιτιῶν, θεωρήθηκε ἀπαραίτητη τότε για τήν ἀπελευθέρωση τῶν στενῶν δρόμων τῆς παλιᾶς πόλης, πού κατά κάποιον τρόπο ἤθελε νά συναγωνισθεῖ τόν ἀνοικτό ὀρίζοντα τῆς νέας.

Μετά τή δημιουργία τοῦ βορειοδυτικοῦ ρήγματος στό ἐνετικό τεῖχος καί τήν ἔναρξη ἰσχύος τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς νέας πόλης, συντάσσονται ἀπό τό μηχανικό τοῦ Δήμου Ἐμμ. Κελαῖδῆ οἱ ὀριστικές μελέτες για τή δημιουργία τῶν δύο νέων ρηγμάτων πού προβλέπονται ἤδη καί ἀπό τό σχέδιο τῆς πόλης. Δηλαδή: τοῦ ρήγματος τῆς Ποτιέ (σημερινή Χάληδων, ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τό Χρυσόστομο), μέ προϋπολογισμό 99.480,20 δρχ. καί τοῦ ρήγματος τῆς Σπλάντζιας, προϋπολογισμοῦ 19.183,20 δρχ.¹⁴.

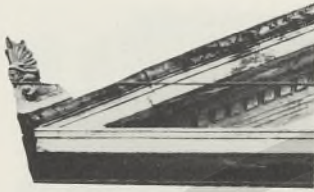
Μετά τή λήψη δανείου 130.000 δρχ. ἀπό τήν Τράπεζα Κρήτης τό ἔργο τῆς δημιουργίας τῶν ρηγμάτων, μέ ἀριθμό διατάγματος 251/24.11.1902 (ΦΕΚ 56/26.11.1902) κατακυρώνεται στόν Ἰμβραήμ Τσαουσάκη μέ ἔκπτωση 28%.

12. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 27 τῆς 23.11.1899.

13. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 12 τῆς 1.10.1899.

14. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 40 τῆς 15.5.1904. Ἐφημερίδα «Ἑλλάς», φ. 39 τῆς 8.5.1904. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 29 τῆς 9.8.1902.

Συγχρόνως, στή νέα πόλη αρχίζουν οί διανοίξεις καί οί δενδροφυτεύσεις τῶν κεντρικῶν ἀξόνων. Τό Φεβρουάριο τοῦ 1902 δενδροφυτεύεται ὁ δρόμος Δικαστηρίων Χαλέπας (εἰκ. 48, 49), μέ διπλή σειρά δένδρων «πολυτελείας» σέ ὅλο τό μήκος του. Στά πρηνῆ τοῦ δρόμου φυτεύεται χλόη γιά νά συγκρατεῖ τά χῶματα¹⁵. Παραχωρεῖται ἀπό τό Δημόσιο στό Δῆμο ὁ χῶρος ἀπέναντι ἀπό τόν Κῆπο γιά τήν ἴδρυση Γυμναστηρίου¹⁶ καί συγχρόνως δημοσιεύονται σκέψεις τοῦ ἀρχ. Ν. Σαλίβερου γιά τήν ἀνέγερση τῶν σχολείων τῆς πόλης σέ ἐπαφή μέ τό Γυμναστήριο¹⁷. Μόλις τίθεται σέ ἰσχύ τό σχέδιο τῆς πόλης, ἀρχίζουν νά ὀργανώνονται οί γειτονιές γύρω ἀπό τίς νεοαναγειρόμενες καί ἐπισκευαζόμενες ἐκκλησίες τοῦ Ἁγίου Κων/νου στή Νέα Χώρα (εἰκ. 50, 51) καί τοῦ Ἁγίου Νικολάου, (εἰκ. 53) τῆς Εὐαγγελιστρίας (εἰκ. 55), τῆς Ἁγίας Μαγδαληνῆς (εἰκ. 56), τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα (εἰκ. 55) στή Χαλέπα, τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα καί τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη στή Δεξαμενή. Κτίζεται ἡ Τράπεζα Κρήτης (εἰκ. 57, 58) καί τό Πολιτικό Νοσοκομεῖο. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1908 μετά ἀπό ἀπόφαση τοῦ Ἡγεμονικοῦ Συμβουλίου διατάσσεται ἡ ἄμεση ἐγκατάσταση τῶν λεπρῶν στό νησί Σπιναλόγκα¹⁸, ἐνῶ μέ σχετική ἐγκύκλιο πρὸς τοὺς Νομάρχες δίδεται προθεσμία 15 ἡμερῶν γιά τή συγκέντρωση τῶν λεπρῶν καί τή μεταφορά καί ἐγκατάσταση στήν καινούργια διαμονή τους¹⁹.

Ἡ ἀπομάκρυνση τῶν λεπρῶν διευκολύνει τήν ἀνάπτυξη τῆς συνοικίας τῆς Νέας Χώρας πού ὀργανώνεται σιγά-σιγά συσπειρωμένη γύρω ἀπό τή νεοαναγειρόμενη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου. Ὁ πληθυσμός ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό χειρόνακτες καί τεχνίτες, καί ἐπίσης περιλαμβάνει ὀρισμένες ἐμπορικές ἐλαιουργικές ἐπιχειρήσεις.

Οἱ ἔξω ἀπό τά τεῖχη νεοαναγειρόμενες συνοικίες ἐξακολουθοῦν νά συνδέονται στενά μέ τήν παλιά, μιά καί σ' αὐτή βρίσκεται τό ἐμπορικό κέντρο. Ἡ νέα πόλη περιλαμβάνει κυρίως κατοικίες καί τή Διοίκηση, ἐνῶ ἡ παλιά κρατᾶ τά σκῆπτρα τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου ὀλόκληρου τοῦ συγκροτήματος. Τήν ἐνίσχυση τῆς θέσης αὐτῆς τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου ἔρχεται ν' αὐξήσει ἡ ἀπόφαση τῆς δημιουργίας ἀγορᾶς πάνω στήν Piatta Forma, ἔτσι ὥστε νά ἐξυπηρετοῦνται καί ἡ νέα καί ἡ παλιά πόλη²⁰. Ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἀνέγερση τῆς νέας ἀγορᾶς λήφθηκε στή συνεδρίαση τῆς 13 Ἰουνίου 1908 ἐπί Δημαρχίας Ἐμμ. Σειραδάκη. Τή μελέτη τῆς ἀγορᾶς ἀναλαμβάνει ὁ τότε μηχανικός τοῦ Δήμου Κων. Δρανδάκης (εἰκ. 59),

15. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 156 τῆς 24.2.1901.

16. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 77 τῆς 12.2.1902.

17. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 156 τῆς 24.2.1901.

18. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 136 τῆς 8.1.1903.

19. Ἐφημερίδα «Ἑλλάς», φ. 60 τῆς 2.10.1904.

20. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.464 τῆς 20.6.1908.

ένῳ καταρτίζεται ἐπιτροπή πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς Λουδοβίκο Φιγκάρι, δ/ντή τῶν Δημοσίων Ἔργων, Μιχ. Σαββάκη, μηχανικό, Κων. Δρανδάκη, μηχανικό τοῦ Δήμου, Κλέαρχο Μαρκαντωνάκη, Μιχ. Ἰατρουδάκη καί Ἀχμέτ Μπαρουζάκη, Δημ. Σύμβουλους, γιά τήν παρακολούθηση τῆς μελέτης²¹.

Ἡ μελέτη τοῦ Κ. Δρανδάκη προβλέπει τήν ἀνέγερση 78 καταστημάτων γιά τή συγκέντρωση τῶν κρεοπωλείων, ἰχθυοπωλείων κλπ. σέ κτιριακό συγκρότημα μέ σταυροειδή κάτοψη, ἔτσι πού νά ἐπιτρέπει καί τήν τροφοδότησή τους καί τήν ἐλεύθερη, ἀνετη διακίνηση τοῦ κοινοῦ καί τῶν πωλητῶν (εἰκ. 60).

«... Ἔτσι θά παύσῃ πλέον τὸ οἰκτρὸν θέαμα τοῦ συνωστισμοῦ τῶν ἀνθρώπων καί τῶν ζώων, μὲ βροχή ἢ ἥλιο...»

Συγχρόνως, ἐκτός τῆς κατασκευῆς τῆς Ἀγορᾶς προβλέπεται ἡ ἐξυγίανση τοῦ τμήματος τῆς μεσημβρινῆς τάφρου ἢ ὁποῖα λειτουργεῖ σάν ἀνοικτός ὑπόνομος, μέ τήν κατασκευή σκεπαστοῦ, θολωτοῦ ὑπονόμου, πού θά δέχεται καί τήν ἀποχέτευση τῆς Ἀγορᾶς. Γιά τήν ἀνέγερση τῆς Ἀγορᾶς ἰσοπεδώνεται ὁ κεντρικός προμαχῶνας (Piatta Forma) μέχρι τὸ ὑψόμετρο τῆς ἀφεταιρίας τοῦ δρόμου τῆς Χαλέπας, καί ἐπιχωματώνεται ἡ τάφρος πού βρῖσκεται μπροστά (σημερινή πλατεία Ἀγορᾶς) (εἰκ. 61, 62, 63). Ἐκτός τῆς Ἐπιτροπῆς πού παρακολουθεῖ τή σύνταξη τῆς μελέτης, καταρτίζεται καί ἐπιτροπή γιά τή σύναψη δανείου ἀπό τήν Τράπεζα Κρήτης. Ἡ δαπάνη γιά τήν Ἀγορά, τὸ ὑπόστεγο καί τὰ ἐξυγιαντικά ἔργα ἀνέρχεται στό ποσό τῶν 320.300 δρχ.

Στίς 7 τοῦ Δεκέμβρη 1910 ἀνακοινώνεται ἐγκριση τῆς Τράπεζας γιά τήν παροχή δανείου 300.000 δρχ., καί ἡ ἀνέγερση τῆς Ἀγορᾶς κατακυρώνεται στόν ἐργολάβο Ἀντῶνη Μαθιουδάκη γιά 290.000 δρχ.²². Γιά τὸ κτίσιμο τῆς Ἀγορᾶς ἀγοράστηκε ἓνα ἀντλητικό μηχανήμα, γιά τήν ἀντληση τοῦ νεροῦ ἀπό τὸ πηγάδι τοῦ Δημοτικοῦ Κήπου. Γιά τή συγκέντρωση τοῦ νεροῦ κατασκευάστηκε δεξαμενὴ (ὑπάρχει ἀκόμη στόν Κήπο) καί μέ σωλῆνες τὸ νερό διοχετευόταν στό ἐργοτάξιο τῆς Ἀγορᾶς²³. Στίς 14 Ἀπριλίου τοῦ 1911, μέ Δήμαρχο τὸ Μανώλη Μουντάκη, θεμελιώθηκε ἡ Ἀγορά.

Τὸν ἴδιο χρόνο πού πάρθηκε ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἀνέγερση τῆς Ἀγορᾶς (1908) συντάχθηκε καί ἡ μελέτη φωτισμοῦ τῆς πόλης μέ λούξ. Στὴν ἀρχὴ τοποθετήθηκαν δοκιμαστικά τρία φωτιστικά σώματα τῶν 700 κηρίων, καί

21. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 63 τῆς 13.6.1908.

έπειδή κρίθηκαν ικανοποιητικά σιγά-σιγά καταργήθηκαν τὰ πετρελαιοφάναρα καί τοποθετήθηκαν παρόμοια λούξ σ' όλόκληρη τήν πόλη²⁴.

Τό Μάιο τοῦ 1912 ψηφίζεται ἀπό τό Δημοτικό Συμβούλιο σχέδιο σύμβασης κατασκευῆς τροχιοδρομικοῦ δικτύου γιά τήν ἐξυπηρέτηση τῆς πόλης καί τῶν περιχώρων. Κέντρο-ἀφετηρία ὀρίστηκε τό Κρῦο Βρυσάλι καί οἱ γραμμές ἐξυπηρέτησης ἦταν: I. Κρῦο Βρυσάλι Καλεκαπισί, Χαλέπα, Κατσαμπάς II. Κρῦο Βρυσάλι Καλεκαπισί, Δικαστήρια, Μπόλαρη III. Κρῦο Βρυσάλι Καλεκαπισί, Στρατώνας, Σούδα.

Τή συγκοινωνία ἐκτελοῦσαν τὰ Βιζαβί καί τό εἰσιτήριο εἶχε μία πεντάρα²⁵. Τόν Ἰούνιο τοῦ 1913, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἀναχώρησης ἀπό τήν Κρήτη τοῦ Στέφανου Δραγούμη, τό Δημοτικό Συμβούλιο παίρνει ἀπόφαση γιά τήν ὀνομασία τοῦ δρόμου ἀπό τήν Ἀγορά στά Δικαστήρια σέ ὁδὸ Στέφανου Δραγούμη²⁶. Τό Νοέμβριο τοῦ 1913 ἀρχίζει νά λειτουργεῖ τό πρῶτο ἐξω ἀπό τὰ τεῖχη ξενοδοχεῖο, κοντά στόν Κῆπο, μέ τήν ὀνομασία «Ἡ Μεγάλη Βρετανία». Τό ξενοδοχεῖο περιλαμβάνει 25 δωμάτια καί αἴθουσα ὑποδοχῆς²⁷.

Τήν 1η Δεκεμβρίου 1913 ἐορτάζεται ἡ προσάρτηση καί ἔνωση τῆς Κρήτης μέ τήν Ἑλλάδα. Στά πλαίσια τῶν ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων περιλαμβάνονται καί τὰ ἐγκαίνια τῆς νέας Ἀγορᾶς, στίς 4 Δεκεμβρίου 1913, ἀπό τόν Πρωθυπουργό Ἐλευθέριο Βενιζέλο²⁸.

Μετά τὰ ἐγκαίνια τῆς Ἀγορᾶς, σοβαρῆ ἀρχίζει νά λαμβάνεται μέριμνα γιά τήν ὑδρευση καί τό φωτισμό τῆς πόλης. Ἔτσι, μετά ἀπό σχετική προκήρυξη ὀρίζεται προθεσμία γιά τήν ὑποβολή προτάσεων ἐκ μέρους διάφορων ἐταιριῶν, γιά τόν ἠλεκτροφωτισμό, ἠλεκτροκίνηση καί ὑδρευση τῆς πόλης καί τῶν προαστείων.

Ἐπιβάλλονται τρεῖς προτάσεις ἀπό μέρους τριῶν ἐταιριῶν, τῆς Omnium Hellenique d' Electricite, τοῦ Charles Hess καί τοῦ Γεωργίου Λυκούρα²⁹. Μετά τή σύνταξη νομοσχεδίου ἀπό τό Ἐπιτελεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐγκρίνεται ἡ μεταξύ τοῦ Δήμου καί τοῦ Γ. Λυκούρα σύμβαση γιά τήν ἐκτέλεση τῶν σχετικῶν ἔργων³⁰.

Τό Γενάρη τοῦ 1914 καταρτίζεται διάταγμα γιά τήν ἴδρυση κήπων στά «ἀνώτερα δημοτικά σχολεῖα τῆς νήσου», γιά τή διάδοση στους μαθητές τῆς τέχνης τῶν διάφορων καλλιιεργειῶν³¹. Τό φλεβάρη τοῦ 1914 δημοπρατεῖται ἡ ἀνέγερση τοῦ Δημόσιου Ψυγείου, προϋπολογισμοῦ δαπάνης 45.000³², πού κτίζεται στή βορειοανατολική ἐξωτερική γωνία τῆς Ἀγορᾶς.

22, 23, 24, 25. Δημοτάκη Γεωργίου, *Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου*, Ἀθήνα 1969, σελ. 129, 130.

26. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 109 τῆς 13.6.1913.

27. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 158 τῆς 12.11.1913.

28. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 1177, 1178 τῆς 4 καί 5.12.1913.

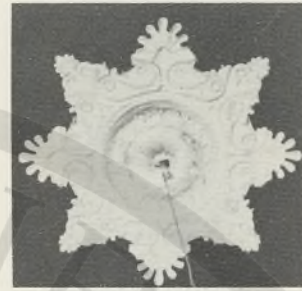
29. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 348 τῆς 5.6.1913.

30. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 113 καί 516 τοῦ 1916.

31. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 1208 τῆς 14.1.1914 καί φ. 1242 τῆς 18.1.1914.

32. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 335 τῆς 27.2.1914.

Μετά τήν ἔναρξη τῆς λειτουργίας τῆς Ἰαγορᾶς, μεταξύ τῶν πρώτων νά ἐκτελεσθοῦν νέων ἔργων εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση τῆς καταστροφῆς τῶν ἐνετικῶν τειχῶν³³ καί τόν Ἰούλιο τοῦ 1919 τό Ἰπουργεῖο τῶν Ἰσωτερικῶν μέ ἔγγραφό του πρὸς τή Νομαρχία γνωστοποιεῖ ὅτι ἐγκρίθηκε καί δημοσιεύτηκε στήν Ἰφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου γιά τή σύναψη δανείου 500.000 δρχ., γιά τήν κατεδάφιση τῶν φρουρίων τῆς πόλης³⁴. Πρόκειται γιά τό τμήμα ἀπό τήν Ἰαγορά μέχρι τόν προμαχώνα τῆς Ἰγίας Λουκίας.

3.3. Ἰ Ἰπηρεσία τῶν Δημοσίων ἸΕργων

Μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης καί τή δημιουργία τῆς νέας Κρητικῆς Πολιτείας οἱ Κρητες καί ξένοι μηχανικοὶ πού βρέθηκαν νά ἐργάζονται στή Γεν. Διοίκηση συνεχίζουν τήν ἐπίβλεψη καί ἐκτέλεση τῶν πρώτων δημοσίων ἔργων τοῦ νεοσύστατου Κράτους. Καταρτίζεται, ἀπό τό Σύμβουλο τῶν Ἰσωτερικῶν, Τεχνικό Συμβούλιο πού ἀποτελεῖται ἀπό τοὺς Μιχ. Σαββάκη, Μιχ. Πρωτοπαπαδάκη, Ν. Σαλίβερο καί Παπατέρπο.

«...Οἱ Μηχανικοὶ οὔτοι ἐκ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἄριστα καί μέ εὐρωπαϊκὴν μόρφωσιν θέλουσι μελετήσῃ πολλὰ καί διάφορα ζητήματα ἀφορῶντα τήν πρόοδον τοῦ τόπου...»³⁵.

Ἰπό τό Ἰγεμονικό Συμβούλιο ἀποφασίζεται νά μετακληθεῖ ἀπό τήν Εὐρώπη μηχανικός γιά τή διοργάνωση τῆς Ἰπηρεσίας τῶν Δημοσίων ἸΕργων. ἸΟ μηχανικός αὐτός, ὡς διευθυντής τοῦ τμήματος τῶν Δημοσίων ἸΕργων, θά ἔφερνε μαζί του καί τρεῖς ἐργοδηγούς οἱ ὅποιοι, μαζί μέ τοὺς ὑπάρχοντες ὀκτώ ντόπιους μηχανικούς, θά καταρτίσουν 12μελῆ ὀμάδα γιά τή μελέτη καί παρακολούθηση τῶν Δημοσίων ἸΕργων³⁶.

Τελικά, ἀντί ξένου μηχανικοῦ γιά τήν ὀργάνωση τῆς Ἰπηρεσίας Δημοσίων ἸΕργων, ἀναμένεται ἀπό τήν ἸΑθήνα ὁ τμηματάρχης τῶν φάρων καί φανῶν Ζαφειρίου, ἀπόστρατος τοῦ Ἰλληνικοῦ Μηχανικοῦ³⁷, μέ μισθό 1.000 δρχ.τό μήνα. ἸΟ Ζαφειρίου φθάνει στά Χανιά στά τέλη Μαΐου 1900³⁸, ἀλλά δέ μένει πολύ στήν Κρήτη. Τρεῖς μῆνες μετά τήν ἄφιξή του φεύγει, γιά νά τόν ἀντικαταστήσει τό Σεπτέμβριο τοῦ 1900 ὁ Ν. Πανζείρης, πού ἔρχεται μέ μισθό 750 δρχ.³⁹. Μετά τήν ἄφιξη τοῦ Ζαφειρίου, τόν Ἰούλιο τοῦ 1900 φθάνει στά Χανιά γιά νά ἐργαστεῖ στά Δημοσία ἸΕργα ὁ ἀρχιτέκτονας Ι. Ἰωαννίδης⁴⁰. ἸΟ Ἰωαννίδης, ἀφοῦ παρέμεινε στά Δημοσία ἸΕρ-

33. Ἰφημερίδα «Κήρυξ», φ. 779 τῆς 8.4.1918 καί 781 τῆς 11.4.1918.

34. Ἰφημερίδα «Κήρυξ», φ. 1170 τῆς 20.7.1919.

35. Ἰφημερίδα «Ἰρευνα», φ. 22 τῆς 6.11.1899.

36. Ἰφημερίδα «Ἰρευνα», φ. 36 τῆς 20.1.1900.

37. Ἰφημερίδα «Πατρίς», φ. 6 τοῦ 1900.

38. Ἰφημερίδα «Ἰπιθεώρηση», φ. 57 καί 58 τῆς 23-30/5.1900.

39. Ἰφημερίδα «Πατρίς», φ. 115 τῆς 14.9.1900.

40. Ἰφημερίδα «Πατρίς», φ. 55 τῆς 15.7.1900.

γα δύο περίπου χρόνια, φεύγει τήν άνοιξη τοῦ 1902 καί ὀργανώνει δικό του γραφεῖο στό κατάστημα οἰκοδομικῶν εἰδῶν τῶν ἀδελφῶν Κυδωνάκη, ἀναλαμβάνοντας ἐργασίες τῆς εἰδικότητάς του⁴¹.

Τό Φεβρουάριο τοῦ 1901 ὁ Πανζείρης πηγαίνει στήν Ἀθήνα γιά νά βρεῖ ἀνώτερο προσωπικό καί νά ἐπανδρώσει τό γραφεῖο Δημοσίων Ἔργων⁴². Διάφορες φῆμες ἀναφέρουν τά ὀνόματα τῶν Βερροϊόπουλου, Κάντα, Ἀραβαντινοῦ⁴³. Στίς 13 τοῦ Ἀπρίλη τοῦ 1901 δημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα τῆς Κρητικῆς Πολιτείας τό ὑπ' ἀρ. 342 διάταγμα «Περί συστάσεως τῆς Ὑπηρεσίας τῶν Δημοσίων Ἔργων τῆς Κρήτης» μέ τό ὁποῖο δημιουργεῖται Ὑπηρεσία Δημοσίων Ἔργων Κρήτης. Αὐτή ἀπαρτίζεται ἀπό τήν πρώτη περιφέρεια πού περιλαμβάνει τά Δημόσια Ἔργα τῶν Νομῶν Χανίων, Σφακίων καί Ρεθύμνης μέ ἔδρα τά Χανιά, καί ἀπό τή δεύτερη περιφέρεια, γιά τά ἔργα τῶν Νομῶν Ἡρακλείου καί Λασηθίου, μέ ἔδρα τό Ἡράκλειο.

Γιά τή λειτουργία τῆς Ὑπηρεσίας τῶν Δημοσίων Ἔργων προβλέπεται Σῶμα Μηχανικῶν μέ ἱεραρχία, βαθμολογία καί τάξη. Τοῦτο ἀποτελεῖται:

1. Ἀπό ἓνα Διευθυντή μέ μισθό 600 δρχ.
2. Ἀπό ἓναν Ἐπιθεωρητή μέ μισθό 450 δρχ.
3. Ἀπό τρεῖς Νομομηχανικούς μέ μισθό 350 δρχ.
4. Ἀπό δύο Μηχανικούς Α' τάξης μέ μισθό 300 δρχ. καί Β'ς τάξης μέ μισθό 250 δρχ.
5. Ἀπό ἓναν Ἀρχιτέκτονα μέ μισθό 300 δρχ.
6. Ἀπό πέντε Ἐργοδηγούς Α' τάξης μέ μισθό 200 δρχ. καί Β' τάξης μέ μισθό 150 δρχ.
7. Ἀπό ἓνα μαθητευόμενο μέ μισθό 125 δρχ.
8. Ἀπό τρεῖς βοηθούς Α' καί Β' τάξης μέ μισθό 150 δρχ. καί 80 ἀντίστοιχα.
9. Ἀπό ἓναν ἰχνογράφο μέ μισθό 100 δρχ.
10. Ἀπό πέντε ἐπιστάτες Α' τάξης μέ μισθό 100 δρχ. Β' τάξης μέ μισθό 80 δρχ.
11. Ἀπό τρεῖς κλητῆρες μέ μισθό 50 δρχ.

Τό Προσωπικό κατανέμεται σέ Προσωπικό τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας καί σέ Προσωπικό τῶν περιφερειῶν. Ἡ Κεντρική Ὑπηρεσία καί ἡ Α' περιφέρεια ἐδρεύουν στήν πόλη τῶν Χανίων. Ἡ κεντρική Ὑπηρεσία ἐπανδρώνεται ἀπό τό Δ/ντή, τόν Ἐπιθ/τή, ἓνα Νομομηχανικό, ἓναν Ἀρχιτέκτονα, ἓναν Ἐργοδηγό Α' τάξης, ἓναν Ἐργοδηγό μαθητευόμενο, ἓναν ἰχνογράφο, ἓνα βοηθό Α' τάξης καί ἓναν κλητῆρα. Κάθε μία ἀπό τίς περιφερειακές Ὑπηρεσίες ἐπανδρώνονται ἀπό ἓνα Νομομηχανικό, ἓνα Μη-

41. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 19 τῆς 31.5.1902.

42. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 151 τῆς 10.2.1901.

43. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 153 τῆς 17.2.1902.

χανικό Α' και Β' τάξης, έναν Έργοδηγό, ένα βοηθό και έναν κλητήρα.

Τήν ίδια εποχή οι τοπικές εφημερίδες αρχίζουν να δημοσιεύουν σχόλια επειδή δέ χρησιμοποιούνται οι εμπειροί ντόπιοι Μηχανικοί για την επίσημη πλέον Ύπηρεσία των Δημοσίων Έργων, αλλά προσκαλούνται ξένοι. Ίδίως γίνονται σχόλια για το πρόσωπο του Μιχάλη Σαββάκη που ήδη έχει εργαστεί για τα περισσότερα Δημόσια Έργα και έχει διοργανώσει και εξοπλίσει το γραφείο Δημοσίων Έργων μέχρι την επίσημη σύστασή του⁴⁴. Ο Πενζείρης όμως προσλαμβάνει τελικά μηχανικούς τους Κουμουλανάκη και Μπιτσάκη, απόφοιτους του Πολυτεχνείου Αθηνών. Ο Κουμουλανάκης αναλαμβάνει τη μελέτη της κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Μεσσαράς, ενώ ο Μπιτσάκης διορίζεται Νομομηχανικός Ηρακλείου.

Ο Κουμουλανάκης τελικά δεν παραμένει και ο Μπιτσάκης, μετά την αναχώρηση του Πανζείρη, αναλαμβάνει τη διεύθυνση Δημοσίων Έργων Κρήτης, και άμεσα προσκαλεί τον Σ. Πεζάνο να αναλάβει εκείνος τα Δημόσια Έργα Κρήτης⁴⁵. Αλλά εξ αιτίας αυτής της κατάστασης αναλαμβάνει πιά επίσημα ως Επιθ/τής Δημ. Έργων ο Μιχάλης Σαββάκης, τό καλοκαίρι του 1902⁴⁶. Ο Σαββάκης προσλαμβάνεται με μηνιαίο μισθό 350 δρχ. μόνο, έτσι ώστε να αποκλείεται πλέον η πρόσκληση Μηχανικού Δημ. Έργων από την Ελλάδα και με τη σκέψη ότι σε περίπτωση που θα κατασκευάζονταν έργα προϋπολογισμού μεγαλύτερου των 600-800.000 δρχ. για την προσεχή διετία, να κληθεί ξένος μηχανικός και κατά προτίμηση Ιταλός για τη μελέτη τους. Η απόφαση αυτή ήταν αποτέλεσμα της αποτυχίας των μετακληθέντων⁴⁷ από την Ελλάδα μηχανικών.

Τήν ίδια εποχή εκτός από τον Σαββάκη προσφέρουν υπηρεσίες στα Δημ. Έργα, οι Ν. Πετάσης και Σ. Πεζάνος.

Τό καλοκαίρι του 1904 φθάνει στην Κρήτη, μετά από πρόσκληση, ο Γάλλος Μηχανικός Κελλενέκ για να μελετήσει τα αναγκαία λιμενικά έργα των τριών λιμανιών των πόλεων Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου⁴⁸. Οι τρεις αυτοί Δήμοι αναλαμβάνουν και τη δαπάνη της αποστολής του ξένου μηχανικού (18.000 χρυσές λίρες). Για την υλοποίηση της μελέτης Κελλενέκ στα τρία λιμάνια των πόλεων της Κρήτης και την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής της Μεσσαράς, γίνεται λόγος για τη σύναψη δανείου 35.000.000 δρχ., ποσού πράγ-

44. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 35 της 11.9.1901.

45. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 86 της 15.3.1902.

46. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 106 της 12.7.1902.

47. Εφημερίδα «Επιθεώρηση», φ. 22 της 20.7.1903.

48. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 222 της 17.2.1903.

ματι πολύ μεγάλου για την εποχή εκείνη. Άμέσως δημιουργείται αντίθετη κίνηση, επικεφαλής της οποίας τοποθετείται ο μηχανικός Μιχάλης Σαββάκης.

Ο Σαββάκης, μετά την άρνησή του να πληρώσει τούς μελετητές της σιδηροδρομικής γραμμής Μεσσαράς, επειδή η μελέτη παρουσίαζε ατέλειες και δέν ήταν σύμφωνη προς τις προδιαγραφές, απολύεται, και έχοντας αντίθετη γνώμη για τό μελετούμενο δάνειο τών 35.000.000 μέ τό όποίο θά γινόταν ή έκτέλεση έργων στά λιμάνια τής Κρήτης και τής σιδηροδρομικής γραμμής Μεσσαράς, επιδίδεται σέ δημοσιογραφικό άγώνα για τήν ύποστήριξη τής άποψής του, όπωςδήποτε τής όρθότερης για τήν εποχή εκείνη. Πράγματι ό Σαββάκης, Κρητικός, γνωρίζοντας τά προβλήματα και τίς ανάγκες του νησιού, μέ τήν ευρύτητα πνεύματος πού τόν διακρίνει, φθάνει μέχρι του σημείου νά δημοσιεύει τίς άπόψεις του αναλύοντας και εξηγώντας ότι ή Κρήτη, στήν κατάσταση πού βρίσκεται χωρίς καθόλου δρόμους, δέν θά μπορούσε νά ώφεληθει από τή δημιουργία αρχικά τών λιμανιών.

Θά έπρεπε πρώτα νά έκτελεστούν οι δρόμοι και μετά τά λιμάνια και μάλιστα μ' ένα πρόγραμμα 10.000.000 δρχ. Έχοντας ύπ' όψει και όλα τά δάνεια και τίς ύφιστάμενες ανάγκες τής Κρήτης, τό αναγκαίο πρόγραμμα τής όδοποιίας θά μπορούσε νά ύλοποιηθεί μέ 1000 χιλμ. δρόμους τούς όποιους θά κατασκεύαζαν χωρίς νά χρειασθούν τεχνικούς και κατασκευαστικά μέσα από τό έξωτερικό, πράγμα άπαραίτητο για τήν κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής.

Έτσι έγινε πεποίθηση ότι στήν αρχή ή Κρήτη δέ θά μπορούσε νά σκεφθεί καν περί σιδηροδρόμων και μεγάλων λιμενικών έργων, αλλά μόνο για μεγάλη έσωτερική έπικοινωνία πού θά μπορούσε νά ύλοποιηθεί χωρίς τήν έξαγωγή συναλλάγματος⁴⁹.

Μέ διάταγμα του Υπατου Άρμοστή, ό Μιχάλης Σαββάκης διορίζεται Μηχ/κός τής Α' περιφέρειας τών Δημοσίων Έργων τό Μάρτιο του 1908⁵⁰. Τόν Άπρίλη του ίδιου χρόνου ή Ιταλική Κυβέρνηση, ανταποκρινόμενη σέ έπιθυμία τής Κρητικής Πολιτείας, επιτρέπει στό διακεκριμένο μηχανικό Λουδοβίκο Φιγκάρι νά δεχτεί τό άξίωμα του Διευθυντή τών Δημοσίων Έργων και νά φθάσει στήν Κρήτη τό Μάιο του ίδιου χρόνου⁵¹.

Η όργάνωση και ανάπτυξη τών πλουτοπαραγωγικών πηγών του Νησιού και ή ιεράρχηση στήν κατασκευή τών Δημοσίων Έργων άπασχολεί πάλι τήν Κρήτη, και έτσι, μέ τό 706/18.10.1913 διάταγμα του Γεν. Δ/ντή Κρήτης,

49. Εφημερίδα «Έλλάς», φ. 70, 71 τής 10.12.1904, *Κρίσεις επί τών σκέψεων περι συνάψεως δανείου εκ 35.000.000 δρχ. Μιχαήλ Π. Σαββάκη, Μηχανικού.*

50. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 434 τής 4.3.1908.

51. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 446 τής 17.4.1908 και φ. 452 τής 9.5.1908.

ὀργανώνεται νέα Ὑπηρεσία Μελετῶν, μέ ἀπώτερο σκοπό νά δοθεῖ ὀριστική καί τελειωτική κατεύθυνση στά ζωτικά θέματα τοῦ Νησιοῦ.

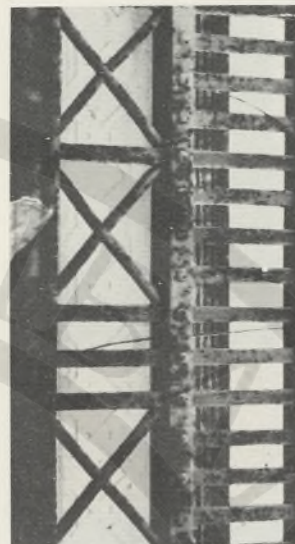
Ἡ νέα Ὑπηρεσία θά μελετήσῃ τά ζητήματα τῆς ἐσωτερικῆς συγκοινωνίας καί τήν ἀνάπτυξη τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν καί θά ὑποβάλλῃ λεπτομερεῖς ἐκθέσεις τοῦ προγράμματος, στήν ἐφαρμογή τοῦ ὁποῖου θά βασισθεῖ ἡ ἐσωτερική ἀνάπτυξη τῆς Κρήτης. Δηλαδή:

- α) Ὑπόδειξη τοῦ πιό πρόσφορου ὀδικοῦ συμπλέγματος καί τῆς περισσότερο κατάλληλης μεθόδου κατασκευῆς.
- β) Μελέτη καί χάραξη τῶν ἀναγκαίων γιά τό νησί σιδηδρομικῶν γραμμῶν.
- γ) Μελέτη καί σχεδιαγράμματα γιά τήν κατασκευή τῶν λιμανιῶν μέ προϋπολογισμούς.
- δ) Μελέτη γιά τήν κατάλληλη διαρρύθμιση καί χρησιμοποίηση τοῦ ὕδατικοῦ δυναμικοῦ πού θά ἐπιτρέψῃ τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας καί τῆς κτηνοτροφίας, μέ προϋπολογισμό δαπάνης.
- ε) Μελέτη γιά τήν περισυλλογή καί διαρρύθμιση τῶν ὀμβρίων ὕδατων, μέ προϋπολογισμό δαπάνης, καί
- ζ) Μελέτη γιά τήν δασική, δενδροκομική, γεωργική καί κτηνοτροφική ἀνάπτυξη τῆς Κρήτης.

Τό Προσωπικό τῆς νέας αὐτῆς Ὑπηρεσίας θά ἀποτελέσουν 4 μέχρι 6 ἀναγνωρισμένης εἰδικότητας ξένοι ἐπιστήμονες μέ τό ἀναγκαῖο βοηθητικό προσωπικό ἀπό ξένους ἢ ντόπιους μηχανικούς, τοπογράφους, ἐργοδηγούς, σχεδιαστές ἢ εἰδικούς ἀπό ἄλλο κλάδο. Τό Προσωπικό δέ θά ὑπερβεῖ τοὺς 25⁵². Τήν ἴδια ἐποχή ἡ Κρήτη, ὡς ἰδιαίτερη πατρίδα τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, ἀπολαμβάνει ἰδιαίτερης φροντίδας. Ἔτσι τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1913 φθάνει στήν Κρήτη ἀπό τήν Ἀθήνα ὁ Ἐπιθεωρητής Δημ. Ἔργων Βερροϊόπουλος γιά τή μελέτη τῶν Δημοσίων Ἔργων τῆς Κρήτης. Καί στή συνέχεια χορηγεῖται ποσό 5.000.000 δρχ. γιά τήν ἐκτέλεση ἔργων⁵³.

Τήν 1η Δεκεμβρίου 1913, παρόντος καί τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἐορτάζεται ἡ Ἐνωση τῆς Κρήτης μέ τήν Ἑλλάδα. Μέ τήν κάθοδο στά Χανιά τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου συζητιοῦνται ἐπί τόπου οἱ τρόποι πού θά ἐπιτρέψουν τήν ἀνάπτυξη τοῦ νησιοῦ καί προωθεῖται τό θέμα γιά τήν ἄφιξη τῶν ξένων εἰδικῶν ἐπιστημόνων πού θά ἐπανδρῶσουν τήν Ὑπηρεσία Μελετῶν.

Λίγες μέρες ἀργότερα εἰδοποιεῖται ὁ Γεν. Δ/τής Κρήτης ἀπό τήν Ἑλληνική Πρεσβεῖα τοῦ Παρισιοῦ ὅτι βρέθηκαν οἱ κατάλληλοι μηχανικοί γιά τήν Ὑπηρεσία τῶν

52. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 1135 τῆς 19.10.1913.

53. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 1164 τῆς 19.11.1913.

Μελετών, ένας υδραυλικός, ένας για τὰ λιμάνια, ένας για τούς δρόμους καί τούς σιδηρόδρομους καί ένας για τὰ σχέδια τῶν πόλεων⁵⁴. Συγχρόνως τό Ἵπουργεῖο τῶν Ἑσωτερικῶν, ἀναγνωρίζοντας τήν ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν Δημοσίων Ἔργων τῆς Κρήτης, ἐγκρίνει τήν ἀπόφαση γιά τήν πρόσκληση τῶν ξένων μηχανικῶν⁵⁵. Μέ ἀφορμή τήν πρόσκληση τῶν ξένων μηχανικῶν καί τή σύσταση τῆς Ἵπηρεσίας Μελετῶν, γίνεται κριτική ἀπό τόν Μανοῦσο Κούνδουρο μέ συμπέρασμα ὅτι, ἐκτός τῆς μελέτης, ἄς γίνουν ἐπιτέλους καί ἔργα...⁵⁶. Τό Φλεβάρη τοῦ 1915 συγχωνεύεται ἡ Ἵπηρεσία τῶν Δημ. Ἔργων τῆς Κρήτης μέ τήν ἀντίστοιχη τοῦ κέντρου. Ἀπό τότε διάφοροι Ἕλληνες μηχανικοί, μέ τούς ὑπάρχοντες ντόπιους, ἐργάζονται στά Δημόσια Ἔργα Κρήτης. Στίς ἀρχές τοῦ 1918 φθάνει στά Χανιά γιά τή θέση τοῦ ἀρχιτέκτονα ὁ Δημ. Φαρμακίδης, πτυχιούχος τοῦ Πολυτεχνείου τῆς Γάνδης καί τῆς Ἀκαδημίας τῶν Καλῶν Τεχνῶν τῶν Βρυξελλῶν⁵⁷.

Τό καλοκαίρι τοῦ ἴδιου χρόνου ἀναχωρεῖ ἀπό τήν Κρήτη καί γιά τήν Ἵπηρεσία τῆς Δ/νσεως Σιδηροδρόμων ὁ Ἐπιθ/τής Δημ. Ἔργων Κρήτης Ν. Πετάσης, μετά ἀπό παραμονή 18 χρόνων στό νησί. Τή Διεύθυνση τῶν Δημ. Ἔργων ἀναλαμβάνει ὁ Φίλων⁵⁸. Ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀποστέλλεται ὁ μηχανικός Γ. Καρυωτάκης⁵⁹. Τό Σεπτέμβρη τοῦ 1919, μετά ἀπό διαταγή τοῦ Ἵπουργεῖου Συγκοινωνιῶν ἀντικαθιστᾶ τόν Δημ. Φαρμακίδη, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖται σέ ἄλλη θέση, ὁ ἀρχιτέκτονας τῶν Δημ. Ἔργων Ἰωάν. Συρίχας, ὁ ὁποῖος ἀναλαμβάνει τή Διεύθυνση τοῦ Γραφείου τοῦ Νομοαρχιτέκτονα Χανίων⁶⁰.

3.4. Τὸ Δικαστικό, Διοικητικό Μέγαρο (εἰκ. 29, 30)

Τό Δικαστικό, Διοικητικό Μέγαρο, τό «Διευθυντήριο» μέγαρο, ἢ «Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων» ἄρχισε νά κτίζεται τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς γιά στρατιωτικό τουρκικό Νοσοκομεῖο. Ἴσως ἐπειδή ἐπρόκειτο γιά ἔργο στρατιωτικό, καί λόγω τῶν τεράστιων κοινωνικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς, δέν ἔγινε μέγας λόγος γιά τήν κατασκευή του, καί ἔτσι δέ βρέθηκαν μέχρι στιγμῆς πολλά σχετικά στοιχεῖα σέ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τό 1893 ἀναγράφεται ἡ εἶδηση γιά τήν ἀνάληψη τῆς ἐπίβλεψης τοῦ ἔργου ἀπό τό Μιχάλη Σαββάκη⁶¹. Ὁ ἴδιος ὁ Σαββάκης ἀνέφερε ἀργότερα γιά τόν ξένο μηχανικό, πού εἶχε συντάξει τὰ σχέδια⁶². Ἡ ἀνέγερση τοῦ κτιρίου ἔγινε «...μέ ἀγγαρεῖς τῶν Νιζάμηδων πού πάσα-πάσα, ὅπως

54. Ἐφημερίδα «Νέα Ἑρευνα», φ. 1181 τῆς 8.12.1913.

55. Ἐφημερίδα «Νέα Ἑρευνα», φ. 1192 τῆς 21.12.1913.

56. Ἐφημερίδα «Νέα Ἑρευνα», φ. 1200 τῆς 3.1.1914.

57. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 765 τῆς 23.3.1918.

58. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 839 τῆς 19.6.1918.

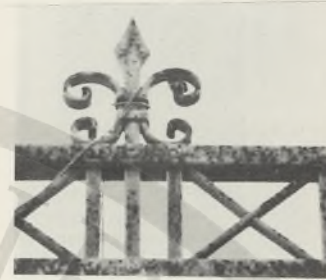
59. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 991 τῆς 14.12.1918.

60. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 1216 τῆς 13.9.1919.

61. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 12 τῆς 1.5.1893.

62. Ὁ κ. Ἀνδρέας Γκάττ, συγγενής ἀπό τή μητέρα του μέ τόν Ἰταλό κατασκευαστή Σεβαστιανό Πριμιτέρα τῶν ἔργων τοῦ Νικόλαο Μαγκουζο, θυμᾶται ὅτι ἡ μητέρα του ἔλεγε πῶς τόν κεντρικό πυρῦνα τοῦ κτιρίου κατασκεύασε ὁ Πριμιτέρα μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ Μαγκουζο. Καί ὅτι ὁ Μαγκουζο μελέτησε τό κτίριο μετά ἀπό τόν τουρκικό στρατῶνα.

γίνεται μέ τό ξεφόρτωμα τῶν καρπουζιῶν σήμερα, κουβάλησαν ἀπό τά νταμάρια τοῦ "Αη Γιάννη καί τῆς δεξαμενῆς τίς πέτρες καί τ' ἀγκωνάρια⁶³...» (εἰκ. 31, 32). Τό κτίριο ἀπαρτίζεται ἀπό πτέρυγες, οἱ ὁποῖες σέ σύνθεση ἐλεύθερου ὀρθογώνιου δημιουργοῦν ἐσωτερικό χαρακτηριστικό αἶθριο (εἰκ. 33, 34), καί συγχρόνως ἐλεύθερες διελεύσεις πρὸς αὐτό ἀπό τήν πρόσοψη τοῦ κτιρίου. Τό αἶθριο, φυτευμένο μέ πεῦκα, διαμορφώνεται σέ δύο ἐπίπεδα, ἓνα χαμηλό καί δύο ὑπερυψωμένα δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τήν κεντρική εἴσοδο τῶν Δικαστηρίων. Μέ τήν ἴδρυση τοῦ ἐλεύθερου Κρητικοῦ Κράτους, στή μεσημβρινή καί ἀνατολική πτέρυγα ἐγκαταστήνονται τά Δικαστήρια καί τό Ἐφετεῖο Κρήτης.

Συγχρόνως συντάσσεται ἀπό τόν Μιχάλη Σαββάκη ἡ μελέτη ἀποπερατώσεως τοῦ μεγάρου, προϋπολογισμοῦ δαπάνης 136.463 δρχ.⁶⁴. Στίς 13 Μαΐου 1900⁶⁵, μέ τήν ἀποπεράτωση τοῦ ὀρόφου, μεταφέρονται ἀπό τή Χαλέπα στό Μέγαρο οἱ ἀνώτερες Δ/νσεις, τά «Ἐπιχειρήματα τῆς Κρήτης». Ἔτσι πλέον «... Ὅλοι αἱ δικαστικά καί διοικητικά Ἄρχαί θά εὐρίσκωνται συγκεντρωμένοι εἰς τὸ μέγα καί πολυτελές τοῦτο μέγαρο...»⁶⁶ (εἰκ. 27).

Τό «Διευθυντήριον Μέγαρον» ἐπισκέπτεται ὁ Πρίγκιπας Γεώργιος τήν Κυριακή, 25 Φεβρουαρίου τοῦ 1902, μετὰ τή θεία λειτουργία⁶⁷.

Μετὰ τήν ἐγκατάσταση τῶν Ἄρχῶν ἐπενδύονται μέ μάρμαρα οἱ σκάλες τοῦ Δικαστικοῦ Μεγάρου⁶⁸ καί συντάσσονται μελέτες γιά τήν ἐκτέλεση ἔργων πού τό συμπληρώνουν. Ἀπό τό Μιχάλη Σαββάκη συντάσσεται ἡ μελέτη κατασκευῆς δύο δεξαμενῶν μπροστά καί πίσω ἀπό τό Μέγαρο, προϋπολογισμοῦ 12.437,93 δρχ., ἀπό τόν Ἐμμ. Κελαϊδῆ ἡ διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου μέ τήν κατασκευή πεζοδρομίων γύρω ἀπό τό μέγαρο μέ πλάκες Χαλέπας, προϋπολογισμοῦ 8.250,50 δρχ., καί ἀπό τόν Νικ. Παπακωνσταντόπουλο ἀρχαιοφυλακεῖο πίσω ἀπό τό μέγαρο, προϋπολογισμοῦ 10.700 δρχ.⁶⁹.

Τό μέγαρο αὐτό εἶναι τό δεύτερο δημόσιο κτίριο μετὰ τόν Ἰταλικό Στρατώνα πού κτίστηκε ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς παλιᾶς πόλης καί μέ τή μορφολογία του ἐπήρεασε πολύ τή διάρθρωση τοῦ πρώτου σχεδίου τῆς νέας πόλης καί τή χάραξη μερικῶν ἀπό τοὺς βασικούς ὁδικούς ἄξονες, καθώς καί τή δημιουργία τῆς πλατείας Δικαστηρίων (εἰκ. 28). Ἀμέσως μετὰ τήν ἀποπεράτωση καί τήν ἔναρξη τῆς λειτουργίας του, κάθετα πρὸς αὐτό, ἀνοίχτηκε ἡ σημερινή ὁδός Ἡρώων Πολυτεχνείου (Μπόλαρη), τότε ὁδός Δημοσίων Γραφείων, γιά νά συνδέσει τό κτίριο μέ

63. Γ. Δημοτάκη, *Τά Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου*, σελ. 113.

64. Επίσημη Ἐφημερίδα Κρητικῆς Πολιτείας, φ. 110/1899.

65. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 21 τῆς 13.5.1900.

66. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 17 τῆς 6.5.1900.

67. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 157 τῆς 27.2.1902.

68. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 26 τῆς 23.5.1902.

69. Επίσημη Ἐφημερίδα Κρητικῆς Πολιτείας, φ. 7/1901.

τό παλάτι καί τή Χαλέπα. Ἐπίσης καθόρισε τούς ἄξονες τῶν σημερινῶν ὁδῶν Σφακιανάκη, Ἄλ. Παπαναστασίου, Γιαμπουδάκη, παράλληλα πρός αὐτό, καί γιά τή σύνδεσή του μέ τόν Ἰταλικό Στρατώνα καί τόν Κήπο (εἰκ. 40, 41, 42, 43). Τέλος ἡ σύνδεσή του μέ τήν παλιά πόλη καθόρισε τόν ἄξονα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Δημοκρατίας. Τό 1936 μετά ἀπό πυρκαγιά πού δημιούργησε πολλές ζημιές στό κτίριο προστέθηκε ὁ τρίτος ὄροφος τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου καί πραγματοποιήθηκε καί ριζική ἀνακαίνισή του.

Σήμερα στό κτίριο στεγάζονται τά Δικαστήρια Χανίων, τό Ἐφετεῖο Κρήτης, ἡ Νομαρχία Χανίων, ὁ Δικηγορικός Σύλλογος, ἡ Λέσχη Χωροφυλακῆς καί τό Β΄ Ἀστυνομικό Τμήμα.

3.5. Ἡ Τράπεζα Κρήτης

Μέ τή σύσταση τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, καί συγκεκριμένα τήν Πέμπτη 21 Ὀκτωβρίου 1899, ἐγκαινιάζεται ἡ λειτουργία τῆς Τράπεζας Κρήτης, τοῦ χαρακτηριστικοῦ οικονομικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ νέου Κράτους. Μέ τήν ἔναρξη τῆς λειτουργίας ἀρχίζουν καί οἱ σκέψεις γιά τήν ἀνέγερση ἰδιόκτητου κτιρίου. Πραγματικά ἀποφασίζεται ἡ ἀνέγερση τοῦ κτιρίου τῆς Τράπεζας στό χαρακτηριστικό δρόμο τοῦ Κήπου (εἰκ. 58). Ὁ ἀρχιτέκτονας Ἀντώνης Μουντάκης συντάσσει τή μελέτη τοῦ ἔργου, τό ὁποῖο θεμελιώνεται μέ τήν ἀνάλογη τελετή στίς 5 Αὐγούστου 1902. Ἡ ἀνέγερση κατακυρώνεται στούς ἐργολάβους ἀδελφούς Κυδωνάκη, γιά τούς ὁποίους στάθηκε καί ἀφορμή γιά νά πτωχεύσουν.

Οἱ πέτρες γιά τήν ἀνέγερση τοῦ κτιρίου στοίχιζαν 1,65 δρχ. τά 0,60 κ.μ., καί κάθε γωνιόλιθος 4 δρχ.⁷⁰. Τό Μάιο τοῦ 1904 ἐγκαινιάζεται τό νεόκτιστο κτίριο, πού κατεδαφίζεται ἐξηνταπέντε χρόνια ἀργότερα γιά τήν ἀνέγερση κτιρίου ἀπό τό Δημόσιο, γιά τή στέγαση τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν τῆς πόλης. Στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης, στήν αὐλή, μετά τήν κατεδάφιση φυλάγεται ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Τράπεζας Κρήτης (εἰκ. 57). Ἐπίσης τά χαρακτηριστικά μαρμάρινα φουρούσια τοῦ ἐξώστη προβλέπεται νά χρησιμοποιηθοῦν ἀπό τό Δῆμο Χανίων γιά τήν κατασκευή συντριβανιοῦ στήν Πλατεία τῆς Μάχης τῆς Κρήτης.

⁷⁰. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 117 τῆς 28.8.1902.

3.6. Τό Κοινοφελές Ταμείο (΄Αγροτική Τράπεζα)

΄Από τότε πού ιδρύθηκε, μέ σκοπό τήν ενίσχυση και άνακούφιση τής αγροτικής τάξης, τό κοινοφελές ταμείο τής Κρητικής Πολιτείας στεγαζόταν αρκετό καιρό μέ ένοίκιο σέ διάφορα ιδιωτικά σπίτια, έτσι ώστε νά είναι επιτακτική ή άνέγερση κτιρίου γιά τή μόνιμη πιά στέγασή του⁷¹.

Χάρη στίς επίπονες προσπάθειες του Διευθυντού του Σ. Παπαδάκη, τό κοινοφελές ταμείο αγοράζει, στίς αρχές του 1912, τό σπίτι του έργολάβου Γ.Κασιμάτη, πού τότε κατασκευαζόταν άπέναντι από τό Δημοτικό Κήπο, στό όποιο, ύστερα από κατάλληλη διαρρύθμιση, στεγάζεται τό Κοινοφελές Ταμείο Κρήτης, ή μετέπειτα και μέχρι σήμερα ΄Αγροτική Τράπεζα⁷² (είκ. 212).

΄Η άνέγερση του κτίσματος έγινε πάνω σέ σχέδια και μέ τήν επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη.

Τήν ίδια εποχή, αρχίζει πλάι στά νεώρια του ΄Ενετικού Λιμανιού ή κατασκευή του Τελωνείου Χανίων, μέ σχέδια και επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη και έργολάβο τόν Γ. Κασιμάτη⁷³, γιά νά συνεχιστεί και νά τελειώσει μέ έργολάβο τόν Κων/νο Λυγιδάκη.

3.7. Οί ΄Εκκλησίες

3.7.1. Γενικά

Οί εκκλησίες έξω από τά τείχη τής πόλης αναπτύχθηκαν σάν πυρήνες τών νέων συνοικιών και ή άνέγερσή τους είναι σχεδόν ταυτόχρονη. "Ολες οί εκκλησίες είναι μεγάλες, επίβλητικές, μέ έντονο μνημειακό ύφος, περιβάλλονται από αϋλές και κήπους, και έχουν τά νεοκλασικά χαρακτηριστικά τής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής τών αστικών κέντρων πού αναπτύχθηκε τά τέλη του 19ου αιώνα και στήν αρχή του 20ου, μιās αρχιτεκτονικής φανερά επηρεασμένης από ξένες μορφές και πρότυπα⁷⁴.

Οί εκκλησίες αυτές, παρά τό μεγάλο σχετικά μέγεθος τους, μετά τήν πάροδο όρισμένου χρόνου διευρύνθηκαν γιά νά μπορέσουν νά εξυπηρετήσουν τό πλήθος τών πιστών ("Άγιος Κωνσταντίνος, "Άγιος Παντελεήμων, "Άγιος Λουκάς).

Σ' όλες τίσ εκκλησίες, ό μεγάλος αϋλόγυρος μέ τά φροντισμένα παρτέρια και τούς ελεύθερους χώρους γιά τίσ συγκεντρώσεις, αποτελούν τούς σημαντικότερους ελεύθερους χώρους τών συνοικιών και ύλοποιοϋν πολλές

71. Εφημερίδα «Νέα» Ερευνα», φ. 825 τής 4.2.1912.

72. Εφημερίδα «Νέα» Ερευνα», φ. 832 τής 2.3.1912.

73. Εφημερίδα «Νέα» Ερευνα», φ. 822 τής 24.1.1912.

74. Μπίρη Κ., *Αί ΄Αθήναι, 1966* σελίς 107, *΄Η ΄Εκκλησιαστική ΄Αρχιτεκτονική*. Τζάκου ΄Αναστασία, *Κεντρικοί οικισμοί τής Σίφνου, ΄Αθήνα 1976*, σελ. 152: *Οί ΄Εκκλησίες*.

λειτουργίες, από τις θρησκευτικές μέχρι τις κοινωνικές και ψυχαγωγικές.

Γιά τήν ανέγερσή τους χρειάστηκαν πολλά χρόνια (έκτος της Ἁγίας Μαγδαληνῆς) καί ἡ μελέτη γιά τήν κατασκευή τους ἀκολουθοῦσε τή σταδιακή ανέγερση, δηλαδή μελέτη καί κατασκευή τοῦ κυρίως ναοῦ, κατόπιν μελέτη καί κατασκευή ἐπικάλυψης, καμπαναριῶν, τέμπλων κλπ.

Δέν ὑπάρχει ἐδῶ ἀπό τήν ἀρχή μιᾶ μελέτη τῆς μορφολογίας ὀλόκληρης τῆς ἐκκλησίας, ἀλλά σταδιακή, ἀνάλογη μέ τήν ἐκάστοτε οἰκονομική δυνατότητα. Μοναδική ἐξαιρεση, ἡ ανέγερση τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Μαρίας Μαγδαληνῆς στή Χαλέπα.

3.7.2. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαρίας Μαγδαληνῆς (εἰκ. 56)

Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαγδαληνῆς, «ὁ ἡγεμονικός ναός»⁷⁵, κτίστηκε ὅταν ὁ Μεγάλος Δούκας Γεώργιος πρόσφερε, στίς ἀρχές τοῦ 1901, δέκα χιλιάδες ρούβλια καί τά σχέδια, γιά τήν ανέγερση μιᾶς ἐκκλησίας ἀφιερωμένης στή Μαρία Μαγδαληνή, σέ ἀνάμνηση τῆς διαμονῆς στή Χανιά τῆς γυναίκας του Μεγάλης Δούκισσας Μαρίας. Τά χρήματα κατάθεσε ὁ Πρίγκιπας Ἀρμοστής στήν Τράπεζα Κρήτης καί τά σχέδια πού εἶχαν ἐκπονηθεῖ στή Ρωσία παραδόθηκαν στό Διευθυντή τῶν Δημοσίων Ἔργων Παντζεῖρη γιά νά τά μελετήσῃ. Τελικά ἀποφασίστηκε ἡ νέα ἐκκλησία, δυναμικότητας 80 ἀτόμων, ν' ἀνεγερθεῖ ἀπέναντι ἀπό τ' Ἀνάκτορα καί σ' αὐτή νά λειτουργεῖ ὀρθόδοξος ἱερέας. Τήν ἐπίβλεψη γιά τήν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου καί τή διαμόρφωση τοῦ περιβάλλοντος χώρου ἀνέλαβε ὁ ἀρχιτέκτονας Χρῆστος Τσολίνας. Στίς 6 τοῦ Γενάρη τό 1903 τελέσθηκαν τά ἐγκαίνια σέ πολύ στενό κύκλο μέ παρουσία τῆς βασίλισσας Ὀλγας τῆς Ἑλλάδας, τοῦ Μητροπολίτη Κρήτης Εὐγένιου καί τοῦ Πρίγκιπα Γεώργιου, τοῦ ὑπασπιστῆ τοῦ Πρίγκιπα Λεμπέση καί τοῦ ἰδιαίτερου γραμματέα Παπαδιαμαντόπουλου καί τῆς γυναίκας του⁷⁷.

Ὁ Πρίγκιπας ἀπό τήν Κρήτη μετά τήν ἀναχώρησή του, μ' ἐπιστολή του πού ἔστειλε τό Μάιο τοῦ 1909, μέ τόν ὑπασπιστή του Λεμπέση, πρόσφερε τό Ναό στό Δῆμο Χανίων καί στή Χαλέπα, σ' ἀνάμνηση τῶν ἡμερῶν πού πέρασε στήν Κρήτη καί τῆς ἀγάπης μέ τήν ὁποία τόν περῖβαλε ἡ κοινότητα τῆς Χαλέπας⁷⁸.

75. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 147 τῆς 1.2.1901.

76. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ. 147 καί 152 τοῦ 1901.

77. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 136 τῆς 8.1.1903.

78. Ἀπόφαση 48 τῆς συνεδρίασης τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου πού ἐγίνε τήν 11.5.1909.

3.7.3. Η εκκλησία της Ευαγγελίστριας⁷⁹ (είκ. 52)

Ο χώρος όπου κτίστηκε η εκκλησία της Ευαγγελίστριας ήταν ανοικτός και στά νότιά του βρισκόταν ο σταύλος του τουρκικού ίππικού, «ό κισλας», πού μετά την αναχώρηση των Τούρκων στέγαζε τή Ρώσικη Χωροφυλακή. Παραχωρήθηκε από τήν Κρητική Πολιτεία για τήν ανέγερση εκκλησίας πού θά εξυπηρετούσε τίσ ανάγκες τής συνοικίας τών Φακωθιανών, αλλά και από διάθεση συναγωνισμού τών άλλων συνοικιών τής Χαλέπας, του Μείντανιού και τής Κάτω Χαλέπας πού διέθεταν ωραίες και μεγάλες εκκλησίες, τόν "Αγιο Νικόλαο και τόν "Αγιο Παντελεήμονα και κυρίως τήν "Αγία Μαγδαληνή, τήν «έκκλησία του Πρίγκιπα».

Η Κρητική Πολιτεία παραχώρησε τό οικόπεδο αλλά δέν μπορούσε νά διαθέσει ούτε δραχμή για τήν ανέγερση. Έτσι αγοράστηκε ένας κουμπαράς πού άρχισε νά περιφέρεται για τή συγκέντρωση χρημάτων. Συγχρόνως έρανοι, λαχεία και διάφορες δωρεές συγκεντρώνουν τό απαιτούμενο ποσό για τή βελτίωση τής εκκλησίας. Και ό μηχανικός του Δημοσίου Μιλτιάδης Μυλωνάς δωρίζει τά απαιτούμενα σχέδια για τήν ανέγερσή της⁸⁰.

Στίς 8 'Οκτωβρίου 1908, σέ λιγότερο από ένα μήνα από τή θεμελίωση τής εκκλησίας του 'Αγίου Κων/νου, μέ τήν παρουσία και πάλι του 'Αλεξάνδρου Ζαϊμη θεμελιώνεται και ή εκκλησία τής Ευαγγελίστριας και προχωρεί ή ανέγερση μέχρι τή στέψη τής πρόσοψης. Αρχίζει πλέον τό δυσκολότερο μέρος του έργου, ή στέγαση και τά καμπαναριά πού απαιτούν και πολλά χρήματα. Τότε γίνεται ή σκέψη νά επέκταθει ό έρανος στό έξωτερικό και κυρίως στίς όρθόδοξες χώρες τής Ευρώπης και στήν 'Αμερική όπου έχουν αρχίσει σιγά-σιγά νά ριζώνουν οι πρώτοι Κρήτες μετανάστες.

Γι' αυτό ό Χαλεπιανός Γεώργιος Παπαδογιαννάκης, Φακωθιανός, άφοϋ έφοδιάστηκε μέ τά κατάλληλα χαρτιά ξεκίνησε για τή Ρωσία και τίσ άλλες χριστιανικές χώρες τής Ευρώπης. Τ' αποτελέσματα αυτής τής έξόρμησης υπήρξαν καταπληκτικά. Εκτός από χρήματα ό Παπαδογιαννάκης έφερε και ωραιότατα εκκλησιαστικά είδη, κυρίως από τή Ρωσία, όπως τό μεγάλο κεντρικό πολυέλαιο, τή μεγάλη καμπάνα, τόν έπιτάφιο και άλλα πολύτιμα σκεύη.

Η μελέτη και ή επίβλεψη τής κατασκευής του τρούλου και τών καμπαναριών ανατέθηκε στό μηχανικό Ν. Λογοθέτη⁸¹, ό όποιος, «κακουδέρης και μονόφθαλμος», στήν

79. Γ. Δημοτάκη, *Χανιά στό πέρασμα του χρόνου*, 'Αθήνα 1969, σελ. 101, 102.

80. Εφημερίδα «Νέα Έρευνα», φ. 314 τής 27.7. 1906.

81. Γ. Δημοτάκη, *Χανιά στό πέρασμα του χρόνου*, 'Αθήνα 1969, σελ. 103.

κατασκευή του τρούλου και των καμπαναριών αποδείχτηκε άφθαστος. Για την παραμικρή άβλεψία γκρέμιζε και ξανάκιζε.

Η κατασκευή συνεχίστηκε ύστερα από μετάβαση του Παπαδογιαννάκη και στην Αμερική για τη συγκέντρωση χρημάτων· στις 12 Αυγούστου 1923 η έκκλησία της Ευαγγελίστριας Φακωθιανών στη Χαλέπα εγκαινιάστηκε από τον Επίσκοπο Χανίων Αγαθάγγελο Νινολάκη.

3.7.4. Η έκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου Νέας Χώρας⁸² (εικ. 50, 51)

Η συνοικία της Νέας Χώρας οργανώθηκε και αναπτύχθηκε δυτικά από τα τείχη της μεσαιωνικής πόλης, μετά την απελευθέρωση της Κρήτης και τη μεταφορά και συγκέντρωση των λεπρών στη Σπιναλόγκα. Οι πρώτοι κάτοικοι της συνοικίας ήταν χειρώνακτες και τεχνίτες και στο ανατολικό τμήμα της εγκαταστάθηκαν έμπορικές επιχειρήσεις και καταστήματα, κυρίως ελαιοκομικών προϊόντων, σάν επέκταση του εμπορικού κέντρου της πόλης δεξιά και αριστερά από την έξοδο της προς τα δυτικά.

Η περιοχή της νέας συνοικίας αποτέλεσε αρχικά ένορικό τμήμα του Αγίου Λουκά, στην έκκλησία του οποίου και έκκλησιάζονταν οι πιστοί. Η μεγάλη όμως και γρήγορη ανάπτυξή της δημιούργησε όξύτερη ανάγκη ύπαρξης μιᾶς έκκλησίας. Καί στις 16 Ιουλίου τό 1906 καταρτίζεται η πρώτη επιτροπή για την ανέγερση της έκκλησίας, για νά ακολουθήσει ἕνα χρόνο ἀργότερα δεύτερη, δηλ. στις 16 Αυγούστου 1907, η οποία και προχώρησε γρήγορα στην υλοποίηση του σκοπού της.

Η δεύτερη επιτροπή, πού αποτελοῦσαν οἱ Ἐμμ. Σαρρῆς ἱερέας ὡς Πρόεδρος, Στυλιανός Τσόντος, Γεώργιος Τσερκάκης, Αντώνιος Γελάσης, Μανοῦσος Βομβολάκης καί Κων/νος Κωστουλάκης, αγοράζει στις 28 Αυγούστου 1907 ἀπό τήν Ὀθωμανίδα Κιουμπρά, χήρα Ἀλλῆ Χαλκομουραντάκη, τό οἰκόπεδο γιά τήν ανέγερση τῆς έκκλησίας γιά 5.000 δρχ.

Κατόπιν ἀναθέτει στούς ἀρχιτέκτονες Χρήστο Τσολίνα καί Ι. Ἰωαννίδη τήν ἐκπόνηση τῶν ἀπαιτούμενων σχεδίων. Μετά τήν ἐγκριση τῶν σχεδίων καί τῆς συγγραφῆς, ἀπό τήν ἐπισκοπή Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου, ὁ ἀρχιτέκτονας Χρήστος Τσολίνας χαράσσει τά θεμέλια. Κατά τήν ἐκσκαφή τῶν θεμελίων ἀποκαλύπτονται τάφροι μέ

82. Ἐνοριακῆς Ἐπιτροπῆς Ἁγίου Κων/νου, Ἱερός Ναός Ἁγίου Κων/νου, Χανιά 1931.

άνθρωπινα όστά καί άλλα αντικείμενα άγνωστης έποχής. Μέ μέριμνα τής έπιτροπής για θεμέλιος λίθος έτοιμάζεται μαρμάρινη πλάκα πάνω στην όποία χαράσσεται ή έπιγραφή « Έπί έπισκόπου Νικηφόρου, ύπάτου άρμοστού 'Αλεξάνδρου Ζαΐμη» καί μέσα σέ θήκη πάνω σ' αυτή τοποθετούνται νομίσματα τής Κρητικής Πολιτείας.

Η έκκλησία θεμελιώθηκε τήν Κυριακή, 14 τοϋ Σεπτέμβρη 1908, μέ παρουσία τοϋ ύπατου άρμοστή Ζαΐμη, τοϋ Ρώσου Προξένου, τοϋ Υπουργικού Συμβουλίου, τοϋ Νομάρχη, τοϋ Δήμαρχου Σκαμνάκη καί πλήθους κόσμου. Γύρω από τή νεοανεγειρόμενη έκκλησία χαράσσονται οι δρόμοι καί έτσι πουλούν ένα τμήμα τοϋ οικοπέδου τής έκκλησίας πού ξεχωρίζει. Συγχρόνως μέ δωρεές, λαχεία, έράνους καί δάνειο προχωρεί ή ανέγερσή της. Τό 1913 ό άγιογράφος Γεώργιος Πολάκης αναλαμβάνει τήν άγιογράφηση τών εικών τοϋ τέμπλου για 5.000 δρχ. μέ τή δυνατότητα νά έξοφληθει ή δαπάνη μέχρι τό 1921. Τήν 1 'Απριλίου 1915 τελούνται τά έγκαίνια τής έκκλησίας, για τήν ανέγερση τής όποίας μέχρι τήν ήμέρα αυτή δαπανήθηκαν 106.000 χρυσές δρχ. Τό 1923, μέ σχέδια τοϋ Ν. Λογοθέτη, συμπληρώνεται ή έκκλησία μέ τήν ανέγερση τοϋ καμπαναριού, πού τελείωσε τό Γενάρη τοϋ 1931.

Έτσι, μέχρι τήν 1η τοϋ 'Απρίλη τοϋ 1931 δαπανήθηκαν για τήν έκκλησία τοϋ 'Αγίου Κων/νου 2.077.675,45 δρχ.

3.7.5. Η έκκλησία τοϋ 'Αγίου Λουκά (είκ. 54)

Η σημερινή έκκλησία τοϋ 'Αγίου Λουκά κτίστηκε στή θέση μικροϋ ναοϋ, πού έξυπηρέτησε, κυρίως μέχρι τό 1930, τίς ανάγκες τοϋ νεκροταφείου. Η ανάπτυξη όμως τής πόλης έξω από τά τείχη καί ή αύξηση τών πιστών τής έδημιούργησε τήν ανάγκη για τήν καθαίρεση τής παλιάς έκκλησίας καί τήν ανέγερση νέας.

Μέ τό 33702/17.7.1931 έγγραφό του, ό Υπουργός Παιδείας καί Θρησκευμάτων Γεώργιος Παπανδρέου έγκρίνει τή μελέτη τοϋ Μιχάλη Σαββάκη για τήν ανέγερση τής νέας έκκλησίας τοϋ 'Αγίου Λουκά, μέ προϋπολογισμό δαπάνης 380.000 δρχ. Η κατασκευή κατακυρώθηκε στους έργολάβους 'Ιωάννη Σκουνάκη καί Δημήτρη Καβρουλάκη μέ έκπτωση 22% καί τό έργο παραλήφθηκε στις 9 τοϋ Γενάρη τό 1934 από τούς μηχανικούς Μουντάκη, Κουράκη καί Σταμποϋζο. Στίς 14 Μαΐου τοϋ 1933

ὁ Σαββάκης ὑποβάλλει τὰ σχέδια γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τέμπλου, πού μέ ξύλο θά στοίχιζε 41.375 δρχ., ἐνῶ μέ τσιμέντο δρχ. 31.520· τὴν ἀμοιβή του ὑπολογίζει σέ 1.200 δρχ. Τελικά κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κουφάκη τὸ τσιμέντινο τέμπλο μέ 26.375 καί ὁ ἄμβωνας μέ 9.000 δρχ. Ἡ ἐκκλησία, σταυροειδῆς μέ τροῦλο καί μέ ὠφέλιμη ἐπιφάνεια 170 τ.μ., ἐπειδὴ χρησιμοποιόταν γιὰ τίς ἀνάγκες μιᾶς μεγάλης ἐνορίας ἀλλὰ καί ὡς ἐκκλησία τοῦ μεγαλύτερου νεκροταφείου τῆς πόλης, δέν κάλυπτε ξανά τίς ἀνάγκες τῆς λειτουργίας της. Ἔτσι, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1950 ἡ Τεχνικὴ Ἑταιρία Κ. Ζαχαράκη, μέ τὴ βοήθεια τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀλέξανδρου Παπαγεωργίου, προχώρησε στὴ σύνταξη μελέτης γιὰ τὴν αὔξηση τῆς χωρητικότητάς της καί τὴ βελτίωση τῆς αἰσθητικῆς της. Ἡ ὑλοποίηση τῆς μελέτης ἄρχισε μέ τὴν προσθήκη τοῦ νάρθηκα, ὁ ὁποῖος ὅμως σταμάτησε καί παραμένει μισοτελειωμένος, δημιουργώντας ἔτσι ὄχι καί τόσο εὐχάριστες ἐντυπώσεις γιὰ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Λουκά, ἓνα ἀπὸ τὰ περισσότερο χαρακτηριστικὰ ἱστορικὰ μνημεῖα τῆς πόλης τῶν Χανιῶν, μέ ταφικὰ μνημεῖα μερικῶν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους νεοέλληνες γλύπτες.

3.8. Ὁ Δημοτικὸς Κήπος, ἡ Βουλὴ καί τὸ Ρολόι

Τὴ δημιουργία τοῦ Δημοτικοῦ Κήπου τῆς πόλης δημιούργησε ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως ἑνὸς ἐλεύθερου χώρου γιὰ ἓνα περίπατο καί κάποια ἀναψυχὴ τῶν στριμωγμένων κατοίκων της μέσα στὰ τεῖχη, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς.

Τὸ 1870 ὁ Ρεούφ Πασσᾶ, ἀξιοποιώντας τὸν καθιερωμένο πιά περίπατο πρὸς τὴν ἀμμώδη περιοχὴ μιᾶς μεγάλης συκιάς, φυτεύει τὸν Κήπο, τὸν μπαξέ, τὸ πρῶτο κοινωφελές ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη ἔργο τῆς πόλης τῶν Χανιῶν.

Ὁ Κήπος, σέ ἐπίπεδο ὑψηλότερο τοῦ γύρω χώρου, μέ θαυμάσιο ὀρίζοντα, φυτεύτηκε κυρίως μέ ἀειθαλῆ δέντρα, ἐνῶ κάτω ἀπὸ τὴν πικνὴ σκιά τους καλλιεργοῦσαν διάφορα λουλούδια.

Οἱ δρόμοι τοῦ Κήπου, χαραγμένοι σύμφωνα μέ τὰ εὐρωπαϊκὰ κηποτεχνικά πρότυπα καί στρωμένοι μέ χονδρὴ ἄμμο, σέ πολλὰ σημεῖα σκεπάζονταν μέ κληματίδες. Μέσα στὸν Κήπο ἔστησαν δύο ἀγάλματα καί ἓναν Ἑρμῆ τῆς Ἀρχαίας Κυδωνίας. Δυὸ φορές τὴν ἐβδομάδα παίζει ἐκεῖ ἡ στρατιωτικὴ μουσικὴ⁸³.

83. Φιλολογικὸς Σύλλογος
«Χρυσόστομος», *Τὰ Χανιά*,
σελ. 49.

Ἐκ τούτου ὁ Κήπος, πού ἀποτελεῖ τόν κυριώτερο χῶρο ψυχαγωγίας τῆς πόλης, συγκεντρώνει ἄμεσα τό ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων τῆς γιά τήν προστασία του.

Στή βορειοδυτική γωνιά τοῦ Κήπου (θέση σημερινῆς στρατιωτικῆς Λέσχης) κτίζεται τό 1889 ἀπό τόν Σακίρ Πασσᾶ ἕνα ἄκομφο καί χονδροειδές κτίσμα γιά συγκεντρώσεις (εἰκ. 23). Ἡ ἐνέργεια αὐτή τοῦ Πασσᾶ ἔχει τήν ἱστορία τῆς: Θέλοντας νά παραστήσει τήν Κρήτη τόπο εἰρήνης καί εὐημερίας, ἀποφάσισε νά ἀρχίσει σειρά θεατρικῶν παραστάσεων στήν πόλη τῶν Χανιῶν. Γι' αὐτό ζήτησε ἀπό τή Χριστιανική Κοινότητα τήν αἴθουσα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὅπου θά δινόταν ἡ πρώτη παράσταση πρὸς τιμὴν τῶν προσξένων. Ἡ Χριστιανική Κοινότητα ἀρνήθηκε νά παραχωρήσει τό σχολεῖο καί τότε ὁ Πασσᾶς ἀποφάσισε νά κτίσει δική του αἴθουσα. Γιά τό σκοπό αὐτό χρησιμοποίησε καί τό ποσόν πού εἶχε πληρώσει ὁ κτηματίας Μ. Μέντζος γιά νά πάρει τήν ἄδεια καί νά οικοδομήσει σειρά μαγαζιῶν στίς τάφρους τῶν τειχῶν. Ἡ αἴθουσα κτίστηκε σέ μικρό χρονικό διάστημα καί χρησίμευσε σάν θέατρο, κυβερνητικό τυπογραφεῖο, Βουλή, αἴθουσα χορῶν κλπ. Κατέρρευσε ἀπρόοπτα τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1911, τήν ὥρα πού ἔδωκε ὁ ἥλιος ὅταν ἔπεσε ἡ στέγη του, σέ ὥρα πού εὐτυχῶς δέ βρισκόταν σ' αὐτό κανείς.

Μέσα στόν Κήπο γιά τήν ἐξυπηρέτηση τοῦ κοινοῦ λειτούργησε καφενεῖο, ἐνῶ τό 1905 οἱ ἐνοικιαστές του Κ. Μανωλικάκης καί Δ. Σαββάκης ἔφεραν καί λειτούργησαν τόν πρῶτο κινηματογράφο. Ἐκ τούτου καί μέχρι σήμερα ὁ θερινός κινηματογράφος ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ Δημοτικοῦ Κήπου. Τό χειμῶνα τοῦ 1918 ἀναθέτει⁸⁴ ὁ Δήμος στό γεωπόνο καί δενδροκόμο τοῦ Ἀγροκηπίου Κων/νο Σπάη τήν ἀνακαίνιση τοῦ Κήπου. Τότε κόβονται καί ξεριζώνονται τά ἄσχημα καί κακογερασμένα δέντρα καί φυτεύονται νέα μέ ὠραία φυλλωσιά καί λεπτό ἄρωμα, κυρίως νεραντζιές, δάφνες τοῦ Ἀπόλλωνα, ἰαπωνικές σπηλιές καί δέντρα Πουλιενέζι μέ τήν κατάλευκη ἄνθηση. Τά παλαιά σχήματα τῶν παρτεριῶν καταργοῦνται καί στή θέση τους διαγράφονται τά νέα σχήματα μέ τά λεβαντίνια. Τό παρτέρι στήν εἴσοδο ἐμπρός καί δεξιὰ διαμορφώνεται σέ πεταλούδα πού κάθεταί πάνω σέ λουλούδι, καί τό μεγάλο κεντρικό παρτέρι σέ σχῆμα ἀρχαικοῦ ἀμφορέα.

Ἕνας λαβύρινθος μέ μιά μόνο εἴσοδο διαμορφώνεται στό δυτικό τμήμα τοῦ Κήπου, γιά περιπλάνηση ἀνάμεσα σέ σκιερά δρομάκια, κάτω ἀπό περιτριγυρισμένες ἀπό

84. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 744 τῆς 25.2.1918, Ἀνακαίνιση Δημοτικοῦ Κήπου.

φύλλα καί λουλούδια καλύβες, καί ανάπαυση σέ ένα από τά πολλά προβλεπόμενα παγκάκια, σοφά καί ξεχωριστά τοποθετημένα, ἔτσι πού τό ένα νά μή φαίνεται από τό ἄλλο.

Προβλέπεται ἡ κατασκευή μικρῶν λιμνῶν γιά τά παιδιά, ἀπό τίς ὁποῖες δύο ἐνώνονται μέ γέφυρα κτισμένη μέ βραχάκια ἀπό τή θάλασσα. Τό 1928, ἀπό τά φυτά ἀξίας περίπου 25.000 δρχ. πού στάλθηκαν ἀπό τήν Ἀθήνα γιά νά φυτευθοῦν στήν αὐλή τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, ἕνα μέρος φυτεύεται καί στόν Κήπο. Τό 1924, στή βορειοανατολική γωνιά τοῦ Κήπου ἄρχισε νά κτίζεται τό Ρολοῖ τῆς πόλης (εἰκ. 67), τό ὁποῖο τέλειωσε τό 1927. Τό πρωτότυπο σχέδιο (εἰκ. 68) βρίσκεται στόν 2030 φάκελλο τοῦ Ἀρχείου τῆς Τεχνικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Δήμου Χανίων καί ὑπογράφεται ἀπό τόν ἐμπειροτέχνη μηχανικό Δ. Κολλάρο ἐνῶ εἶναι θεωρημένο ἀπό τόν ἀρχιτέκτονα τῆς Δ/νσεως Τεχν. Ὑπηρεσιῶν Ι. Συρίχα, τό 1923.

Γιά τό κτίσιμο τῆς στήλης τοῦ ρολοιοῦ χρησιμοποιήθηκαν καντουνάδες ἀπό τά λατομεῖα Λενταριανῶν καί Χαλέπας, καί ἄμμος ποταμίσια. Τήν κατασκευή τῆς βάσης ἀνέλαβε ὁ Κ. Γιαννακάκης καί τῆς στήλης ὁ Ἄν. Λογοθέτης. Στοιχίσε συνολικά 99.000 δρχ.

3.9. Τά Κοινωφελή Ἰδρύματα καί τά Σχολεῖα

Τό Νοσοκομεῖο Χανίων (εἰκ. 70, 71) ἄρχισε νά κτίζεται ἐπί Κρητικῆς Πολιτείας, κυρίως ἀπό διάφορες δωρεές. Ὁ Πρίγκιπας Γεώργιος ὑπῆρξε ἀπό τούς βασικότερους δωρητές, ἀφοῦ πρόσφερε 31.000 φράγκα⁸⁵.

Στήν ἀρχή δημιουργήθηκαν πολλές δυσκολίες στίς ἐργασίες κατασκευῆς⁸⁶ ἐπειδή δέν ὑπῆρχε ὑπεύθυνος Μηχανικός νά ἐπιβλέπει. Μέ τή σύσταση ὁμως καί λειτουργία τῆς Ὑπηρεσίας Δημοσίων Ἔργων, ἡ κατάσταση βελτιώθηκε καί ἡ μελέτη καί κατασκευή τῶν διάφορων κτιρίων προχώρησε, γιά νά γίνουν τά ἐγκαίνια τοῦ Ἰδρύματος μέ τήν παρουσία μόνο τοῦ Πρίγκιπα καί τῶν ὑπάσπιστῶν του, στά τέλη τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1904⁸⁷.

85: Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 41 τῆς 8.2.1900.

86: Ἐφημερίδα «Ἑλλάς», φ. 25 τῆς 31.3.1904.

87: Ἐφημερίδα «Ἑλλάς», φ. τῆς 24.11.1904.

88: Αὐτό προκύπτει ἀπό τό Α414532/23- 4 -1947 σχετικό πιστοποιητικό Νομομηχανικοῦ Χανίων.

Τό Ὠδεῖο τῆς πόλης (εἰκ. 64) ἄρχισε νά κτίζεται τό 1931 καί τελείωσε τό 1933 μέ δαπάνη τῆς Ἐλενας Βενιζέλου. Στοιχίσε τελικά 2.000.000 δρχ.⁸⁸ καί ὁ σκελετός τοῦ κτι-

ρίου ήταν μικτός από λιθοδομή και μπετόν. Κατασκευαστής ο Κων/νος Λυγιδάκης (εικ. 65, 66).

Τό Σανατόριο άρχισε νά κτίζεται τό 1931 καί στοίχισε 4.000.000 δρχ. Ο σκελετός τοῦ κτιρίου ήταν μικτός από λιθοδομή καί μπετόν. Κατασκευαστής ήταν ο Κων. Λυγιδάκης.

Τά Σχολεία τῆς πόλης (εικ. 69), από τά πρῶτα πού κατασκευάστηκαν σ' ολόκληρη τή Χώρα, κτίστηκαν τήν ἴδια ἐποχή μέ τό Ὡδεῖο καί τό Σανατόριο.

4

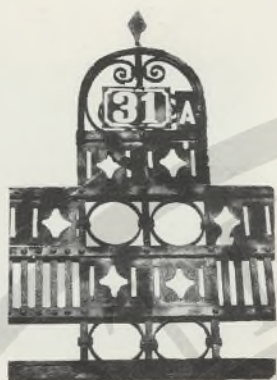
ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ

4.1. Γενικά

Περιγραφές τῶν Χανιώτικων σπιτιῶν τό 18ο αἰῶνα κάνουν οἱ διάφοροι περιηγητές πού ἐπισκέφτηκαν τότε τήν πόλη. Ἐτσι, ὁ Τουρνεφόρ γράφει τό 1700 γιά τά σπίτια¹: «...Τά σπίτια στά Χανιά εἶναι πολύ ἀπλά, ὅπως σέ ὅλη τήν Ἀνατολή. Τά καλύτερα ἔχουν δύο πατώματα ἀπ' αὐτά τό πρῶτο, πού εἶναι στό ἰσόγειο, ἔχει μιά χαμηλή αἶθουσα, μαγαζί, κελλάρι καί σταῦλο. Οἱ τοῖχοι εἶναι καμωμένοι ἀπό πέτρες πελεκητές. Ἀπό τό πρῶτο πάτωμα ἀνεβαίνει στό δεύτερο μέ μιά ξύλινη σκάλα ἀρκετά ἴσια. Τό δεύτερο τοῦτο πάτωμα εἶναι χωρισμένο σέ διάφορα διαμερίσματα, ἀνάλογα μέ τό χῶρο, καί εἶναι σκεπασμένο ὀριζόντια· δέν χρησιμοποιοῦν γι' αὐτό οὔτε γύψο, οὔτε τοῦβλα, ἀλλά τάβλες ἀπό ἔλατο, πού μαζεύονται στήν ὀροφή καί εἶναι καρφωμένες σ' ἓνα εἶδος πλαισίου ἀπό λεπτά σανιδάκια τετράγωνα, πού ἔχουν διάμετρο τριάντα τρεῖς πόντους περίπου. Ἡ ὀροφή αὐτή ὑποστηρίζεται ἀπό ποδιές δρύινες (δοκάρια πού μπαίνουν ὀριζόντια, γιά νά ὑποστηρίζουν τίς ἄκρες τῶν ἄλλων δοκαριῶν) πού εἶναι τοποθετημένες σέ ἀπόσταση δύο ἢ τριῶν ποδῶν ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Ἀπ' ἔξω εἶναι σκεπασμένη μέ ἓνα στρῶμα γῆς διαλυμένης, σάν πηλός, χτυπημένης πολύ καιρό καί στρωμένης μέ μικρά χαλίκια, σάν αὐτά πού βρίσκομε στίς κοῖτες τῶν χειμάρρων. Στήν τaráτσα δίνουν τόση κλίση, ὅση χρειάζεται γιά νά τρέξουν τά νερά. Ἐκεῖ περιπατοῦν, σάν εἶναι ὁμορφος ὁ καιρός, ἀκόμη ξαπλώνουν ἐκεῖ στίς μεγάλες ζέστες. Νά ὡς ποῖο σημεῖο ἔχει φτάσει ἀπό τοῦς Κρητικούς ἡ οἰκοδομική τέχνη. Πρέπει νά τά ἐπισκευάζουν κάθε χρόνο, ἀλλά ἡ συντήρηση στοιχίζει πολύ λιγότερο ἀπό τήν κατασκευή. Ἐκτός ἀπ' αὐτή τήν τaráτσα, κάθε σπίτι γενικά ἔχει μιά ἄλλη μικρή ἰσόπεδη στό δεύτερο πάτωμα, σάν ἓνα ἀνοιχτό δωμάτιο, μέ μερικές γλάστρες. Αὐτή εἶναι πολύ βοηθητική στήν υἰγεία, γιατί τά περισσότερα σπίτια στήν πόλη εἶναι στραμμένα στό βορρά, καί κλείνουν τά παράθυρα ὅταν ἐπικρατεῖ αὐτός ὁ ἄνεμος καί τότε ἀνοίγουν τήν πόρτα τῆς τaráτσας, πού εἶναι μεσημβρινή. Ἀντίθετα κλείνουν αὐτή τήν πόρτα καί ἀνοίγουν τά παράθυρα

1. M. Pitton, *De Tournefort Relation d' un Voyage du Levant, Tome Premier*, Paris 1700, *Τά Χανιά*, Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος, σελ. 11.

πού είναι έκτεθειμένα στό βορρά, ἄμα ἀρχίζουν νά φυσάνε νότιοι ἄνεμοι, τόσο ἐπικίνδυνοι σ' ὅλη τήν Ἀνατολή. Αὐτοί οἱ ἄνεμοι εἶναι συχνά τόσο ζεστοί, πού κόβεται ἡ ἀνάσα τοῦ ἀνθρώπου στό ὑπαιθρο...».

«...Τά παράθυρα ἔχουν κάγκελλα ξύλινα (εἰκ. 72) καί δικτυωτά ἢ ἐξωτερικά παραθυρόφυλλα. Τά τζάμια δέν χρησιμοποιοῦνται παρά μονάχα ἀπό τούς Εὐρωπαίους καί μερικούς πλούσιους Μουσουλμάνους. Τά σπίτια στήν πόλη καί στά χωριά ἐκτός ἀπό ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις στεροῦνται ἀποχωρητηρίων...»².

Πάνω κάτω σ' αὐτές τίς περιγραφές βρίσκουμε τά γνωρίσματα πού εἶχαν τά σπίτια στά Χανιά, καί κυρίως ἔξω ἀπό τά τεῖχη, στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς.

Μέσα ἀπό τά τεῖχη, λόγω τῆς στενότητος τοῦ χώρου, οἱ προσθῆκες καθ' ὕψος καί τά χαρακτηριστικά κιόσκια προσπαθοῦσαν νά λύσουν κάπως τό ὀξύ στεγαστικό πρόβλημα.

Ἄλλά τά σπίτια ἔξω ἀπό τά τεῖχη καί ἰδίως στή Χαλέπα, κτισμένα ἀπό τήν εὐπορότερη τάξη τῆς ἐποχῆς, ἦταν μεγαλοπρεπέστερα ἀπό ἐκεῖνα τῆς πόλης καί φανερά ἐπηρεασμένα ἀπό τά ξένα πρότυπα³, πάντοτε ὁμως μέ τόν ἴδιο πάνω-κάτω κατασκευαστικό τρόπο. Πολλές φορές τό χαρακτηριστικό στήν Κρήτη δῶμα ἀντικαθιστᾶ ἡ στέγη. Ὅταν στήν ἀρχική κατασκευή τοῦ σπιτιοῦ δέν ἐλάμβαναν πρόνοια γιά τή δημιουργία ἀνοικτῶν βατῶν χώρων, τούς πρόσθεταν λίγο ἀργότερα ἀναγκαστικά λόγω τοῦ θερμοῦ κλίματος.

Μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης καί τή δημιουργία τοῦ πρώτου σχεδίου τῆς πόλης ἀρχισε ἀθρόα ἡ οἰκοδόμησις κυρίως κατά μήκος τῶν βασικῶν ὀδικῶν ἀξόνων (εἰκ. 47, 105).

2. Ὀδοιπορικό στήν Κρήτη, ἀπό τόν V. Raulin τό 1846. *Τά Χανιά*, Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος, σελ. 34.

3. Χρ. Ἰακωβίδη «Εἰσαγωγικό σημεῖωμα», *Νεοκλασικά σπίτια τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ*, Στέλιου Σκοπελίτη, Ἀθήνα 1975.

4. Φωτ. Στεφανόπουλου, *Τό Νεοκλασικό Λαύριο*, Τεχνικά Χρονικά, Αὐγουστος 1976, ἔκτακτη ἔκδοση, σελ. 32, 33. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει μέ τούς ἀπόδημους Ἕλληνες ἐμπόρους καί τίς ἄλλες περιοχές τῆς Ἑλλάδας.

4.2. Οἱ τύποι τῶν σπιτιῶν

Τά νεοκτιζόμενα σπίτια ἐκφράζουν τούς δημιουργούς τους, κυρίως τούς Ἰταλούς μηχανικούς, ἀλλά καί τούς πρώτους Κρήτες. Τά πρότυπά τους, πάντοτε ἀνάλογα μέ τή μόρφωση καί τόν τόπο σπουδῶν, τῶν κατασκευαστῶν ἀνήκουν σ' ἕναν ἀπό τούς παραπάνω πέντε βασικούς τύπους, ἴδιους μέ ἐκείνους πού ὑπάρχουν καί στίς διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδας τήν ἀντίστοιχη ἐποχή⁴.

4.2.1. Τύπος 1ος, Βίλες

Πρόκειται για τὰ σπίτια πού κτίστηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκικῆς κατοχῆς γύρω στά 1860, ὅπως ἐπίσης λίγο πρὶν καί μετά τή σύμβαση τῆς Χαλέπας (1878), κυρίως ἀπό εὐπορους ἐμπόρους⁵.

Τά σπίτια αὐτά, τὰ κτισμένα σέ δύο ἐπίπεδα, περιβάλλουν μεγάλοι κῆποι φυτεμένοι συνήθως μέ φοινικοειδή συμμετρικά πρὸς τὸ κτίσμα. Στούς κήπους αὐτούς ὑπάρχει χαρακτηριστική αὐλόθυρα⁶ μέ τήν καλλιτεχνική σφουρήλατη σιδεριά καί γλάστρες. Οἱ σιδεριές στίς αὐλόθυρες⁷, χαρακτηριστικό καί τῶν ἄλλων σπιτιῶν, ἀπό τήν ἀπλούστερη μορφή τῆς ἑλικας μέχρι τήν πιά πολύπλοκη σύνθεση⁸, (εἰκ. 75 ἔως 104) στηρίζονται πάνω σέ πεσσούς ἀπό λαξευτό πωρόλιθο ἢ ψαμίτη μέ διάφορες ἀνάγλυφες ἢ λαξευτές παραστάσεις. Ἀπό τήν αὐλόθυρα διάδρομος, ἀξονικά τοποθετημένος καί πλακοστρωμένος μέ φυσικές πλάκες ἢ στρωμένος μέ βότσαλα, ἀνάμεσα ἀπό φοινικοειδή καί γλάστρες, ὀδηγεῖ στή βαριά ξύλινη πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, μέ τούς σκαλιστούς ταμπλάδες, τὰ μεταλλικά χερούλια καί τὰ ρόπτρα⁹ (εἰκ. 73, 74). Στόν κῆπο ὑπάρχει πάντοτε τὸ ἀπαραίτητο πηγάδι μέ τὸ πελεκητό στόμιο γιά τήν ὑδρευση, καί ἡ δεξαμενή γιά τὸ πότισμα. Ἡ κάτοψη τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ἀπλή στή διάρθρωσή της, ἐνῶ ὁ μεσαῖος ἀξονικός διάδρομος ἢ κεντρικός χῶρος μέ τὰ τριγύρω δωμάτια δημιουργεῖ πολλές καί διάφορες μορφές στόν ἐξωτερικό ὄγκο αὐτῆς τῆς κατηγορίας τῶν σπιτιῶν, πού εἶναι ὀλότελα ἐπηρεασμένα ἀπό τὰ ξένα πρότυπα, τὰ ὁποῖα μεταφέρονταν καί ἐφαρμόζονταν ἀπό τίς χῶρες τῆς Εὐρώπης στό χῶρο τῆς Κρήτης, ἀφοῦ ἡ τελευταία αὐτή τήν ἐποχή, ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος.

Τά ξύλινα ταβάνια στολίζουν ξυλόγλυπτες διακοσμῆσεις καί ὅταν ὁ τσατμάς πῆρε τή θέση τοῦ ξύλου ζωγραφίζεται ἢ στολίζεται μέ γύψινες παραστάσεις. Τά δάπεδα στρώνονται μέ λίθινες ἢ μαρμάρινες πλάκες καί ξύλο. Συνήθως ἡ κάλυψη τῶν σπιτιῶν ἐπιτυγχάνεται μέ στέγες ἄλλοτε κρυμμένες πίσω ἀπό χαρακτηριστικά λιθόκτιστα στηθαῖα καί ἄλλοτε ἐμφανεῖς μέ ἔντονες κλίσεις τελείως δυτικῆς προέλευσης.

5. Ν. Μουτσόπουλου, *Τ' ἀρχοντικά τῆς Καστοριάς*, Ἀθήνα 1962, σελ. 3.

6. Διονύση Ζήβα, *Ἡ ἀρχιτεκτονική τῆς Ζακύνθου ἀπό τόν 15Τ' μέχρι τόν 18Τ' αἰώνα*. Ἔκδοση ΤΕΕ, Ἀθήναι 1970, σελ. 70, 71.

7. Διονύση Ζήβα, *Ζακύνθινά Σύμμικτα*.

8. Κυριαζόπουλου Βασιλείου, *Σιδεριές καί Κάγκελλα ἀπό τή Μύκονο*, «Ζυγός» φ. 10-11/1974, σελ. 115, 116, 117.

9. Μουτσόπουλου, Ν., *Σιδερένια Μακεδονικά ρόπτρα*, *Ἡ τέχνη στή Θεσσαλονίκη*, φ. 1/1961, σελ. 25-34.

4.2.2. Τύπος 2ος, Διώροφες κατοικίες (είκ. 106)

Οι διώροφες κατοικίες είναι ο κυριώτερος τύπος κατοικίας που εφαρμόστηκε έξω από τα τείχη της παλιάς πόλης των Χανιών τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Κρήτης, και κατά μήκος των βασικών οδικών αξόνων της καινούργιας. Αποτελούν συνέχεια των πρώτων σπιτιών που είναι οι βίλες, με τις οποίες έχουν και πολλά κοινά γνωρίσματα.

Στόν τύπο αυτό ανήκουν κυρίως τα σπίτια των βουλευτών, δικηγόρων, γιατρών και εμπόρων της εποχής. Η διώροφη κατοικία απαντάται σε τρεις βασικές κατηγορίες:

1. Στή διώροφη μονοκατοικία (2α). Ανάλογα με τη θέση που βρίσκεται ή είσοδος, διακρίνεται στη διώροφη μονοκατοικία με κεντρική και πλάγια είσοδο (2α1), στη διώροφη μονοκατοικία με κεντρική είσοδο (2α2) και στη δίδυμη διώροφη μονοκατοικία με κεντρική είσοδο (2α3).

2. Στή διώροφη διπλοκατοικία (2β). Στα Χανιά τουλάχιστον, οι δύο κατοικίες που στεγάζει είναι τελείως ανεξάρτητες και διακρίνεται στη διώροφη διπλοκατοικία με ξεχωριστές εισόδους κεντρική και πλάγια (2β1), με ξεχωριστές κεντρικές εισόδους (2β2), με κλιμακοστάσιο έξω από την κάτοψη του σπιτιού άλλοτε καλυμμένο (2β3) και άλλοτε ακάλυπτο (2β4). Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις ανήκουν όλα εκείνα τα σπίτια που άρχισαν να κτίζονται σαν μονόροφα για να καταλήξουν τελικά σε διώροφα. Τέλος, τα διώροφα κτίσματα που κτίστηκαν κοντά στο εμπορικό κέντρο της πόλης χρησιμοποιούν το ισόγειο για τη στέγαση καταστημάτων και τόν ὄροφο με κεντρική ή πλάγια είσοδο για κατοικία (τύπος 2γ).

4.2.3. Τύπος 3ος, Μονώροφες κατοικίες (είκ. 107)

Στήν κατηγορία αυτή ανήκουν τα περισσότερα σπίτια που κτίστηκαν από τη δεύτερη δεκαετία του αιώνα μας και μέχρι το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και τα οποία, ανάλογα με την τοποθέτηση της εισόδου που επηρεάζει αποφασιστικά τη διαρρύθμιση στη κάτοψη, χωρίζονται: Στα μονώροφα σπίτια με την κεντρική είσοδο (τύπος 3α) και στα μονώροφα με την πλάγια είσοδο (τύπος 3β). Όλα τα σπίτια αυτής της κατηγορίας είναι υπερυψωμένα από το έδαφος και χρησιμοποιούν τους υπόγειους χώρους σαν βοηθητικούς και αποθηκευτικούς. Η υπερύ-

ψωση αυτή καλύπτεται με σκάλα ή όποια συνδέεται άμεσα με την είσοδο. Έτσι στα μονόροφα σπίτια, όταν αυτά περιβάλλονται από κήπο και έχουν κεντρική είσοδο, η σκάλα τοποθετείται έξωτερικά μπροστά στην είσοδο (τύπος 3α1) και όταν αυτά άκουμπούν στο δρόμο, η σκάλα ή προηγείται (τύπος 3α2) ή ακολουθεί την είσοδο (τύπος 3α3), αλλά είναι πάντοτε έσωτερική και οργανικά δεμένη με την κάτοψη του σπιτιού.

Η κάτοψη στα μονώροφα σπίτια με την κεντρική είσοδο οργανώνεται γύρω από έναν άξονικό διάδρομο, χώλ, στον όποιον οδηγεί η σκάλα και η είσοδος και ο όποιος διασχίζει όλο το πλάτος του κτίσματος και καταλήγει πάλι σε βοηθητική έξοδο προς την αυλή. Δεξιά και άριστερά του διαδρόμου τοποθετούνται τα δωμάτια. Ο διάδρομος, πλάτους 1,90μ. - 3,50 και μήκους μέχρι 12 μ. συνήθως, διακόπτεται στο ύψος των 7 μ. με τζαμωτή πόρτα από πολύχρωμα τζάμια, χωρίζοντας έτσι την κουζίνα και τους βοηθητικούς χώρους από το υπόλοιπο σπίτι.

Τά μονώροφα σπίτια, στα όποια η είσοδος τοποθετείται στο πλάι, αποτελούν συνέχεια και έχουν την ίδια διάρθρωση με τα παλιότερα σπίτια με τα δωμάτια στη σειρά που οδηγούν στο χαρακτηριστικό και απαραίτητο ξύλινο χαγιάτι¹⁰. Στην είσοδο των σπιτιών οδηγεί η χαρακτηριστική σιδερένια αυλόθυρα διά μέσου πλακοστρωμένης αυλής και σκάλας από τό χαγιάτι. Τά ταβάνια ζωγραφίζονται συνήθως από τόν κοσμηματογράφο Άλυγιζάκη¹¹, και τά έπιχρίσματα των διαδρόμων αλλά και των προσόψεων μιμοούνται μαρμάρινες και λίθινες έπενδύσεις. Στα δάπεδα χρησιμοποιούνται εκτός από τό ξύλο και πολύχρωμα πλακάκια.

Η έξωτερική μορφολογία του σπιτιού ποικίλει ανάλογα με την προέλευση του μηχανικού και την οικονομική δυνατότητα του ιδιοκτήτη.

4.2.4. Τύπος 4ος. Τριώροφες κατοικίες

Οι τριώροφες κατοικίες έμφανίστηκαν στα Χανιά την τρίτη δεκαετία του αιώνα μας και περιλαμβάνουν τρεις ανεξάρτητες κατοικίες με ξεχωριστές εισόδους. Κατασκευάστηκαν κυρίως από έπιχειρηματίες, όπως ο έργολάβος Κων/νος Χατζηδάκης¹². Αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις έξ αιτίας τής ανύπαρκτης τότε έμπορικης τους αξίας.

10. Άρη Κωνσταντινίδη, *Τά παλιά Άθηναϊκά σπίτια*, Άθήνα 1950, σελ. 40.

11. Για τόν κ. Άλυγιζάκη βλέπε *Οί δημιουργοί*.

12. Τά σπίτια των Κων. Χατζιδάκη βλέπε *Τά σπίτια του Μπόλαρη* κλπ.

4.2.5. Τύπος 5ος, Ἀστικές τρωγλές (εἰκ. 109, 110)

Ἐκτός ἀπό τοὺς παραπάνω τύπους κατοικιῶν, στὴν πόλη τῶν Χανιῶν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ σέ δύο περιοχές στοῦ Κούμ-Καπί καὶ στὴ Νέα Χώρα συναντῶνται δύο συγκροτήματα κατοικιῶν πού χωρὶς δισταγμὸ χαρακτηρίζονται σάν ἀστικές τρωγλές. Τὰ κατασκευάσματα αὐτά, κατάλοιπα τῶν οἰκισμῶν τῶν Βεγγαζίων ἢ τενεκέ Μαχαλά (εἰκ. 108, 44, 45) καὶ τῶν ἀστέγων φτωχῶν προσφύγων τοῦ 1924 στεγάζουν ἀκόμη ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ κατοίκων μέ πολύ ἄσχημες καὶ ἀπαράδεκτες συνθήκες σέ πολύ ἀξιόλογες καὶ κεντρικές περιοχές¹³.

Ἐξωτερικά στά σπίτια τῶν τεσσάρων πρώτων τύπων ἐπιτυγχάνεται πάντοτε τονισμὸς τῆς βάσης, τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς στέψης πού εἶναι ἀπὸ πέτρα, ἀλλὰ καὶ πού πολλές φορές τὴν μιμεῖται ἓνα χοντρό στρώμα σοβά. Ἡ χαρακτηριστικὴ γιρλάντα τῶν ἀκροκεράμων πολλές φορές καὶ ἀπὸ ξύλο (εἰκ. 72), καὶ τὰ πολὺ χαρακτηριστικὰ λίθινα πελεκητὰ στηθαῖα, στολίζουν τὸ τέλειωμα τῶν σπιτιῶν. Οἱ πέτρες, τὸ βασικὸ ὑλικὸ κατασκευῆς, προέρχονται ἀπὸ τὰ νταμάρια τῆς Χαλέπας, τῶν Λενταριανῶν (Βαρδόκωστα καὶ Σγουροῦ) καὶ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Κεφαλά, τὶς Βρύσσες καὶ τὸ Γαβαλοχώρι Ἀποκορώνου. Τὸ ἀκροκέραμα, οἱ γλάστρες καὶ τὰ ἀγάλματα πλάθονται ἀπὸ τὸ Στέλιο Στρατουδάκη¹⁴ καὶ ἀπὸ τὸ Γιώργη καὶ τὸ Μιχάλη Ταμπακόπουλο¹⁵ στοῦ ἐργαστήρι τους, κοντὰ στὴ γέφυρα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα καὶ στὴ σημερινὴ ὁδὸ Κυδωνίας. Γενικά δίδεται μεγάλη σημασία στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ σπιτιοῦ, ἐνῶ δέ συμβαίνει τὸ ἴδιο μέ τὶς διάφορες ἐσωτερικὲς ἐγκαταστάσεις, καὶ πολὺ συχνὰ τὸ ἀποχωρητήριό εἶναι κάπου ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι.

13. Θ. Ἀργυρόπουλος - Α. Τρίτης, *Πολεοδομικὴ μελέτη Χανίων*, Ἀθήνα 1964.

14. Στέλιος Στρατουδάκης, βλ. *Οἱ δημιουργοί*.

15. Γιώργης καὶ Μιχ. Ταμπακόπουλος, βλέπε *Οἱ δημιουργοί*.

16. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 8/1902.

17. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 6 τῆς 15.10.1899.

Γιὰ τὴν προμήθεια τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν λειτουργοῦν ἀποθήκες, ὅπως αὐτὴ τῶν ἀδελφῶν Κ. Κυδωνάκη καὶ Ἄν. Μαθιουδάκη στὴν ἐξωτερικὴ πύλη τῆς παλιᾶς πόλης¹⁶. Ἡ ἐπίβλεψη γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν σχεδίων καὶ τῶν ὑποδείξεων τοῦ μηχανικοῦ, ἦταν πολὺ σοβαρὴ ὑπόθεση, τόσο πού σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ὁ μηχανικὸς κατάφευγε στοῦ νὰ δημοσιεύει καὶ ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες τὶς ἀντιρρήσεις καὶ διαμαρτυρίες του. Μιά τέτοια ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀντώνη Μουντάκη δημοσιεύτηκε τὸ 1899 στὴν τοπικὴ ἐφημερίδα «Ἐρευνα»¹⁷.

Ἐνοικτή Ἐπιστολή
Πρὸς τὴν κ.Θ.Σ.

Μετὰ λύπης μου γνωρίζω ὑμῖν ὅτι δὲν δύναμαι νὰ ἐφαρμόσω τὸ συνταχθὲν ὑπ' ἐμοῦ σχέδιον καὶ ἐπιβλέψω τὴν ποιότητα τῆς ἐκτελουμένης ἐργασίας τῆς οἰκοδομουμένης ἐν τῇ ὁδῷ Χαλέπας οἰκίας σας, διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ ἐργολάβος κ. Ἰωάννης Καφετζόπουλος οὐδὲως συμμορφοῦται μέ τοὺς ὅρους τῆς συγγραφῆς τῶν ὑποχρεώσεων συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους ἀνέλαβε νὰ οἰκοδομήσει τὴν περὶ ἧς πρόκειται οἰκίαν σας δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀρ. 27567 τῆς 31 Ἰουλίου ἐ.ἔ. συμβολαίου τοῦ Συμβολαιογράφου Χανίων κ. Ἰωάννου Κουφάκη, οἵτινες λεπτομερῶς διαγράφουσι τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς, τὰ χρησιμοποιηθησόμενα ὑλικά, τὰς ἀναλογίας αὐτῶν καὶ τὴν ποιότητα αὐτῶν. Ἐπειδὴ ἐκ τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῶν ὅρων τῆς συγγραφῆς μειοῦται αἰσθητῶς ἡ στερεότης, διάρκεια καὶ ἀναλογία τοῦ κτιρίου ὑμεῖς δέ ἂν καὶ πολλάκις ἀνέφερα ὑμῖν ταῦτα καὶ παρεκάλεσα μάλιστα ὅπως ζητήσητε καθ' ὃ ἔχετε δικαίωμα, ὃ ἐκ τῶν εἰρημένων συγγραφῆς καὶ συμβολαίου τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ὅρων τούτων οὐδὲν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπράξατε, δηλῶ ὑμῖν ὅτι δὲν δύναμαι τοῦ λοιποῦ νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ σχεδίου μου καὶ ἐπίβλεψιν τῆς ἐκτελουμένης ἐργασίας καὶ ἀπαλλάσσομαι πάσης εὐθύνης καὶ πάσης συνεπειάς.

Χανιά τῆ 7.10.1899

Ὁ ὅλως ὑμέτερος
Α. Μουντάκης

4.3. Τὰ σπίτια τῆς Χαλέπας

4.3.1. Τὸ σπίτι τοῦ Βενιζέλου (σπίτι τῆς Χαλέπας)¹⁸

Ἡ ἔκταση πού εἶναι κτισμένο τὸ σπίτι τῆς οἰκογένειας Βενιζέλου στὴν ὁμώνυμη πλατεία τῆς Χαλέπας ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸν Κυριάκο Βενιζέλο τὸ 1876. Ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Λευτέρη Βενιζέλου στὸν πατέρα του στίς 13 τοῦ Γενάρη τὸ 1879¹⁹ («... Ἡ οἰκοδομὴ πιστεύω νὰ εὐρίσκειται στὸ τέρμα της...») συμπεραίνεται ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ σπιτιοῦ τελείωσε περίπου στὰ 1880, γιὰ νὰ φιλοξενηθεῖ στὴ μεγάλη σάλα του τὸ νεκρὸ τοῦ ἰδιοκτήτη τὸ 1883²⁰. «Ὁ νεκρὸς τοῦ πατέρα, καθὼς εἶχε μεταφερθεῖ

18. Νικ. Τωμαδάκη, Ὁ Βενιζέλος ἔφηβος, Ἀθήναι, 1964, σελ. 86, 90.

19. Νικ. Τωμαδάκη, Ὁ Βενιζέλος ἔφηβος, Ἀθήναι 1964, σελ. 169.

20. Γιάννη Δ. Μουρέλλου, Βενιζέλος, οἱ ἀγάπες του, οἱ χαρὲς του, οἱ δούνες του, Ἀθήναι 1964, σελ. 72.

καί τοποθετηθεῖ μέ ἀσκεπή τήν ἤρεμη μορφή του στή σάλα τοῦ σπιτιοῦ τῆς Χαλέπας...».

Ἡ μορφολογία τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Βενιζέλου (εἰκ. 111), στόν τύπο τῆς βίλας, μέ τή δυτικῆς προέλευσης στέγη καί τίς ἄλλες κατασκευαστικές λεπτομέρειες, ἀπαντᾶται καί σέ ἄλλα σπίτια τῆς Χαλέπας πού βρίσκονται κοντά καί κτίστηκαν λίγο νωρίτερα, δηλ. στά σπίτια τοῦ μηχανικοῦ Λεωνίδα Λυγκούνη, στενοῦ φίλου τοῦ Κυριάκου Βενιζέλου.

Δίπατο τό σπίτι εἶχε τούς βοηθητικούς χώρους στό ισόγειο, τά ὑπνοδωμάτια καί τή μεγάλη αἴθουσα ὑποδοχῆς στόν ὄροφο, ὅπου ἐκτός τῆς ἐσωτερικῆς ξύλινης σκάλας ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν ἀπό τόν κῆπο, καί πέτρινη ἐξωτερική μέ δύο σκέλη. Κῆπος φυτεμένος μέ διάφορα δέντρα, ἀμπέλι, ἐλιές καί ἓνα μικρό σπιτάκι περιβάλλει τό κτίσμα, πού προστατεύεται μέ ξύλινο φράκτη. Μετά τό θάνατο τοῦ Κυριάκου Βενιζέλου τό σπίτι, κυρίως σπίτι τοῦ γιοῦ του Λευτέρη, στεγάζει τόν ἴδιο καί τήν οικογένειά του, καί ἀπό κεῖ βγῆκε νεκρή ἡ γυναίκα του Μαρία στίς 11 Νοεμβρίου 1894²¹.

Μετά τήν ἀλματώδη ἄνοδο τοῦ Βενιζέλου στό πολιτικό στερέωμα στήν Κρήτη καί τήν Ἑλλάδα καί τήν ἀναχώρησή του γιά τήν Ἀθήνα, τό σπίτι νοικιάζεται διαδοχικά σέ διάφορα πρόσωπα (Ρῶσοι ἀξιωματικοί, Λουμπάνσκυ, Πλουμιδάκης, γραφεῖο Κυριάκου Κ. Μητσοτάκη) καί μέχρι τό 1927. Τότε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος κατεβαίνει στήν Κρήτη γιά νά ἀσχοληθεῖ προσωπικά μέ τή ριζική ἀνακαίνιση τοῦ πατρικοῦ τοῦ σπιτιοῦ, καί νά ὑποδεχθεῖ τήν Ἑλένα Βενιζέλου, τή γυναίκα του. Τή σημερινή μορφή του (εἰκ. 112) πῆρε τό σπίτι ἀπό ἐκείνη τή ριζική ἀνακαίνιση τήν ὁποία ἐπέβλεψε ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος. Γι' αὐτό στήν ἀρχή ἔμενε στό σπίτι τοῦ ἀνηψιοῦ του Κυριάκου Κ. Μητσοτάκη, τή γνωστή Γαλαρία²², καί ὅταν ἐπισκευάστηκε τό μικρό σπιτάκι τοῦ Κήπου μετακόμισε σ' αὐτό γιά νά ἐπιβλέπει ὁ ἴδιος τίς ἐργασίες ἀνακαίνισης καί ἐπισκευῆς μέ τή βοήθεια τοῦ μηχανικοῦ Σταυρίδη καί μέ ἐργολάβο τόν κουμπάρο του Κων. Λυγιδάκη. Τότε καταργήθηκε τό ἐξωτερικό μεσημβρινό κλιμακοστάσιο καί στή θέση του τοποθετήθηκε ἀνοικτός ἐξώστης γιά τόν ὄροφο, προστατευμένη εἴσοδος γιά τό ισόγειο (εἰκ. 113, 114).

Οἱ χῶροι ὑποδοχῆς συγκεντρώθηκαν στό ισόγειο καί στόν ὄροφο παρέμειναν μόνο τά ὑπνοδωμάτια. Προστέθηκε καί ὁ μέγας ἀνοικτός βορεινός ἐξώστης. Τά ξύλινα κιγκλιδώματα τοῦ φράκτη ἀντικατέστησαν σιδερένια, πού

21. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 149/1894.

22. Γιάννη Δ. Μουρέλλου, *Βενιζέλος, οἱ ἀγάπες του, οἱ χαρές του, οἱ ὀδύνες του*, Ἀθήναι 1964, σελ. 225

σχεδίασε ο Σταυρίδης και κατασκεύασε ο Σπύρος ο Γυπάκης. Στην καγκελόπορτα τοποθέτησαν σύμπλεγμα μέ αρχικά του πατέρα του Κ.Β..

Ο Βενιζέλος κατέβαλε ιδιαίτερη φροντίδα για τον κήπο. Φυτά αξίας 25.000 δρχ. φυτεύτηκαν από κηπουρό που ήλθε από την Αθήνα. Μάλιστα από τα ίδια φυτά όρισμένα, αξίας 2.000 δρχ., φυτεύτηκαν και στο Δημοτικό Κήπο της πόλης. Από τότε και μέχρι το θάνατό του ο Βενιζέλος φρόντιζε ιδιαίτερα τον κήπο του, ακόμα και όταν έμενε στην Ευρώπη στέλνοντας οδηγίες, βιβλία, φυτά και έργαλεία, και από τα όνειρά του ήταν η καλλιέργεια του αμπελιού του²³.

Η τελευταία επέμβαση έγινε στο σπίτι το 1957 από τον εργολάβο πολ. μηχανικό Γεώργιο Μελάκη²⁴ και με την εποπτεία της κ. Μαρίκας Βενιζέλου. Η επέμβαση αυτή αφορούσε κυρίως στη βελτίωση των έσωτερικων χώρων του σπιτιού και των διαφόρων εγκαταστάσεών του.

4.3.2. Το σπίτι του μηχανικού Λεωνίδα Λυγκούνη²⁵ (είκ. 116, 117)

Η έκταση που κτίστηκε το σπίτι του Λεωνίδα Λυγκούνη, μηχανικού από την Αίγυπτο (είκ. 115), ήταν αρκετά μεγάλη και στην πιο χαρακτηριστική περιοχή της Χαλέπας και αγοράστηκε 550 χρυσές λίρες από Γάλλο ιδιοκτήτη το 1860. Χωρίστηκε σε τρία τμήματα όπου κτίστηκαν και τρία σπίτια. Το σπίτι του ιδιοκτήτη Λεωνίδα Λυγκούνη, το σπίτι για το γιό του Φερδινάνδο, όπου αργότερα στεγάστηκε η Γαλλική Πρεσβεία, και το σπίτι του βαμβακέμπορα από την Αίγυπτο Χορτάτζη, στον οποίο έδωσε την έκταση ο Λεωνίδας Λυγκούνης ως προίκα για την κόρη του Αυγούστα το 1883.

Το σπίτι του Λεωνίδα Λυγκούνη κτίστηκε γύρω στα 1860 και σαν σπίτι χρησιμοποιήθηκε πάντοτε. Είναι το πρώτο κτίσμα με τη χαρακτηριστική δυτικής προέλευσης στέγη που κτίστηκε στη Χαλέπα. Δίπατη μονοκατοικία του 1ου τύπου, χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία του Ρώσου ύποπροξένου. Οι εργασίες επίσκευής του, μετά τους βομβαρδισμούς της γερμανικής κατοχής, το αλλοίωσαν αισθητά. Παρ' όλα αυτά, διατηρείται η βασική διάρθρωση των χώρων, το χαρακτηριστικό πλακόστρωτο της αυλής και το πηγάδι με το πελεκητό στόμιο και τη μηχανή για την ανύψωση του νερού. Στο έσωτερικό μεταξύ των άλλ-

23. Γιάννη Δ. Μουρέλλου, *Βενιζέλος, οι αγάπες του, οι χαρές του, οι όδύνες του*, Αθήναι 1964, σελ. 243.

24. Ο Πολ. Μηχανικός Γεώργιος Μελάκης έδωσε όρισμένες πληροφορίες και τα σχέδια των κατόψεων του σπιτιού του Βενιζέλου.

25. Πληροφορίες έδωσε ο κ. Λεωνίδας Λυγκούνης.

λων χαρακτηριστικῶν ἀντικειμένων, ξεχωριστή θέση ἔχουν δυό ἀποστακτῆρες νεροῦ (εἰκ. 118), πολύ ἀπαραίτητοι γιὰ μιὰ ἐποχή πού ὁ τύφος εἶχε πολλά θύματα. Θεωρεῖται σχεδόν βέβαιο νά σχεδιάστηκε τό σπίτι ἀπό τόν ἴδιο τόν ἰδιοκτήτη.

4.3.3. Ἡ Γαλλική Πρεσβεία²⁶ (εἰκ. 121)

Τό κτίριο, πού στέγαζε τή Γαλλική Πρεσβεία στά τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκικῆς κατοχῆς καί ἐπί Κρητικῆς Πολιτείας, κτίστηκε ἀπό τό μηχανικό Λεωνίδα Λυγκοῦνη γιὰ κατοικία τοῦ γιοῦ του, ἐπίσης μηχανικοῦ, Τιμόθεου Φερδινάνδου, λίγο καιρό μετά τήν ἀνέγερση τοῦ σπιτιοῦ του. Τελικά ὅμως δόθηκε ὡς προίκα στήν κόρη του καί ἀδελφή τοῦ Φερδινάνδου Ἐρασμία, ἡ ὁποία καί παντρεύτηκε τόν Πρόξενο τῆς Γαλλίας Μπλάν. Καί ἀπό τότε τό κτίριο στέγαζε τή Γαλλική Πρεσβεία. Μετά τό θάνατο τοῦ Μπλάν ἡ γυναίκα του πούλησε τό σπίτι γύρω στά 1917 στόν τότε ὑποπρόξενο τῆς Γαλλίας Πρέβε. Τελευταῖα τό σπίτι πουλήθηκε σέ ὄμιλο ἐπιχειρηματιῶν. Εἶναι ἐμφανῆς ἡ μορφολογική ὁμοιότητα ἀνάμεσα στά δυό σπίτια τοῦ Λεωνίδα Λυγκοῦνη μέ τή δυτικῆς προέλευσης στέγη στόν τύπο τῆς βίλας (εἰκ. 119, 120). Καί στό δεύτερο σπίτι οἱ χῶροι ὑποδοχῆς στό ἰσόγειο εἶναι ἐπενδυμένοι μέ ξύλο, ἐνῶ στόν ὄροφο τά δωμάτια τοποθετοῦνται στή σειρά κατὰ μήκος βορεινοῦ διαδρόμου μέ μεγάλα παράθυρα.

4.3.4. Τό σπίτι τῆς Ἐριέττας Χορτάτζη Μαρκαντωνάκη²⁷ (εἰκ. 122)

Τό σπίτι, στή χαρακτηριστική πλατεία Καγιαλέ τῆς Χαλέπας, κτίστηκε ἀπό τόν Αἰγυπτιώτη βαμβακέμπορα Γεώργιο Χορτάτζη στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς. Τό οἰκόπεδο δόθηκε στόν Χορτάτζη ἀπό τόν πεθερό του Λεωνίδα Λυγκοῦνη γύρω στά 1882-1883. Τό σπίτι διαμορφωμένο στόν τύπο τῆς βίλας μέ τίς ξενόφερτες πυργοειδεῖς γεωμετρικές ἀπολήξεις ἀλλά καί τήν ἀνθεμωτή γιρλάντα ἀναπτύσσεται δεξιά καί ἀριστερά ἀπό ἓνα μεγάλο κεντρικό χῶρο (εἰκ. 123, 124). Περιβάλλεται ἀπό κῆπο φυτεμένο μέ τά χαρακτηριστικά φοινικοειδή καί διαμορφωμένο στά δυτικά πρότυπα. Τό σπίτι ἔδωσε ὡς προίκα ὁ

26. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Λεωνίδας Λυγκοῦνης.

27. Πληροφορίες ἔδωσαν, ὁ κ. Λεωνίδας Λυγκοῦνης καί ὁ κ. Μπάμπης Φριλίγκος.

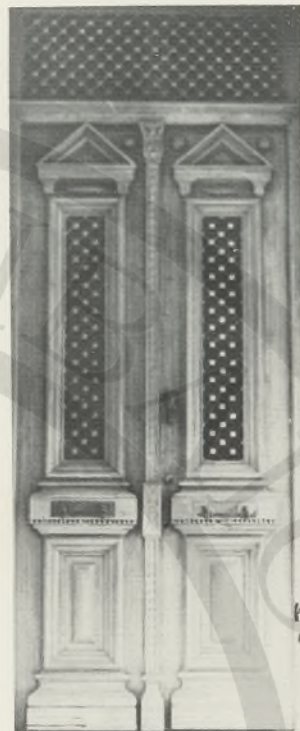

Χορτάτζης στην κόρη του Εριέττα όταν αυτή παντρεύτηκε τον Πέτρο Μαρκαντωνάκη τον Μονόκλ²⁸. Στη συνέχεια τό σπίτι πουλήθηκε στον έργολάβο Γρηγόρη Φριλίγκο γύρω στά 1916, για 1500 χρυσές λίρες. Ο Γρηγόρης Φριλίγκος μετά από γενική έπισκευή του σπιτιού σέ πολύ σύντομο χρονικό διάστημα τό πούλησε 3.000 λίρες στον έμπορο Πέτρο Μαρκαντωνάκη, στους κληρονόμους του όποιου καί ανήκει σήμερα.

4.3.5. Τό Παλάτι²⁹ (είκ. 141)

Ο έμπορος Θεμιστοκλής Κ. Μισσοτάκης, έγκαταστημένος στην Κωνσταντινούπολη λόγω του επαγγέλματός του, έκτισε γύρω στά 1882 στή Χαλέπα, καί πλάι ακριβώς από τό σπίτι του Κυριάκου Βενιζέλου, τό σπίτι του, μέσα σέ μιά έκταση πέντε στρεμμάτων, μέ θέα τό Κρητικό πέλαγος. Τό σπίτι στον τύπο τής βίλας (είκ. 140), μελετήθηκε από ξένο μηχανικό³⁰ καί αποτελεί κλασικό παράδειγμα άρχοντικού τής έποχής. Στο ισόγειο οί χώροι ύποδοχής καί ή κουζίνα καί στον όροφο τά ιδιαίτερα δωμάτια τής οικογένειας. Η σύνθεση του σπιτιού ύποτάσσεται σέ μιά γενική συμμετρία πού διαγράφεται στην κάτοψη (είκ. 144) καί έχει ανταπόκριση καί στις όψεις του σπιτιού (είκ. 142). Ο ιδιοκτήτης, πλούσιος έμπορος τής έποχής, διέθεσε πολλά χρήματα για τό κτίσιμό του. Τό κτίσμα στοίχισε 15.000 ναπολεόνια καί ό έξοπλισμός του 25.000.

Τίς άδρές γεωμετρικές καί συμμετρικές γραμμές τής πρόσοψης (είκ. 143) μέ τίς έσοχές για τ' άγάλματα, συμπληρώνει τό βαρύ έσωτερικό μέ τά ξυλόγλυπτα ταβάνια καί τή χαρακτηριστική επίπλωση. Οί διάφορες επενδύσεις έχουν γίνει από μάρμαρα Πεντέλης καί ή ξυλεία είναι κέδροι Λιβάνου. Οί κουπαστές του έξώστη είναι από κρύσταλλο. Τό 1898, σάν τό πιό κατάλληλο κτίσμα του τόπου χρησιμοποιείται για κατοικία του Πρίγκιπα Γεώργιου καί γι' αυτό άκούγεται από τότε «τό παλάτι». Κατόπιν σάν κατοικία του Ζαΐμη καί του έκάστοτε Γενικού Διοικητή Κρήτης. Ο Ζαΐμης επέφερε πολλές αλλαγές στο έσωτερικό. Ξήλωσε τά ταβάνια καί φύτεψε τά δέντρα τής αύλης δεξιά καί άριστερά βοτσαλοστρωμένου μονοπατιού. Από τό 1937 ως τό 1940 χρησιμοποιήθηκε για στρατιωτικό νοσοκομείο, για νά τό επιτάξουν τελικά οί Γερμανοί καί νά τό χρησιμοποιήσουν σάν Στρατηγείο.

28. Μίνω Νικολακάκη, Πρόσωπα καί τύποι των παλιών Χανιών, Χανιά 1969, σελ. 73.

29. Πληροφορίες έδωσε ό κ. Θεμιστοκλής Μισσοτάκης, σημερινός ιδιοκτήτης του κτίσματος.

30. Η μορφολογία του κτίσματος δέν αφήνει καί πολλές άμφιβολίες ότι μηχανικός καί έδώ ήταν ό Ιταλός Νικόλαο Μαγκοϋζο.

Μετά τή Γερμανική κατοχή καί μέχρι σήμερα, χρησιμοποιείται γιά κατοικία τοῦ σημερινοῦ ἰδιοκτήτη Θεμιστοκλή Κ. Μισσοτάκη καί στεγάζει καί τά γραφεῖα τῆς Ἱστορικής καί Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Δυτικῆς Κρήτης.

4.3.6. Τό σπίτι τῆς Φαιναρέτης Θ. Μισσοτάκη³¹

Τό σπίτι (Ἐλευθερίου Βενιζέλου 164) κτίστηκε ἀπό τόν ἔμπορο Θ. Κ. Μισσοτάκη μερικά χρόνια μετά τό κτίσιμο τοῦ πρώτου του σπιτιοῦ μέ τό ὁποῖο ὁμοιάζει πολύ στόν τρόπο κατασκευῆς καί στίς διάφορες λεπτομέρειες. Τήν κατασκευή πραγματοποίησε ὁ Ἰταλός ἐργολάβος Σεβαστιανός Πριμιτέρα, μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Ἰταλοῦ μηχανικοῦ Νικόλαου Μαγκοῦζο³². Ὁ Θεμιστοκλής Μισσοτάκης ἔδωσε τό σπίτι ὡς προίκα στήν κόρη του Φαιναρέτη ὅταν αὐτή παντρεύτηκε τόν Ἀνδρέα Μάστρακα. Τό σπίτι στόν τύπο τῆς βίλας (εἰκ. 145, 146), ἔχει τοῦς χώρους ὑποδοχῆς στόν ὄροφο στόν ὁποῖο ὀδηγεῖ χαρακτηριστική ἐξωτερική μαρμάρινη σκάλα μέ δύο σκέλη. Ὑπάρχει καί ἐσωτερική ξύλινη ἀλλά βοηθητική. Οἱ χώροι τοῦ ἰσογείου εἶναι κυρίως βοηθητικοί καί ἀποθηκευτικοί. Ὁ κήπος φυτεύτηκε συμμετρικά δεξιά καί ἀριστερά ἀπό ἀξονικό βοτσαλοστρωμένο διάδρομο μέ φοῖνικες, καί τό σπίτι τοποθετήθηκε σέ ἀπόσταση ἀπό τό δρόμο, ὅπως ἀκριβῶς καί τό «παλάτι». Οἱ κτιστές ἀπό πελεκητές πέτρες παραστάδες τῆς αὐλόπορτας μοιάζουν μ' ἐκείνες τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας. Στό κτίσμα στεγάστηκε ἡ Ἀγγλική Πρεσβεῖα. Ἀπό τοῦς ἀρχικούς ἰδιοκτήτες τό σπίτι κληρονόμησε ἡ Κατίνα Φοῦμη, γιά νά πουληθεῖ τελικά στό σημερινό ἰδιοκτήτη Ἐμμ. Γοναλάκη ὁμογενή ἀπό τήν Ἀμερική.

4.3.7. Τό Ἑλληνικό Προξενεῖο³³ (εἰκ. 147, 148)

Ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τό σπίτι τῆς Φαιναρέτης Μισσοτάκη ὑπάρχει τό κτίσμα πού στέγασε τό Ἑλληνικό Προξενεῖο γιά ἀρκετά χρόνια.

Κτίστηκε στόν τύπο τῆς βίλας ἀπό τόν βαμβακέμπορα Χορτάτζη καί σήμερα, παρά τίς διάφορες κατά καιρούς ἐπίσκευές του, ἡ μορφή καί ἡ θέση του τό ἐπιβάλλουν σάν ἓνα ἀπό τά ἀντιπροσωπευτικότερα κτίσματα τῆς Χαλέπας. Ἡ χαρακτηριστική, δυτικῆς προέλευσης, εἰσοδός

31. Πληροφορίες ἔδωσαν ὁ κ. Θεμιστοκλής Μισσοτάκης καί ἡ κ. Στέλλα Πόρταλη.

32. Τήν πληροφορία ἔδωσε ὁ κ. Ἀνδρέας Γκάττ.

33. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Λ. Λυγκοῦνης.

του μαρτυρεί τόν ξένο μηχανικό πού τό σχεδίασε. Πουλήθηκε στόν ἔμπορο Μπισσάκη καί σήμερα ἀνήκει στόν ἐπιχειρηματία Καρδαμάκη.

4.3.8. Τό σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση³⁴ (εἰκ. 129)

Τό σπίτι (Δαγκλῆ 22) κτίστηκε τό 1900 σέ οἰκόπεδο πού ὁ ἔμπορος καί ναυτικός πράκτορας Βαλέριος Καλούτσης ἀγόρασε ἀπό τόν Χασάν Βέη Μελιγκουνάκι, πάνω σέ σχέδια τοῦ Μηχανικοῦ Κωνσταντινίδη στόν τύπο τῆς βίλας.

Στό οἰκόπεδο ὑπῆρχε ἓνα μικρό σπιτάκι πού κατεδαφίστηκε γιά νά κτιστεῖ τό δίπατο σπίτι στόν τύπο τῆς βίλας (εἰκ. 131, 132). Οἱ χῶροι τοῦ σπιτιοῦ τοποθετοῦνται δεξιά καί ἀριστερά ἑνός ἀξονικοῦ διαδρόμου μέ ζωγραφισμένα ταβάνια καί ἐπιχρισμένους τοῦς τοίχους σ' ἀπομίμηση μαρμάρου. Ἐξωτερικά τό σπίτι ἔχει τό ζεστό χρῶμα τοῦ πηλοῦ μέ διάζωμα μπλέ σκοῦρο (εἰκ. 120). Στήν πρόσοψη ἔχουν τοποθετηθεῖ χαρακτηριστικά πῆλινα ἀγάλματα (εἰκ. 133, 134) καί ὁ κῆπος φυτεύτηκε συμμετρικά μέ τά χαρακτηριστικά γιά τήν ἐποχή ἐκείνη φοινικοειδή. Ὄταν κτίστηκε τό σπίτι, ἐπειδή ἡ σύζυγος τοῦ ἰδιοκτήτη καί κυρία τοῦ σπιτιοῦ δέν ἤθελε νά ἀφήσει τό σπίτι τῆς τοῦ Τοπανᾶ γιά νά ἔλθει στό χωριό τῆς Χαλέπας, νοικιάστηκε σέ διάφορες προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ ὑπασπιστής τοῦ Πρίγκιπα Γεώργιου κλπ. Ἀπό τό 1950 καί μέχρι τό θάνατό τῆς ἐργάστηκε σ' αὐτό ἡ Φλωρεντίνη Καλούτση. Κατά τοῦς βομβαρδισμούς τοῦ τελευταίου πολέμου καταστράφηκε ὁ ἐξώστης τῆς πρόσοψης, ὁ ὁποῖος καί κατασκευάστηκε ξανά ἀπό τοῦς σημερινούς ἰδιοκτήτες καί ἐγγονούς τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτήτη Βαλέριο καί Γεώργιο Καλούτση.

4.3.9. Τό σπίτι τῆς βαρῶνης Σβάρτς (εἰκ. 125)

Λίγο παραπάνω ἀπό τό σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση βρίσκεται τό σπίτι τῆς βαρῶνης Σβάρτς ἢ ὅπως ὀνόμαζαν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, Ἐλπίδας Μέλαινας³⁵. Ἀπό τίς περισσότερο ἐνδιαφέρουσες φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ φιλεύσπλαχνη³⁶ καί ἐρωτευμένη μέ τόν τόπο μας βαρῶνη ἔκτισε ἓνα ἀπό τά πιό ἐνδιαφέροντα κτίσματα τῆς Χαλέπας στόν τύπο τῆς βίλας, πού στέγασε τίς πιό ἀξιόλογες κοινωνικές ἐκδηλώσεις τῆς ἐποχῆς³⁷.

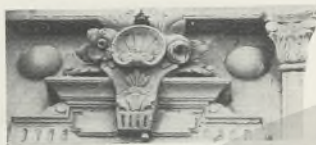

34. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Γεώργιος Καλούτσης.

35. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 4/1891, Ἐλπίς Μέλαινα.

36. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 22/1892, Δωρεά Βαρῶνης Σβάρτς.

37. Γεωργίου Δημοτάκη, Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου, Ἀθήνα 1969, σελ. 111, 112.

Τό σπίτι περιέβαλε μεγάλη ελεύθερη έκταση πού σήμερα δέν υπάρχει. Στή χαρακτηριστικά κτισμένη νεοκλασική είσοδο τοῦ κτίσματος (εἰκ. 126, 127, 128), ὀδηγεῖ, ἀπό ἀπλή κρητική αὐλόπορτα, πλακοστρωμένος καί βοτσαλοστρωμένος διάδρομος σκεπασμένος μέ κληματίδες. Μετά τήν ἀναχώρηση τῆς βαρῶνης ἀπό τήν Κρήτη τό σπίτι πούληθηκε καί σήμερα ἀνήκει στό Δῆμο Χανίων. Ἐχει κηρυχθεῖ σάν ἱστορικῶς διατηρητέο μνημεῖο³⁸, ἀλλά δυστυχῶς δέ χρησιμοποιεῖται.

4.3.10. Τό σπίτι τοῦ Μανώλη Μουντάκη (εἰκ. 136)

Τό κτίσμα, χαρακτηριστικό λόγω τῆς θέσης του, ἦταν τούρκικο ἀρχοντικό πού μετασκευάστηκε.

4.3.11. Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Κων/νου Μητσοτάκη³⁹ (εἰκ. 135)

Τό κτίσμα, τούρκικο ἀρχοντικό, ἀγόρασε τό 1919 ὁ Κυριάκος Κων. Μητσοτάκης ἀπό τόν Τοῦρκο Σοφτά γιά 900 ναπολεόνια καί ἔλεξαν, τότε πού ἀγοράστηκε, ὅτι ἦταν ἤδη 100 χρόνων. Στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας χρησιμοποιήθηκε καί σάν στρατώνας γιά τή φιλοξενία ἀγγέλματος ἔτοιμοι νά ἐπέμβει σέ περίπτωση πού θά δεχόταν ἐπίθεση ἢ περιοχή ἀπό τό Ἄκρωτήριο. Λεγόταν καί Γαλαρία⁴⁰. Χρησιμοποιήθηκε γιά κατοικία τοῦ Κων/νου Βουλγαρίδη, Ὑποπρόξενου τῆς Ρωσίας. Ἐδῶ ὑπογράφηκε τό 1878 ἡ Σύμβαση τῆς Χαλέπας.

Ἀμέσως μόλις τ' ἀγόρασε ὁ Κυριάκος Μητσοτάκης τό ἐπισκεύασε ριζικά, καί οἱ ἐργασίες ἐπισκευῆς πού ἀνέλαβε ὁ ἐργολάβος Μεσσαριτάκης κράτησαν 9 μῆνες. Τότε χαμήλωσαν οἱ ψηλές μάντρες πού τό κρατοῦσαν περιορισμένο καί τό κτίσμα πῆρε τή σημερινή μορφή του, μορφή ἀρχοντικοῦ τῆς ἐποχῆς, μέ τ' ἀπαραίτητα ἀκροκέραμα, κολωνάκια καί γλάστρες τοῦ γείτονα Στρατουδάκη. Στό σπίτι τό 1927 φιλοξενήθηκε ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος⁴¹ ὅταν ἐπισκεύαζε τό δικό του σπίτι γιά νά ὑποδεχτεῖ τή γυναῖκα του Ἑλενα. Σήμερα τό κτίσμα ἀνήκει καί κατοικεῖται ἀπό τούς κληρονόμους τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτήτη.

38. Τό κτίσμα κηρύχθηκε ἱστορικό διατηρητέο μνημεῖο μέ τήν Φ31/58650/5388/28.12.74 ὑπουργική ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν πού δημοσιεύτηκε στό ΦΕΚ 15/15.1.75 τεῦχος 2ο.

39. Τίς πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Σταυρούλα Μητσοτάκη καί ἡ κ. Καίτη Βιρβιδάκη.

40. Γεωργίου Δημοτάκη, *Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου*, Ἀθήνα 1969, σελ. 109.

41. Γιάννη Μουρέλλου, *Βενιζέλος, οἱ ἀγάπες του, ο χάρές του, οἱ ὀδύνες του*, Ἀθῆναι 1964, σελ. 225.

4.3.12. Τό σπίτι του ὑπουργοῦ καί πολιτευτῆ Πωλογιώργη⁴² (εἰκ. 137)

Τό κτίσμα, σπίτι τῆς γυναίκας του Μαρίας Ποθητάκη, κτίστηκε πάνω ἀπό τή Γέφυρα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα, ἀπέναντι ἀπό τό ἀγγειοπλαστεῖο τοῦ Στρατουδάκη. Στόν τύπο τῆς βίλας, εἶναι προσαρμοσμένο στίς κλιματολογικές συνθήκες τῆς περιοχῆς, μέ σκεπαστό βορεινό ἐξώστη. Πλακοστρωμένος μακρὺς διάδρομος μέ διαδοχικά σκαλοπάτια ὁδηγεῖ στήν πέτρινη σκάλα τοῦ ὀρόφου, μέ τά δωμάτια στή σειρά. Ὁραῖα ζωγραφισμένα ταβάνια καί ξυλόγλυπτες διακοσμῆσεις. Μεγάλη ἐλεύθερη ἔκταση περιέβαλε τό κτίσμα.

4.3.13. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Τσέλλε (εἰκ. 138)

Τό κτίσμα χαρακτηριστικό, στό δρόμο τῆς Ἀμπεριᾶς μπροστά ἀπό τό σπίτι τοῦ Πωλογιώργη, στέγαζε τήν ἰταλική οἰκογένεια Τσέλλε, τό ζωγράφο ἀδελφό καί ἀδελφές. Ἀγοράστηκε ἀργότερα ἀπό τόν Πωλογιώργη καί προσαρτίστηκε κι αὐτό στή μεγάλη ἔκταση τοῦ σπιτιοῦ του. Ἀπό τά πρῶτα κτίσματα τῆς πόλης ἔξω ἀπό τά τείχη καί τή Χαλέπα, τό σπίτι αὐτό πού εἶναι στόν τύπο τῆς βίλας ἔχει στό ἀνώφλι τῆς εἰσόδου ἓνα μισοκαταστραμένο οἰκόσημο (εἰκ. 139).

4.3.14. Τό σπίτι τοῦ Προξένου τῆς Αὐστρίας Μπέντερ⁴³ (εἰκ. 151)

Κτίστηκε στόν τύπο τῆς βίλας καί στό δρόμο τῆς Χαλέπας, ἀπό τόν αὐστριακό μηχανικό Μπρίντα καί στέγασε τήν Αὐστριακή Πρεσβεῖα μέ πρόξενο τόν Μπέντερ⁴⁴. Τό 1940 στέγασε τήν Ἀγγλική Πρεσβεῖα. Στή συνέχεια, ἀπό τήν ἰδιοκτησία τοῦ Ἀρχонта Γεώργιου Κασιμάτη περιῆλθε στήν Εἰρήνη Μαρματάκη. Σήμερα ἀνήκει στίς κληρονόμους της κυρίες Ρένα Βαλυράκη καί Ἰωάννα Κουτσουδάκη, μετασκευασμένο σέ μικρό ξενοδοχεῖο μέ τήν ὀνομασία «Τό Δῶμα».

42. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Λεωνίδας Λυγκούνης.

43. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Ρένα Βαλυράκη.

44. Γεωργίου Δημοτάκη, Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου, Ἀθήνα 1969, σελ. 14.

4.3.15. Τό σπίτι του γιαιτροῦ Μυλωνογιάννη (εικ. 149)

Διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α2) στο δρόμο τῆς Χαλέπας, ἔμεινε στήν ἱστορία τῆς πόλης σάν τό σπίτι μέ τίς μαρμαρένιες κοπελιές (εικ. 150).

4.3.16. Τό σπίτι του βουλευτῆ γερουσιαστῆ Θεμιστοκλῆ Πλουμιδάκη⁴⁵ (εικ. 157)

Τό σπίτι, διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α1) στο δρόμο τῆς Χαλέπας (Ἐλευθερίου Βενιζέλου 114), κτίστηκε ἀρχές του 1900 πλάι στο σπίτι του Γ. Καλαϊσάκη, γιά νά στεγάσει τήν οἰκογένεια καί τό γραφεῖο του ἰδιοκτῆτη καί βουλευτῆ Θεμιστοκλῆ Πλουμιδάκη. Τήν κατασκευή ἀνέλαβε ὁ ἐργολάβος καί κουμπάρος του ἰδιοκτῆτη Μποτώνης Κουράκης πάνω σέ σχέδια καί μέ τήν ἐπίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη. Ὁ ἤρεμος ὄγκος του σπιτιοῦ διαπλατύνεται ἀνατολικά καί δέχεται ἔτσι τήν ἐξωτερική σκάλα ἀνόδου ἀνετη καί ἀπόλυτα δεμένη μ' αὐτό. Κῆπος περιβάλλει τό κτίσμα πού χρησιμοποιήθηκε διαδοχικά σάν σπίτι, Ἰταλικό Προξενεῖο⁴⁶ στήν κατοχή, σπίτι, καί σήμερα στεγάζει τήν κλινική του Λευτέρη Κ. Μητσοτάκη.

4.3.17. Τό σπίτι του Γ. Καλαϊσάκη⁴⁶ (εικ. 153)

Διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α2) μέ ὑπερυψωμένο ὑπόγειο γιά τή στέγαση τῶν βοηθητικῶν χώρων καί μέ ἄνετο δίπατο μεσημβρινό ἐξώστη. Παρουσιάζει πολλές μορφολογικές καί κατασκευαστικές ὁμοιότητες μέ τό σπίτι του ἐμπόρου Νικόλαου Κουφάκη στο δρόμο του Περιπάτου.

Τό 1925 τό σπίτι ἀγοράστηκε ἀπό τόν ἐμπορο Κυριάκο Βατικιώτη, ἀπό τούς κληρονόμους του ὁποῖου πουλήθηκε τελευταία στόν ἐπιχειρηματία Σπανουδάκη.

45. Πληροφορίες ἔδωσαν, ἡ κ. Μαρία Λυγκούνη καί ἡ κ. Σταυρούλα Μιτσοτάκη.

46. Γ. Δημοτάκη, *Χανιά στό πέρασμα του χρόνου*, σελ. 15.

47. Γ. Δημοτάκη, *Χανιά στό πέρασμα του χρόνου*, σελ. 14.

4.3.18. Τό σπίτι του καθηγητῆ Λαντράκη⁴⁷ (εικ. 156)

Τό σπίτι, μέ σχέδια του Μιχάλη Σαββάκη, κτίστηκε τήν τρίτη δεκαετία του αἰῶνα μας στο δρόμο τῆς Χαλέπας, στο ὕψος του δρόμου του Μπόλαρη, πλάι στο σπίτι του

Φίλιππου Ντόκου. Ἡ προσθήκη τοῦ ὀρόφου ἔγινε ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἰδιοκτήτη μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ἡ διάρθρωση τῆς κάτοψης σὲ σχῆμα Γ μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ κεντρικὴ εἴσοδο καὶ τὴ δευτερεύουσα βοηθητικὴ ξεφεύγει τελείως ἀπὸ τὶς συνήθεις διατάξεις μὲ τὸν ἀξονικὸ διάδρομο καὶ ἐπιτρέπει μιὰ διαφορετικότερη σύνθεση τῶν χώρων.

Ἡ κεντρικὴ εἴσοδος τοποθετημένη ἀξονικά στὴν ἐσοχὴ τοῦ σπιτιοῦ καλύπτεται ἀπὸ ἐξώστη καὶ ὁδηγεῖ στοὺς χώρους ὑποδοχῆς γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους τοποθετοῦνται οἱ ἰδιαίτεροι χῶροι καὶ ἡ κουζίνα. Κατὰ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ χρησιμοποιήθηκε ὡς κατοικία Γερμανῶν.

4.3.19. Τὸ σπίτι τοῦ Διευθυντῆ Τράπεζας Φίλιππου Ντόκου (εἰκ. 155)

Τὸ σπίτι, διώροφος (τύπος 2α2) στὸ δρόμο τῆς Χαλέπας, κοντὰ στὰ σπίτια τοῦ Μανούσου Κούνδουρου καὶ τοῦ Κυριάκου Χατζηδάκη κτίστηκε τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας. Δίπατη μονοκατοικία μὲ ἐσωτερικὸ ξύλινο κλιμακοστάσιο, περιβάλλεται ἀπὸ κῆπο μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ φοινικοειδῆ καὶ μιμήθηκε τὴ μορφολογία τῆς Τράπεζας Κρήτης. Πουλήθηκε στὸν Βαγγέλη Πολυχρονίδη καὶ ἀπὸ αὐτὸν στὸ σημερινὸ ἰδιοκτήτη. Κατὰ τὴ γερμανικὴ κατοχὴ στέγασε τὴ γερμανικὴ Ἀστυνομία.

4.3.20. Τὸ σπίτι τοῦ Κωστῆ Μανουσάκη⁴⁸ (εἰκ. 157)

Τούρκικο ἀρχοντικὸ, πῆρε τὴ σημερινή του μορφή μετὰ ἀπὸ διαδοχικὲς μετασκευές ποὺ ἡ κυριότερη ἔγινε τὸ 1925 μὲ τὴν 109 οἰκοδομικὴ ἄδεια. Τὶς ἐργασίες εἶχε ἀναλάβει ὁ ἐμπειροτέχνης Μανῶλης Μουσουράκης καὶ στοίχισαν 120.000 δρχ.

4.4. Τὰ σπίτια τοῦ Μπόλαρη καὶ τῶν δρόμων Στεφάνου Δραγούμη καὶ Λεωφ. Ρώμης

4.4.1. Τὸ σπίτι τοῦ βουλευτῆ γερουσιαστῆ Μανούσου Κούνδουρου⁴⁹ (εἰκ. 160, 161)

Διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α1), κτίστηκε τὸ 1909 μὲ σχέδια καὶ ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη, στὸ τέλος τοῦ

48. Μίνω Ζ. Νικολακάκη, *Παλιὰ Χανιά*, Ἀθήνα 1961, σελ. 148.

49. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

δρόμου τῶν Δημόσιων Γραφείων, ἀκριβῶς πάνω ἀπό τή θάλασσα.

Τόν ἤρεμο σχεδόν κυβικό ὄγκο τοῦ σπιτιοῦ σπάζει ὁ βορεινός μικρός ἐξώστης καί τό φάρδεμα πρὸς τὰ δυτικά τῆς κάτοψης πού τονίζει ἡ ἀνάλαφρη βορειοδυτική ἀπόληξη τοῦ στηθαίου στή στέγη, ἴχνη τοῦ σχεδόν πάντοτε ἀπαραίτητου πύργου τοῦ Σαββάκη. Ἡ διάταξη στήν κάτοψη, εἶναι χαρακτηριστική, σχεδόν ὅπως σ' ὅλα τὰ σπίτια-γραφεῖα τῶν βουλευτῶν πού σχεδίασε ὁ Σαββάκης, μέ τή δεύτερη εἴσοδο γιά τήν ἐλεύθερη διακίνηση τῶν ἀνθρώπων τοῦ σπιτιοῦ, τοὺς χώρους ὑποδοχῆς καί τό γραφεῖο στό ἰσόγειο, καί τοὺς ἰδιαίτερους χώρους στόν ὄροφο. Στήν πρόσοψη, χαρακτηριστικά κτισμένος εἶναι ὁ κεντρικός ἄξονας τῆς εἰσόδου, καί τοῦ ἐξώστη μέ κολόνες καί ἀέτωμα πού ἀπολήγει σέ λιονταροκεφαλές, ἀλλά καί πελεκητές σκαλισμένες καντουνάδες ἀπό λευκό πωρόλιθο (εἰκ. 162). Τά σχέδια τῶν πέτρινων σκαλισμάτων πού περιβάλλουν τόν κύκλο μέ τήν ἡμερομηνία τῆς ἀνέγερσης τοῦ σπιτιοῦ προδίδουν τήν ἐπίδραση τῆς Δύσης στό Μιχάλη Σαββάκη. Τά ἐξωτερικά τριπτά ἐπιχρίσματα, μέ τίς ἴσιες σκοῦρες γραμμές ἔχουν ἓνα ζεστό χρωματικό τόνο ἀνάμεσα στήν ὄχρα καί τό κεραμιδί. Οἱ αὐλόθυρες εἶναι ἀπό τίς ὠραιότερες τῆς πόλης μέ σύνθετα πλεκτά κιγκλιδῶματα. Ἐλεύθερος χῶρος γύρω ἀπό τό σπίτι μέ τὰ ἀπαραίτητα φοινικοειδή.

4.4.2. Τό σπίτι τοῦ φαρμακοποιοῦ Κυριάκου Χατζιδάκη⁵⁰ (εἰκ. 163)

Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α2), κτίστηκε τήν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας, στή γωνιά τοῦ δρόμου Χαλέπας καί Δημόσιων Γραφείων (Μπόλαρη), γιά κατοικία τοῦ φαρμακοποιοῦ Κυριάκου Χατζιδάκη.

Τή μελέτη τοῦ σπιτιοῦ συνέταξε Ἀθηναῖος μηχανικός καί Ἀθηναῖοι μαστόροι δούλεψαν τίς πιό χαρακτηριστικές του λεπτομέρειες. Ὁ ἴδιος ὁ ἰδιοκτήτης κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια γιά τήν ἐπίβλεψη τῆς κατασκευῆς, ἐγκαταλείποντας τή δουλειά του. Πολλές φορές γκρέμισε τό χαρακτηριστικό ἐξώστη γιά νά πετύχει ἓνα περισσότερο σωστό ἀποτέλεσμα.

Τό σπίτι ὀλόκληρο, ἀπό γυμνή πελεκητή πέτρα, περιέβαλε κῆπος μέ φοινικοειδή. Γκρεμίστηκε τὰ τελευταῖα χρόνια γιά τήν ἀνέγερση πολυκατοικίας.

⁵⁰. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Στέλλα Χατζιδάκη.

4.4.3. Τό σπίτι του βουλευτή Χαράλαμπου Πωλογιώργη⁵¹ (είκ. 165, 166)

Τό σπίτι, διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α2) στο δρόμο του Μπόλαρη, κτίστηκε στις αρχές του αιώνα πάνω σε σχέδια και με τη επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη για κατοικία και γραφείο του βουλευτή Χαράλαμπου Πωλογιώργη.

Όπως και στα άλλα σπίτια των βουλευτών που σχεδίασε ο Σαββάκης, υπάρχει και η δεύτερη είσοδος από τον πλάγιο δρόμο και ο κυβικός όγκος του σπιτιού αλαφρώνει στο ισόγειο με την αφαίρεση ενός τμήματος για τη δημιουργία ενός σκεπαστού εξώστη μπροστά από την κεντρική είσοδο. Τό σπίτι, κτισμένο από πελεκητό πωρόλιθο, εφάπτεται προς βορρά του δευτερεύοντα δρόμου και περιβάλλεται από τις άλλες πλευρές με κήπο.

Τό 1920 περίπου αγοράστηκε από τον Έβραιο Μωύζ Κοέν, ο οποίος και τό επισκεύασε τό 1924 με την 25/1924 οικοδομική άδεια. Μετά τη γερμανική κατοχή περιήλθε στο Έλληνικό Δημόσιο και σήμερα στεγάζει τό Κέντρο Κοινωνικής Πολιτικής Νομού Χανίων.

4.4.4. Τό σπίτι του έμπορα Ιωάννη Ανδρέα Φρογουδάκη⁵² (167, 168)

Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία στον τύπο της βίλας, άρχισε νά κτίζεται στο δρόμο του Μπόλαρη τό 1902 πάνω σε σχέδια και με την επίβλεψη του πολιτικού μηχανικού Κων. Δρανδάκη, και τελείωσε τό 1905.

Έργολάβος ήταν ο Ήλιάκης από τή Χαλέπα. Γιά τήν άνέγερση του σπιτιού ο ιδιοκτήτης χρησιμοποίησε άσβέστη που πάλιωνε δύο χρόνια προηγουμένως, και ένα καίκι χῶμα Σαντορινιό. Τελικά τό κτίσιμο του σπιτιού στοίχισε 900 ναπολεόνια.

Γυμνές καντουνάδες, ανώφλια τριγωνικά, παραστάδες και περιζώματα από πελεκητή πέτρα που δύο χρόνια πελεκοῦσαν, στόλιζαν τό σπίτι που περιέβαλε κήπος με λεῦκες φερμένες από τή Βουδαπέστη. Μιά βουκαμβίλια σκαρφάλωνε κι άγκάλιαζε τό εξώστη. Γκρεμίστηκε τά τελευταία χρόνια για νά κτιστεῖ στή θέση του πολυκατοικία.

51. Πληροφορίες έδωσε ο κ. Λ. Λυγκούνης και ο κ. Αντώνης Βλαζάκης.

52. Πληροφορίες έδωσε ο κ. Άλέκος Φρογουδάκης.

4.4.5. Τό σπίτι του έφέντη Παπαδάκη⁵³ (έμπορου Ξηρουχάκη - εικ. 164)

Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α2), κτίστηκε στις αρχές του αιώνα για κατοικία του «έφέντη» Παπαδάκη πάνω σε σχέδια και μέ την επίβλεψη του Κων. Δρανδάκη και είναι από τά παλαιότερα σπίτια του Δρόμου του Μπόλαρη. Άργότερα αγοράστηκε από τόν έμπορο Ξηρουχάκη, για τίς ανάγκες τής οικογένειάς του. Κατά τή διάρκεια τής κατοχής έμεναν οί Γερμανίδες υπάλληλοι τής ύπηρεσίας πού στεγαζόταν στό σπίτι του Ντόκου. Ο ήρεμος όγκος του σπιτιού στολίζεται στή στέγη από πέτρινες σκαλιστές γλάστρες και οί γωνιακές παραστάδες καταλήγουν σε πέτρινα σκαλιστά κιονόκρανα. Πέτρινα σκαλιστά είναι και τά φουρούσια πού στολίζουν τόν έξώστη τής πρόσοψης. Πάνω από τά παράθυρα τά χαρακτηριστικά τριγωνικά υπέρθυρα του Δρανδάκη. Έσωτερικά, ή διάρθρωση στήν κάτοψη ακολουθεί τή συνηθισμένη διάταξη μέ τόν άξονικό στενό σχετικά διάδρομο χώλ και τά δωμάτια δεξιά και άριστερά.

4.4.6. Τά σπίτια του έργολάβου Κων/νου Χατζιδάκη⁵⁴

Ο έργολάβος Χατζιδάκης (Μαστροκωστής ό Κοκκινοχωριανός) έκτισε πολλά από τά πρώτα σπίτια έξω από τά τείχη, μόνο πού εκείνος σάν επιχειρηματίας άφου τά έκτιζε, συνήθως πάνω σε δικά του σχέδια, στή συνέχεια τά πουλούσε. Οί όψεις τών σπιτιών του διακρίνονται από τά δύο θολωτά τυφλά άνοιγματα δεξιά και άριστερά από τόν έξώστη του όρόφου. Μεταξύ τών κτισμάτων πού κατασκεύασε ήταν:

4.4.6.1. Τό σπίτι του έμπορα Κων/νου Ναξάκη⁵⁵ (εικ. 169)

Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α2) στό δρόμο τών Δημοσίων Γραφείων κοντά στό σπίτι του Πωλογιώργη, κτίστηκε στά τέλη τής πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας. Άγοράστηκε τό 1920 από τόν έμπορο Κων/νο Ναξάκη 80.000 δρχ. και άργότερα, μέ τήν προσθήκη έξωτερικής κλίμακας άνόδου, χωρίστηκε σε δύο ξεχωριστές κατοικίες. Στήν πρόσοψη διατηροῦνται άκάλυπτες οί πελεκητές καντουνάδες, τ' άνώφλια, τά περιζώματα και οί γωνιακές παραστάδες πού είναι από πέτρα πελεκητή.

53. Πληροφορίες έδωσε ή κ. Άρτεμησία Γεωργιλά.

54. Πληροφορίες έδωσε ό κ. Παρασκευās Γεωργουλάκης και ή κ. Ρωρώ Σπυροπούλου.

55. Πληροφορίες έδωσε ό κ. Μιχάλης Παπαγιαννάκης.

4.4.6.2. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Χαμαράκη⁵⁶ (εἰκ. 173)

Δίπατη κατοικία (τύπος 2α1) μέ ὑπερυψωμένους βοηθητικούς χώρους, κτίστηκε τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας σέ πάροδο τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη καί ἀγοράστηκε ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Χαμαράκη. Τό κτίσμα περιλαμβάνει δύο ἀνεξάρτητες κατοικίες, μιά στό ἰσόγειο καί μιά στόν ὄροφο, ὅπου ὀδηγεῖ ἐξωτερικὴ κλίμακα ἀνόδου. Ἡ ὄψη τοῦ σπιτιοῦ εἶναι σουβαντισμένη καί στολίζεται μέ τὰ χαρακτηριστικὰ τραβηχτὰ ἐπιχρίσματα, τ' ἀνώφλια, τίς παραστάδες καί τὰ περιζώματα.

4.4.6.3. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Ἑλένης Πάτερου

Εἶναι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα τριώροφα σπίτια πού κτίστηκαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (τρίτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας) στὰ Χανιά ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη καί στεγάζει τρεῖς ἀνεξάρτητες κατοικίες. Ὁ Χατζιδάκης ἀναγκάστηκε νά τὴν πουλήσει σέ πολύ χαμηλότερο κόστος ἀπὸ τὴν ἀξία της γιατί δέ βρισκόταν ἀγοραστής. Καί ἡ ἀγορά τοῦ κτίσματος ἀπὸ τρεῖς ἢ καί δύο ἀγοραστὲς συγχρόνως, ἦταν ἀδιανόητο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη.

4.4.6.4. Τό σπίτι τοῦ γιαιτροῦ Στυλιανάκη (εἰκ. 171)

Κτίστηκε ἀπὸ τὸν Χατζιδάκη στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου τῶν Δημοσίων Γραφείων-Μπόλαρη, κοντὰ στὴν πλατεία Δικαστηρίων, τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας, μέ τὴν 75/1925 οἰκ. ἄδεια. Ἡ ὄψη τοῦ κτιρίου καί ἰδίως ἡ στέψη διαφέρει ριζικά ἀπὸ ὅλα τὰ σπίτια τοῦ Χατζιδάκη, ἀλλὰ καί τ' ἄλλα σπίτια τῆς πόλης. Πήλινα ἀνάγλυφα καί φιγοῦρες στολίζουν τὴ στέψη καί ὀρισμένα εἶναι τοῦ Στρατουδάκη. Τό κτίσμα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀνεξάρτητες κατοικίες, μιά στό ἐπίπεδο τοῦ δρόμου καί μιά κάτω ἀπ' αὐτό, ἐξ αἰτίας τῆς μορφολογίας τοῦ οἰκοπέδου πού βρίσκεται χαμηλότερα. Ἀργότερα ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸ γιαιτρό Στυλιανάκη, στοὺς κληρονόμους τοῦ ὁποῖου ἀνῆκει σήμερα.

4.4.7. Τό σπίτι τοῦ Ἑγγλοῦ ἐμποροπλοιάρχου Σώου⁵⁷ (εἰκ. 174)

Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α1), κτίστηκε στὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας γιὰ κατοικία τοῦ διευ-

56. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ δεσποινὶς Χαμαράκη.

57. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

θунτή τῆς Ε.Τ.Ε.Λ. Ἰωάννη Ἀναστασάκη πάνω σέ σχέδια Ἀθηναίου μηχανικοῦ.

Τὴν κατασκευὴ ἀνέλαβε ὁ ἐργολάβος Ἀλέξανδρος Πλατισιάκης. Ἀφοῦ ἀγόρασε τὸ σπίτι ὁ Σῶου, μέ τὴν 10/1925 οἰκοδομικὴ ἄδεια πρόσθεσε ἓνα δωμάτιο δυτικά καὶ τὸν ἐξώστη ἀνατολικά.

Τὸ σπίτι, δίπατη μονοκατοικία σέ σχῆμα κλειστοῦ Γ, ἔχει στό ὑπερυψωμένο ισόγειο τοὺς χώρους ὑποδοχῆς καὶ στὸν ὄροφο τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματα. Ὁ ὄγκος τοῦ σπιτιοῦ μέ τὰ ἐξωτερικὰ τραβηχτὰ ἐπιχρίσματα σέ διάφορα σχήματα καὶ μορφές, τὰ χαρακτηριστικὰ βορεινὰ ἀνοίγματα καὶ τὸ ὑψηλὸ στηθαῖο πού κρύβει τὴ στέγη, προδίδει ἔντονη τὴν ξενικὴ ἐπίδραση.

Περιβάλλεται ἀπὸ αὐλὴ μέ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ κιγκλιδώματα καὶ αὐλόθυρα.

4.4.8. Τὸ σπίτι τοῦ ἐπιχειρηματία Ἐμμ. Σαριδάκη⁵⁸ (εἰκ. 175)

Κτίστηκε σέ δύο στάδια, στή μέση τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη, πάνω σέ σχέδια, καὶ μέ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη πού ἦταν καὶ φίλος τοῦ ιδιοκτῆτη. Τὸ ισόγειο κτίστηκε τὴ δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας καὶ ὁ ὄροφος προστέθηκε μέ τὴν 25/1924 οἰκοδ. ἄδεια.

Τὸ σπίτι (τύπος 2α1) στεγάζει δύο ἀνεξάρτητες κατοικίες ἀπὸ τίς ὁποῖες τὸ ισόγειο ἔχει εἴσοδο ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο καὶ ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ κῆπο τοῦ κτίσματος. Ὁ χαρακτηριστικὸς πύργος τοῦ Σαββάκη σηκώνεται ἐδῶ στή βορεινὴ πλευρὰ γιὰ νὰ καλύψει βοηθητικούς χώρους καὶ εἴσοδο.

4.4.9. Τὸ σπίτι τοῦ ἔμπορα Μαρκίδη⁵⁹ (εἰκ. 59)

Τὸ σπίτι, δίπατη μονοκατοικία μέ ὑπερυψωμένους ὑπόγειους χώρους (τύπος 2α2) κτίστηκε στό δρόμο τοῦ Μπόλαρη τὴν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας γιὰ κατοικία τοῦ ἔμπορα Στέργιου Μαρκίδη πού ἔζησε καὶ δούλεψε στίς Ἰνδίες ὡς στέλεχος τῆς ἐμπορικῆς ἐταιρίας «Ράλλη».

Τὴν κατασκευὴ τοῦ σπιτιοῦ ἀνέλαβε ὁ ἐργολάβος Ἀλέξανδρος Πλατισιάκης πάνω σέ σχέδια καὶ μέ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτέκτονα τῶν σχολικῶν κτιρίων Γεώργιου Σταυρίδη.

58. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

59. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

Ὁ ὄγκος τοῦ σπιτιοῦ μέ τά ἐξωτερικά τραβηχτά ἐπιχρίσματα σέ διάφορα σχήματα καί μορφές, τά χαρακτηριστικά μεσημβρινά ἀνοίγματα καί τήν ιδιόμορφη στέγη, προδίδει καί ἐδῶ ἔντονη ξενική ἐπίδραση.

Περιβάλλεται ἀπό μεγάλο κήπο μέ φοινικοειδή καί συνδέεται ἀπ' εὐθείας μέ τήν καγκελόπορτα τοῦ δρόμου μέ ὑπερυψωμένο ἐξώστη καί διάδρομο πού καλύπτει τήν ὑψομετρική διαφορά δρόμου καί αὐλῆς.

Τό κτίριο χρησιμοποιήθηκε σάν σπίτι, λέσχη ἀναψυχῆς, καί τά τελευταῖα χρόνια στεγάζει τή Δημόσια Τεχνική Σχολή Χανίων.

4.4.10. Τό σπίτι τοῦ Κουμῆ⁶⁰ (εἰκ. 172)

Στήν ἀρχή τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη, κτίστηκε στίς ἀρχές τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας πάνω σέ σχέδια καί μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη. Στεγάζει τρεῖς διαφορετικές κατοικίες, μιά στό ὑπερυψωμένο ὑπόγειο καί μιά στό ισόγειο ἀπό τό δρόμο τῶν Δημοσίων Γραφείων, μέ κλίμακα πού ἔχει δύο σκέλη καί ἀρχίζει ἀπ' εὐθείας ἀπό τήν καγκελόπορτα τοῦ δρόμου. Ἡ εἴσοδος τοῦ ὀρόφου βρίσκεται στόν πλάγιο δρόμο, ἀπ' ὅπου ἀρχίζει ἐσωτερική κλίμακα ἀνόδου. Ἡ στέγη στερεώνεται στούς ἐξωτερικούς τοίχους καί τούς δύο παράλληλους πρὸς αὐτούς ἐσωτερικούς, πράγμα τό ὁποῖο εἶναι ἐμφανές καί ἀπό τήν πρόσοψη καί ἔτσι ὀρίζεται τό κεντρικό χῶλλ διάδρομος καί τά ἐκατέρωθεν δωμάτια.

Στό ὑπερυψωμένο ὑπόγειο στεγαζόταν πολλά χρόνια τό Νηπιαγωγεῖο τῆς κυρίας Μαρτίνη, τό πρῶτο τῆς πόλης.

4.4.11. Τό σπίτι τοῦ ἐργολάβου Κων/νου Λυγιδάκη⁶¹ (εἰκ. 152)

Κτίστηκε ἀπό τόν ἐργολάβο Κων/νο Λυγιδάκη γιά κατοικία του τήν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας στήν ἄρση τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη, κοντά στή θάλασσα. Πουλήθηκε ἀπό τόν ἴδιο γιά ν' ἀντιμετωπίσει τήν ὑλική ζημιά, ἀπό τήν ἐργολαβία τῶν λιμενικῶν ἔργων τῆς Σούδας. Ὅπως ὅλες οἱ κατασκευές τοῦ Λυγιδάκη, ἔτσι καί τό σπίτι του δίδουν τήν ἐντύπωση τῆς τέλει ἀφθαρτης καί πολύ γερῆς κατασκευῆς, πράγμα πού ἀποδείχθηκε

60. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

61. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ ἐγγονή τοῦ Κων. Λυγιδάκη, Μαρία Ἰωαννίδου Λυγιδάκη.

όταν κατά τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο βομβαρδίστηκε τό σπίτι καί έπαθε λίγες ζημιές.

Χαρακτηριστικό τοῦ σπιτιοῦ (τύπος 3α3) εἶναι ἡ τεράστια κεντρική εἴσοδος πού δεσπόζει καί χαρακτηρίζει τήν πρόσοψη μέ τίς γυμνές πελεκητές καντουνάδες, τόσο τέλεια κτισμένες πού δίδουν τήν ἐντύπωση ἐνιαίας πέτρινης ἐπιφάνειας. Ὁ κήπος μέ τά χαρακτηριστικά φοινικοειδή δημιουργεῖται στά βορεινά τοῦ κτίσματος.

4.4.12. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Κων/νου Φούμη⁶² (εἰκ. 181)

Βρίσκεται στήν πλατεία Δικαστηρίων. Ἦρξε νά κτίζεται τό 1906, καί τέλειωσε τό 1910, ὡς κατοικία καί γραφεῖο τοῦ βουλευτῆ καί γερουσιαστή Κων/νου Φούμη, μέ σχέδια τοῦ Ἀθηναίου ἀρχιτέκτονα Δημήτρη Λεβίδη. Τήν κατασκευή (τύπος 2β1) ὑλοποίησε ὁ ἐργολάβος Γεώργιος Κουράκης καί τά ταβάνια ζωγράφησε ὁ κοσμηματογράφος Κων/νος Ἀλυγιζάκης. Ἡ ξυλεία τοῦ σπιτιοῦ, ἀφθονη καί φουρνιστή, ἦλθε ἀπό τή Σουηδία, ἐνῶ τοῦς γωνιόλιθους τῶν ὄψεων γιά νά μή καταστραφοῦν ἀλειψαν μέ λάδι ἀσκελετούρας.

Ὁ Λεβίδης σχεδίασε τό σπίτι στά δυτικά πρότυπα (εἰκ. 181, 182) καί ἔτσι ὁ ἰδιοκτήτης τό 1925 μέ τήν 63 οἰκοδ. ἄδεια ἀναγκάστηκε νά προσθέσει τό δυτικό ἐξώστη γιά νά μπορέσει ν' ἀντιμετωπίσει τίς τοπικές κλιματολογικές συνθῆκες. Ἡ μεγάλη ἀροκάρια τοῦ κήπου στάλθηκε ἀπό τήν Αὐστραλία μικρό φυτό, δῶρο στό γάμο τοῦ ἰδιοκτήτη μέ τήν Ὀλγα Σακελλαρίου. Τό σπίτι στοίχισε συνολικά 55.000 χρυσές δρχ. Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ἦλθε στό σπίτι τό 1910 καί τό 1927. Κατά τή γερμανική κατοχή τό ἐπίταξαν οἱ Γερμανοί καί ἔμενε ὁ ἀξιωματικός τῶν Ἐς - Ἐς Μπλόκ.

4.4.13. Τό Δεσποτικό⁶³ (εἰκ. 186)

Κτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας γιά σπίτι καί γραφεῖο τοῦ μηχανικοῦ Μιχάλη Σαββάκη, μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ ἴδιου. Τό κτίσμα, στόν τύπο τῆς βίλας καί σέ τρία ἐπίπεδα, εἶναι ἐπηρεασμένο ἀπό τά ξένα πρότυπα καί διατηρεῖ τήν τόσο ἀγαπημένη γιά τό Σαββάκη μορφή τοῦ Πύργου. Περιβάλλεται ἀπό κήπο μέ τ' ἀπαραίτητα φοινικοειδή. Τό 1917 πούληθηκε στή μοναστηριακή ἐπιτρο-

62. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Μιχάλης Φούμης.

63. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

πεία και από τότε μέχρι σήμερα στεγάζει την κατοικία του Μητροπολίτη Κυδωνίας και Αποκορώνου. Το κτίσμα έχει υποστεί αρκετές καταστροφές από το χρόνο αλλά και τους βομβαρδισμούς του τελευταίου πολέμου, παρ' όλα αυτά όμως εξακολουθεί να είναι ένα από τα περισσότερο χαρακτηριστικά της πόλης και ίσως το περισσότερο αντιπροσωπευτικό έργο του Μιχάλη Σαββάκη, απ' όσα σώζονται.

4.4.14. Τό σπίτι του δικηγόρου Στεφανάκη (είκ. 191)

Κτίστηκε την τρίτη δεκαετία του αιώνα μας πάνω σε σχέδια και με την επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη. Είναι διώροφο κτίσμα με δύο ανεξάρτητες κατοικίες και κεντρικές και πλάγιες εισόδους (τύπος 2α2) και βρίσκεται στην οδό Δραγούμη, απέναντι από το Δεσποτικό.

4.4.15. Τό σπίτι του αξιωματικού Γεώργιου Οικονόμου⁶⁴ (είκ. 192)

Κτίστηκε την τρίτη δεκαετία του αιώνα μας πάνω σε σχέδια και με την επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη. Δίπατη διώροφη μονοκατοικία με απ' ευθείας κεντρική είσοδο από το δρόμο (τύπος 2α2), κατασκευάστηκε από τον εργολάβο Αθανάσιο Λεβεντέλη.

4.4.16. Τό σπίτι του δικηγόρου Ανδρέα Καλλιτεράκη (είκ. 193)

Κτίστηκε την τρίτη δεκαετία του αιώνα μας, πάνω σε σχέδια και με την επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη, απέναντι από το Δεσποτικό. Δίπατο κτίσμα, στεγάζει δυο ανεξάρτητες κατοικίες, μιά στο ισόγειο και μιά στον όροφο με έσωτερικό κλιμακοστάσιο και κεντρικές ανεξάρτητες κατοικίες, μιά στο ισόγειο και μιά στον όροφο με έσωτερικό κλιμακοστάσιο και κεντρικές ανεξάρτητες εισόδους (τύπος 2β2). Έξωτερικός τονισμός γωνιακών παραστάδων, ανωφλίων, στέψεως κλπ. με τραβηχτά επίχρισματα.

64. Πληροφορίες έδωσε ο κ. Ανδρέας Καταλειφός.

4.4.17. Τό σπίτι του Νικολάου Ἀρχοντάκη⁶⁵ (εικ. 194)

Μονώροφο ὑπερυψωμένο κτίσμα, μέ κεντρική εἴσοδο πού ἔχει σκεπαστή ἐξωτερική κλίμακα (τύπος3α3). Κτίστηκε τήν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας πάνω σέ σχέδια καί μέ τήν ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτέκτονα Συρίχα. Χαρακτηριστικό εἶναι τό στηθαῖο μέ τό ὑπερυψωμένο κέντρο. Τά ἐσωτερικά ταβάνια τῶν χώρων ὑποδοχῆς ζωγραφίστηκαν ἀπό τόν Κων/νο Ἀλυγιζάκη.

4.4.18. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Φερλάτσου⁶⁶ (εικ. 187)

Ὁ Ἴταλός ναυτικός πράκτορας Φερλάτσο ἔκτισε τό σπίτι του, δίπατη μονοκατοικία, στή λεωφόρο Ρώμης (Σφακιανάκη) στίς ἀρχές τοῦ αἰώνα μας. Ὁ τέλειος κυβικός ὄγκος τοῦ κτίσματος στολίζεται ἀπό διακοσμητικές γύψινες παραστάσεις μέ λουλούδια καί δράκοντες (εικ. 188) πού κατασκεύασε ὁ ἴδιος ὁ ἰδιοκτήτης, πού τό χαρακτηρίζουν ἰδιαίτερα καί τό ξεχωρίζουν ἀπό τ' ἄλλα κτίσματα τῆς ἐποχῆς. Οἱ ἐξωτερικές ἐπιφάνειες τοῦ σπιτιοῦ ἐκτός ἀπό τίς διακοσμήσεις εἶχαν ἓνα ζεστό χρωματικό τόνο μεταξύ τῆς ὄχρας καί τοῦ κεραμιδί, πού σήμερα ξεφεύγει σ' ὀρισμένα σημεῖα κάτω ἀπό τό ἄψυχο γκρί πού τό σκεπάζει ὀλόκληρο.

Τό σπίτι δόθηκε ὡς προίκα στήν κόρη τοῦ Φερλάτσου Μαρία. Μετά τόν ἀρραβώνα της μέ τόν Ἴταλό λοχαγό Φραγκίσκο Ἀρκαμόνε καί τήν ἀναχώρηση τοῦ τελευταίου ἀπό τήν Κρήτη, πούλήθηκε στόν Ἑβραῖο Λεόν Ἰσχακί, γιά νά περιέλθει μετά τό θάνατό του στό Ἑλληνικό Δημόσιο.

Σήμερα στεγάζει τό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης.

4.4.19. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ἀναστασάκη (εικ. 189)

Τό σπίτι κτίστηκε τήν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας στή λεωφόρο Ρώμης καί ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τό σπίτι τοῦ Φερλάτσου. Τήν κατασκευή ἀνέλαβε ὁ ἐργολάβος Ἀλέξανδρος Πλατσιδάκης, ἐνῶ τά ταβάνια ζωγράφησε ὁ Ἀλυγιζάκης.

Τό σπίτι ἀποτελεῖται ἀπό δύο ξεχωριστές κατοικίες, μιά στό ἰσόγειο μέ εἴσοδο ἀπό τή λεωφόρο Ρώμης (Σφακιανάκη) καί μιά στόν ὄροφο μέ εἴσοδο καί ἐσωτερική κλίμακα ἀπό τήν πάροδο (τύπος 2β1).

65. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Εὐαγγελία Καντουνάκη.

66. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Μαρία Λυγκούνη.

4.4.20. Τό σπίτι του δημάρχου Νικολάου Σκουλά⁶⁷
(εικ. 190)

Ἡ ἔκταση ὅπου κτίστηκε τό σπίτι (τύπος 2α2), σέ πάροδο τῆς λεωφόρου Ρώμης (σημερινή Σφακιανάκη), πούληθηκε τό 1881 ἀπό τόν Χασάν Βέη Κεφαλιανάκη στόν Ἄγαζαδέ Βερίδ Βέη μαζί μέ ἄλλα κτήματα γιά 33.000 γρόσια.

Ἀπό τόν Ἄγαζαδέ Βερίδ Βέη ὁ λιθογράφος Κουρουτάκης ἀγόρασε στίς 19.4.1916 τά 5.512 τ.μ., μέ 2,04 δρχ. τό μέτρο. Καί ἀπό τόν Κουρουτάκη ἀγόρασε ἡ Χαρίκλεια Σκουλά στίς 27.11.1922 τά 3.182 τ.μ., γιά 30.000 δρχ. Τό σπίτι κτίστηκε μέ τήν 38/1923 οἰκοδομική ἄδεια. Τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ ζωγράφισε ὁ κοσμηματογράφος Ἀλυγιζάκης καί ἦταν ἀπό τά καλύτερα καί ωραιότερα ἔργα του.

4.4.21. Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Σαμιωτάκη⁶⁸ (εικ. 177)

Δίπατο κτίσμα (τύπος 2β1), κτίστηκε τό 1928 λίγο παραπάνω ἀπό τήν πλατεία Δικαστηρίων μέ σχέδια καί επίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη γιά τίς ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας τοῦ καθηγητῆ Κων/νου Σαμιωτάκη. Σήμερα ἀνήκει στήν κόρη τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτήτη Εὐανθία Σαμιωτάκη.

4.4.22. Τό σπίτι τοῦ Μάνου (εικ. 178)

Παλαιό μετασκευασμένο τούρκικο ἀρχοντικό, ἀπό τά πρῶτα κτίσματα ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς παλιᾶς πόλης, βρίσκεται ἐπικεφαλῆς μιᾶς σειρᾶς παρόμοιων χαρακτηριστικῶν κατασκευῶν.

4.4.23. Τό ἐρείπιο Μπελέση⁶⁹ (εικ. 179)

Ἀπό τήν πλατεία Δικαστηρίων, ψηλά, κοντά στό ἐκκλησάκι τῆς Ἁγίας Ἄννας, ἓνα ἐρείπιο στέκει ἀνάμεσα στίς ἀγριοσυκιές. Ἐνα ἐρείπιο ἀπό πελεκητές καντουνάδες πού θαυμάσια δουλεμένες στερεώνουν καμάρες, περιζώματα κι ἀνώφλια, ἔργα τοῦ Τσιριγώτη τεχνίτη Μπελέση πού τήν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας πάλευε νά στήσει τό σπίτι του. Εἶχε πυκνά μαῦρα φρύδια καί μ' ἓνα ξύλινο

67. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Μανώλης Σκουλάς.

68. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Εὐανθία Συντζανάκη.

69. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Παρασκευᾶς Γεωργουλάκης.

καρότσι πού είχε ξύλινο τροχό κουβαλοῦσε νερό γιατό γιαπί του από τήν δεξαμενή, μέ δυό τρύπιους ντενεκέδες κολλημένους μέ πίσσα.

Τά παιδιά τόν φώναζαν δράκο. Τά πελέκια του πού παραμένουν φανερώνουν ἄριστο καί ικανό τεχνίτη (εἰκ. 180).

Τό μισοτελειωμένο του σπίτι, μέ τή νησιώτικη κατασκευαστική τεχνοτροπία καί τή νεοκλασική ἐξωτερική ἐμφάνιση, πρόλαβε ὁ πόλεμος καί κάηκε μερικά χρόνια μετά τήν κατοχή. Ἀπό τότε παραμένει μέχρι τίς μέρες μας ἕνα ἀξιόλογο ἐρείπιο.

4.5. Τά σπίτια τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου

4.5.1. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Γ. Παπαδόπετρου⁷⁰ (εἰκ. 195)

Τό σπίτι, διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α1) στό δρόμο τοῦ Περιπάτου καί ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τήν Τράπεζα Κρήτης, κτίστηκε τό 1912 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη καί μέ ἐργολάβο τόν Ἀλέξανδρο Πλατισιδάκη, γιατό νά ἐξυπηρετήσῃ τίς ἀνάγκες τοῦ ἰδιοκτῆτη βουλευτῆ.

Τό κτίσμα ἀκολούθησε τήν οἰκοδομική γραμμή πού ὀρίστηκε ἀπό τήν ἀνέγερση τῶν σπιτιῶν τοῦ Μανουσακάκη, Χατζηδάκη, Μαρκαντωνάκη, Ἀνδρουλιδάκη κλπ., καί τοποθετήθηκε σ' ἐπαφή μέ τό πεζοδρόμιο τοῦ δρόμου τοῦ Κήπου, περιμετρικά καί κάτω ἀπό τό ὁποῖο κατασκευάστηκε στοά πλάτους μέχρι 2 μ. γιατό τήν ἀπομάκρυνση τῆς ὑγρασίας καί τή μόνωση τοῦ σπιτιοῦ. Οἱ χώροι ὑποδοχῆς καί τό γραφεῖο τοῦ ἰδιοκτῆτη τοποθετήθηκαν στό ἰσόγειο, μέ εἴσοδο ἀπ' εὐθείας ἀπό τό δρόμο, καί ἡ ἰδιαίτερη κατοικία στόν ὄροφο. Ἡ ὑπαρξη δύο εἰσόδων στό ἰσόγειο ἐξυπηρετεῖ τή λειτουργία τοῦ σπιτιοῦ μέ τήν ἐμφανή ἢ ὄχι σύνδεση τῶν χώρων ὑποδοχῆς καί τῶν ἰδιαίτερων διαμερισμάτων ἀνάλογα μέ τήν περίπτωση (εἰκ. 196-197).

Τούς χώρους τοῦ ἰσογείου καί τοῦ ὀρόφου συμπληρώνει τό ὑπόγειο, ἰσόγειο ἀπό τόν κήπο, μέ ὄλους τούς βοηθητικούς χώρους καθώς καί ἡ χαρακτηριστική μεσημβρινή ταράτσα. Τίς κύριες ὀψεις τοῦ σπιτιοῦ, βορεινή καί δυτική ἀπό πελεκητή πέτρα σέ αὐστηρή διάταξη καί σύνθεση πού φανερώνει τήν ἐπίδραση τῆς Δύσης στό μηχανικό,

70. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Σήφης Παπαδόπετρος.

διακόπτουν οι μικροί χαρακτηριστικοί εξώστες μετά μαρμάρινα φουρούσια και δάπεδα. Ο τεχνίτης των πελεκητών καντουνάδων του σπιτιού, κάποιος μάστορας από τα Περβόλια, μετά τους βομβαρδισμούς των Γερμανών στην κατοχή συμπλήρωσε και επιδιόρθωσε ο ίδιος τις φθορές, έτσι που σήμερα το κτίριο να διατηρείται σε άριστη κατάσταση.

Μέχρι το 1940 χρησιμοποιήθηκε για κατοικία της οικογένειας Παπαδόπετρου, ενώ από τότε μέχρι σήμερα είναι νοικιασμένο σαν επαγγελματική στέγη. Οι σημερινοί ιδιοκτήτες είναι ο βουλευτής Σταύρος Παπαδόπετρος και ο δικηγόρος Σήφης Παπαδόπετρος.

4.5.2. Το λιθογραφείο του Κουρουτάκη⁷¹ (εικ. 198)

Ο τεχνίτης λιθογράφος Κουρουτάκης έκτισε το 1922, με την 76 οικοδομική άδεια, διώροφη οικοδομή (τύπου 2γ) στο χαρακτηριστικό δρόμο του Κήπου, για τη μεταφορά και στέγαση του λιθογραφείου και τη διαμονή του. Έτσι με σχέδια και επίβλεψη του Κολλάρου και έργο λάβο τον Μποτώνη Κουράκη κατασκευάστηκε διώροφο κτίσμα που στο ισόγειο, κτισμένο αποκλειστικά από πελεκητές καντουνάδες με χαρακτηριστική μορφή και διάταξη, στεγάστηκε το λιθογραφείο (εικ. 199, 200).

Ο όροφος συνεχίστηκε με χυτά τσιμέντινα και μωσαϊκά μέλη και απαρτίστηκε από δύο ανεξάρτητες κατοικίες με ξεχωριστά κλιμακοστάσια και ζωγραφισμένα ταβάνια. Από τα κλιμακοστάσια τό ένα ήταν έξωτερικό προς την απαραίτητη βορεινή τράτσα και τό άλλο έσωτερικό με μωσαϊκά χυτά σκαλοπάτια. Η μορφολογία του κτιρίου είναι φανερά έπηρεασμένη από άλλες κατασκευές και θυμίζει τό Κοινωφελές Ταμείο και τό σπίτι του Κούνδουρου. Έχει να παρουσιάσει την πιο αντιπροσωπευτική χρησιμοποίηση της γυμνής πέτρας από τά κτίσματα της πόλης, έτσι που έδιδε την έντύπωση του άφθαρτου, του κατασκευαστικά τέλειου (εικ. 201, 202). Και αυτός είναι ο λόγος που, επειδή μετά από τό λιθογραφείο στέγασε για πολλά χρόνια τό Ταχυδρομείο της πόλης και τις Υπηρεσίες του και συνδέθηκε λίγο-πολύ στενά με τούς κατοίκους της, ή καθαίρεσή του τον Οχτώβρη του 1976 υπήρξε για τούς Χανιώτες αρκετά όδυνηρή.

71. Πρόκειται για τό κτίσμα που στέγασε τό Ταχυδρομείο της πόλης.

4.5.3. Τό σπίτι του Κωνσταντίνου Κατζουράκη⁷² (είκ. 203, 204)

Τό σπίτι, δίπατη διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α1) στο δρόμο του Περιπάτου (σημερινή γωνία Τζανακάκη και Ρεούφ Πασσά), κτίστηκε πάνω σέ σχέδια του Ἰταλοῦ μηχανικοῦ Νικόλαου Μαγκοῦζο καί κατασκευάστηκε ἀπό τόν Ἰταλό ἐργολάβο Σεβαστιανό Πριμιτέρα γύρω στά 1900 περίπου.

Δίπατη μονοκατοικία τοῦ μεγάλεμπορα Κων/νου Κατζουράκη⁷³, ἔχει ζωγραφισμένο σέ φυσικό μέγεθος, στήν ἀνατολική πρόσοψη, τόν Ἑρμῆ, θεό τοῦ ἐμπορίου, ἀπό τόν κοσμηματογράφο Κων/νο Ἀλυγιζάκη πού εἶχε ζωγραφίσει καί τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ (είκ. 205). Γιά τή συγκέντρωση τῶν ἐμπορευμάτων καί τῶν προϊόντων τῆς περιουσίας τοῦ ιδιοκτῆτη στό Ἀκρωτήρι, τό σπίτι περιλαμβάνει ἀποθηκευτικούς χώρους, ἀπό τόν πλαϊνό δρόμο (Ρεούφ Πασσά), καί μικρή ἰδιαίτερη αὐλή γιά τό δέσιμο τῶν ζώων σέ εἰδικούς κρίκους πού σώζονται ἀκόμη. Στό ἰσόγειο ἦταν οἱ χῶροι ὑποδοχῆς καί παραμονῆς καί στόν ὄροφο οἱ ἰδιαίτεροι χῶροι τοῦ σπιτιοῦ. Καί ἐδῶ τή διάρθρωση τῆς κάτοψης χαρακτηρίζει ὁ ἀξονικός διάδρομος μέ τά δωμάτια δεξιά καί ἀριστερά.

Τόν ἤρεμο κύβο τοῦ σπιτιοῦ σπάζει ἡ ἐσοχή στήν εἴσοδο τοῦ ἰσογείου καί στό μεσημβρινό ἐξώστη τοῦ ὀρόφου, καθώς καί ἡ βορεινή ταρατσα γιά τό καλοκαίρι. Μετά τό πούλημα τοῦ σπιτιοῦ ἀπό τούς κληρονόμους τοῦ Κατζουράκη, τοῦτο εὐκόλα χωρίστηκε σέ δυό ἀνεξάρτητες κατοικίες πού σήμερα χρησιμοποιοῦνται σάν φροντιστήριο καί ἐργαστήριο ζωγραφικῆς.

4.5.4. Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Λεωνίδα Ἐμμ. Χατζηδάκη καί Νικολάου Παπαδονικολάκη⁷⁴ (είκ. 206)

Τό σπίτι, στό χαρακτηριστικό δρόμο τοῦ Περιπάτου, τό δρόμο τοῦ Κήπου (σημερινή Τζανακάκη 70-72), συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν πρώτων σπιτιῶν πού κτίστηκαν ἔξω ἀπό τά τείχη, τά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς (τύπος 2γ3). Τό οικόπεδο ἀγοράστηκε τό 1893 ἀπό τόν Τοῦρκο Μεχμέτ Μπεχτσέτ Βέη Ἀγαζαδέ καί τό σπίτι μελετήθηκε καί κατασκευάστηκε ἀπό τόν Ἰταλό μηχανικό Νικόλαο

72. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀναστάσιος Χατζιδάκης.

73. Ἐμπορευόταν εἶδη κιγκαλερίας ἀπό τή Γερμανία μέ τή βοήθεια τοῦ Μάξιμου Κροῦγερ.

74. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀναστάσιος Χατζιδάκης.

Μαγκουζο και τόν εργολάβο Σεβαστιανό Πριμιτέρα.

Ἡ μορφολογία τοῦ οικοπέδου, πολύ χαμηλότερου ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦ Κήπου, ἐπέβαλε τὴν κατασκευὴ τοῦ κτιρίου σὲ βάση στὸ ὕψος τοῦ δρόμου μὲ θολωτές πελεκητές λίθινες ἀψίδες, πάνω στὶς ὁποῖες τοποθετήθηκαν οἱ ξύλινοι δοκοὶ τοῦ ισόγειου, γιὰ νὰ στηριχτοῦν στὴ συνέχεια πάνω τους δυὸ δίδυμες κατοικίες σὲ δυὸ ἐπίπεδα. Στὸ ισόγειο βρίσκονται οἱ χώροι ὑποδοχῆς, παραμονῆς καὶ ἡ κουζίνα, ἐνῶ στὸν ὄροφο τὰ ὑπνοδωμάτια. Ξύλινη σκάλα ὀδηγεῖ στὸν ὄροφο, ἀλλὰ καὶ στὸ ὑπόγειο (ισόγειο ἀπὸ τὸν κήπο) ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ πλυσταριό καὶ ἀποθήκη (εἰκ. 207-208). Ἡ θεμελίωση ἔγινε σὲ βάση μὲ χῶμα σαντορινιό, καὶ ἡ ἀποχέτευση μὲ θολωτὸ βόθρο. Ἡ ξυλεία τοῦ σπιτιοῦ εἶναι μαυροθαλασσίτικη, ἐνῶ στὸ μεσημβρινό κήπο βρίσκεται τὸ ἀπαραίτητο πηγάδι καὶ ἡ κληματαριά μὲ τοὺς λίθινους πελεκητοὺς πεσσούς.

Ἡ μορφολογία τῆς πρόσοψης εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά πρότυπα καὶ ξεφεύγει αἰσθητὰ ἀπὸ τ' ἄλλα ἔργα τοῦ Μαγκουζο στὰ Χανιά, ἂν καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν λεπτομερειῶν (κουφώματα κλπ.) εἶναι ἴδια.

Τὸ 1903, σὲ ἀντιδικία μὲ τὸ γείτονα, παραστάθηκε ὡς δικηγόρος τοῦ Χατζηδάκη ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος.

Ἡ κατοικία τοῦ Νικόλαου Παπαδονικολάκη περιῆλθε μετὰ τὸν πρόωρο θάνατό του τὸ 1910, στὸ φιλολογικὸ Σύλλογο «Χρυσόστομος». Σήμερα ἀνήκει στὸ Ν. Μανούσακα. Ἡ κατοικία τοῦ Λεωνίδα Χατζιδάκη περιῆλθε στοὺς κληρονόμους του καὶ σήμερα ἀνήκει στὸν ἔμπορο Ἀναστάσιο Ν. Χατζιδάκη.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς τὸ κτίσμα χρησιμοποιήθηκε γιὰ κατοικία διάφορων Γερμανῶν.

4.5.5. Τὸ σπίτι τοῦ Θεόδωρου Μανούσακα ἢ Μανουσακάκη⁷⁵ (εἰκ. 209)

Τὸ διώροφο σπίτι τοῦ Θεόδωρου Μανούσακα, στὴ μέση τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου (Τζανακάκη 78), ἀπέναντι ἀπὸ τὸ δημοτικὸ Κήπο καὶ δίπλα στὸ Κοινωφελές Ταμεῖο Κρήτης, κτίστηκε τὸ 1900 ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη, ποὺ ἀσχολία του ἦταν καὶ οἱ κατασκευές. Τὸ οἰκόπεδο, 1.412 τ.μ., ἀγοράστηκε τὸ 1898 ἀπὸ τὸν Μεχμέτ Μπελήγ Βέη Ἀγαζαδέ.

Τὸ κτίριο, δύο δίδυμες στὴ σειρά διώροφες κατοικίες ἀπὸ

75. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Αἰμιλία Μανούσακα.

τίς όποιες σήμερα σώζεται μόνο ή μιά, περιλαμβάνει μιά τελείως ανεξάρτητη κατοικία σέ κάθε όροφο, μέ ξεχωριστή ανεξάρτητη είσοδο (τύπος 2β2).

Στόν κυβικό όγκο τοῦ κτιρίου όρίζεται ή βάση από σκληρό σκοῦρο πέτρωμα Κεφαλά Ἀποκορώνου, όπως καί τά υπέρθυρα καί οί παραστάδες τῆς κεντρικῆς εισόδου (εἰκ. 210, 211). Τά μαρμάρινα φουρούσια καί οί πλάκες τῶν έξωστῶν εἶναι από ἀθηναϊκά μάρμαρα καί ή στέψη εἶναι στολισμένη από χαρακτηρισικά πήλινα διακοσμητικά, γλάστρες, ἀκροκέραμα ἀλλά καί ἀγάλματα από τόν Δηλαβέρι τῆς Ἀττικῆς. Ἡ διάρθρωση τῆς κάτοψης τοῦ ἰσογείου μέ τόν ἀξονικό διάδρομο καί τά ἐκατέρωθεν δωμάτια συνεχίζεται καί στόν όροφο. Τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ ἦταν ζωγραφισμένα ἀλλά καταστράφηκαν κατά τή γερμανική κατοχή από τούς βομβαρδισμούς. Τότε εἶχε ἐπιταχθεῖ καί ό όροφος τοῦ σπιτιοῦ γιά τή διαμονή Γερμανῶν. Ὁ κῆπος, πού βρίσκεται στή μεσημβρινή πλευρά τοῦ κτίσματος, εἶναι φυτευμένος μέ φοινικοειδή καί όπωροφόρα δέντρα.

4.5.6. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ γερουσιαστῆ Γεώργιου Πανηγυράκη⁷⁶ (εἰκ. 213, 214)

Τό κτίσμα, διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α1) στό δρόμο τοῦ Περιπάτου (Τζανακάκη 80), κτίστηκε τό 1914 μέ μελέτη καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη, γιά κατοικία καί γραφεῖο τοῦ βουλευτῆ καί γερουσιαστῆ Γεώργιου Πανηγυράκη. Ἡ διάταξη τῶν χώρων θυμίζει αὐτήν τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Γεώργιου Παπαδόπετρου, μέ τή δεύτερη είσοδο από τόν πλάγιο δρόμο γιά τήν ανεξαρτοποίηση τῶν ἰδιαιτέρων χώρων τῆς οἰκογένειας πού βρίσκονται στόν όροφο από τούς χώρους ὑποδοχῆς καί τό γραφεῖο τοῦ ἰσογείου, καί τούς χώρους τοῦ ὑπογείου, ἰσογείου από τόν κῆπο, γιά τή φιλοξενία τῶν φίλων καί ψηφοφόρων από τά χωριά. Ἡ σιδερένια αὐλόθυρα μέ τίς πελεκητές λιθόγλυπτες παραστάδες καί τά κιγκλιδώματα εἶναι από τίς πιό χαρακτηριστικές τῆς πόλης, μέ φανερό τήν ἐπίδραση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Δύσης στό μελετητή, τόν μηχανικό Μιχάλη Σαββάκη. Ὁ κῆπος ἦταν φυτευμένος μέ πεῦκα πού κόπηκαν γιατί μεγάλωσαν τόσο πολύ, πού ξεπέρασαν τό ὕψος τοῦ σπιτιοῦ.

Ἐξωτερικά τό σπίτι διαμορφώνεται σάν ἤρεμος κύβος πού διακόπτεται από τό βορεινό ἐξώστη τοῦ όρόφου μέ

76. Πληροφορίες ἔδωσε ή κ. Αἰκατερίνη Πανηγυράκη-Γαλάνη.

τά μαρμάρινα φουρούσια καί τό πλεχτό κιγκλίδωμα, καθώς καί τήν ἀπαραίτητη μεσημβρινή ταράτσα.

Ἐπίσης, ἀπό πελεκητή πέτρα καί τονισμένα εἶναι μόνον οἱ γωνίες, τά περιζώματα, τ' ἀνώφλια καί οἱ παραστάδες, ἐνῶ οἱ μεγάλες ἐπιφάνειες τῶν ὄψεων εἶναι σουβαντισμένες. Κατά τή γερμανική κατοχή, ἄν καί βομβαρδισμένο, τό σπίτι χρησιμοποιήθηκε γιά ἀναρρωτήριο τῶν Γερμανῶν. Σήμερα ἀνήκει στήν κόρη τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτήτη, τήν κυρία Αἰκατερίνη Πανηγυράκη-Γαλάνη.

4.5.7. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Νικόλαου Κουφάκη⁷⁷ (εἰκ. 215, 216)

Ἐπίσης, ὁ ἔμπορος Νικόλαος Κουφάκης ἔκτισε τό σπίτι του γύρω στά 1904, στό δρόμο τοῦ Περιπάτου ἀπέναντι ἀπό τόν Ἰταλικό στρατώννα, μέ χρήματα τῆς προίκας τῆς γυναίκας του Χρυσῆς, πάνω σέ μελέτη καί ἐπίβλεψη τοῦ Ἀντώνη Μουντάκη καί ἐργολάβους τοῦς ἀδελφούς Λυκοῦργο καί Μίνω Κυδωνάκη. Τό σπίτι, διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α2) ὁ χαρακτηριστικός κύβος, μέ τό βορεινό ἐξώστη, τή μεσημβρινή ταράτσα καί τήν τονισμένη εἴσοδο, κτίζεται στή βάση ἀπό γυμνές πελεκητές μέ ἔξαρση καντουνάδες, καί οἱ ὁποῖες χτίζουν τόν αὐλόγυρο μέ τήν αὐλόθυρα, καλύπτουν τίς γωνιές τοῦ ὑπερυψωμένου ἰσογείου καί συμπληρώνουν καί τονίζουν τίς μαρμάρινες παραστάδες τῆς εἰσόδου. Στόν ὄροφο δέ συνεχίζονται οἱ μαρμάρινες παραστάδες τῆς εἰσόδου, ὀρίζοντας ἔτσι καί τήν ἐξοδο τοῦ ἐξώστη. "Ὅλα τά χαρακτηριστικά ἀνώφλια καί γωνίες πλάθονται μέ τραβηχτά ἐπιχρίσματα σέ ἀπομίμηση τῶν λίθινων πελεκητῶν. Ἡ διάταξη τῶν χώρων τοῦ σπιτιοῦ προβλέπει στό ἰσόγειο τοῦς χώρους ὑποδοχῆς καί στόν ὄροφο, μέ μιά ἐσωτερική ξύλινη σκάλα, τά ὑπνοδωμάτια. Ἀπό τόν ὄροφο συνεχίζει σοφίτα ἢ ὁποῖα προβάλλει ἀπό τή στέγη.

Μετά τό θάνατο τοῦ ἰδιοκτήτη καί τῆς μοναχοκόρης του Μαρίκας Κουφάκη-Ἀνεμογιάννη, τῆς ὀνομαστῆς πριγκίπισσας τῶν πετρελαίων⁷⁸, τό σπίτι περιήλθε στήν κυριότητα τοῦ Θεόδωρου Φορτσάκη, στοῦς κληρονόμους τοῦ ὁποῖου καί ἀνήκει σήμερα. Μέ τήν ἀλλαγὴ τῆς κυριότητος χωρίστηκε σέ δύο ἀνεξάρτητες κατοικίες μέ τή δημιουργία δεύτερης εἰσόδου ἀπό τή δυτική πλευρά. Τό σπίτι, τοποθετημένο ἀνατολικά σέ ἐπαφή μέ δευτερεύοντα δρόμο, περιβάλλεται ἀπό κήπο φυτευμένο μέ ἔσπερι-

77. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Μιχάλης Παπαγιαννάκης.

78. Μίνω Ζ. Νικολακάκη, *Παλιά Χανιά*, Ἀθήνα 1961, σελ. 144.

δοειδή και τά χαρακτηριστικά φοινικοειδή. Διαθέτει εκτός των δύο εισόδων από τόν χαρακτηριστικό δρόμο του Περιπάτου και τρίτη προς τόν κήπο του, από τό δευτερεύοντα δρόμο.

4.5.8. Τό σπίτι του 'Ανέστη Λαζαρίδη⁷⁹ (είκ. 217)

Τό σπίτι, στό δρόμο του περιπάτου και άπέναντι από τόν 'Ιταλικό στρατώνα, από τά πρώτα κτίσματα έξω από τά τείχη, κτίστηκε στά τέλη τής τουρκικής κατοχής, στή θέση τής σημερινής Πολυκλινικής.

Διώροφη οικοδομή (τύπος 2β), νοικιαζόταν σέ διάφορες οικογένειες, αλλά και σέ ξένους ύπηκόους. "Ετσι, σέ έφημερίδα τής έποχής τό 1895 δημοσιεύεται άγγελία για τήν ένοικίασή της και περιγράφονται οί χώροι του όρόφου⁸⁰. Στο διαμέρισμα του όρόφου ύπήρχε μιά αίθουσα, μιά τραπεζαρία και έξι δωμάτια.

Μελετήθηκε από τόν 'Ιταλό Νικόλαο Μαγκουζο και κατασκευάστηκε από τόν Σεβαστιανό Πριμιτέρα. Καταστράφηκε στους βομβαρδισμούς του 1940 από έμπρηστική βόμβα.

4.5.9. Τό σπίτι του έφέτη Γεώργιου Στρατηγάκη (είκ. 219, 221)

Λίγο πιο πάνω από τό σπίτι του Λαζαρίδη και δίπλα στο σπίτι του Κατζουράκη, στό δρόμο του Περιπάτου, κτίστηκε πριν από τό 1889 τό σπίτι του έφέτη Γεώργιου Στρατηγάκη, διώροφη μονοκατοικία μέ κήπο (τύπος 2α2). Σέ τοπική έφημερίδα σχολιάζεται ή χορευτική έσπερίδα που έδωσε τό ζευγος Στρατηγάκη⁸¹ «...έν τή φιλοκάλω έξοχικῇ οίκία...». 'Από τόν Στρατηγάκη τό σπίτι περιήλθε στον 'Ανδρέα Κακούρη, στους κληρονόμους του όποιου και άνήκει σήμερα. "Εχει ύποστει πολλές μετασκευές, και σήμερα στεγάζει δυό ανεξάρτητες κατοικίες.

79. Πληροφορίες και τή φωτογραφία έδωσε ό κ. Λεωνίδας Λυγκούνης.

80. Έφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 173/1895.

81. Έφημερίδα «Λευκά "Ορη», φ. 7 του 1889.

82. Πληροφορίες έδωσε ή κ. Μπιάνκα Κατζουράκη.

4.5.10. Τό σπίτι του δικηγόρου και βουλευτή 'Αντώνη Κατζουράκη⁸² (είκ. 224)

Κτίστηκε τήν πρώτη δεκαετία του αιώνα μας, στό δρόμο του Περιπάτου (Νεάρχου 14), δίπλα στο σπίτι του έφέτη Στρατηγάκη, πάνω σέ σχέδια και μέ τήν επίβλεψη του

Κων/νου Δρανδάκη. Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α2), διαμορφώθηκε έτσι ώστε να εξυπηρετεί τόσο την οικογένεια όσο και τό γραφείο του ιδιοκτήτη.

Στόν όγκο του σπιτιού ιδιαίτερα τονίζεται ή βάση, οί παραστάδες καί τά ανώφλια, καθώς καί ό έξώστης μέ τό κεντρικό άέτωμα.

Στή σύνθεση τής πρόσοψης τονίζεται ό κατακόρυφος άξονας εισόδου, έξώστου καί αετώματος. Τό σπίτι στοίχισε τελικά 3.000 χρυσές λίρες καί κοπίασε πολύ γι' αυτό ό ιδιοκτήτης του. Μεγάλος κήπος τό συμπλήρωνε, πού σήμερα έχει περιοριστεί μετά τήν οικοδόμηση τμήματός του. Μέ τούς βομβαρδισμούς του τελευταίου πολέμου καταστράφηκε ή στέγη καί τά ζωγραφισμένα ταβάνια του σπιτιού.

4.5.11. Τό σπίτι του δικηγόρου Έμμ. Παπαγιαννάκη⁸³ (είκ. 218)

Τό σπίτι, στό δρόμο του Περιπάτου (σημερινή Νεάρχου 15), κτίστηκε τό 1902 σέ οικόπεδο πού άγόρασε τό 1898 ό δικηγόρος Έμμ. Παπαγιαννάκης γιά 214 χρυσές τουρκικές λίρες από τόν Μεχμέτ Ζεκίρ Μπέη Χαμίτ Βεηζαδέ, πάνω σέ σχέδια καί μέ τήν επίβλεψη του αρχιτέκτονα Αντώνη Μουντάκη.

Χαρακτηριστική διώροφη μονοκατοικία (τύπος 2α2), κατοικία πάντοτε τής οικογένειας Παπαγιαννάκη, στό ισόγειο στεγάζει τούς χώρους ύποδοχής, γραφείο, σαλόνι, τραπεζαρία. Ό κλασικός έγκάρσιος διάδρομος στό ύψος του ξύλινου κλιμακοστάσιου ανόδου διακόπτεται μέ χαρακτηριστική ξύλινη τζαμόπορτα καί τά ταβάνια τών χώρων ύποδοχής είναι ζωγραφισμένα μέ παραστάσεις δελφινιών καί σατύρων μέ θαυμάσια καί άριστα διατηρημένα μέχρι σήμερα χρώματα, από τόν κοσμηματογράφο Κων. Άλυγιάκη (είκ. 222-223). Γιά τό κτίσιμο του σπιτιού, πού στοίχισε συνολικά 20.000 χρυσές δραχμές, χρησιμοποιήθηκε ξυλία λάρτζινη μαυροθαλασσίτικης πευκής (είκ. 220), ή όποία μέ τή μορφή δοκαριών στερεώθηκε μέ σιδερένιες ράβδους στερεά πάνω στους λιθόκτιστους τοίχους. Έξωτερικά τά τραβηχτά έπιχρίσματα καί οί έλαιοχρωματισμοί, σέ απομίμηση μαρμάρου, αντικατέστησαν τά λίθινα καί μαρμάρινα περιζώματα. Τό δά-

83. Πληροφορίες έδωσε ό κ. Μιχάλης Παπαγιαννάκης.

πεδο του μπαλκονιού από μονοκόμματη μαρμάρινη πλάκα, στερεωμένη σε μαρμάρινα φουρούσια, δέν έγινε όπως τό προέβλεπε ή μελέτη του Αντώνη Μουντάκη. Κατά τήν ανέγερση του σπιτιού ανέκυψαν όρισμένες διαφωνίες ανάμεσα στον αρχιτέκτονα και τον ιδιοκτήτη, πού σαν αποτέλεσμα είχαν τή μετατροπή τής όψης, κυρίως στη μορφή του εξώστη.

Στήν κατασκευή του σπιτιού δούλεψαν ό Κων. Λυγιδάκης με ήμερομίσθιο 1,40 δρχ., οί τεχνίτες με 1,20 και οί εργάτες με 1,00 δραχμή.

Κατά τή γερμανική κατοχή χρησιμοποιήθηκε στην αρχή ως αναρρωτήριο Γερμανών άλεξιπτωτιστών και κατόπιν ως κατοικία του Διοικητή του Γερμανικού Μηχανικού Κρήτης.

Διατηρούνται ακόμη στό σπίτι χαρακτηριστικά έπιπλα, φτιαγμένα από τον έπιπλοποιό Χριστοδουλάκη, (μερικά έχουν δωρηθεί στη Δημοτική Βιβλιοθήκη), και αντικείμενα τής έποχής.

4.5.12. Τό σπίτι του βουλευτή γερουσιαστή Νικόλαου Μπιστολάκη⁸⁴ (είκ. 225, 226)

Τό σπίτι στό τέλος του δρόμου του Περιπάτου, τότε λεωφόρου Σούδας (σημερινή Νεάρχου), άρχισε νά κτίζεται τό 1922 με τήν 118 οικοδομική άδεια, πάνω σε σχέδια και επίβλεψη του Μιχάλη Σαββάκη και με εργολάβο τον Μποτώνη Κουράκη.

Δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α1), σχεδιάστηκε για νά καλύψει τίς ανάγκες τής οικογένειας του ιδιοκτήτη άλλα και τό γραφείο του. Και έδώ όπως και στα άλλα σπίτια των βουλευτών ό Σαββάκης έφάρμοσε τήν ίδια διάταξη τής κάτοψης με τή δεύτερη στό πλάι είσοδο, ενώ στον κυβικό όγκο του σπιτιού τόνισε ιδιαίτερα τον άξονα τής κυρίας εισόδου-εξώστου (είκ. 227-228-229).

Χαρακτηριστικός είναι ό κήπος του σπιτιού με τά φοινικοειδή, περιλαμβάνει στό πλάι και μικρό περίπτερο (γκαράζ) για τή στέγασση του αυτοκινήτου του ιδιοκτήτη. Άργότερα στην ανατολική όψη του σπιτιού προστέθηκε έξωτερική σκάλα. Μετά τό θάνατο του γιού του αρχικού ιδιοκτήτη, τό σπίτι αγοράστηκε από τό Τ.Ε.Ε. για τίς ανάγκες του Τμήματος Δυτικής Κρήτης.

84. Πληροφορίες έδωσε ό κ. Αντώνης Βλαζάκης.

**4.5.13. Τό σπίτι του έμπορα Παναγιώτη Μουζουράκη⁸⁵
(είκ. 230)**

Ο έμπορας Παναγιώτης Μουζουράκης άρχισε νά κτίζει τό σπίτι του, διώροφη μονοκατοικία μέ κεντρική είσοδο (τύπος 2α2), τό 1922 στό δρόμο του Περιπάτου μέ σχέδια καί επίβλεψη του Θεοφάνη Αλιγιζάκη.

Ο Θεοφάνης Αλιγιζάκης, δουλεύοντας μαζί μέ τόν Αντώνη Μουντάκη στό Δήμο, αλλά καί μαθητεύοντας στην Αθήνα, διαμόρφωσε τό σπίτι όπως ακριβώς καί τ' άλλα έργα του στ' αθηναϊκά πρότυπα (είκ. 231).

Χάρη δέ στό μεράκι καί τό ενδιαφέρον του ιδιοκτήτη τό σπίτι του έγινε τό κατεξοχήν κτίσμα της πόλης, τό κτισμένο μέ τ' αθηναϊκά πρότυπα της εποχής.

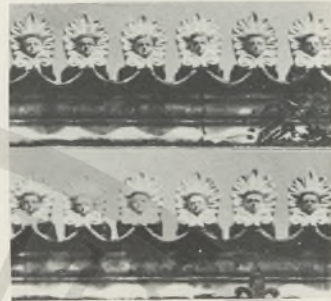
Τραβηχτά έπιχρίσματα αλλά καί πελεκητά τμήματα σέ συνδυασμό μέ τόν τονισμένο κατακόρυφο άξονα καί την άνθεμωτή στέγη αλλά καί μέ τό ζεστό χρώμα του κεραμιδιού πού έχουν οι τοίχοι, δημιουργούν ένα αξιοπρόσεκτο αντιπροσωπευτικό σύνολο.

Δίπατο, μέ τούς χώρους ύποδοχής στό ισόγειο δεξιά καί άριστερά από ένα άξονικό διάδρομο καί τά ύπνοδωμάτια στόν όροφο, διέθετε καί πολυγωνική σέρα στην ανατολική πλευρά πού καταστράφηκε κατά τόν τελευταίο πόλεμο από τούς βομβαρδισμούς (είκ. 232).

Τό ταβάνι στην είσοδο ζωγράφισε ο Κων. Αλιγιζάκης καί τά γύψινα διακοσμητικά των ταβανιών μεταφέρθηκαν από την Αθήνα.

Στόν κήπο μέ τή θαυμάσια σιδεριά της αυλόθυρας παραμένει φυτεμένη ψηλή άροκάρια (είκ. 233).

Η δίπατη μονοκατοικία διαμορφώθηκε άργότερα μέ την προσθήκη έξωτερικής σκάλας σέ δυό ανεξάρτητες κατοικίες καί ο ιδιοκτήτης πούλησε τόν όροφο. Σήμερα μόνο τό ισόγειο ανήκει στην έγγονή του άρχικού ιδιοκτήτη, την κ. Κατερίνα Παπαγεωργίου.

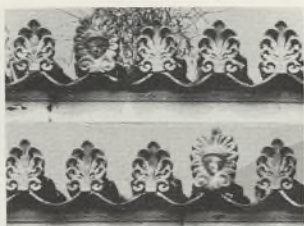

4.5.14. Τό σπίτι του έμπορα Θανάση Ξηρουχάκη⁸⁶ (είκ. 234, 235)

Τό σπίτι, στό τέλος του δρόμου του Περιπάτου καί στό ύψος του σπιτιού του Κουκουλάκη καί του τεμένουσ των Μεβλεβίδων, άρχισε νά κτίζεται τό 1922 μέ την 24 οικοδομική άδεια, πάνω σέ οικόπεδο πού αγοράστηκε 10 δρχ. τό τ.μ. Τή μελέτη καί επίβλεψη της κατασκευής είχε ο πολιτικός μηχανικός Μιχάλης Σαββάκης.

85. Πληροφορίες έδωσε ή κ. Μυρσίνη Βαρδάκη.

86. Πληροφορίες έδωσε ή κ. Αγγέλα Κτιστάκη.

Στόν ὄγκο τοῦ σπιτιοῦ, πού εἶναι ὑπερυψωμένο ισόγειο (τύπος 3α1), ὅπως καί σ' ὅλα τά παρόμοια σπίτια πού μελέτησε ὁ Σαββάκης μέ τήν κυρία εἴσοδο στήν πρόσοψη, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στή στέψη ἀπό πελεκητή πέτρα (εἰκ. 236-237), δουλεμένη ἀπό τόν Μαστρογιώργη Διαμαντάκη, καί εἶναι ἀπό τίς πιό ἀντιπροσωπευτικές τῶν σπιτιῶν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἡ βορειοδυτική γωνία τοῦ σπιτιοῦ ἀρχικά ἦταν στεγασμένος ἐξώστης, ἀλλά ἐπειδή ὑπῆρχε καί ἡ βορειοανατολική ταράτσα καί ἡ μεσημβρινή ἐξοδος πρὸς τόν κῆπο, σύντομα συμπληρώθηκε σέ δωμάτιο. Ἡ ξυλεία μεταφέρθηκε ἀπό τήν κατεδάφιση τῶν σταύλων τῆς Σούδας καί τό πάτωμα τοῦ ισόγειου κατασκευάστηκε πάνω σέ ξύλινα δοκάρια καί χῶμα σαντορινιό μέ χρωματιστά πλακάκια φερμένα ἀπό τήν Ἀθήνα. Τά κεραμικά, ἀκροκέραμα, ποδαράτες γλάστρες καί πήλινα διακοσμητικά ζῶα ἔπλασε ὁ Στρατουδάκης καί τά ταβάνια ζωγράφησε ὁ Λουλουδάκης. Στήν αὐλή ὑπῆρχαν φυτεμένα μιά ψηλή ἀροκάρια καί ἕνας φοῖνικας. Ὁ ἰδιοκτήτης μέ τήν ἀναχώρηση τῶν Τούρκων ἀγόρασε γύρω στά 1924 τό ἀπέναντι καί σέ ἐπαφή μέ τό σπίτι τοῦ Μουζουράκη οἰκόπεδο γιά 124 χρυσές λίρες.

4.5.15. Τό σπίτι τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη⁸⁷ (εἰκ. 238)

Τό σπίτι, στόν τύπο τῆς βίλας, κτίστηκε στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, πάνω σέ μιά μεγάλη ἔκταση πού ἀγοράστηκε πλάι στό Τέμενος τῶν Μεβλεβίδων, τό σημερινό Ὀρφανοτροφεῖο.

Ὁ Στυλιανός Κουκουλάκης ἀγόρασε τήν ἔκταση γυρίζοντας στά Χανιά ἀπό τήν Ὀδησό τῆς Ρωσίας γύρω στά 1870, ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης καί ὄχι στή Χαλέπα ὅπως ἦταν συνήθεια. Καί τοῦτο γιατί ἐπιδόθηκε στήν οἰνοπαραγωγή καί τή συσκευασία τοῦ μανταρινιοῦ καί εἶχε ἀνάγκη ἀπό μεγάλη ἔκταση γῆς.

Τό σπίτι, στά πρότυπα τῆς ἐποχῆς ἀλλά καί μέ τίς χαρακτηριστικές κρητικές καμάρες στό ισόγειο, κτίστηκε στήν ἀνατολικομεσημβρινή περιοχή τοῦ κτήματος. Δίπατο, τό ἀποτελοῦσαν δυό ἀνεξάρτητα στόν ὄροφο διαμερίσματα μέ διαμπερή διάδρομο καί δωμάτια στή σειρά, καθώς καί ἀνεξάρτητους ἀποθηκευτικούς χώρους στό ισόγειο (εἰκ. 240).

Μετά τό γάμο τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη μέ τή Μαρία Ἄννα Πλουμιδάκη τά δυό διαμερίσματα ἐνώθηκαν γιά

87. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Δήμητρα Ποθουλάκη.

νά χωρέσουν τή μεγάλη τους οικογένεια, από τήν οποία σήμερα ζοῦν μόνο δύο κόρες, οί κυρίες Δήμητρα Σ. Ποθουλάκη⁸⁸ καί Γεωργία Κ. Γιαννούλη.

Γιά τόν έσωτερικό διάκοσμο τοῦ σπιτιοῦ ἤρθε ζωγράφος από τή Βιέννη, καί ανάλογη ἦταν καί ἡ επίπλωση.

Χαρακτηριστικό τοῦ σπιτιοῦ ὁ βορεινός ἐξώστης, ἡ Γαλαρία, πού σώζεται ἀκόμη καί πού εἶχε θέα σ' ὅλη τήν πόλη καί τόν κάμπο τῶν Χανίων.

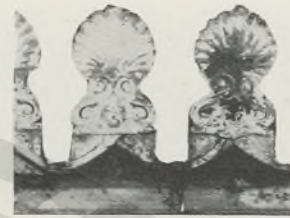
Ὁνομαστή ὑπῆρξε ἡ ὀργάνωση τῆς ἐλεύθερης ἔκτασης πού περιτριγύριζε τό σπίτι, μέ πρότυπες γιά τήν ἐποχή ἐγκαταστάσεις ὑδρευσης, πολλά ἀπομεινάρια τῶν ὁποίων σώζονται ἀκόμη. Τά σπανιότερα ὀπωροφόρα δέντρα καί λουλούδια στόλιζαν τό ὀνομαστό αὐτό ἀγρόκτημα τῆς περιοχῆς πού φιλοξένησε τούς ἐπιφανέστερους Χανιωῖτες καί ξένους ἐπισκέπτες τῆς Κρήτης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Σήμερα τό σπίτι διατηρεῖται ἀρκετά καλά, χωρισμένο σέ δύο ἀνεξάρτητες κατοικίες πού στεγάζουν τήν οικογένεια Τσόντου (εἰκ. 239).

Ἡ τεράστια ἔκταση πού τό τριγύριζε ἔχει οἰκοπεδοποιηθεῖ καί κτιστεῖ. Λίγες μόνο ἐλιές, μαζί μέ τόν χαρακτηριστικό πλάτανο τῆς αὐλῆς, τή μεγάλη στέρνα, τό πηγάδι καί τήν πλακόστρωτη καί βοτσαλοστρωμένη αὐλή μέ τή λιθόκτιστη τοξωτή αὐλόθυρα μένου ἀκόμα γιά νά μᾶς θυμίζουν τό περίφημο ἀγρόκτημα τοῦ Κουκουλάκη, πού ἔξω ἀπ' αὐτό τέλειωνε ὁ δρόμος τοῦ Περιπάτου, ὁ πρῶτος τῆς πόλης ἔξω ἀπό τά τείχη.

4.5.16. Τό σπίτι τοῦ ἀστυνομικοῦ Ἀντώνη Λαμπρινάκη⁸⁹ (εἰκ. 248)

Τό σπίτι, ὑπερυψωμένο ἰσόγειο μέ κεντρική εἴσοδο (τύπος 3α1), σέ πάροδο τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου πρὸς τή δεξαμενή (Ἡγουμένου Γαβριήλ 34), κτίστηκε ἀπό τόν Ἀντώνη Λαμπρινάκη, ὁμογενή ἀπό τήν Αἴγυπτο, τό 1931 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ ἐμπειροτέχνη μηχανικοῦ τοῦ Δήμου Νικόλαου Κολλάρου. Ἡ εἴσοδος μέ διαμπερή ἐγκάρσιο διάδρομο ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν στή βοθητική ἐξοδο καί ἔχει τοποθετημένα δεξιᾶ καί ἀριστερά τά δωμάτια.

Χαρακτηριστικά ζωγραφισμένα ταβάνια στήν εἴσοδο καί στούς χώρους ὑποδοχῆς. Ἰδιαίτερη προσπάθεια δόθηκε στή διαμόρφωση τῶν ἐπιχρισμάτων τῶν ὄψεων καί στόν τονισμό τῆς εἰσόδου μέ περιστύλιο. Τή σιδερένια αὐλόθυρα στολίζουν πήλινα ζῶα τοῦ Στρατουδάκη.

88. Ἡ κ. Δήμητρα Ποθουλάκη πέθανε πρὶν νά ἐκδοθεῖ τοῦτο τό βιβλίο. Ἦταν ὁ προθυμότερος πληροφοροδότης μου, καί ἡ μοναδική πού μοῦ ἔδωσε χειρόγραφο γιά τήν ἱστορία τοῦ πατρικοῦ τῆς σπιτιοῦ. Ἡ φωνή τῆς μέ συντρόφεψε ἀρκετά βράδια στή συγκέντρωση διάφορων στοιχείων, μέχρι πού σταμάτησε τελείως ξαφνικά...

89. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Ρεββέκα Σαββίδη.

Κατά τή γερμανική κατοχή τό σπίτι ἐπιτάχθηκε ἀπό τούς Γερμανούς καί χρησιμοποιήθηκε γιά κατοικία τους. Σήμερα ἀνήκει στήν κυρία Ρεββέκα Σαββίδη.

4.5.17. Τό σπίτι τοῦ Κωνσταντίνου Δημ. Βουράκη⁹⁰
(εἰκ. 249)

Ἐλάχιστα ὑπερυψωμένο ισόγειο (τύπος 3α1), κτίστηκε ἀπό τό σημερινό ἰδιοκτήτη τό 1930 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Νικόλαου Κολλάρου ἀλλά καί σύμφωνα μέ τίς προσωπικές ἐντολές καί ἀντιλήψεις τοῦ ἰδιοκτήτη. Ἡ διάρθρωση τῆς κάτοψης εἶναι ἴδια μ' ἐκείνη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Λαμπρινάκη. Ὁ διάδρομος, πλάτους 3,05 μ. καί μήκους 12 μ., χωρίζεται στό ὕψος τῶν 7 μ. μέ τζαμόπορτα, περιορίζοντας ἔτσι τούς χώρους τῆς κουζίνας καί τοῦ μπάνιου. Τίς ἐξαιρετικῆς ποιότητας ἐγχρωμες μαρμαροκονίες καί τίς χαρακτηριστικές διακοσμητικῆς μπάλες τῆς αὐλῆς κατασκεύασε ὁ μάστορας Καράγιωργας. Τό θαυμάσιο ἐσωτερικό ζωγραφιστό ταβάνι χρειάστηκε δουλειά ἑνός μήνα. Τά κιγκλιδώματα ἐγίναν ἀπό τόν Μύρωνα καί Σπύρο Γυπάκη καί τά πῆλινα ἀγάλματα πού στολίζουν τίς κόγχες στήν εἴσοδο ἀπό τόν Στρατουδάκη.

4.5.18. Τό σπίτι τοῦ κοσμηματογράφου Κων/νου Ἀλυγιζάκη καί τό σπίτι τοῦ κουρέα Κων/νου Παπαδαρτσάκη⁹¹ (εἰκ. 242, 243)

Τά σπίτια, ἀκριβῶς ὅμοια, βρίσκονται στό δρόμο Γιαμπουδάκη 17, 19. Τοῦ Ἀλυγιζάκη κτίστηκε τό 1907, ἐνῶ τοῦ Παπαδαρτσάκη τό 1905, μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ μηχανικοῦ καί ἀδελφοῦ τοῦ πρώτου Θεοφάνη Ἀλυγιζάκη καί μέ ἐργολάβο τόν Σταυρουλάκη. Καί στά δύο σπίτια, ὑπερυψωμένα ισόγεια, ἡ κάτοψη διαμορφώνεται πάνω στόν τύπο τῶν παλαιῶν σπιτιῶν μέ τά δωμάτια στή σειρά νά βλέπουν στό χαγιάτι (τύπος 3β) μέ τήν αὐλή καί τό πηγάδι, καί τό λαχανόκηπο μέ τό κοτέτσι στό βάθος (εἰκ. 243).

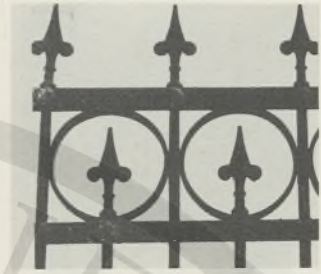
Ἡ εἴσοδος ἀπό τό πλάι, διαμέσου τῆς πλακοστρωμένης αὐλῆς καί τῆς πέτρινης σκάλας ὀδηγεῖ ἀπό τό χαγιάτι στή σαλοτραπεζαρία. Στήν ἄκρη καί στό τέλος τῆς κάτοψης διαμορφώνεται ἡ κουζίνα καί τό ἀποχωρητήριο.

90. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Κων/νος Βουράκης.

91. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Εὐαγγελία Καντουνάκη.

Καί τά δύο σπίτια ἀκουμποῦν ἀπ' εὐθείας μέ τήν πρόσοψή τους στό δρόμο. Ἐχοντας τό ἐπίπεδο τῆς αὐλῆς λίγα σκαλοπάτια χαμηλότερα ἐνῶ τό χαγιάτι ὑψηλότερα ἀφίνουν τή δυνατότητα τῆς δημιουργίας βοηθητικῶν χώρων κάτω ἀπό τό σπίτι. Ἡ πρόσοψη εἶναι ἡ χαρακτηριστική τῶν συνοικιακῶν ἀθηναϊκῶν σπιτιῶν, μέ τραβηχτά λευκά ἐπιχρίσματα πάνω σέ ἐπιφάνεια μέ τό ζεστό τόνο τῆς ὠχρας καί τήν ἀνθεμωτή κεραμιδένια στέψη τῶν ἀκροκεράμων. Ὁ τονισμός τῆς βάσης καί τῶν γωνιακῶν καντουνάδων σέ σκοῦρο χρῶμα, ἐδῶ γίνεται μέ τό σουβά. Τά ἐσωτερικά ταβάνια ζωγραφίστηκαν ἀπό τόν Κων/νο ἼΑλυγιζάκη καί σήμερα σώζονται μόνο τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ του, γιατί τοῦ Παπαδαρατσάκη καταστράφηκαν κατά τόν τελευταῖο πόλεμο.

Σήμερα τό σπίτι τοῦ Κων/νου ἼΑλυγιζάκη εἶναι ἰδιοκτησία τῆς κόρης του κ. Εὐαγγελίας Καντουνάκη.

4.5.19. Τό σπίτι τοῦ βιομήχανου Χαράλαμπου Φωτάκη⁹² (εἰκ. 241)

Στή βορειοανατολική γωνία τοῦ δρόμου Γιαμπουδάκη καί ἸΑντωνίου Γιάνναρη βρίσκεται ὑπερυψωμένη μονόροφη, μέ ἀξονική εἴσοδο ἀπ' εὐθείας ἀπό τόν δρόμο (τύπος 3α2) ἡ κατοικία τοῦ βιομήχανου Χαράλαμπου Φωτάκη. Κτίστηκε τό 1905, προῖκα τῆς γυναίκας του ἀπό τόν πατέρα της ἸΑντῶνη Γρηγοράκη.

Τήν κατασκευή εἶχε ἀναλάβει ὁ ἐργολάβος Δημήτρης Τσιγγουνάκης ἀπό τά Κουνουπιδιανά ἸΑκρωτηρίου.

Οἱ χώροι τοῦ σπιτιοῦ τοποθετοῦνται δεξιά καί ἀριστερά τοῦ κλασικοῦ ἐγκάρσιου διαδρόμου μέ τή βοηθητική εἴσοδο, ἔξοδο στό τέλος, ἀπό τήν αὐλή καί πρὸς τό δεύτερο δρόμο.

Ἰδιαίτερα τονισμένα μέ ἐπιχρίσματα καί χρῶμα, ἡ βάση, οἱ γωνιακές καντουνάδες, τ' ἀνώφλια, τά περιζώματα τῶν κουφωμάτων καί ἡ στέψη. Σήμερα τό σπίτι ἀνήκει στήν οἰκογένεια τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτήτη.

92. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. ἸΑντῶνης Φωτάκης.

4.6. Τά σπίτια τῆς Νέας Χώρας

4.6.1. Τά καταστήματα τοῦ Μανούσου Κούνδουρου⁹³ (εἰκ. 251)

Τά καταστήματα κτίστηκαν τό 1910 στή μεσημβρινή τάφρο, στή θέση μπροστά ἀπό τό ρῆγμα τῶν τειχῶν, καί εἶχαν προκαλέσει τότε πολλές συζητήσεις, ἀντιδράσεις καί σχόλια. Μέ τήν ἀνέγερση τῶν καταστημάτων αὐτῶν ἄρχισε ἡ οἰκοδόμηση τῶν τάφρων καί ἡ καταστροφή ἔτσι ἑνός χαρακτηριστικοῦ πνεύμονα μνημείου τῆς πόλης τῶν Χανιῶν.

Τή μελέτη καί ἐπίβλεψη τῆς κατασκευῆς εἶχε ὁ μηχανικός Κρομμύδας καί τήν κατασκευή ὁ ἐργολάβος Μποτώνης Κουράκης⁹³.

Τά καταστήματα, τρία στή σειρά, διαμορφώθηκαν μέ τά πρότυπα τῆς ἐποχῆς σέ τρία ἐπίπεδα, ἐκμεταλλεούμενα τήν ὑψομετρική διαφορά ἀνάμεσα στή τάφρο καί τό δρόμο πού ἀνοίχτηκε μέσα στήν τάφρο μέ τήν κατεδάφιση τμήματος τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους.

4.6.2. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Λουρανδάκη (εἰκ. 255)

Τό κτίσμα κτίστηκε ἀπό τόν ἔμπορα Λουρανδάκη στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Κων/νου Δρανδάκη.

Ἐπί τῶν πρῶτων σπιτιῶν στήν ἐμπορική αὐτή πλευρά τῆς πόλης, περιλαμβάνει καταστήματα στό ἰσόγειο καί τήν κατοικία στόν ὄροφο (τύπος 2γ).

Ἡ πρόσοψη, μέ τά χρησιμοποιούμενα συνήθως ἀπό τόν Δρανδάκη στοιχεῖα, τριγωνικά ἀνώφλια, κολονάκια κλπ., συμπληρώνεται ἀπό ἐξῶστες μέ τά χυτά ξενόφερτα σ' ὁλόκληρη τήν Ἑλλάδα κιγκλιδώματα.

4.6.3. Τό σπίτι τοῦ ξυλέμπορα Ἰωάννη Κτιστάκη⁹⁴ (εἰκ. 257)

Τό σπίτι, δίπατη μονοκατοικία (τύπος 2α2) στό δρόμο Σελίνου 13, ἀπό τά πρῶτα σπίτια τῆς Νέας Χώρας, κτίστηκε τό 1908 γιά κατοικία τοῦ ξυλέμπορα Ἰωάννη Κτιστάκη.

Ἡ κάτοψη τοῦ σπιτιοῦ μέ τόν ἀξονικό διάδρομο καί τά δωμάτια δεξιά καί ἀριστερά ἐπαναλαμβάνεται καί στόν

93. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀντώνης Βλαζάκης.

94. Πληροφορίες ἔδωσε ἡ κ. Γεωργία Παπουτσάκη.

οροφο όπου οδηγεί ξύλινη σκάλα τοποθετημένη στο πλάι παράλληλα προς τὰ δωμάτια. Χαρακτηριστικά έσωτερικά καί έξωτερικά έπιχρίσματα σ' απομίμηση μαρμάρου σολίζουσι τούς διαδρόμους καί τήν όψη τοῦ σπιτιοῦ. Τό 1938 αγοράστηκε από τό Στέφανο Παπουτσάκη.

Κατά τή γερμανική κατοχή τό επέταξαν οί Γερμανοί. Τό 1948 χωρίστηκε σέ δύο ανεξάρτητες κατοικίες. Παρά τή μετασκευή καί τήν προσθήκη έξωτερικής κλίμακας γιά τήν άνοδο στόν οροφο καί τήν άφαίρεση τής έσωτερικής ξύλινης, τό σπίτι είναι από τά περισσότερο διατηρημένα νεοκλασικά σπίτια τής περιοχής έξ αιτίας τοῦ ένδιαφέροντος τών σημερινών ιδιοκτητῶν τών κληρονόμων τοῦ Σ. Παπουτσάκη.

Στήν αύλή τοῦ σπιτιοῦ ήταν φυτευμένα δύο μεγάλα πεῦκα καί ίβίσκοι, πού μεγαλώνοντας ύπερβολικά γιά λόγους ασφάλειας κόπηκαν.

4.6.4. Τό σπίτι τοῦ έμπορα Ἰωάννη Φραγγελδάκη⁹⁵ (είκ. 259)

Χαρακτηριστική ισόγεια μονοκατοικία, στό δρόμο Γερασίου Παρδάλη 3, στή Νέα Χώρα, κτίστηκε τό 1926 γιά κατοικία τοῦ έμπορα Ἰωάννη Φραγγελδάκη, πάνω σέ σχέδια καί μέ μελέτη τοῦ Νικόλαου Κολλάρου (τύπος 3α4). Καί έδῶ ή κάτοψη τοῦ σπιτιοῦ οργάνώνεται μέ τήν άξονική είσοδο γύρω από τόν έγκάρσιο διάδρομο μέ τά δωμάτια δεξιά καί άριστερά.

Μπροστά από τό σπίτι ύπάρχει άνθόκηπος μέ χαρακτηριστική καγκελόπορτα στερεωμένη σέ χυτές τσιμεντένιες παραστάδες σ' απομίμηση πέτρας καί χυτά κάγκελα. Πάνω στίς παραστάδες τής είσόδου οί πήλινες γλάστρες τοῦ Στρατουδάκη.

Ἡ βάση τοῦ κτιρίου, οί γωνιακές παραστάδες, τά ύπερθυρα καί ή άνθεμωτική στέψη τονίζονται καί πλάθονται μέ σοβά σέ σπασμένο λευκό τόνο, ένῶ οί υπόλοιπες επιφάνειες στό ζεστό χαρακτηριστικό χρῶμα τοῦ ψημένου κεραμιδιοῦ.

Τά ταβάνια ήταν κι έδῶ ζωγραφισμένα καί στό διάδρομο ύπάρχουν τά χαρακτηριστικά έπιχρίσματα σ' απομίμηση μαρμάρου. Ἡ κάλυψη τοῦ σπιτιοῦ έπιτυγχάνεται μέ τετράριχτη στέγη. Κατά τήν κατοχή τό επέταξαν οί Γερμανοί, οί όποιοι καί τό χρησιμοποίησαν γιά κατοικία. Σήμερα κατοικείται από τήν κόρη τοῦ αρχικοῦ ιδιοκτήτη Κα Εὐαγγελία Παπαδάκη-Φραγγελδάκη καί άνήκει στήν ίδια καί τήν άδελφή της Ἰσμήνη.

95. Πληροφορίες έδωσε ή κ. Εὐαγγελία Παπαδάκη.

4.6.5. Τό σπίτι του Λεωνίδα Μαρκουλάκη (είκ. 258)

Κτίστηκε στό δρόμο Μελετίου Μεταξάκη από τό Λεωνίδα Μαρκουλάκη μέ σχέδια του Κολλάρου (τύπος 3α1). Τό σπίτι μορφολογικά μοιάζει μέ τό σπίτι του Φραγγεδάκη πού βρίσκεται πολύ κοντά — ένας δρόμος τά χωρίζει — μέ μόνη διαφορά τό μεγαλύτερο πλάτος τής πρόσοψης, πού έπιβάλλει τήν κάλυψη από δύο τετράριχτες στέγες. Καί έδώ τά ίδια ακριβώς μορφολογικά στοιχεία μέ τή χρήση τσιμέντου στίς χυτές παραστάδες τής καγκελόπορτας τής αΐλης, στίς γλάστρες καί τά κάγκελα.

4.6.6. Τό σπίτι των έμπόρων Γαλιάτσου καί Πανεθυμιτάκη⁹⁶ (είκ. 260)

Τό σπίτι στή συνοικία τής Νέας Χώρας (Μελετίου Μεταξάκη 15-17) κτίστηκε τό 1920, γιά νά στεγάσει δύο ανεξάρτητες κατοικίες, μιά στό ισόγειο καί μιά στόν όροφο, των έμπόρων Γαλιάτσου καί Πανεθυμιτάκη (τύπος 2β4). Γιά τήν άνέγερσή του χρειάστηκαν τρία χρόνια καί ό τεχνίτης πού κυρίως δούλεψε στό σπίτι ήταν ό Ζαφείρης ό πρόσφυγας.

Γιά τήν έμφάνιση καί όργάνωση τής όψης μέ τό κτισμένο κεντρικό κατακόρυφο άξονα ταίριασαν καί χρησιμοποιήθηκαν όλα τά υλικά τής έποχής. Πελεκητές πέτρες, σουβάς, πήλινα διακοσμητικά αλλά καί χυτό μπετόν. Ή σκάλα άνόδου στόν όροφο είναι έξωτερική καί τελείως ξένη πρós τή μορφολογία του σπιτιού. Τετράριχτη στέγη μέ κεραμίδια στηρίζεται στους έξωτερικούς τοίχους καί στους δύο έσωτερικούς πού διαμορφώνουν τόσο στό ισόγειο όσο καί στόν όροφο ένα κεντρικό φαρδύ διάδρομο μέ τά δωμάτια δεξιά καί άριστερά.

Τά ταβάνια στους χώρους ύποδοχής ήταν ζωγραφισμένα (σήμερα παραμένουν μερικά στό ισόγειο) σέ άποχρώσεις του γαλάζιου καί τής ώχρας. Οι διάδρομοι έφεραν τά χαρακτηριστικά έπιχρίσματα σ' άπομίμηση σκούρου μαρμάρου. Καγκελόπορτες μέ σύνθετο πλεκτό σχέδιο, ή μιά στόν άξονα του σπιτιού γιά τό ισόγειο καί ή άλλη στό πλάι, στηρίζονται σέ τσιμεντένιες παραστάδες σ' άπομίμηση πέτρας καί συμπληρώνουν τήν έξωτερική περιφραξη του σπιτιού μέ τά χυτά μπετονένια κιγκλιδώματα καί τίς σκαλιστές πέτρινες γλάστρες.

96. Πληροφορίες έδωσε ή κ. Αφροδίτη Γαλιάτσου.

Κατά τήν κατοχή στον ὄροφο ἔμεναν 40 Γερμανοί καί στό ισόγειο στεγαζόταν ἐπιδιορθωτήριο ὄπλων, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου μαύρισαν καί καταστράφηκαν τά ζωγραφισμένα ταβάνια τῶν χώρων ὑποδοχῆς.

Σήμερα ὁλόκληρο τό κτίσμα ἀνήκει στήν οἰκογένεια Γαλιάτσου.

4.6.7. Τό σπίτι τοῦ χρυσοχόου Ἀνίκητου Γαροφαλάκη⁹⁷ (εἰκ. 263)

Τό σπίτι στή Νέα Χώρα, ἔξω ἀπό τά δυτικά τείχη τῆς παλαιᾶς πόλης, Χρυσοστόμου Σμύρνης 17, κτίστηκε σέ δύο στάδια. Τό ισόγειο κτίστηκε τό 1905 ἀπό τόν ἰδιοκτήτη Ἐμμ. Γαροφαλάκη καί μέ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀντώνη Μουντάκη. Τό 1935 συνεχίστηκε τό ἔργο μέ τήν προσθήκη τοῦ ὀρόφου, ἀπό τό σημερινό ἰδιοκτήτη Ἀνίκητο Γαροφαλάκη καί μέ σχέδια τοῦ πολ. μηχανικοῦ Μιχάλη Σαββάκη, ὁ ὁποῖος καί ἔδωσε τή χαρακτηριστική μορφή στό κτίσμα.

Τήν επίβλεψη τῆς κατασκευῆς εἶχε καί ὁ πολ. μηχανικός Σάββας Κουντούρης, γιατί τότε ὁ Σαββάκης ἀσχολήθηκε μέ τήν πολιτική. Τήν κατασκευή τοῦ ὀρόφου ἀνέλαβε ὁ ἐργολάβος Δημήτρης Γεωργιάδης, μέ τεχνίτη τό γιό του Γιάννη Γεωργιάδη.

Καταβλήθηκε ἰδιαίτερη προσπάθεια γιά τήν κατασκευή τοῦ χαρακτηριστικοῦ ἐξώστη τοῦ σπιτιοῦ (εἰκ. 262). Οἱ λιθοδομές ἔγιναν μέ πέτρα Ἁγίου Ἰωάννη, πού ἀγοράστηκε ἀπό τόν ἔμπορα Παντελάκη· ἡ ξυλεία καί τά κουφώματα ἦταν τοῦ Ἀντώνη Ἀναστασάκη, ὁ ὁποῖος ἔδωσε καί τά καλούπια γιά τίς κολόνες τοῦ ἐξώστη. Τά πῆλινα διακοσμητικά, γλάστρες, κιονόκрана, ἀκροκέραμα, ἔφτιαξε ὁ Στρατουδάκης. Ὁ ὀροφος στοίχισε 410.000 δρχ.

Τό σπίτι ἀποτελεῖται ἀπό δύο ξεχωριστές κατοικίες, μιά στό ισόγειο καί μιά στον ὄροφο, στον ὁποῖο καί ὀδηγεῖ ἐξωτερική σκάλα ἀκουμπισμένη σέ ἔσοχή τοῦ σπιτιοῦ στή μεσημβρινή πλευρά, ἔτσι ὥστε ν' ἀποτελεῖ κι αὐτή ὀργανικό μέλος τοῦ σπιτιοῦ ἀπόλυτα δεμένη μέ τήν ὄλη σύνθεση, πράγμα πού δέν συμβαίνει στά περισσότερα κτίσματα τῆς ἐποχῆς πού ἔχουν ἐξωτερικές κλίμακες (τύπος 2β3). Ἡ ὄλη μορφολογία τοῦ σπιτιοῦ εἶναι χαρακτηριστική τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Σαββάκη καί τῆς δυτικῆς μόρφωσής του.

Κατά τή γερμανική κατοχή ἔμειναν στό σπίτι 25 Γερμανοί στρατιῶτες καί εἶχαν ἐγκαταστήσει καί 4 ἀσυρμάτους.

97. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ κ. Ἀνίκητος Γαροφαλάκης.

4.6.8. Τό σπίτι τῆς οικογένειας Πρέβε (εἰκ. 261)

Ἀπέναντι ἀπό τό σπίτι τοῦ Ἀνίκητου Γαροφαλάκη, στόν τύπο τῆς βίλας, κτισμένο μέ κόκκινα τοῦβλα, βρίσκεται τό πῖό ξενόφερτο κτίσμα τῆς Νέας Χώρας. Τό περιβάλλει αὐλή μέ τ' ἀπαραίτητα φοινικοειδή.

5 ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ

5.1. Λιθοξόοι ἢ πελεκάνοι¹

Ἡ περιοχή τοῦ Ἀποκόρωνα στό Νομό Χανίων καί ἰδίως οἱ περιοχές Βρυσῶν, Γαβαλοχωρίου, Κεφαλᾶ, Γαναδέ κλπ. περιέχουν στά σπλάχνα τους ἀσβεστόλιθο διαφόρων συστάσεων πού μπορεῖ νά πελεκηθεῖ, νά κατεργαστεῖ καί νά ἐπιστρωθεῖ. Ἀκόμα μέχρι σήμερα διαθέτει πέτρες γιά πελέκημα καί φυσικές πλάκες γιά ἐπιστρώσεις, καί οἱ Ἀποκορωνιώτες ὑπῆρξαν ἀπό τούς γνωστότερους λιθοξόους πελεκάνους, πού ἐργάστηκαν γιά τήν κατασκευή διάφορων ἀντιπροσωπευτικῶν ἔργων στήν Κρήτη ἀλλά καί στό ἐξωτερικό.

Τά ἔργα τους, καλλιτεχνικά πελέκια, κορνίζες, ἀνώφλια, κατώφλια καί παραστάδες γιά πόρτες καί παράθυρα, στόμια πηγαδιῶν, σκάλες, τζάκια, καμινάδες, κολόνες καί κεφαλοκόλωνα, ὑδρορροές, τάφοι μέ πελεκητές κορνίζες, καμπαναριά ἐκκλησιῶν καί διακοσμητικά μοτίβα, ὅλα σκαλισμένα στήν πέτρα, ἔφτασαν μέχρι τίς μέρες μας θαυμάσια ἔργα ὑπομονῆς καί καλλιτεχνικῆς ἀρτιότητος.

Ὁ *Ματθαῖος Ἰωάννου Ἀντωνακάκης* γεννήθηκε στό Γαβαλοχώρι τό 1830 καί πέθανε τό 1923. Μαθήτευσε κοντά στό συγχωριανό του λιθοξόο Παναγιώτη Τσουπάκη γύρω στά 1845. Ἐργάστηκε στά χωριά καί στήν πόλη τῶν Χανιῶν, σέ διάφορες τουρκικές καί χριστιανικές κατασκευές. Τό ἔργο ὅμως γιά τό ὁποῖο κυρίως περηφανευόταν ἦταν τό τουρκικό στρατιωτικό νοσοκομεῖο, τό σημερινό Δικαστικό-Διοικητικό μέγαρο Χανίων (εἰκ. 31, 32).

Ὁ *Ἰωάννης Στυλ. Τσουριστάκης ἢ Ζουμαδάκης* γεννήθηκε τό 1877 στό Γαβαλοχώρι, ὅπου καί πέθανε τό 1949. Μαθήτευσε γύρω στά 1899 κοντά στό συγχωριανό του λιθοξόο Ματθαῖο Ι. Ἀντωνακάκη καί στή συνέχεια ἐργάστηκε κοντά στους «ἀρχιτέκτονες» λιθοξόους, τόν Καρπαθιώτη Μιχαλόπουλο καί τόν Τηνιακό Παλαμάρα, γιά τήν κατασκευή διαφόρων οἰκοδομικῶν καί καλλιτεχνικῶν ἔργων στους Νομούς Χανίων, Ρεθύμνου καί

1. Τίς πληροφορίες συγκέντρωσε ὁ κ. Βασίλης Φρονιμάκης.

Ἡρακλείου. Ἀπό τό 1896 δούλεψε στήν ανέγερση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Σέργιου στό Γαβαλοχώρι, ἀπό τά θεμέλια μέχρι πέρατος. Ἐπίσης δούλεψε γιά τήν κατασκευή τῆς Ἁγίας Μαγδαληνῆς (εἰκ. 56) καθώς καί σέ διάφορα σπίτια τῶν Χανιῶν.

Γύρω στά 1910, ἀναγνωρίζοντας τήν καλλιτεχνική του ἐμπειρία τόν προσκάλεσε Ἑλληνική Ἐταιρεία στήν πάνω Αἴγυπτο καί τό Σουδάν, ὅπου δούλεψε στήν κατασκευή κωδωνοστασίου μέ ρολοῖ στό Πανεπιστήμιο τοῦ Σουδάν.

Ἐπιστρέφοντας στό Γαβαλοχώρι ἐργάστηκε γιά τήν κατασκευή τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου στούς Ἀρμένους Ἀποκορώνου καθώς καί ἄλλων ἐκκλησιῶν καί χαρακτηριστικῶν οἰκοδομικῶν ἔργων στούς Νομούς Χανίων καί Ρεθύμνου.

Σήμερα ὁ γιός του *Στέλιος Ι. Τσουριστάκης* εἶναι ὁ τελευταῖος Γαβαλοχωριανός λιθοξόος, πού ἀσχολεῖται ἀκόμη κυρίως μέ τήν ἐξόρυξη τῶν διάφορων χαρακτηριστικῶν πετρωμάτων τῆς περιοχῆς.

Ὁ *Ἀλέξανδρος Ν. Προεστάκης* γεννήθηκε στό Γαβαλοχώρι γύρω στά 1890, ὅπου καί κατοικοῦσε μέχρι τό θάνατό του τό Σεπτέμβριο τοῦ 1977.

Μαθήτευσε κοντά στόν Ἰωάννη Τσουριστάκη, τόν ὁποῖο καί συνόδευσε στήν Πάνω Αἴγυπτο καί στό Σουδάν. Ἐπιστρέφοντας ἐργάστηκε σέ διάφορες οἰκοδομές τῶν Νομῶν Χανίων καί Ρεθύμνου.

Ἄλλοι ὀνομαστοί λιθοξόοι Ἀποκορωνιῶτες ἦταν ὁ *Τσαγκαρογιάννης* ἀπό τή Σούρη Ἀποκορώνου, ὁ *Γιάννης Μπόλαρης* ἀπό τό Δράπανο, ὁ *Λεωνίδας Ἀνδρουλάκης* καί ὁ *Γεώργιος Γεωργαράκης* ἀπό τόν Κεφαλᾶ καί ὁ *Ροῦσος* ἀπό τό Δράπανο.

Ἐπίσης στά Χανιά δούλεψαν ὁ *Μαστρογιώργης* ὁ *Συριανός* καί στή συνέχεια καί μέχρι τίς ἡμέρες μας ὁ γιός του *Λεωνίδας Διαμαντάκης*.

5.2. Οἱ σιδηρουργοί²

Οἱ κατ' ἐξοχήν σιδηρουργοί στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, στά χρόνια τῆς Κρητικῆς Πολιτείας καί μέχρι τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ἦταν ὁ *Γιώργης Μελαμπιανός*, ὁ *Κίμων Βαλτάς* καί ὁ *Γεράσιμος Πατρίκιος*.

Τά σιδηρουργεῖα βρισκόνταν στήν ὁδὸ Ἀποκορώνου, ἡ ὁποία γι αὐτό τό λόγο λεγόταν καί ὁδὸς Σιδηρουργεῶν.

Ὁ *Κίμων Βαλτάς* καί ὁ *Γεράσιμος Πατρίκιος* ἀρχικά ἦταν μηχανικοὶ στά πλοῖα. Ὁ *Γιώργης Μελαμπιανός* συνέχισε

2. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ Σπύρος Γυπάκης.

τή δουλειά τοῦ πατέρα του σιδηρουργοῦ *Γιάννη Μελαμπιανάκη* τοῦ ὁποίου ἡ Φάμπρικα (χυτήριο), στή θέση τῆς σημερινῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας, ἔβγαζε στά τέσσερα καζάνια τῆς τῆς μαντεμένιες σιδεριές τῶν μπαλκονιῶν καί τοὺς σιδερένιους σταυροὺς καί τῆς σιδεριές τῶν τάφων³.
 "Ολοὶ οἱ παραπάνω σιδηρουργοὶ κατασκεύαζαν κυρίως χυτά κιγκλιδώματα πάνω σέ καλούπια μέ τά χαρακτηριστικά ἐκεῖνα ξενόφερτα σχέδια, τά ἴδια σχεδόν σ' ὅλες τῆς πόλεις, γιά αὐλόθυρες, μπαλκόνια, σκάλες κλπ. Κατασκεύαζαν ὅμως καί σιδεριές σέ τελείως δική τους σύνθεση, τά πλεκτά λεγόμενα σχέδια, πού σ' ὅλα σχεδόν τοποθετοῦσαν καί πινακίδα μέ τό χρόνο κατασκευῆς καί τά ἀρχικά τους⁴. Ἀπό τό 1925 ἀρχίζει νά δουλεύει καί ὁ *Σπύρος Γυπάκης* μέ τά ψυχρά σίδηρα, πάνω σέ πλεκτά εὐθύγραμμα καί μικτά σχέδια (εἰκ. 75, 76, ...104).

Ὁ *Σπύρος Γυπάκης* γεννήθηκε τό 1909 καί ἐξ αἰτίας τοῦ πρόωρου θανάτου τοῦ πατέρα του, κατασκευαστῆ σιδερένιων γεωργικῶν ἐργαλείων, ἀναγκάστηκε νά διακόψει τό σχολεῖο καί νά ριχτεῖ στή βιοπάλη γιά νά συντηρήσει τήν οἰκογένειά του. Τή δουλειά του ἔκανε μέ κέφι καί μεράκι καί τό 1928 εἶχε ἔτοιμο δικό του σιδηρουργεῖο μέσα στό ὁποῖο μαθήτευσαν καί δούλεψαν οἱ περισσότεροὶ σιδηρουργοί, παλιοί καί νεώτεροι, ὅπως ὁ *Μύρων Γυπάκης*, ὁ *Δημ. Σκαμπέλης*, ὁ *Μιχ. Βεζάκης*, ὁ *Δημήτρης Ἀνδρεαδάκης*, ὁ *Κων. Ξενάκης*, ὁ *Γεώργιος Κατσουλάκης*, ὁ *Γεώργιος Ἀναστασάκης*, ὁ *Στέφανος Κουκλάκης*, ὁ *Γεώργιος Κοκολάκης* κλπ. Μέσα ἀπό τό σιδηρουργεῖο τοῦ Γυπάκη βγῆκαν ὅλες σχεδόν οἱ σιδεριές πού κάλυψαν τῆς αὐλόθυρες, τῆς σκάλες καί τά μπαλκόνια τῶν σπιτιῶν πού κτίστηκαν ἀπό τό 1925 καί μετά.
 Ὁ *Σπύρος Γυπάκης* κατασκεύασε τῆς σιδεριές πού σχεδίασε ὁ ἀρχιτέκτονας *Γεώργιος Σταυρίδης* γιά τό στάδιο τῆς πόλης, τό Ὠδεῖο, τό Φθισιατρεῖο καί τό σπίτι τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου.

Τά ἀπαραίτητα ὑλικά προμηθευόταν ἀπό τή μάντρα τοῦ *Μαθιουδάκη*⁵ ἡ ἔφερνε ἀπό τήν Ἀθήνα, ὅπως τῆς μαντεμένιες κολόνες πού στηρίζουν τῆς σιδεριές τῶν σπιτιῶν στό δρόμο τοῦ Μπόλαρη.

5.3. Ὁ ἀγγειοπλάστης *Στέλιος Στρατουδάκης*⁶ (εἰκ. 264)

Στά σπίτια καί τῆς αὐλές τῶν Χανιώτικων σπιτιῶν πού κτίστηκαν πρὶν τόν τελευταῖο πόλεμο, καί κυρίως στά σπίτια καί στίς αὐλές τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα καί τῆς

3. Γεωργίου Δημοτακη, *Χανιά, στό πέρασμα τοῦ χρόνου*, Ἀθήνα 1969, σελ. 19.

4. Βασιλείου Δ. Κυριαζόπουλου «Ζυγός» τεύχος 10-11/1974, σελ. 114-117, *Σιδεριές καί κάγκελλα ἀπό τή Μύκονο ἀντιπροσωπευτικά δείγματα λαϊκῆς τέχνης*.

5. Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ. 8/1902.

6. Πληροφορίες, συγκεντρώθηκαν μέ τή βοήθεια τοῦ Παπα Μανώλη Βορεινάκη.

Χαλέπας, θά συναντήσει κανείς τά έργα τοῦ *Στέλιου Στρατουδάκη*.

Ἄκροκέραμα, γλάστρες ποδαράτες καί ἀπλές, κανάτια, κουτάλες, θυμιατά, μπρίκια, φουκάδες καί φιγοῦρες διάφορες, ζῶα καθισμένα, ἀγάλματα καί κάθε λογῆς διακοσμητικά καί οἰκιακά σκεύη δουλεύτηκαν καί πλάστηκαν μέ τά χέρια καί τόν ποδοκίνητο τροχό του (φωτ. 265-271).

Ὁ *Στέλιος Στρατουδάκης* γεννήθηκε στά τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα, στά 1893, καί μαθήτευσε στό ἐργαστήρι τοῦ πατέρα του Σπύρου μαζί μέ τόν ἀδελφό του Ἄντωνη. Ὁ πατέρας του *Σπύρος Στρατουδάκης*, ἦταν ναυτικός καί τήν ἀγγειοπλαστική ἔμαθε στή Σίφνο⁷. Ὃταν ξεμπάρκαρε ἔστησε τό ἀγγειοπλαστεῖο του πάνω ἀκριβῶς ἀπό τή γέφυρα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα καί ἡ καμινάδα του ὑψώθηκε γύρω στά 1850⁸.

Ὁ *Σπύρος Στρατουδάκης* ἔμαθε τήν τέχνη στά παιδιά του καί ἔτσι σιγά-σιγά ἐκεῖνος κρατοῦσε μόνο τή διαχείριση ἀλλά ἔλεγε καί «τόν καιρό» στους γειτόνους, φίλους καί γνωστούς.

Συνήθως ἔβγαζαν δυό καμίνια τήν ἐβδομάδα. Τό χῶμα ἔφερναν ἀπό τήν περιοχή τοῦ τεμένου τῶν Μεβλεβίδων, ἀπέναντι ἀπό τό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Λουκά. Τά ξύλα γιά τό ἄναμα τοῦ καμινιοῦ μάζευαν ἀπό παντοῦ. Τά προϊόντα τους μετάφερναν στήν ἀγορά, στοῦ Μαλινάκη καί στό Σαντριβάνι στοῦ Λαμπάκη καί τά πουλοῦσαν. Ἄλλά πολλοί ἔρχονταν καί ἀγόραζαν καί ἀπό τό ἐργαστήρι. Ἐνας ἀπό τούς βοηθοῦς, ὁ *Βασίλης Μαρνεράκης*, γύριζε κάθε Κυριακή στίς Μουρνιές, τό Γαλατᾶ, τή Σούδα, τά Νεροκούρου, τά Τσικαλαριά καί ὅλα τά μετόχια τῶν μπέηδων καί πουλοῦσε κυρίως γλάστρες ποδαράτες.

Ὁ Ἄντωνης *Στρατουδάκης* δημιούργησε σύντομα δική του δουλειά στή Νέα Χώρα καί ἔμαθε καί τά παιδιά του. Ὁ *Στέλιος* ἦταν ἐκεῖνος πού κράτησε τό πατρικό ἐργαστήρι καί μαζί μέ τόν πατέρα του συνέχισε στό ἴδιο μέρος τή δουλειά. Ὁ *Στέλιος Στρατουδάκης* μπορούσε νά πλάσει μέ τόν πηλό ὅτιδήποτε, ἀπό ἀγάλματα καί φιγοῦρες ἀνθρώπων καί ζώων μέχρι παιχνίδια, μετατρέποντας ἔτσι τήν ἐκδρομή στό ἐργαστήρι του ἀπό τίς πιό ἀγαπημένες γιά τούς μικροῦς μαθητές τῶν σχολείων τῆς πόλης.

Δούλευε συνεχῶς σκυμμένος πάνω στόν ποδοκίνητο τροχό του μέχρι πρὶν μερικά χρόνια, στό ἐργαστήρι τῆς γέφυρας. Σήμερα ζεῖ στήν Ἀθήνα κοντά στήν κόρη του. Στό ἐργαστήρι του, τήν ἄλλοτε φωλιά τῆς παράδοσης τῆς ἀγγειοπλαστικῆς, περιορισμένο σήμερα μέ συρματό-

7. Friedrich Wagner: *Θέματα χώρου καί τεχνῶν*, Τεύχος 8/1977, σελ. 40-48: *Οἱ οἰκισμοί τῶν ἀγγειοπλαστῶν στή Σίφνο*.

8. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 15/1892 καί φ. 29/1892.

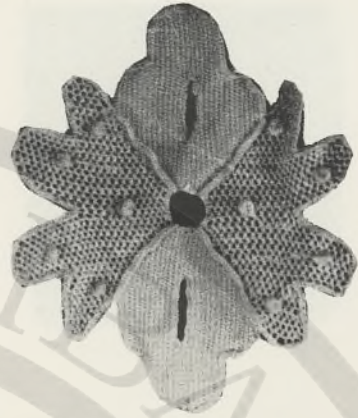
πλεγμα, τά πήλινα γράμματα τῆς μετώπης ξεκολλοῦν καί πέφτουν ἕνα-ἕνα...

5.4. Οἱ ἀγγειοπλάστες Γιώργος καί Μιχάλης Ταμπακόπουλος⁹

Ὁ Γιώργος Ταμπακόπουλος γεννήθηκε στή Σμύρνη τό 1876 ὅπου καί μεγάλωσε. Εἶχε τήν καταγωγή ἀπό τήν πόλη Αἶνος¹⁰ τῆς Θράκης, πόλη μέ λαμπρή ἀγγειοπλαστική παράδοση. Ἀπό κεῖ ξεκίνησε ὁ πατέρας του, ἄριστος ἀγγειοπλάστης, γιά νά δημιουργήσει νέο ἀγγειοπλαστεῖο καί νά στεριώσῃ στή Σμύρνη ὅπου μαθήτευσε καί συνέχισε νά δουλεύει ὁ Γιώργος Ταμπακόπουλος. Ὁ Γιώργος εἶχε ἕξι ἀδέλφια. Τρία ἀπ' αὐτά ἔγιναν ἀγγειοπλάστες καί τρία ζαχαροπλάστες. Στό ἀγγειοπλαστεῖο τῆς Σμύρνης ἔμαθαν καί δημιουργοῦσαν κάθε λογῆς οἰκιακά σκεύη καί διακοσμητικά ἀντικείμενα.

Μέ τή Μικρασιατική καταστροφή ἡ οἰκογένεια τοῦ Γιώργου ἔρχεται στήν Κρήτη καί μετά ἀπό παραμονή ἑνός χρόνου στήν Ἁγία Μαρίνα στεριώνει στήν ὁδὸ Κυδωνίας ὅπου στήνει τό νοικοκυριό καί τό ἀγγειοπλαστεῖο της. Πηλό φέρνουν ἀπό τήν περιοχή τῆς Μοναχῆς Ἑλιάς καί ξύλα ἀπό τά περίχωρα. Ἐκτός ἀπό τά οἰκιακά σκεύη μέχρι τό 1930 βγάζουν μέ μῆτρες κεφαλοκόλωνα, ἀκροκέραμα καί κεραμίδια γιά τά κτίρια τῆς ἐποχῆς.

Μεγαλώνοντας ὁ Μιχάλης Ταμπακόπουλος καί δουλεύοντας πάντοτε κοντά στόν πατέρα του φθάνει νά πλάθει τήν ὥρα 100 γιαουρτοσίκαλα τῶν ἑκατό δραμιῶν. Τόν πηλό, μεταφέροντάς τον ἀπό τή Μοναχή Ἑλιά, τοποθετοῦσαν μέσα σ' ἕνα λάκκο πού εἶχαν ἀνοίξει στή γῆ ντυμένο ἐσωτερικά μέ τοῦβλα, τήν κουρούτα. Ἐκεῖ μέ νερό τόν ἀνακάτευαν συνεχῶς μέχρι νά γίνῃ ἀραιός πηλός. Τότε τόν μετάφερναν σέ δεύτερη κουρούτα (λάκκο) πού τό στόμιό της κάλυπτε λεπτή κνισάρα. Ἐτσι, τελείως καθαρὸς ἀπό ξύλα καί πέτρες, ὁ πηλός μετά ἀπό μερικές μέρες κατακάθιζε μέσα στήν κουρούτα, ἀπό ὅπου καί τόν ἔπαιρναν μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ νεροῦ καί τόν χρησιμοποιοῦσαν στό πλάσιμο τῶν διαφόρων ἀντικειμένων. Πολλές φορές ζωγράφιζαν ἀντικείμενα μέ διάφορα χρώματα καί πάντοτε τά μολύβωναν. Τό μολύβωμα (ύάλωμα) γίνονταν ὡς ἐξῆς: Τοποθετοῦσαν κομμάτια ἀπό μολυβοσωλῆνες στό ἕνα ἀπό τά δυό χωρίσματα ἑνὸς μικροῦ χτιστοῦ φούρνου διαστάσεων 1μ.×0,80 ἐκ. καί στό ἄλλο φωτιά. Μέ τή θέρμανση καί τό ἀνακάτωμα τό μολύβι ἔπαιρνε τήν ὑφή τοῦ χώματος. Στή συνέχεια σέ μύλο ἄλεθαν μίγ-

9. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ Μιχάλης Ταμπακόπουλος.

10. « Αἶνος... Εἶχε συγχρόνως καί σπουδαία κτηνοτροφία καί ἀγγειοπλαστική. Ἐν Αἶνω κατεσκευάζοντο μεγάλοι καί στερεώτατοι πίθοι, χρησιμοποιούμενοι ἄλλοτε διά τά ἔλαια εἰς Κυδωνίας καί Μυτιλήνην...» *Μεγάλη Ἑλληνική ἐγκυκλοπαίδεια* Παύλου Δρανδάκη, Τόμος Β, σελ. 771.

μα του λυωμένου μολυβιού με άτσακα (σκληρό πέτρωμα ψημένο και κοπανισμένο) σε αναλογία 1 κιλό άτσακας 3 κιλά μολύβι. Ο μύλος τό άλεθε και τό έβγαζε φιλό σά ζάχαρη άχνη. Τή σκόνη αυτή ανακατεμένη με νερό τοποθετούσαν για τό μολύβωμα στις κοιλότητες των διαφόρων αντικειμένων. Επίσης τήν ανακάτευαν με τά διάφορα χρώματα για τίς ζωγραφικές και χρωματικές παραστάσεις. Τά βασικά χρώματα πού χρησιμοποιούσαν ήταν τό κόκκινο ή μπαντανάς από άργιλώδες κοκκινόχωμα, τό κρέμ πού έπαιρναν από χῶμα, από τό μεταλλείο πού βρισκόταν στα Ραβδοῦχα Κισάμου, τό πράσινο από ξύσματα χαλκοῦ πού έπαιρναν από τά χαλκοματάδικα και άλεθαν στο μύλο και στή συνέχεια ανακάτευαν με μολύβι σε αναλογία 1:10, τό μπλέ από γαλαζόπετρα ανακατεμένη με μολύβι σε αναλογία 1/10 και τό κίτρινο από πικρομάτι ή χρώμιο πού έπαιρναν από τά βυρσοδεψεία. Τά χρώματα και τίς ζωγραφικές παραστάσεις πέρναγαν με πινέλο πάνω στα διάφορα αντικείμενα.

Τό 1941 ό Γιώργης Ταμπακόπουλος πέθανε σε ηλικία 85 χρονῶν. Τή δουλειά του συνέχισε ό γιός του *Μιχάλης* πού βελτίωσε και τά διάφορα έξαρτήματα του άγγειοπλαστείου και έφάρμοσε τόν ηλεκτροκίνητο τροχό.

Οί φόρμες του έχουν έπηρεαστεί από τήν κρητική άγγειοπλαστική παράδοση πού συνεχίζεται στο Θρασανό¹¹, στις Μαργαρίτες Μυλοποτάμου και στα Νοχιά Κισάμου. Έτσι, στο έργο του Μιχάλη Ταμπακόπουλου συναντάται ή θρακιώτικη και μικρασιατική τεχνοτροπία με τήν κρητική (είκ. 272, 273, 274, 275, 276, 277).

5.5. Ο κοσμηματογράφος *Κων/νος Άλυγιζάκης*¹² (είκ. 244)

Ο *Κωνσταντίνος Άλυγιζάκης* γεννήθηκε τό 1868 στή συνοικία Τοπανῶ των Χανίων, έζησε και δούλεψε στα Χανιά όπου πέθανε τό 1955. Άδελφός του μηχανικοῦ Θεοφάνη Άλυγιζάκη, σπούδασε κοσμηματογραφία στο Πολυτεχνείο Αθηνῶν και δούλεψε και λίγο στήν Αθήνα όπου ασχολήθηκε με τή ζωγραφική διακόσμηση τῆς εκκλησίας τῆς Αγίας Ειρήνης στήν Αϊόλου.

Στά Χανιά εργάστηκε κυρίως για τή διακόσμηση των ταβανίων στα σπίτια, για τή αναγραφή καλλιτεχνικῶν επιγραφῶν, για τή διακόσμηση των ξύλινων σταυρῶν των νεκροταφείων και άλλων καλλιτεχνικῶν εργασιῶν.

Άνοιξε χρωματοπωλείο στήν οδό Τριμάρτυρης¹³ και ανέλαβε εργολαβικά εργασίες χρωματισμοῦ διαφόρων

11. Μαρίας Βογιατζόγλου, *Τά Πιθάρια στο Θρασανό τῆς Κρήτης*, Α.Π.Θ. Πολυτεχνική Σχολή, ειδικές μελέτες άρ. 19.

12. Πληροφορίες έδωσαν, οί κόρες του Κων/νου Άλυγιζάκη Κούλα Καντουνάκη και Εύαγγελία Άλυγιζάκη.

13. Εφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 194/1895.

κτιρίων. Συνδεόταν φιλικά μέ τό ζωγράφο Πολάκη καί τόν ἀρχιτέκτονα Γιάννη Συρίχα, ό όποιος τόν βοήθησε καί ύποστήριξε τήν πράγματι αξιόλογη καί ύπεύθυνη δουλειά του.

Γιά τά θέματα τών έργασιών του χρησιμοποιούσε γερμανικό βιβλίο διακοσμητικῆς¹⁴ σάν πηγή έμπνεύσεως από τό όποιο καί ξεκινούσαν οι διάφορες συνθέσεις του τίς όποιες ύλοποιούσε κυρίως μέ άνιλίνες καί χρυσό.

Μέ τούς παραγικούς του, τόν *Άρκουδοπόδαρο*, τόν *Ρήγα* καί τό *Στέλιο Φαγγριόδη*, ζωγράφισε σχεδόν όλα τά ταβάνια τών πλέον χαρακτηριστικῶν σπιτιῶν τῆς έποχῆς. Οί ζωγραφικές του συνθέσεις (εϊκ. 246, 247), διατηροῦνται άναλλοίωτες μέχρι σήμερα στά σπίτια πού άπομένουν στό δρόμο τῆς λεωφόρου Ρώμης, τῆς Χαλέπας κλπ. Γιά τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ν. Σκουλά πού ἦταν καί τό καλύτερο έργο του, πληρώθηκε 7.000 δρχ. τό 1927.

5.6. Ὁ έργολάβος Κων/νος Λυγιδάκης ἢ Κτενιάς

Ὁ Κων/νος Λυγιδάκης ἦταν ό κυριότερος έργολάβος στά Χανιά, στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς καί μέχρι τό Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τά έργα του, τά σημαντικότερα κτίρια τῆς πόλης ιδιωτικά καί δημόσια, διακρίνονται γιά τήν πράγματι έπιμελημένη κατασκευή τους. Μεταξύ τών έργων του συγκαταλέγονται καί δρόμοι, καθώς καί οι πρῶτες έργασίες στό λιμάνι τῆς Σούδας γιά τό όποιο καί άναγκάστηκε νά πουλήσει τό σπίτι του στήν όδό Πρίγκιπος Γεωργίου.

Ἡ ζωή καί τό έργο τοῦ Κων/νου Λυγιδάκη ακολουθεῖ παρακάτω, όπως γράφτηκε απότό γιό του *Άριστοτέλη* σέ μία περιγραφή τῆς οικογένειας καί τῆς ζωῆς του¹⁵.

«...Στό χωριό Μουζουρά Ἀκρωτηρίου διέμενε ό Νικόλαος Λυγιδάκης ἢ Κτενιαδάκης, όπως ἄλλως όνομάζετο, μέ τή γυναίκα του Εὐθαλία, τό γένος Λιονάκη, καί μέ τά παιδιά του Κων/νο, Λευτέρη καί Χριστούλη μέ μοναχοκόρη τήν Κατερίνα.

Ἦταν ό ἄνω από τούς άπογόνους τοῦ Παπα-Τριαντάφυλλου πού ζοῦσε προύχοντας ως παπᾶς στό χωριό Ἐμπρόσνερο Ἀποκορώνου τό 1770 μέ τά έννιά άγόρια του καί τή θυγατέρα του Πανώρια-Ἀσημένια...

«... Ἔνας από τούς άπογόνους τοῦ Παπα-Τριαντάφυλλου πῆγε άργότερα στό Ἀκρωτήρι καί έκανε κτένια γιά τά

14. Πρόκειται γιά τό *Der Ornamentenschatz Ein Musterbuch Stilvollen Ornamente aus allen Kunstepochen 100 Tafeln mit über 1500 meist farbigen Abbildungen und Erläuterndem Text von H. Dolmetsch. Stuttgart Verlag Vox Julius Hoffmann 1897.*

15. Θεωρήθηκε άπαραίτητη ἡ άκριβῆς δημοσίευση τοῦ τμήματος πού άφοροῦσε τόν πατέρα του Κων/νο Λυγιδάκη, έπειδή δέν πρόφτασα νά συζητήσω μαζί του γι' αὐτόν, παρά τό γεγονός ότι εἶχα προετοιμάσει μία συνάντηση, γιάτί έσβυσε κάπως άπρόσμενα τήν άνοιξη τοῦ 1976. Χάρη στή γυναίκα του Εὐαγγελία καί τήν κόρη του συνάδελφο Μαρία Λυγιδάκη-Ἰωαννίδου, δημοσιεύονται τά στοιχεία τῆς ζωῆς τοῦ κατασκευαστή Κων. Λυγιδάκη ἢ Κτενιά.

ἀργαλειά πού ὑφαίναν οἱ γυναῖκες. Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς λοιποὺς χωριανοὺς Κτενιᾶς ἢ Κτενιαδάκης.

Ὁ γιὸς τοῦ παραπάνω, ὡς ἔγραψα (Νικολάου Λυγιδάκη) Κων/νος ἐγεννήθηκε τὸ ἔτος 1873. Ἀπὸ νεαρά ἡλικία κατέβηκε εἰς τὴν Χαλέπα καὶ ἐμαθήτευε ξυλουργός. Σιγά-σιγά ἀνελάμβανε ἐργολαβικῶς διάφορες δουλειές τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Στὴν Χαλέπα ἐγνώρισε τὴ δεύτερη θυγατέρα τοῦ Ἀνδρέα Τσουχλαράκη Εὐαγγελία, τὴν ἀγάπησε καὶ τὴν παντρεύτηκε τὸ 1895. Μὲ τὸν γάμο αὐτὸ ἀπέκτησαν 6 τέκνα...

»... Ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 184/25.9. 1910 διάταγμα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς (ἔγγραφον 2594/4.10.1910 τῆς Δημαρχίας Χανίων) ἐδόθη ἡ ἄδεια νά φέρει εἰς τὸ ἐξῆς τὸ ὄνομα «Λυγιδάκης»...

Οἱ ἐργασίες τοῦ πατέρα μου ἐμεγάλωναν ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς εἰς τὰ Δημόσια Ἔργα (ἐχάραξε τὸ δρόμο μέχρι Κορακίες ἀπὸ Μειντάνι) καὶ ἐτελειοποιήθηκε ἀργότερα μόνον εἰς τὰ οἰκοδομικὰ ἔργα. Ἡ Δ/νσις Δημ. Ἔργων τὸν ἐξετίμησε πολὺ καὶ μὲ πρότασιν τῆς τοῦ ἐδόθη δίπλωμα τετάρτης τάξεως πού ἐδίδετο εἰς διπλ. μηχ/κοὺς (ἔργα του τέτοια εἰς Χανιά, τὸ Τελωνεῖον, τὸ Ὠδεῖον, τὸ Φθισιατρεῖον, τὸ Γυμναστήριον κλπ.).

Μὲ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο ἦταν ἀγαπητοὶ φίλοι καὶ συμπολεμισταὶ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897, ἐπίσης συνδέθησαν πνευματικῶς, τὸν στεφάνωσε καὶ ἐβάπτισε τὴν θυγατέρα του ἀδελφὴν μου Μαρία. Ἠκολούθησε τὸ κίνημα τοῦ Θερίσσου (10 Μαρτίου 1905)...

»... Ἐλαβε ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ κίνημα τοῦ 1916 Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ἐπίσης εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες τοῦ 1912-13 ὡς ἀντάρτης.

Ἄμα ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Μακεδονία ἔπαυσε νά φορεῖ τὴν κρητικὴ ἐνδυμασία (σαλβάρια).

Ἀνήσυχος ὅπως ἦτο δέν ἔλειψε ἀπὸ κάθε κίνηση γιὰ τὴν ἐλευθερία. Σημειῶνω ἓνα ἀκόμη ἐπεισόδιο ἀγνωστο σέ πολλοὺς.

Μεταξὺ 20-25 ἀνδρῶν Χανιωτῶν, ἦτο καὶ ὁ πατέρας μου, πού ἐπετέθησαν ἓνα πρῶινὸ εἰς τὸ τζαμί τοῦ πρῶην Ἀγίου Νικολάου Σπλάντζιας, καὶ τὸ κατέλαβον μὲ κωδωνοκρουσίες, πυροβολισμοὺς κλπ. Ὁ Βενιζέλος ὅμως εἶχε ἀντίθετη γνώμη διὰ νά μὴν ἔλθωμε σέ ρῆξι μὲ τὴν Τουρκία...

»... Ὄταν ὁ πατέρας μου ἔλαβε σύνταξη καὶ ἔπαυσε νά ἐργάζεται, τὸν κατέλαβε ἀπογοήτευσις καὶ ἄρχισε νά χάνη τίς δυνάμεις του, ἔπαθε ἐλαφρὰν συμφορῆσιν πού

τοῦ κτύπησε τὰ φωνητικά του ὄργανα. Ἡ φωνή του ἐλιγόστευε... τελικῶς ἀπὸ βρογχοπνευμονία πέθανε τὸ ἔτος 1934 (3.20 π.μ. Νοέμβριος 5 τοῦ μηνός). Ἐν ζωῇ ἔτυχε βουλευτικῆς συντάξεως, ὡς πληρεξούσιος εἰς δύο περιόδους ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας. Ἐπίσης ὡς ἐργολάβος καὶ στρατιωτικός λόγῳ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τοὺς ἀπελευθερωτικούς ἀγῶνες 1912-1913 εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἡπειρον...».

5.7. Ὁ ἐργολάβος Ἀντώνης ἢ Μποτώνης Κουράκης¹⁶

Μαζί μὲ τὸν Κων/νο Λυγιδάκη ἦταν οἱ ἀξιολογότεροι κατασκευαστές μερικῶν ἀπὸ τὰ πρῶτα καὶ πλέον ἀξιόλογα κτίσματα ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς παλιᾶς πόλης τῶν Χανιῶν.

Γεννήθηκε στοὺς Κομιτάδες Σφακίων «ἡσυχάσματα τοῦ 1866» καὶ σέ λίγο ἡ οἰκογένειά του σκορποῦσε σ' ὄλοκληρη τὴν Κρήτη (Ἅγιοι Δέκα, Κυριακοσέλλια, Χορδάκι). Οἱ γονεῖς τοῦ Μποτώνη ἦρθαν στό Χορδάκι Ἀκρωτηρίου ὅπου καὶ ἐκεῖνος ἔμεινε μέχρι πού ἔγινε 15 χρονῶν, ὅποτε κατέβηκε στή Χαλέπα, κοντά στό θεῖο του τόν ἐργολάβο Κουράκη πού κοντά του ἔμαθε καὶ τὴ δουλειά. Τό 1897 γύρισε στό Χορδάκι καὶ τραυματίστηκε πέφτοντας σέ μιὰ χαράδρα ἔχοντας ἀναλάβει τὰ καθήκοντα «τοῦ φρουράρχου ἐπὶ τῆς τάξεως». Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἐπιστρέφει στὰ Χανιά καὶ ἐπιδίδεται πιά στό ἐπάγγελμά του, τὴν κατασκευὴ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν.

Παντρεύτηκε τὴν Εἰρήνη Γιαννακάκη μὲ κουμπάρο τὸ βουλευτὴ Χαράλαμπο Πλουμιδάκη, μὲ τὴν ὁποία καὶ ἀπόκτησε ἕξι παιδιά, πέντε ἀγόρια καὶ ἓνα κορίτσι. Ἦταν δεῦτερος ἐξάδελφος τοῦ Μιχάλη Σαββάκη τοῦ ὁποίου καὶ ὑλοποίησε πολλὰ ἔργα, ὅπως τὸ σπίτι τοῦ Κούνδουρου, τὸ σπίτι τοῦ Μπιστολάκη, τὸ σπίτι τοῦ Πλουμιδάκη, τὸ Δεσποτικό κλπ. Ὑπῆρξε ὁ κατασκευαστὴς τοῦ παλιοῦ Ταχυδρομείου (οἰκοδομὴ Κουρουτάκη), τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Φούμη καὶ ἄλλων. Κατασκευάζοντας τὰ μαγαζιά τοῦ Κούνδουρου στό ρῆγμα τῆς ὁδοῦ Ποτιέ ἔπεσε ἀπὸ τὴν σκαλωσιά καὶ ἔσπασε τὸν ἓνα ὦμο του. Στὴν κατασκευὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Φούμη μαλώνοντας ἓναν ἐργάτη ἔπεσε ξανά καὶ ἔσπασε καὶ τὸν ἄλλο ὦμο του. Ἔτσι, δέν μποροῦσε νὰ σηκώσει καθόλου τὰ χέρια του ψηλά. Παραμονές τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου πῆγε στὴν Ἀμερική

16. Πληροφορίες ἔδωσε ὁ πολιτικός μηχανικός καὶ γιὸς του Στέλιος Κουράκης.

όπου έμεινε δύο χρόνια, καί έπιστρέφοντας στά Χανιά, συνέχισε τήν κατασκευή διαφόρων ιδιωτικῶν έργων. Ἄπό τά παιδιά του οἱ Νίκος, Γιάννης καί Στέλιος ασχολήθηκαν μέ τίς κατασκευές. Μάλιστα μέ τό γιό του Στέλιο, πολιτικό μηχανικό, δούλεψε καί μαζί γύρω στά 1935. Πέθανε τό 1940 σέ ηλικία 75 χρονῶν.

Οἱ κατασκευές τοῦ Μποτώνη Κουράκη φέρνουν πάντοτε τή σφραγίδα τῆς καλῆς καί γερῆς κατασκευῆς καί εἶναι ἀπό τίς πιό ἀντιπροσωπευτικές τῆς ἐποχῆς.

5.8. Ὁ πολιτικός καί μηχανολόγος μηχανικός, Μιχάλης Σαββάκης¹⁷

Γεννήθηκε τό 1863 στό Ροδάκινο ἤ τά Σελλιά Ρεθύμνου¹⁸ καί σπούδασε στήν πόλη Γάνδη τοῦ Βελγίου πολιτικός καί μηχανολόγος μηχανικός. Σέ ἀτύχημα στό μάθημα τῆς σιδηροδρομικῆς ἔχασε τό ἓνα του πόδι.

Ἐπιστρέφοντας στήν Κρήτη τό 1892¹⁹ προσλαμβάνεται ἀμέσως ἀπό τήν τουρκική κυβέρνηση καί ασχολεῖται μέ τήν μελέτη διαφόρων έργων δημοσίων καί ιδιωτικῶν σέ ὁλόκληρη τήν Κρήτη²⁰. Ἐχοντας πολλές γνώσεις καί μεγάλη δραστηριότητα προσπαθεῖ νά ἐπιτύχει τήν ἐκτέλεση έργων πού θά καλυτέρευαν τούς ὅρους διαβίωσης σ' ὁλόκληρο τό νησί²¹.

Γιά τό ζῆλο καί τή δραστηριότητά του τιμᾶται ἀπό τήν Τουρκική Κυβέρνηση μέ τό μετάλλιο τῶν τεχνῶν²².

Μέ τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια, τόσο σάν δημόσιος υπάλληλος ἀλλά καί σάν ιδιώτης, χωρίς νά διστάσει ἐπανειλημμένα νά παραιτηθεῖ, ἀλλά καί νά ἀπολυθεῖ²³, πολύ συχνά δημοσιογραφώντας, γιά τήν ἐπικράτηση τῶν ἀπόψεών του στό κυκλοφοριακό πρόβλημα τοῦ νησιοῦ, τό σχέδιο πόλεως τῶν Χανιῶν καί τή διατήρηση τῶν τειχῶν τῆς παλιᾶς πόλης, ἀλλά καί σέ ἄλλα ζωτικά τεχνικά θέματα τοῦ νεοσύστατου Κράτους²⁴.

Δίκαια μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ σάν ὁ κυριότερος ἰδρυτής καί καθοδηγητής τῆς ὑπηρεσίας τῶν Δημοσίων Ἔργων στήν Κρήτη²⁵.

Ἀκόμη, δέν ἔμεινε ἀμέτοχος καί στήν πολιτική.

Δέ δημιούργησε δική του οἰκογένεια, ἀλλά καθοδήγησε καί προσανατόλισε τούς περισσότερους ἀπό τούς νεώτερους του μηχανικούς²⁶.

17. Πληροφορίες ἔδωσαν, οἱ πολιτικοί μηχανικοί Στέλιος Κουράκης, Ἄντωνης Βλαζάκης καί Σάββας Κουντούρης.

18. Ἡ ἀποψη γιά τό Ροδάκινο εἶναι μάλλον ἡ ἐπικρατέστερη.

19. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 16/1892.

20. Γιά τά διάφορα ἔργα πού ἀνέλαβε ὁ Σαββάκης, ὑπάρχουν πληροφορίες στίς ἔφημερίδες:

21. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», 177/1895, *Σιδηροδρομική γραμμή*. 197/1895 *Ἐγχώρια*. 41/1900, *Σχέδιο Πόλεως*.

22. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ. 1367/1894.

23. Ἐφημερίδα «Ἐπιθεώρηση», φ. 22/1903.

24. Δημοσιεύσεις τοῦ Σαββάκη ὑπάρχουν στίς ἔφημερίδες:

25. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 35/1901.

26. Καθοδήγησε τόν πολ. μηχανικό Ἄντωνη Βλαζάκη νά σπουδάσει στό Βέλγιο ἀντί τῆς Ἰταλίας.

Τό τέλος τῆς ζωῆς του, πολύ φτωχός, τό πέρασε στό Γηροκομεῖο τῆς πόλης ὅπου καί πέθανε τό 1942.

Ἡ οἰκονομική ἀνακούφιση τοῦ Σαββάκη, στό τέλος τῆς ζωῆς του, στάθηκε καί ἡ κυριότερη ἀφορμή γιά τή δημιουργία Εἰδικοῦ Ταμείου τῶν Μηχανικῶν στό Νομό Χανίων.

Ἔργα τοῦ Σαββάκη εἶναι τά περισσότερα κτίσματα τῆς ἐποχῆς του, ἐπίσης τό σχέδιο τῆς νέας πόλης τῶν Χανίων, ἡ Γέφυρα τοῦ Ἀλικιανοῦ, ἡ Ἀλμυρούπολις, ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Λουκά (εἰκ. 278), δρόμοι, ὑδραγωγεία καί ἄλλα. Ἀπό τά σπίτια, τοῦ Παπαδόπετρου, ἡ Ἀγροτική Τράπεζα, τό σπίτι τοῦ Μπιστολάκη, τοῦ Ξηρουχάκη, τό σπίτι τοῦ Κούνδουρου, τό Δεσποτικό καί ἄλλα.

6

Η ΓΛΥΠΤΙΚΗ

6.1. Ταφικά μνημεία Ἁγίου Λουκά

Χαρακτηριστικά δείγματα γλυπτικής μαρμάρου τοῦ 19ου αἰώνα¹, πραγματικά δείγματα νεοελληνικῆς τέχνης, παρουσιάζονται στό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Λουκά μέ τή μορφή ταφικῶν μνημείων.

Τά ταφικά μνημεία τοῦ Ἁγίου Λουκά περιλαμβάνουν ἐπιτύμβιες συνθέσεις πού ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπό στήλες ἄλλοτε ἀπλές ἀλλά ὅπωςδήποτε χαρακτηριστικά νεοκλασικές μέ ἀνθέμια, ἔλικες, ρόδακες, καί ἄλλοτε στολισμένες καί μ' ἀνάγλυφες καί πολύ συχνά καί μέ γλυπτές παραστάσεις.

Οἱ στήλες κατασκευάζονταν στήν Ἀθήνα² μέ παραγγελία τῶν ἐνδιαφερομένων καί ἔτοιμες τίς μετέφεραν στούς τάφους.

Ἔτσι καί ἐδῶ δημιουργοί εἶναι κυρίως οἱ ἐργαζόμενοι τήν ἀντίστοιχη ἐποχή στήν Ἀθήνα, μέ ἐπικεφαλῆς τούς Τήνιους μαρμαρογλύπτες, ἀπό τούς διαπρεπέστερους τότε ἐργάτες τῆς νεοελληνικῆς τέχνης³.

Ἔργα τῶν Δημ. Φιλιππότη, Γ. Μαλακατέ, Κ. Δημητριάδη, Γ. Σπανοῦ, Ν. Γεωργαντῆ, Γ. Λευκαδίτη, ὅπως ἐπίσης καί πολλά ἀγνώστων δημιουργῶν, στολίζουν τίς δύο παλιές πτέρυγες τοῦ μεγαλύτερου νεκροταφείου τῆς πόλης, καί συγκροτοῦν στή μνήμη μας ὅλους ἐκείνους πού ἀπέτελεσαν τόν ἀνθρώπινο παράγοντα πού κατεύθυνε καί ἔπλασε τή σημερινή πόλη τῶν Χανιῶν.

Ὅλη ἡ νεώτερη ἱστορία τῆς συγκεντρώνεται ἀνάμεσα στά λίγα τετράγωνα, μέ τά ταφικά μνημεία τοῦ πρώτου, δεύτερου καί τρίτου τμήματος τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Λουκά.

Ἀπέναντι ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου δεξιά, βρίσκεται ὁ τάφος τῆς οἰκογένειας Βαρούχα⁴ (εἰκ. 279, 280) (Τμήμα Γον, συγκρότημα Ι, τάφος 1). Μιά στήλη συγκεντρώνει καί συνθέτει τρεῖς μορφές, μία προτομή (ὁ πατέρας) στήν κορφή (εἰκ. 281), καί δυό ἀνάγλυφα κεφάλια (οἱ γιοί) στά πλάγια (εἰκ. 282, 285), ἔργο τοῦ Δημήτρη Φιλιππότη τό 1893. Φιλοτεχνήθηκε μέ μέριμνα τοῦ πα-

1. Μαρίνου Καλλιγᾶ, Γιαννούλης Χαλεπᾶς, Ἔκδοση Ἐμπορικῆς Τράπεζας, σελ. 31.

2. Μπίρη Κ., Αἱ Ἀθηναί, σελ. 228, Ἡ γλυπτική τοῦ 19ου αἰῶνα.

3. Δ. Ε. Εὐαγγελίδη, Ἡ Ἑλληνική Τέχνη, Ἡ Γλυπτική, σελ. 113, 180.

4. Δῆμος Χανίων, Ὀνομασίαι ὁδῶν, πλατειῶν κλπ. τῆς πόλεως Χανιά, Τυπογραφεῖο Ἑλλήνων Ἐπιστημόνων, Ἀθήναι 1938, Μέρος Β', σελ. 22.

5. Ο Παπαδονικολάκης πέθανε από φυματίωση νέος, τό 1910, και άφησε στο Φιλολογικό Σύλλογο «Χρυσόστομος» τήν περιουσία του. Στή γυναίκα του, χωρίς ιδιαίτερη άφορμή, τίποτα. Τότε οι γυναίκες δέν κληρονομούσαν τή λεγόμενη νόμιμη μοίρα. Η διαθήκη του Παπαδονικολάκη πολύ συζητήθηκε τότε. Καί ο Έλευθέριος Βενιζέλος, ως Πρωθυπουργός, ψήφισε τό νόμο για τή νόμιμη μοίρα. Η γυναίκα του Παπαδονικολάκη εισέπραξε από τόν «Χρυσόστομο» ό,τι τής άναλογούσε, αλλά και πολλά χρόνια, μέχρι τό θάνατό της, έβλεπε στον τάφο του συζύγου της και τήν άνάγλυφη προτομή της.

6. Εφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 11, 12, 18 του 1892, και 209 του 1896, *Περί Αικατερίνης Καλαϊσάκη Ζυγομαλά*. Εφημερίδα «Λευκά Όρη», φ. 101 και 128 του 1884. *Γιά τήν μνηστεία και τό γάμο του Γεώργιου Καλαϊσάκη και τής Αικατερίνης Ζυγομαλά*.

τέρα γιατρού Νικόλαου Βαρούχα (κορυφή) ό όποιος είχε τήν άτυχία νά θάψει πολύ νέους και τούς δύο γιούς του, τό γιατρό Άριστείδη (εικ. 283, 284), και τόν κτηματία Άλέξανδρο (εικ. 286, 287).

Πολύ κοντά είναι ό τάφος του ζεύγους Παπαδονικολάκη (τμήμα Βον, συγκρότημα 19, τάφος 201) πού για τή δημιουργία του, σ' ένδειξη τιμής προς τόν ευεργέτη του, και κατά παραγγελία του, μερίμνησε ό Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος»⁵. Αποτελείται από μία κεντρική έπιτύμβια νεοκλασική στήλη με δεξιά και άριστερά τοποθετημένες τίσ προτομές του ζεύγους. Γλύπτης ό Κ. Δημητριάδης τό 1912 (εικ. 288).

Ο τάφος τής οικογένειας Μπαδογιάννη (τμήμα Βον, συγκρότημα 20, τάφος 208) στολίζεται με έπιτύμβια στήλη (εικ. 289), πού στήν κορυφή στερεώνει τήν προτομή του έμπορου Άλέξανδρου Μπαδογιάννη και στή βάση της δέχεται τόν ανάγλυφο μπουστο μιās νέας γυναίκας (εικ. 290).

Στό τμήμα του νεκροταφείου, άριστερά από τήν είσοδο (Τμήμα Αον) πού είναι και τό παλαιότερο, ύπάρχει ό τάφος τής οικογένειας Καβαλλιέρου (Τμήμα Αον, συγκρότημα 4, τάφος 136). Σύνθεση σέ έπιτύμβια στήλη (εικ. 291) του άνάγλυφου μπουστου τής εικοσιτετράχρονης Μαργαρώς Καβαλλιέρου, κόρης του γραμματέα του Έλληνικού Προξενείου Έμμ. Καβαλλιέρου και άρραβωνιαστικιάς του Γιώργου Γενάδη, γιου του Έλληνα Προξένου (εικ. 292, 293, 294, 295).

Τριγύρω και πάνω σέ ψηλές έπιτύμβιες στήλες στηρίζονται άνάλαφρες και κομψές οί προτομές του Σταύρου Μπούχλη (τμήμα Αον, συγκρότημα 3, τάφος 123), έργο του γλύπτη Δ. Γεωργαντή τό 1925 (εικ. 296, 297) του Άριστείδη Βαρουδάκη (τμήμα Αον, συγκρότημα 1, τάφος 10) (εικ. 298) του Βασίλη Βαλάκη (τμήμα Αον, συγκρότημα 1, τάφος 10) (εικ. 299) του Άλέξανδρου Ναξάκη (τμήμα Αον, συγκρότημα 5, τάφος 153) (εικ. 300) και στο τμήμα δεξιά από τήν είσοδο ή προτομή του Γιάννη Κυριακάκη (τμήμα Γον, συγκρότημα 2, τάφος 10) (εικ. 301, 302, 303).

Χαρακτηριστικές έπιτύμβιες νεοκλασικές στήλες με άνθέμια και ρόδακες αλλά και άνάγλυφες παραστάσεις είναι ή στήλη του τάφου τής Αικατερίνης Γ. Καλαϊσάκη τό γένος Ζυγομαλά⁶ (τμήμα Γον, συγκρότημα 1, τάφος 6), από τίσ πιο διαλεχτές δέσποινες τής εποχής (εικ. 304, 305).

Ἐπίσης ἡ στήλη τοῦ τάφου τῆς Σταματούλας Γ. Καλλιγέρη πού πέθανε πολύ νέα, λίγο καιρό μετά τό γάμο της⁷ (τμήμα Αον, συγκρότημα 3, τάφος 117). Γλύπτης ὁ Ν. Σπανός τό 1901 (εἰκ. 306, 307).

Στή στήλη τοῦ τάφου τοῦ γενναίου γιατροῦ Μενέλαου Μπουζιανάκη (τμήμα Αον, συγκρότημα 2, τάφος 34) δεσπόζει ἀνάγλυφη, ὀλόσωμη παράστασή του.⁸ Γλύπτης ὁ Γ. Λαμπαδίτης τό 1920 (εἰκ. 308).

Χαρακτηριστική νεοκλασική σύνθεση τοῦ 1889 μέ ἀνθέμια, ρόδακες καί στεφάνια λουλουδιῶν, ἡ στήλη τοῦ τάφου τῆς οἰκογένειας Ἰθασιασίδη (τμήμα Αον, συγκρότημα 8, τάφος 210).

Ἀπέριττη, ἀλλά καί χαρακτηριστική ἡ σύνθεση τοῦ τάφου τῆς Μαρίας Βογοριδέου (τμήμα Γον, συγκρότημα 1, τάφος 7), πού φιλοτέχνησε ὁ Ἰάκωβος Μαλακατέ, μέ τή φροντίδα τοῦ Ἰωάννη Φωτιάδη.

6.2. Τό ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας (εἰκ. 310)

Ὁ καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου Θωμᾶς Θωμόπουλος⁹ προσπάθησε τό 1926 νά ὑλοποιήσει τή σκέψη τοῦ Ι.Γ. Ἡλιάκη σέ μιά παράσταση τῆς Ἐλευθερίας «...νά ἐκπληδᾷ ἀπό μίαν ἐκρηγνυομένην ὀβίδα, διότι ἀπό μιά τέτοια ὀβίδα ἐφάνη πώς ἐξεπήδα κατά τό 1897 ἡ Ἐλευθερία μας...¹⁰. Καί ἔτσι στό σημεῖο πού ὁ Καγιαλές ὑψωσε τό κορμί του κοντάρι γιά τή Σημαία στήθηκε μερικά χρόνια ἀργότερα ἀπό πέτρα καί μάρμαρο ἓνα πελώριο ἄγαλμα τῆς Κρητικῆς Λευτεριάς... Πρόκειται γιά μιά ξοανίζουσα, ἐξπρεσιονιστική, βοϊδομάτα καί πάνοπλη Ἀθηνᾶ πού γυρισμένη κατά τό πέλαγος, λές καί βλέπει ἀκόμα μπροστά της τά Εὐρωπαϊκά μεγαθήρια πού τήν βομβαρδίζουν καί ἀντικεραυνοβολεῖ μέ τά τρομερά, γαλαζοπράσινα καί συμβολικά γουρλωμένα μάτια της...»¹¹.

Λίγο πιο πέρα ὁ τάφος τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, συμπλήρωσε καί μεταμόρφωσε τό ὑψωμα αὐτό τοῦ Ἀκρωτηριοῦ στό μεγαλύτερο μνημεῖο τῆς Κρήτης (εἰκ. 309). Σήμερα τό ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας δέν ὑπάρχει πιά. Πτώση κεραυνοῦ βοήθησε γιά τήν κατεδάφισή του.

6.3. Ὁ ἀδριάντας τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου (εἰκ. 311)

Ἕνας θαυμάσιος, ἀνάλαφρος σέ φυσικό μέγεθος ἀδριάντας τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, ἔργο τοῦ Ρώσου Paul

7. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ. 27/1892 καί φ. 138 /1894: Γιά τό γάμο καί τό θάνατο τῆς Σταματούλας Καλλιγέρη.

8. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. τῆς 12.2.1913. «Εἰδήσεις ζητήματα», Ἡρωισμός Νεαροῦ Κρητός ἐθελοντοῦ Μενέλαου Μπουζιανάκη, φοιτητοῦ Ἰατρικῆς.

9. Δ. Ε. Εὐαγγελίδη, Ἡ Ἑλληνική τέχνη. Ἡ Γλυπτική, σελ. 180.

10. Ι. Γ. Ἡλιάκη, Ἡ Νεολαία, στή νεολαία, γιά τή νεολαία, σελ. 5.

11. Γιάννη Δ. Μουρέλλου, Βενιζέλος, οἱ ἀγάπες του, οἱ χαρές του, οἱ ὀδύνης του, Ἀθήνα 1964, σελ. 258.

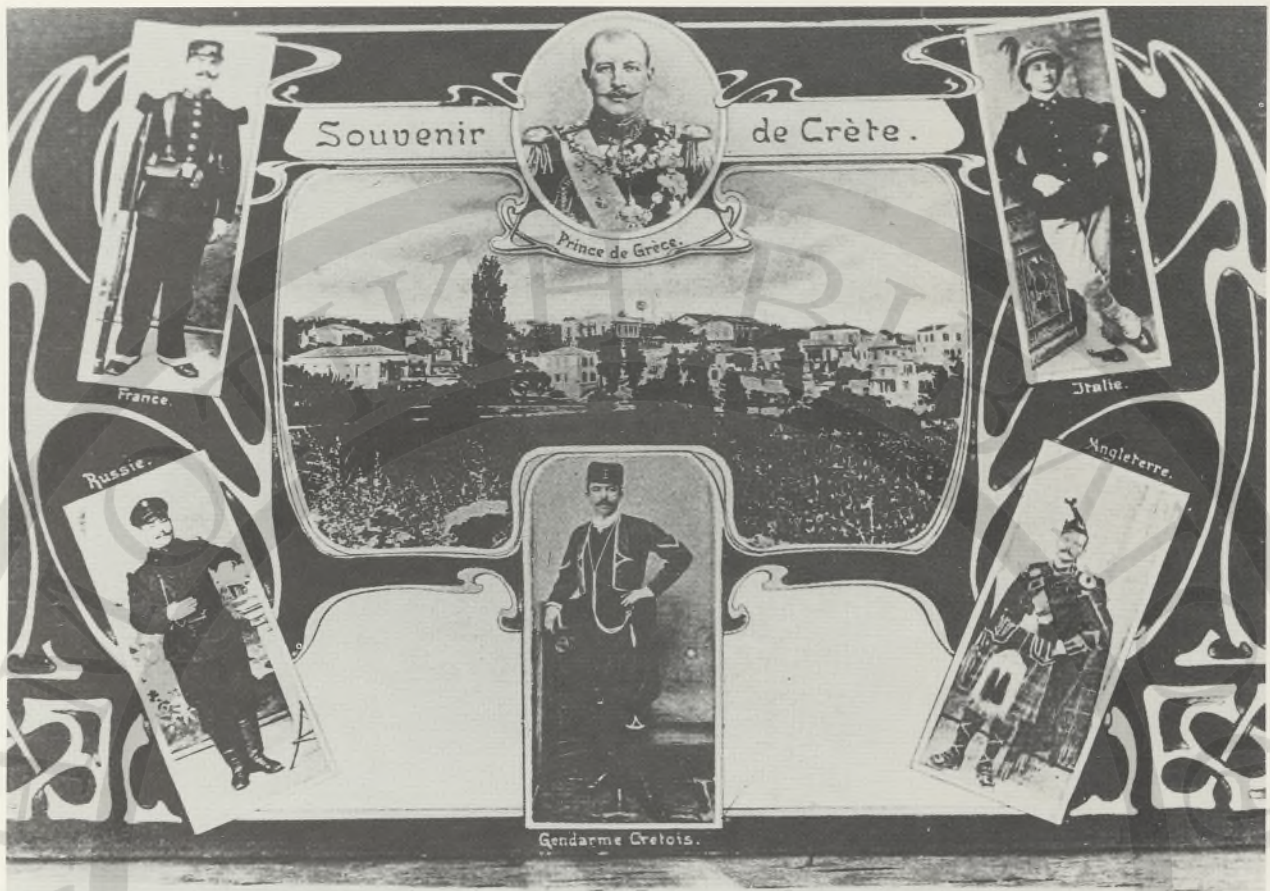
Trubetzkou τό 1927, στολίζει τήν πλατεία έξω από τό σπίτι του. Τό γλυπτό, σέ μέταλλο, ἔγινε ἐνῶ ὁ Βενιζέλος ζοῦσε, καί ἡ γυναίκα του "Ελενα ἦταν ἐκείνη πού φρόντισε γιά τήν τοποθέτησή του στό μικρό πάρκο έξω από τό σπίτι.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ

1

1. Ένθύμιο τῆς Κρήτης.

2

3

2, 3. Άνασκαφή Κα-
στελλίου Χανίων.

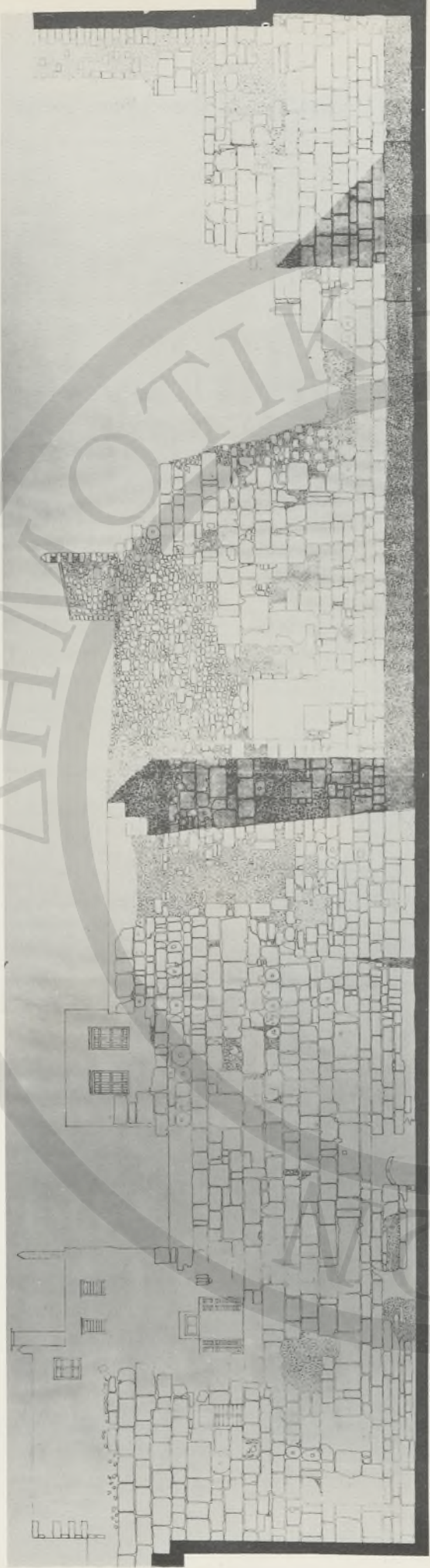
4, 5. Βυζαντινό τείχος Καστελλίου Χανίων.

4

5

6. Βυζαντινό τείχος Καστελλίου Χανίων. Μεσημβρινή πλευρά

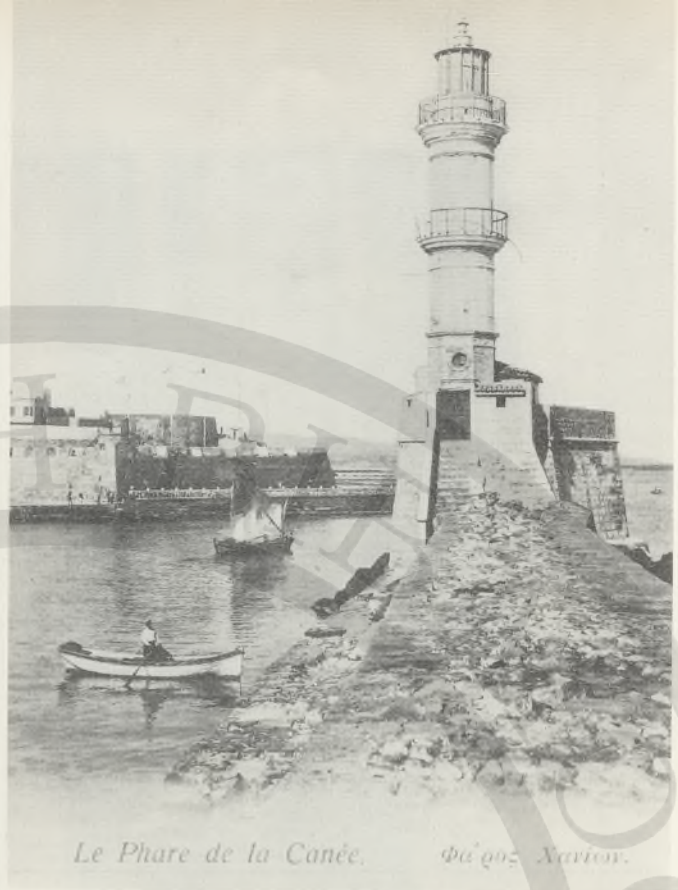

7

7. Ένετικό τείχος παλαιᾶς πόλης Χανίων. Ἐνατολική πλευρά.

8. Φάρος Χανίων.

9, 10 Λιμάνι Χανίων.

Le Phare de la Canée. Φάρος Χανίων.

8

9

10

11

12

13

11. Λιμάνι Χανίων.
Καρνάγιο.

12. Λιμάνι Χανίων.
Ανατολική πλευρά.

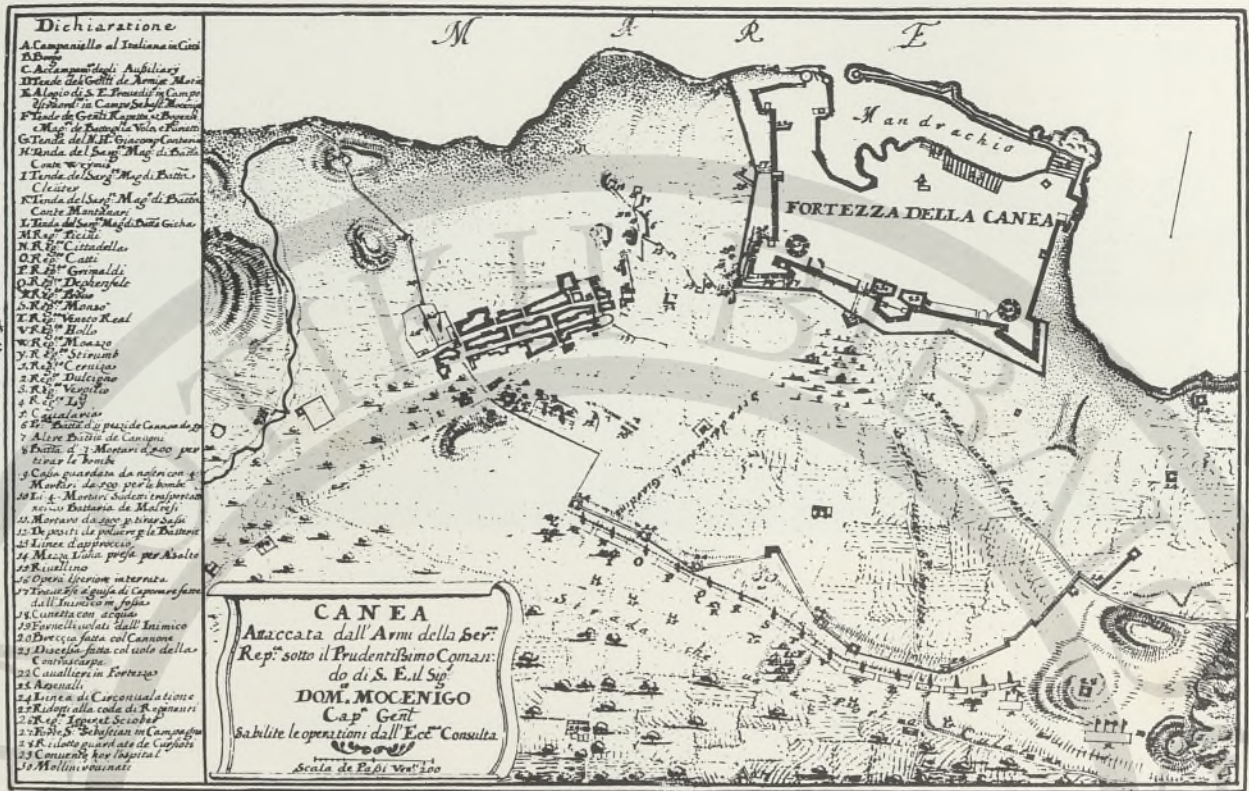
13. Λιμάνι Χανίων.
Δυτική πλευρά.

Panorama della Corcù

14

14. Ἀποψη παλαιᾶς πόλης ἀπὸ τῆ θάλασσα.

15. Χάρτης με τὰ πρῶτα μονοπάτια ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλης τῶν Χανίων.

E. A. Cavaliero, Editeur, La Canée (Crète)

N° 19 CRÈTE - Vue de Halepa

16

Souvenir de Crète
Panorama de Halepa

Editeur: E. A. Cavaliero, La Canée.

17

18

19

18. Ἡ ὁδὸς Σούδας, σημερινὴ Νεάρχου.

19. Τὸ κενοτάφιο τοῦ Χαμίτ Βέη στὸ δρόμο τῆς Σούδας.

20

21

22

20, 21, 22. 'Η όδος Χαλέπας.

23

23. Ἡ ἀρχὴ τοῦ δρόμου τῆς Χαλέπας. Στὸ βάθος ἀριστερά ἡ αἴθουσα γιὰ τὶς θεατρικὲς παραστάσεις (Βουλὴ).

24

25

24, 25. Ο Ιταλικός στρατώνας.

26

27

26. Τό περίπτερο τοῦ Ἰταλικοῦ στρατώνα.

27. Τό Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων - Δημοσίων Γραφείων.

Vue interieure de la Canée. *J. W.*

28

29

30

29, 30. Τό Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων - Δημοσίων Γραφείων, ὅπως εἶναι σήμερα.

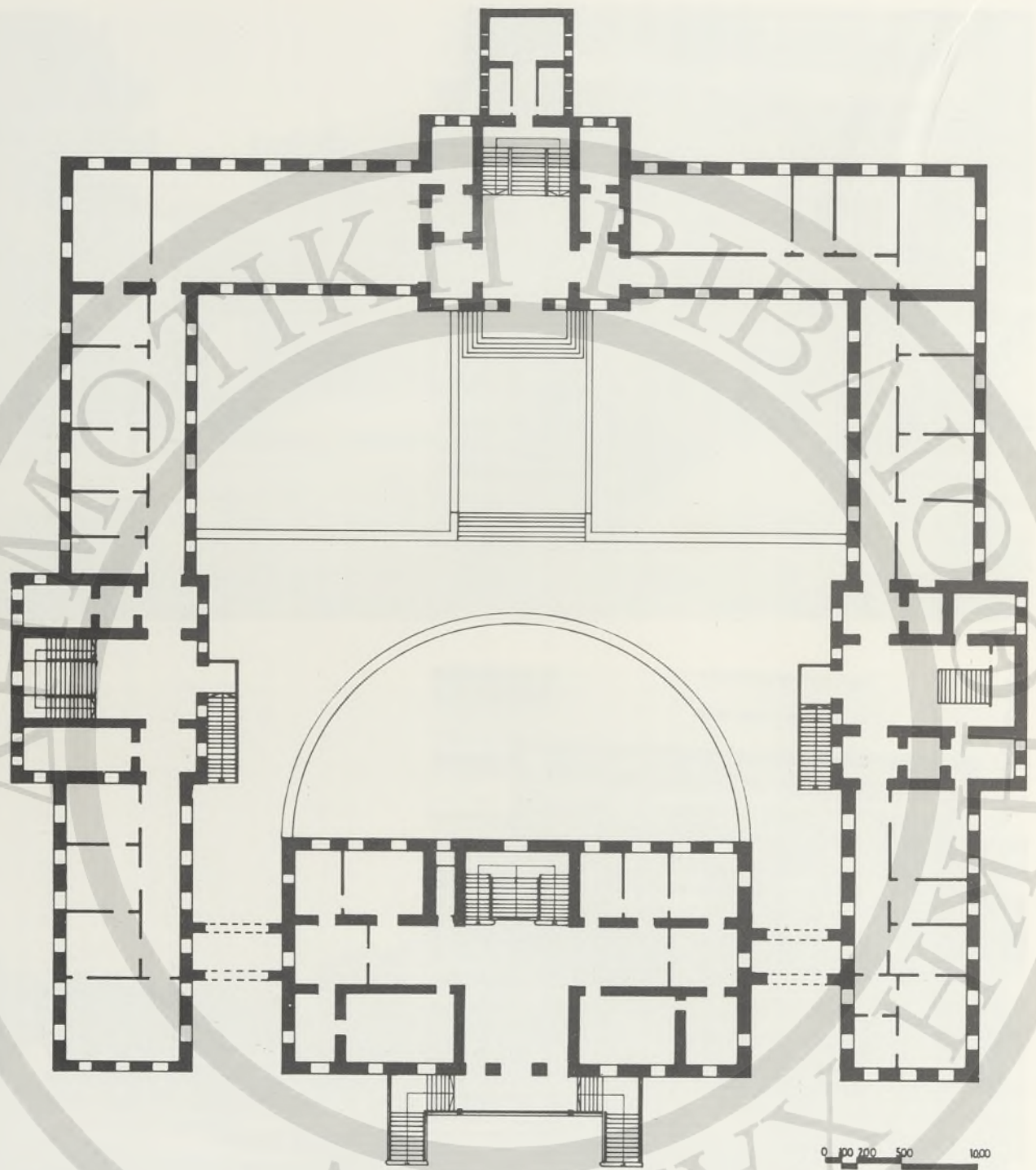
31

32

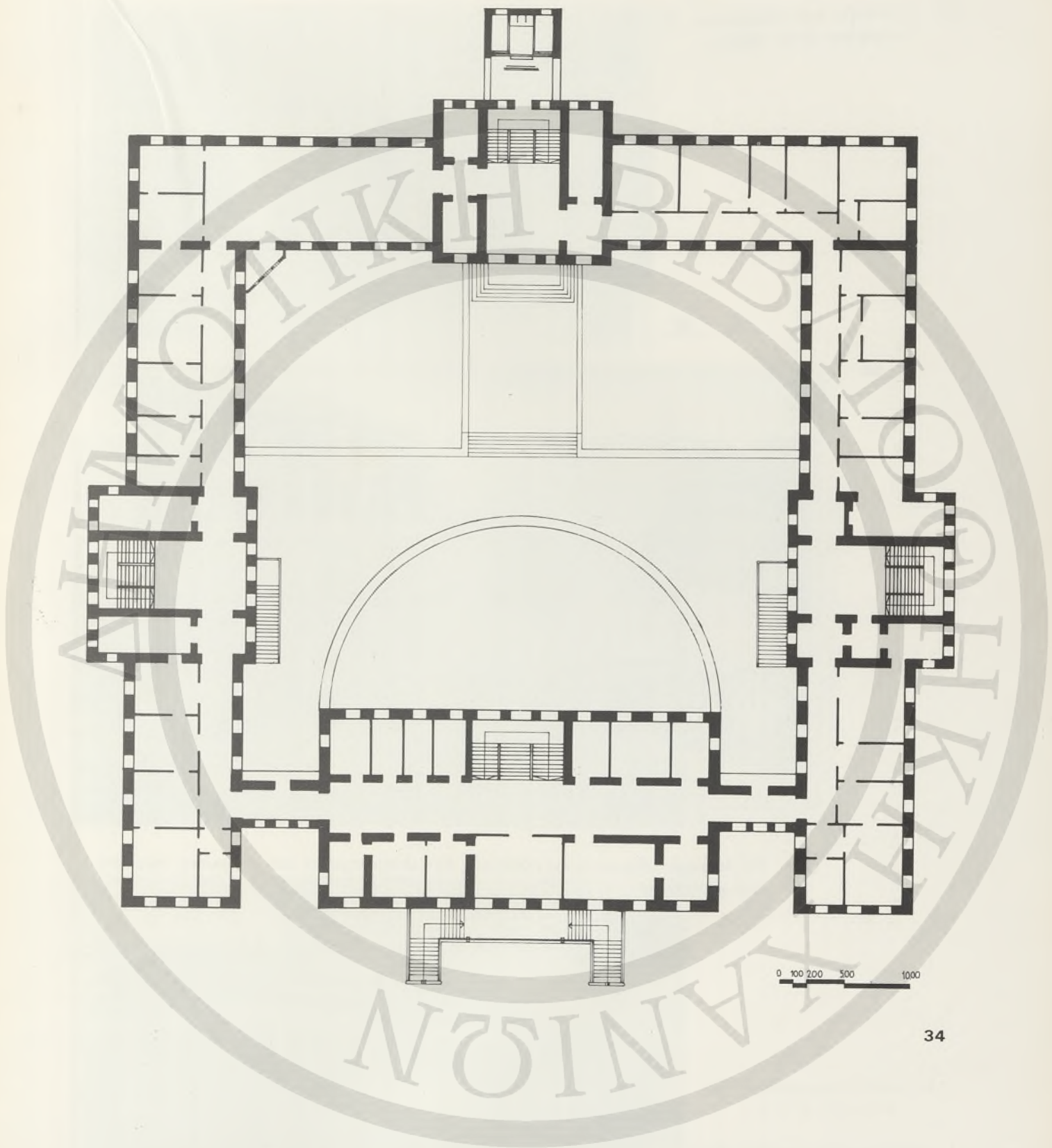
31, 32. Λιθόγλυπτες κατασκευαστικές λεπτομέρειες Μεγάλου Δικαστηρίου - Δημ. Γραφείων (λεπτομ. εικ. 29, 30).

33

33. Κάτοψη ισογείου Μεγάρου Δικαστηρίων - Δημοσίων Γραφείων.

35. Ἡ ἄφιξη τοῦ Πρίγκηπα Γεωργίου στήν Κρήτη.

35

Arrivée du Prince Georges à la Sude, le 21 Décembre 1899.
Ἡ πρώτη ἄφιξη τοῦ Πρίγκηπα στὴν Σούδα στὸ 9 Δεκεμβρίου 1899.

36

Souvenir de la Canée, Crète

36. Τό Μέγαρο Δημοσίων Γραφείων καί Δικαστηρίων καί ἡ πρώτη διαμονή τοῦ Πρίγκηπα.

37

37. Τό Παλάτι τοῦ Πρίγκηπα (πρώτη διαμονή).

Le Palais du Prince à la Canée.

38

(Crète). Les révolutionnaires de Halepa a Therisso.
 Έπαναστάται Χαλεπιανοί εν Θερίσσῳ

39

Djevat Pacha et son état-major à la
 Caserne de Tophana pendant
 la domination Turque en Crète.

40

M. M. les Consuls Généraux des 4 puissances protectrices en Crète.
 M. le Commandant Général et les Officiers des Troupes Internationales en Crète.

38. Χαλεπιανοί έπαναστά-
 τες στό Θέρισσο.

39. Τουρκοί άξιωματικοί
 στό Φιρκά.

40. Ξένοι διπλωμάτες
 στην Κρήτη.

41

42

43

41. Ἀποψη τῆς πόλης γύρω ἀπὸ τὸ Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων - Δημοσίων Γραφείων.

42. Τὰ σπίτια τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου.

43. Ἡ σημερινή ὁδὸς Σφαικιανάκη.

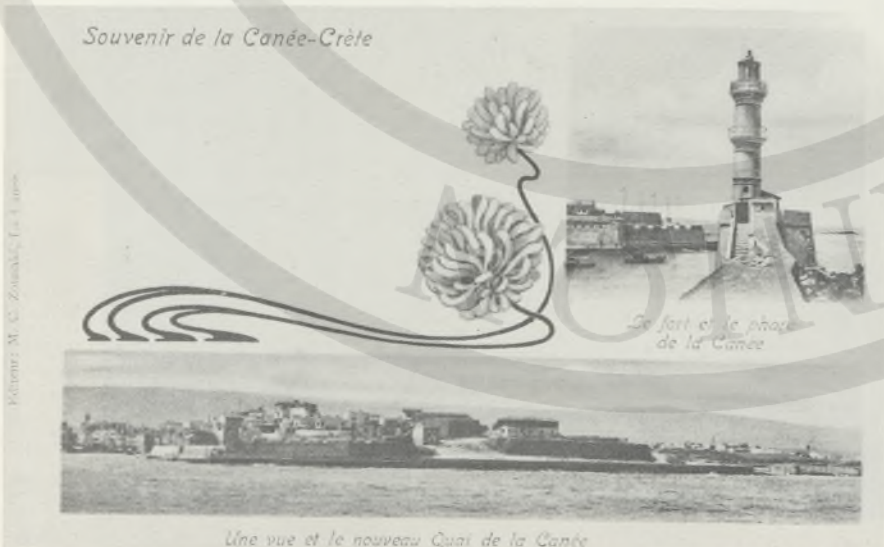

N° 8. CRÈTE — Plage balnéaire de Koum-Cap

Vue de Koum-Capi et Falepa.

Souvenir de la Canée-Crète

Une vue et le nouveau Quai de la Canée

44. Τό Κούμ-Καπί ἔξω ἀ-
πό τήν πόρτα τῆς Ἀμ-
μου.

45. Τό Κούμ-Καπί κατά
μῆκος τῆς ἀνατολι-
κῆς τάφρου.

46. Τό πρῶτο ρῆγμα τῶν
τειχῶν.

47. Αεροφωτογραφία τῆς πόλης τῶν Χανίων, τὸ 1938.

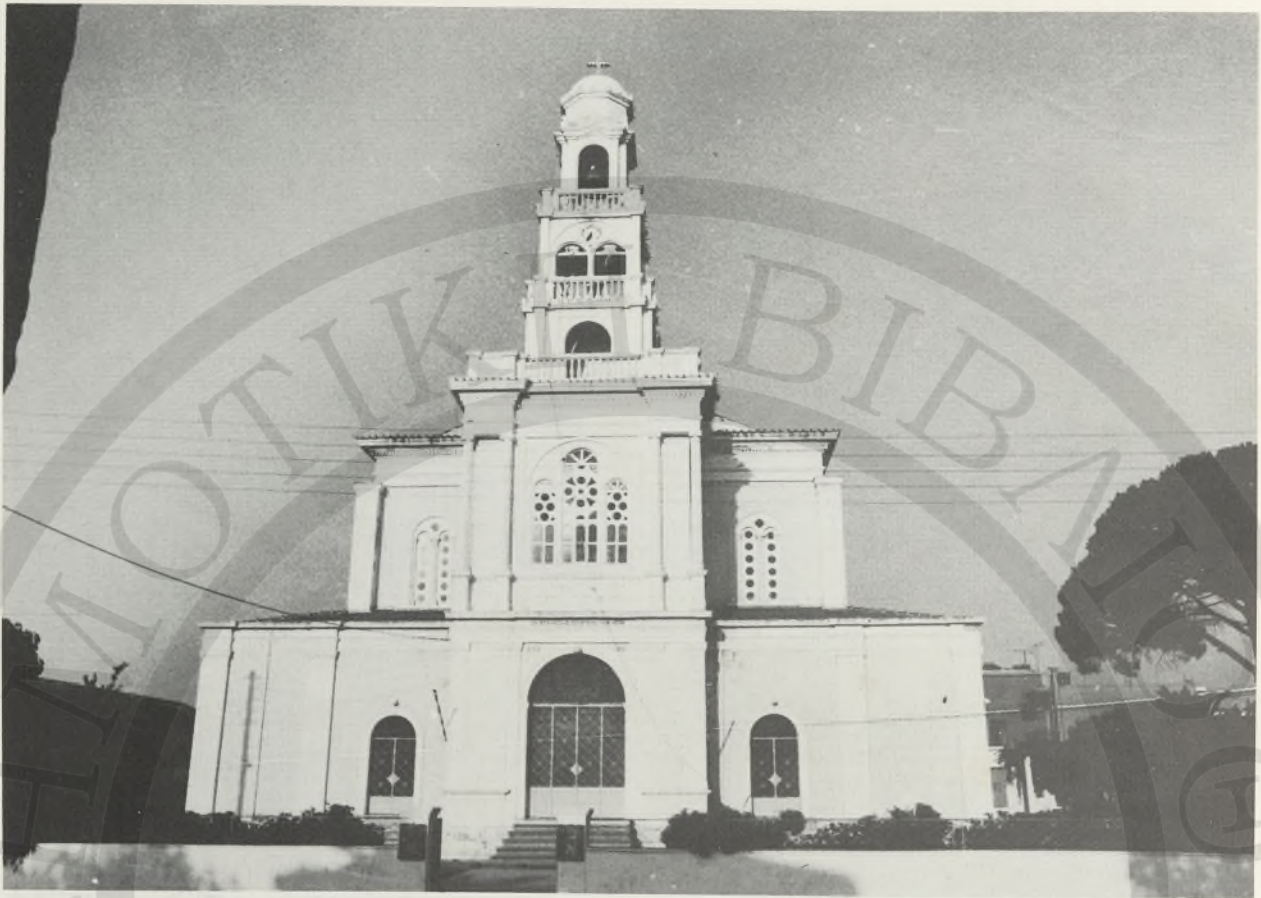
48

49

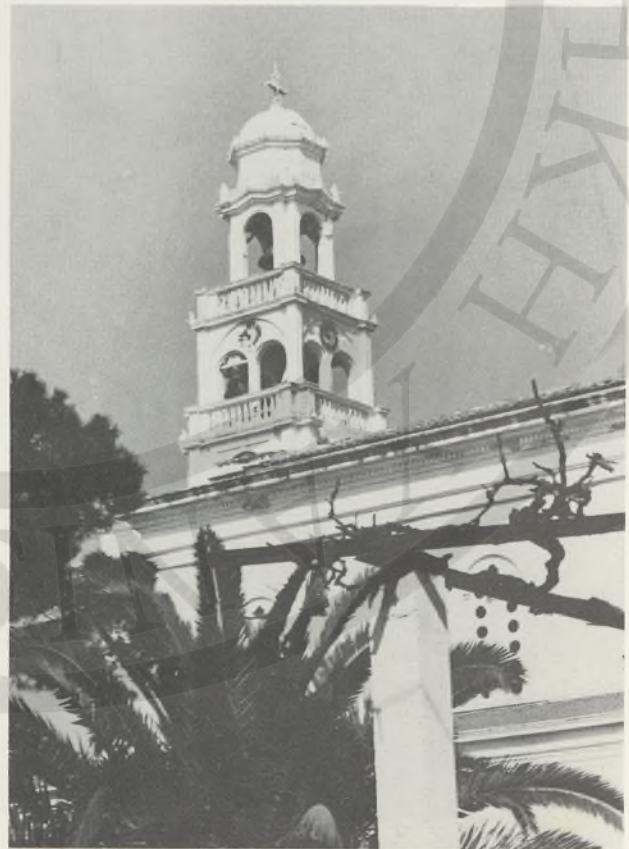
48, 49. Οί δένδροστοιχίες τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη καί τῆς πλατ. Δικαστηρίων.

50

51

50, 51. 'Ο "Άγιος Κωνσταντίνος στη Νέα Χώρα.

52

53

52. Ἡ Εὐαγγελίστρια στή Χαλέπα.

53. Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στή Χαλέπα.

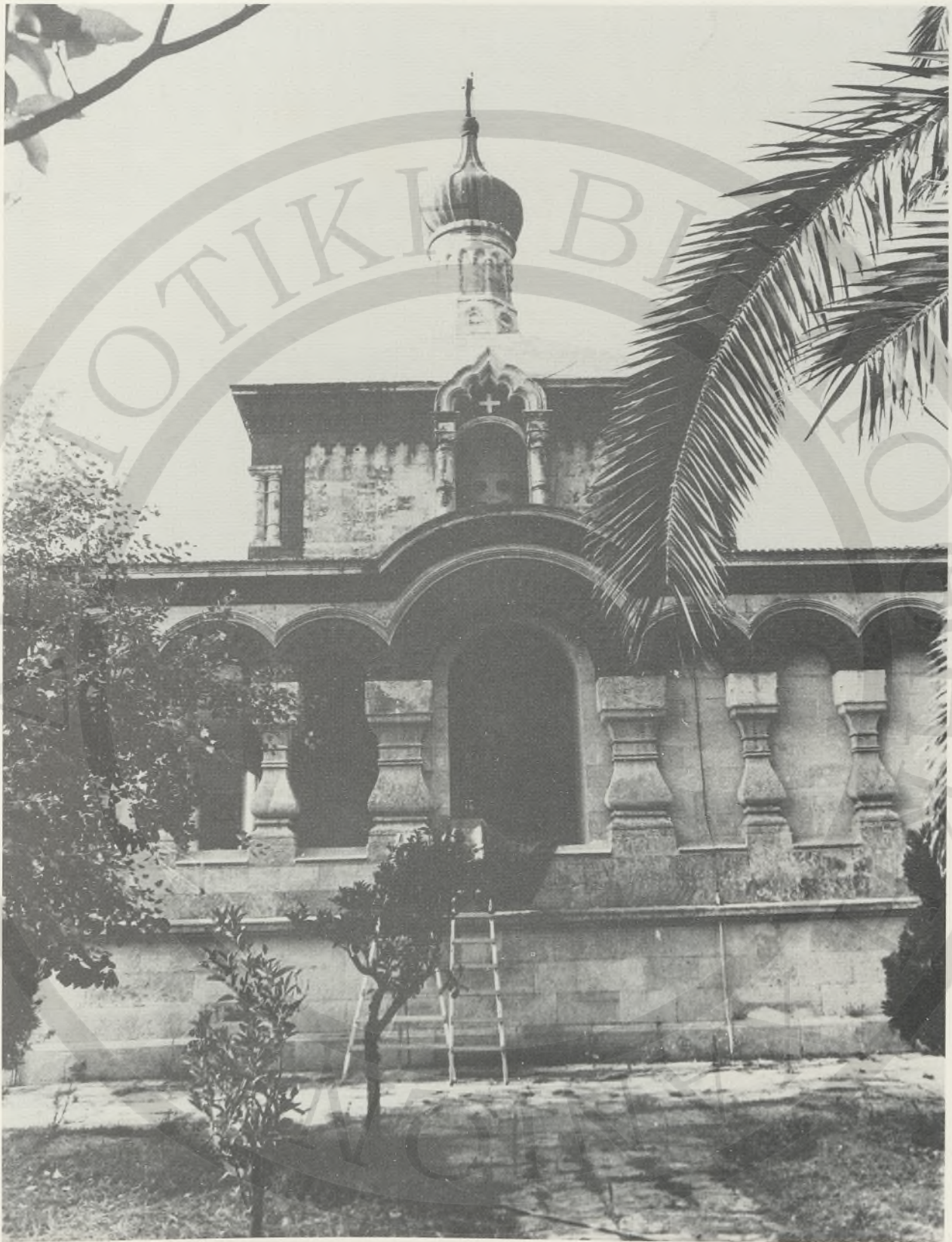
54

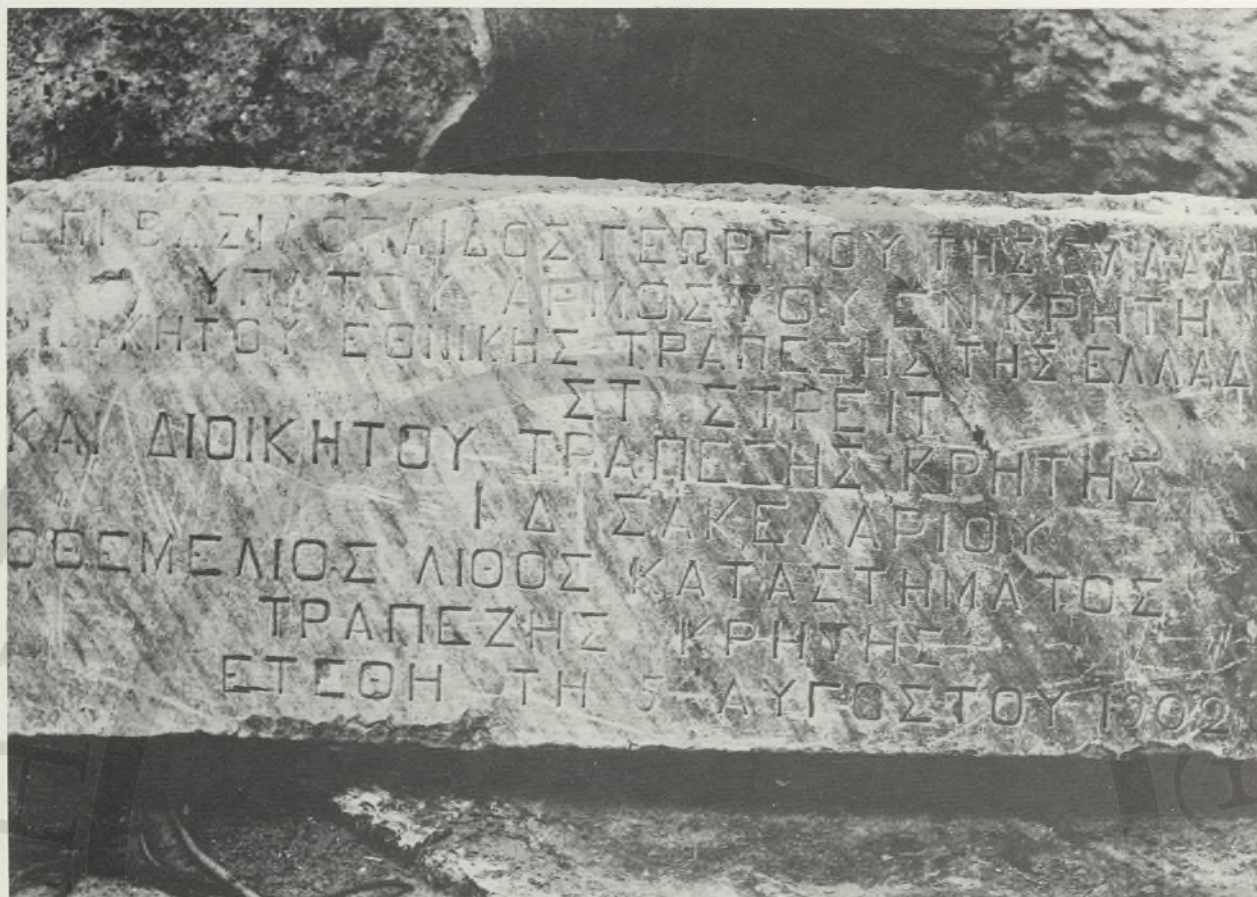
55

54. Πρόσοψη εκκλησίας 'Αγίου Λουκά

55. 'Ο Άγιος Παντελεήμονας στή Χαλέπα

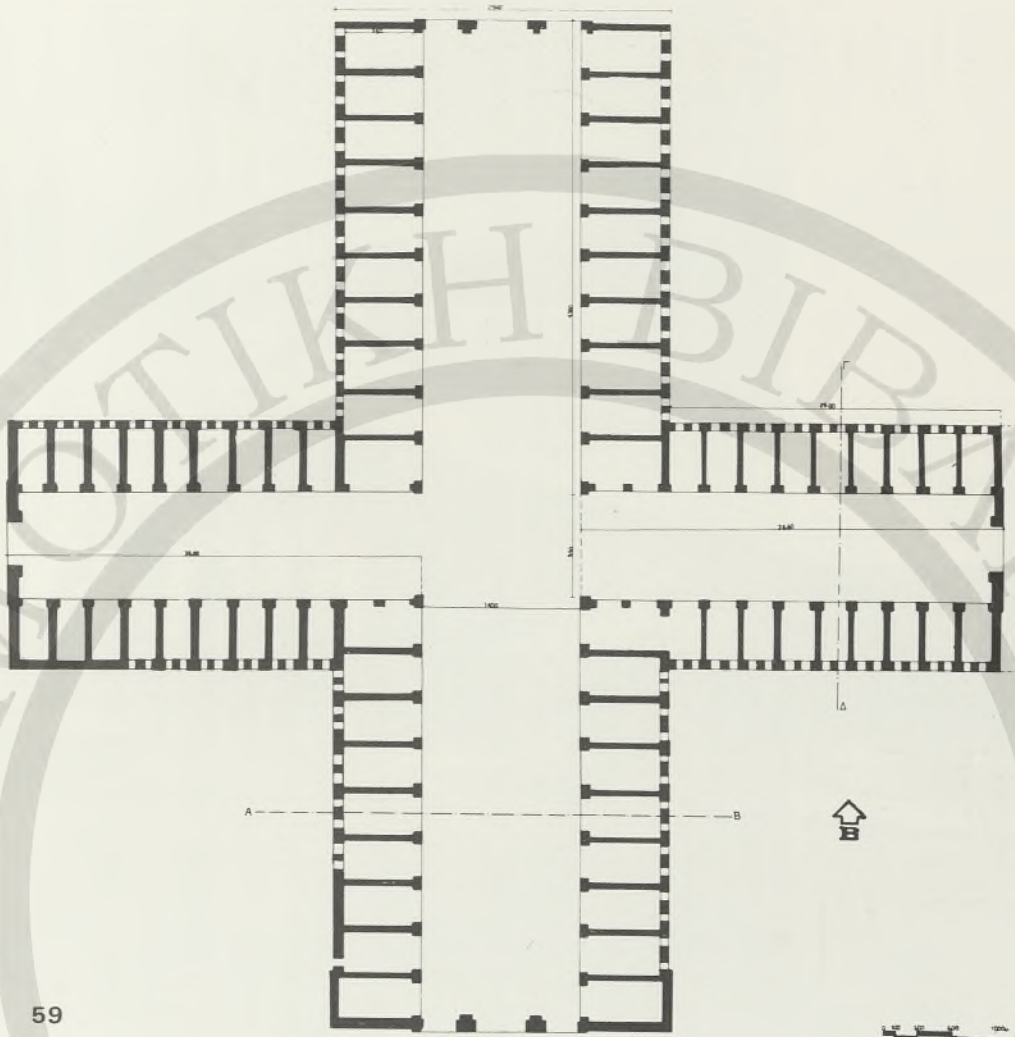
57

58

57. Ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Τράπεζας Κρήτης.

58. Ἡ Τράπεζα Κρήτης στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου.

59. Κάτοψη Δημοτικής αγοράς Χανίων.

60

60. "Αποψη Δημοτικῆς ἀγορᾶς Χανίων.

61

62

ΚΡΗΤΗ.— 'Η Νέα μεγάλη Ἀγορά τῶν Χανίων.
LA CANÉE (Côte) Le Marché

63

61. Ἡ ἀρχή τοῦ δρόμου τῆς Χαλέπας ἀπό τήν Ἀγορά.

62. Ἡ ἀνατολική πλευρά τῆς Ἀγορᾶς πρὶν μπαζωθεῖ ἢ τάφρος.

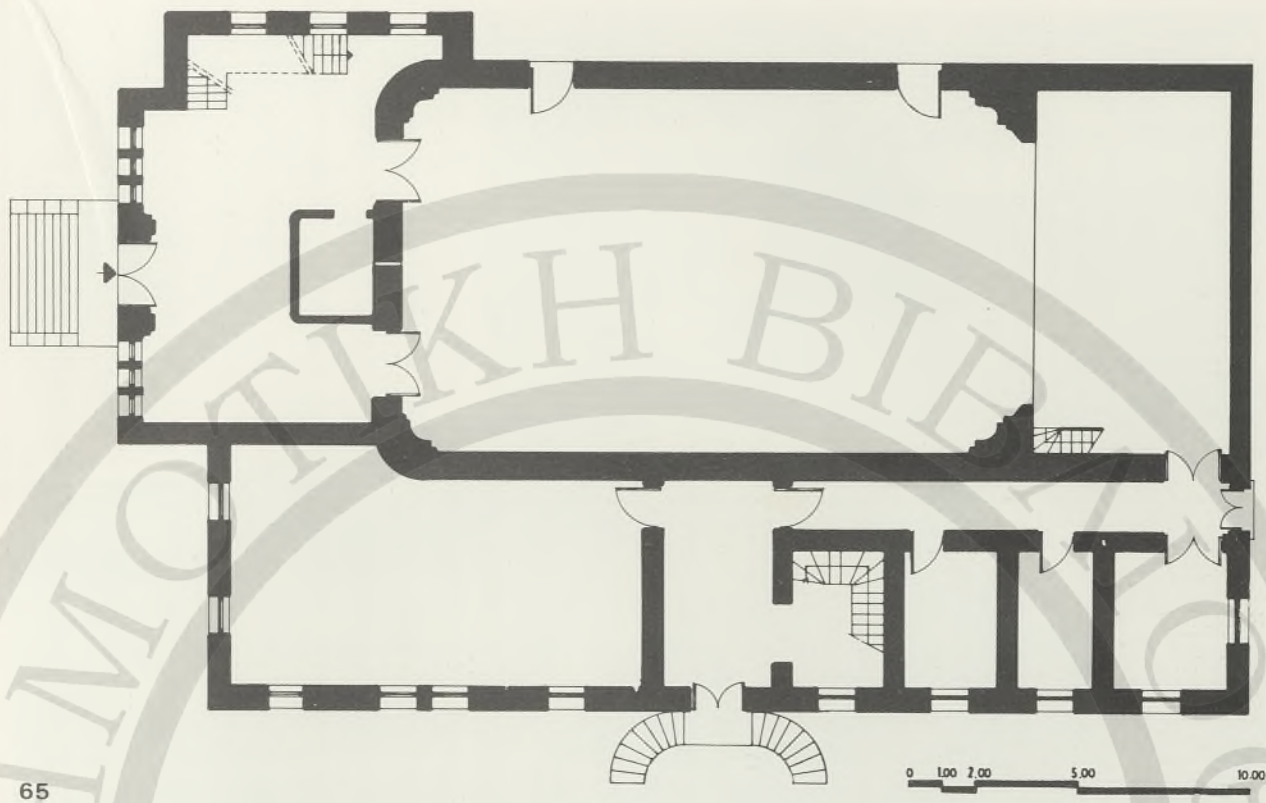
63. Ἡ μεσημβρινή πλευρά τῆς Ἀγορᾶς μέ τό καταφύγιο καί τό ὑπόστεγο.

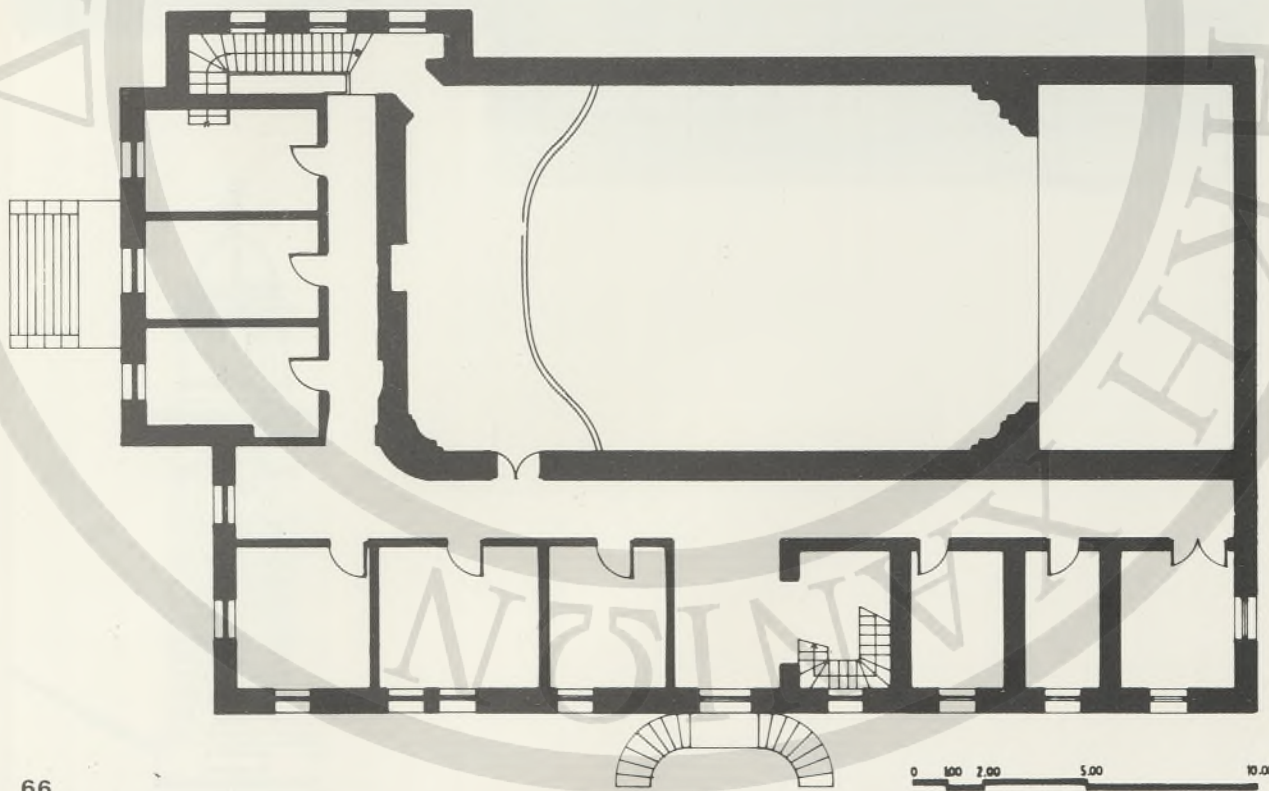

64

64. Τό ὼδειο.

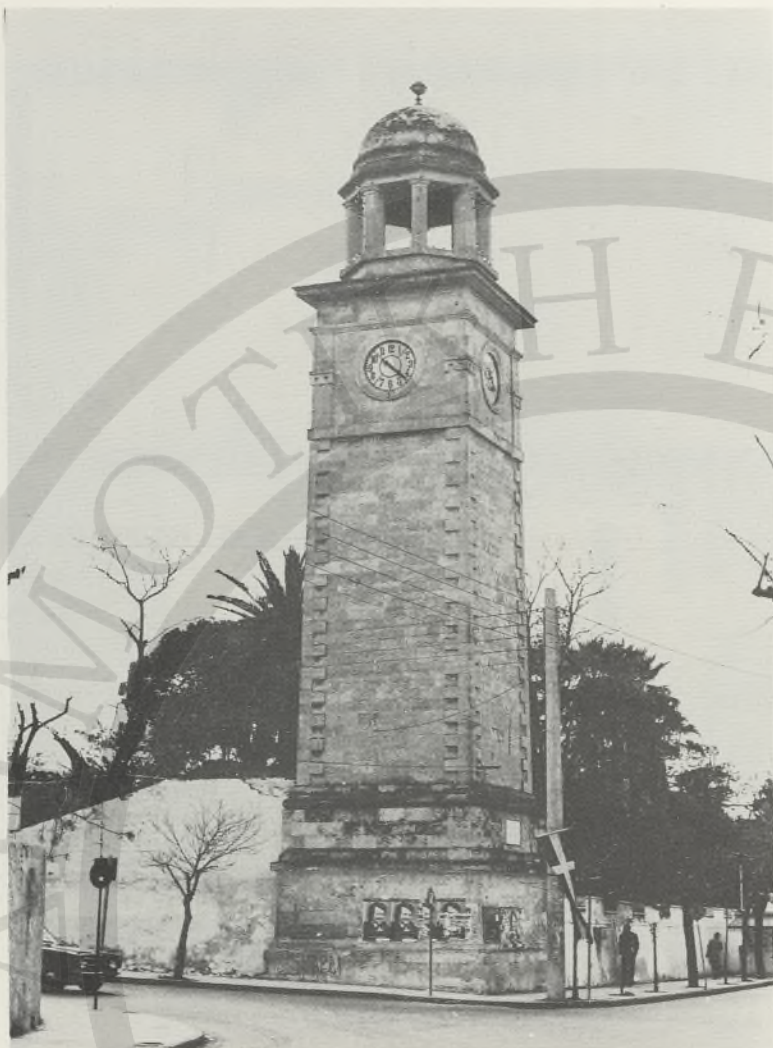

65

66

65, 66. Κατόψεις ισόγειου και όρόφου του Ὀδείου Χανίων.

67

68

67, 68. Ρολόι πόλης.

69

70

ΚΥΡΙΑ ΠΡΟΨΙΣ

71

70. Νοσοκομείο Χανίων.

71. Κτίσμα Νοσοκομείου Χανίων.

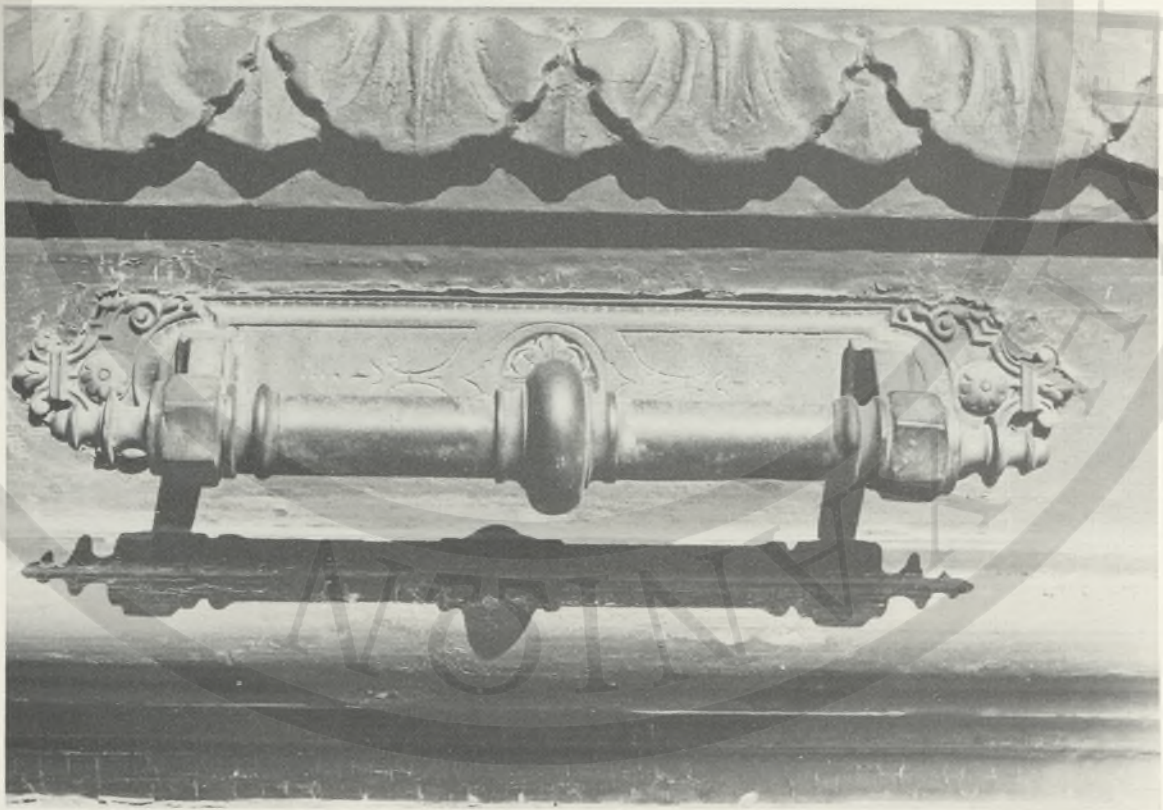

72

72. Ξύλινο παράθυρο και ξύλινη στέψη σπιτιού.

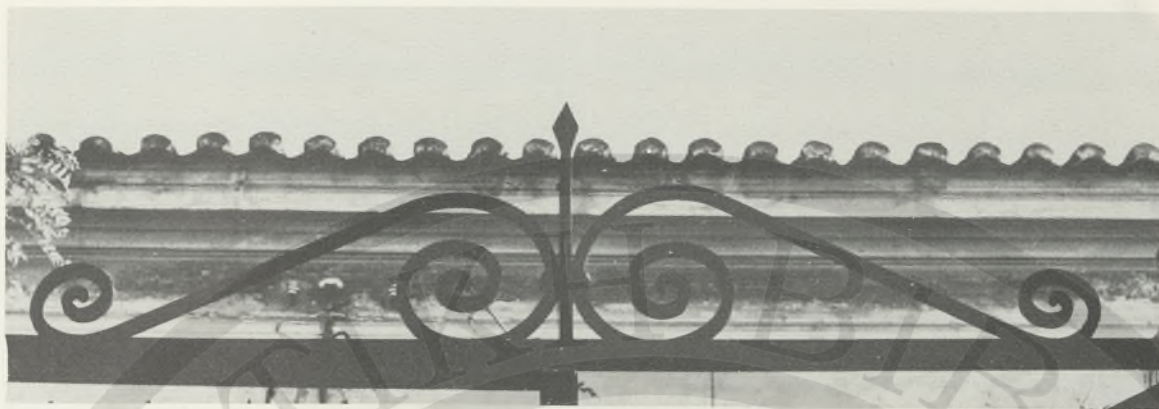

73

74

73, 74. Χερούλια πόρτας.

75

76

77

78

75, 76, 77, 78. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

79

80

81

79, 80, 81. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

82

83

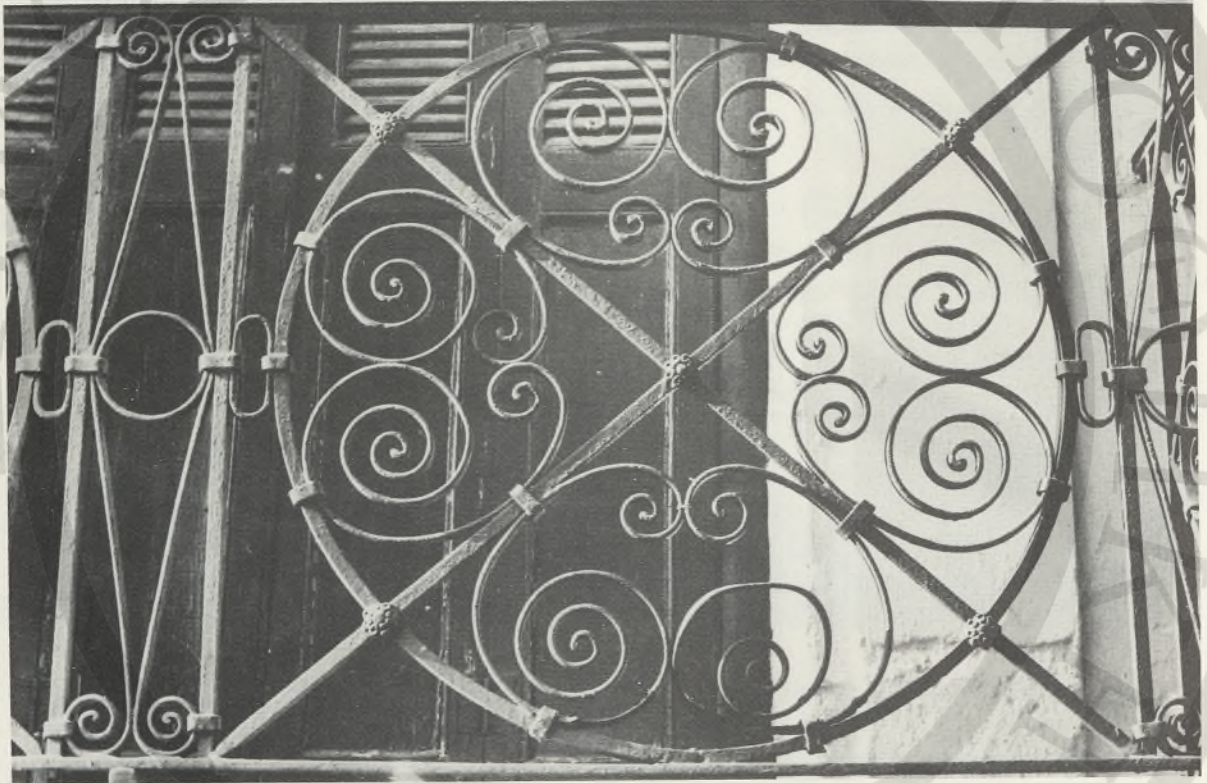
84

82, 83, 84. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

85

86

87

85, 86, 87. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

88

89

88, 89. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

90

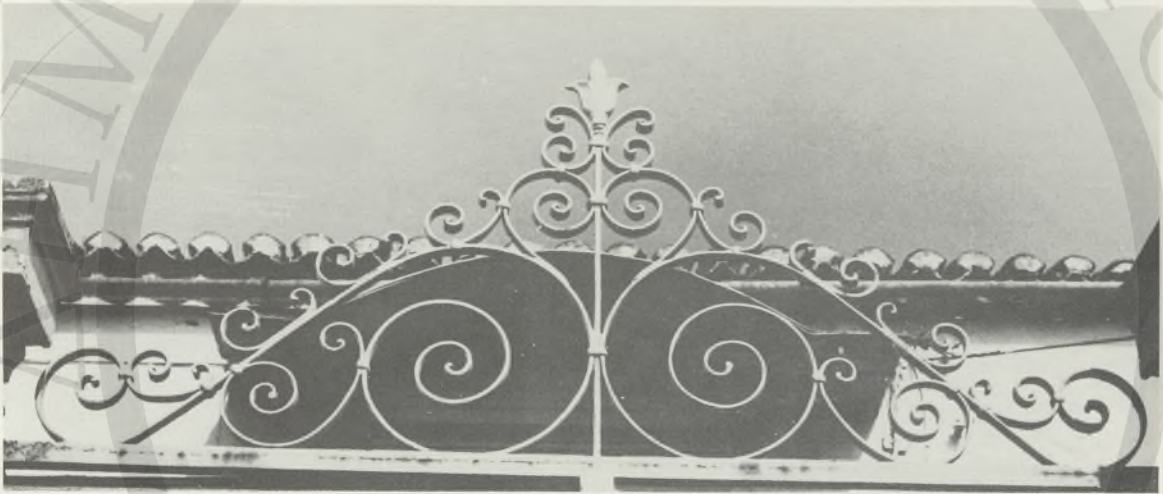

91

90, 91. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

92

93

94

92, 93, 94. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

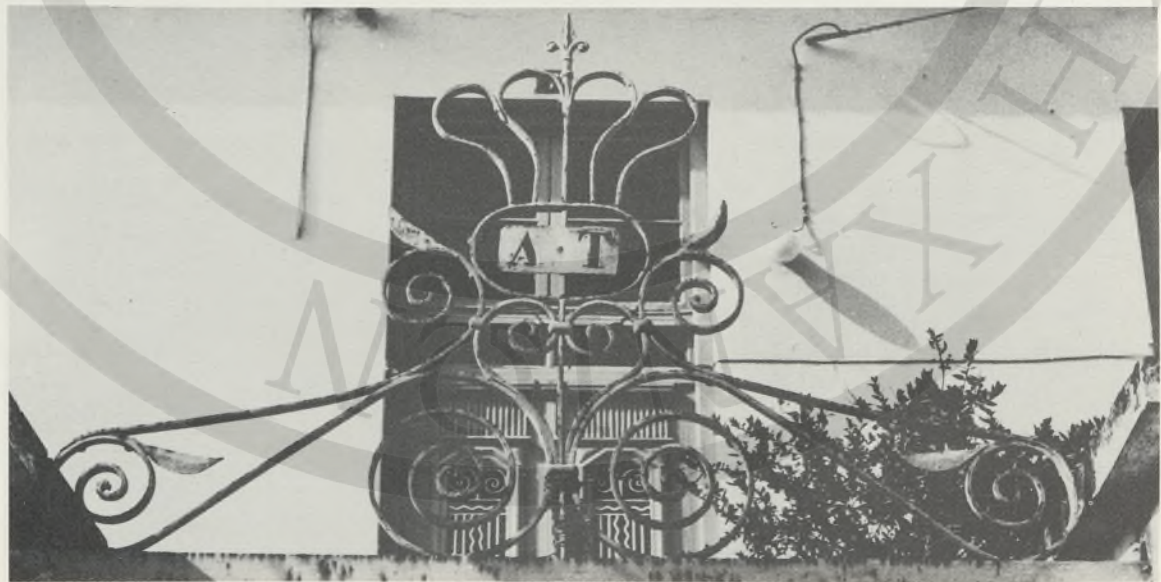
95

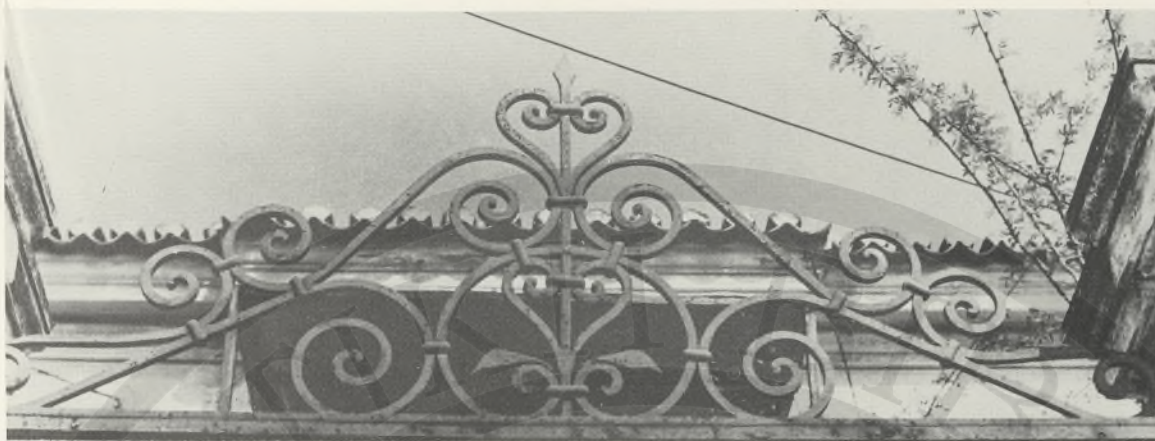
96

97

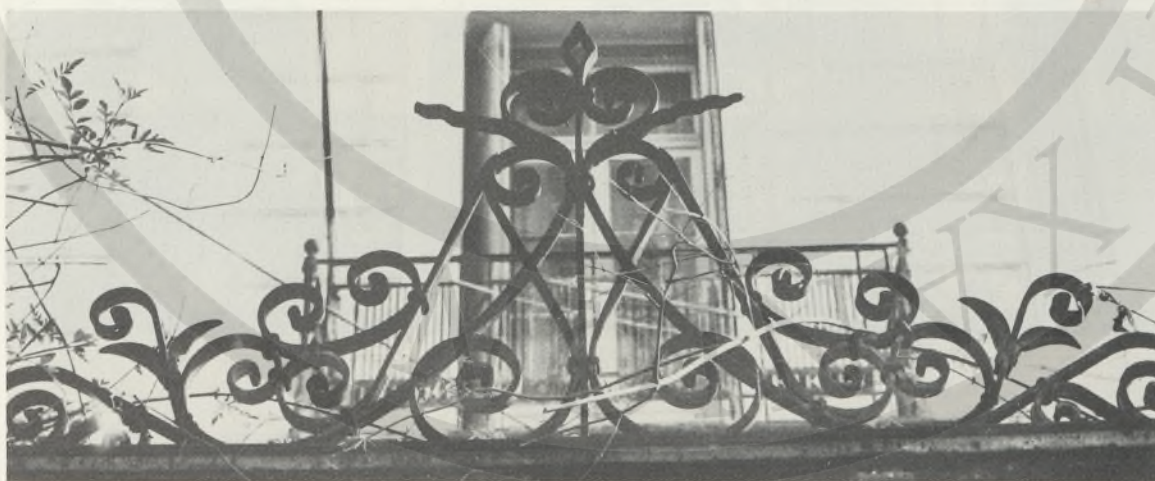
95, 96, 97. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

98

99

100

98, 99, 100. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

101

102

101, 102. Σιδεριές από καγκελόπορτες.

103

104

103, 104. Σιδεριές από καυκλόπορτες.

105

1. Τό σπίτι τοῦ Βενιζέλου	20. Τό σπίτι τοῦ Κωστή Μανουσάκη	39. Τό σπίτι τοῦ Ἀνδρέα Καλλιτεράκη	57. Τό σπίτι τοῦ Ἐμμ. Παπαγιαννάκη
2. Τό σπίτι τοῦ Μηχανικοῦ Λεωνίδα Λυγκοῦνη	21. Τό σπίτι τοῦ Μανούσου Κούνδουρου	40. Τό σπίτι τοῦ Νικόλαου Ἀρχοντάκη	58. Τό σπίτι τοῦ Νικ. Μπιστολάκη
3. Ἡ Γαλλική Πρεσβεΐα	22. Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Χατζιδάκη	41. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Φερλάτσο	59. Τό σπίτι τοῦ Παναγιώτη Μουζουράκη
4. Τό σπίτι τῆς Ἐριέττας Χορτάτζη Μαρκαντωνάκη	23. Τό σπίτι τοῦ Χαράλαμπου Πωλογιώργη	42. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ἀναστασάκη	60. Τό σπίτι τοῦ Θανάση Ξηρουχάκη
5. Τό παλάτι	24. Τό σπίτι τοῦ Ἰωάννη Φρογγουδάκη	43. Τό σπίτι τοῦ Νικόλαου Σκουλά	61. Τό σπίτι τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη
6. Τό σπίτι τῆς Φαιναρέτης Θ. Μισσοτάκη	25. Τό σπίτι τοῦ ἐφέτη Παπαδάκη	44. Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Σαμιωτάκη	62. Τό σπίτι τοῦ Ἀντώνη Λαμπρινάκη
7. Τό Ἑλληνικό Προξενεῖο	26. Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Ναζάκη	45. Τό σπίτι τοῦ Μάνου	63. Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Βουράκη
8. Τό σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση	27. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Χαμαράκη	46. Τά ἐρεΐμια Μπελέση	64. Τό σπίτι τοῦ κοσμηματογράφου Κων/νου Ἀλυγιζάκη
9. Τό σπίτι τῆς Βαρώνης Σβάρτς	28. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Ἐλένης Πάτερου	47. Τό σπίτι τοῦ Γ. Παπαδόπετρου	65. Τό σπίτι τοῦ κουρέα Παπαδαρισάκη
10. Τό σπίτι τοῦ Μανώλη Μουντάκη	29. Τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Στυλιανάκη	48. Τό λιθογραφεῖο τοῦ Κουρουτάκη	66. Τό σπίτι τοῦ Χαράλαμπου Φωτάκη
11. Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Μητσοτάκη	30. Τό σπίτι τοῦ Σώου	49. Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Κατζουράκη	67. Τά καταστήματα τοῦ Μανούσου Κούνδουρου
12. Τό σπίτι τοῦ Πωλογιώργη Στή Χαλέπα	31. Τό σπίτι τοῦ Ἐμμ. Σαριδάκη	50. Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Λ. Χατζηδάκη καί Ν. Παπαδονικολάκη	68. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Λουρανδάκη
13. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Τσέλλε	32. Τό σπίτι τοῦ Στέργιου Μαρκίδη	51. Τό σπίτι τοῦ Θεόδωρου Μανουσάκη	69. Τό σπίτι τοῦ ξυλέμπορα Κτιστάκη
14. Τό σπίτι τοῦ Προξένου τῆς Αὐστρίας Μπέντερ	33. Τό σπίτι τοῦ Κουμῆ	52. Τό σπίτι τοῦ Γεώργιου Πανηγυράκη	70. Τό σπίτι τοῦ Ἰωάννη Φραγγοῦδάκη
15. Τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Μυλωνογιάννη	34. Τό σπίτι τοῦ ἐργολάβου Κων/νου Λυγιδάκη	53. Τό σπίτι τοῦ Νικόλαου Κουφάκη	71. Τό σπίτι τοῦ Λεωνίδα Μαρκουλάκη
16. Τό σπίτι τοῦ Θεμιστοκλή Πλουμιδάκη	35. Τό σπίτι τοῦ Φούμη.	54. Τό σπίτι τοῦ Ἀνέστη Λαζαρίδη	72. Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Γαλιάτσου καί Πανεθυμιτάκη
17. Τό σπίτι τοῦ Γ. Καλαϊσάκη	36. Τό Δεσποτικό	55. Τό σπίτι τοῦ Γεώργιου Στρατηγάκη	73. Τό σπίτι τοῦ Ἀνίκητου Γαροφαλάκη
18. Τό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Λαντράκη	37. Τό σπίτι τοῦ Στεφανάκη	56. Τό σπίτι τοῦ Ἀντώνη Κατζουράκη	74. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Πρέβε
19. Τό σπίτι τοῦ φίλιππου Ντόκου	38. Τό σπίτι τοῦ Γεωργίου Οἰκονόμου		

2^{ος} ΤΥΠΟΣ ΔΙΟΡΦΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

2γ ΜΕ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ
στο ισόγειο

2β Διόρφη διπλοκατοικία

2α Διόρφη μονοκατοικία

Με κεντρική και
πλάγια είσοδο

Με κεντρική είσοδο

Δίδυμη με κεντρική
είσοδο

Με ξεχωριστές
κεντρική και πλάγια
είσοδο

Με ξεχωριστή
κεντρική είσοδο

Με ξεχωριστό
καλυμμένο
κλιμακοστάσιο

Με ξεχωριστό
ελεύθερο
κλιμακοστάσιο

2α₁

2α₂

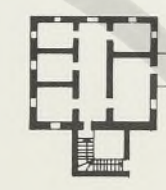
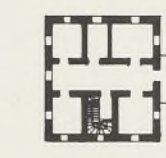
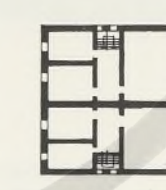
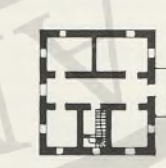
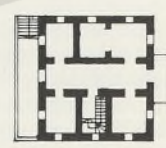
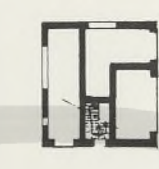
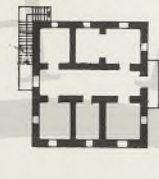
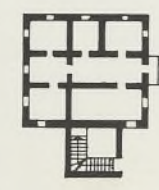
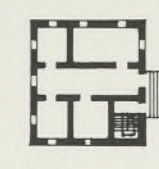
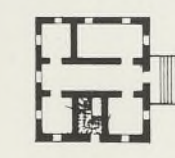
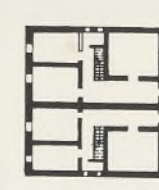
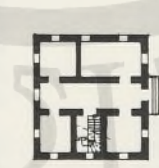
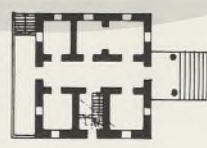
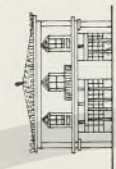
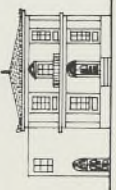
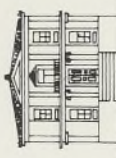
2α₃

2β₁

2β₂

2β₃

2β₄

3^{ος} ΤΥΠΟΣ ΜΟΝΟΡΟΦΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

3α Μονόροφες με είσοδο από μπροστά...

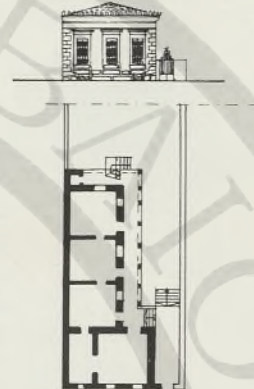
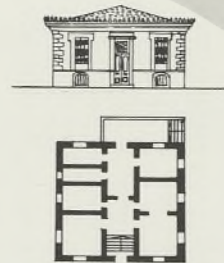
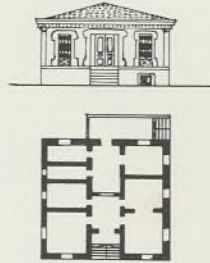
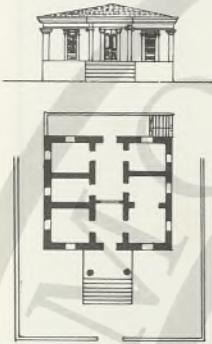
3β Μονόροφες με είσοδο από το πλάϊ

3α₁... και με κήπο

3α₂... απ' ευθείας από το δρόμο

όταν η σκάλα προηγείται

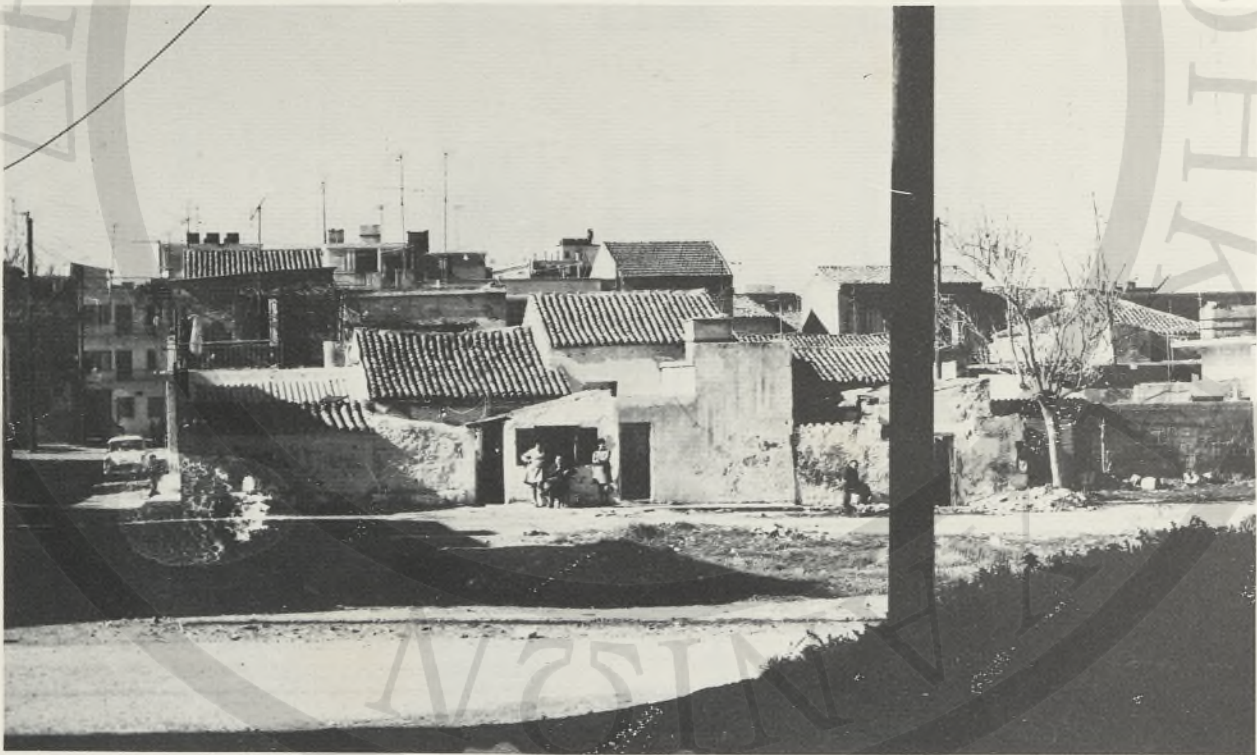
όταν η σκάλα ακολουθεί

107

108

109

108. Οί καλύβες τῶν Χαλικούτηδων στὸν Κούμ-Καπί.

109. Μερικά ἀπὸ τὰ σημερινά σπιτία στὸ Κούμ-Καπί.

110

110. "Αποψη σημερινού σπιτιού στο Κούμ-Καπί.

111

111. "Αποψη σπιτιού Βενιζέλου πριν επισκευαστεί.

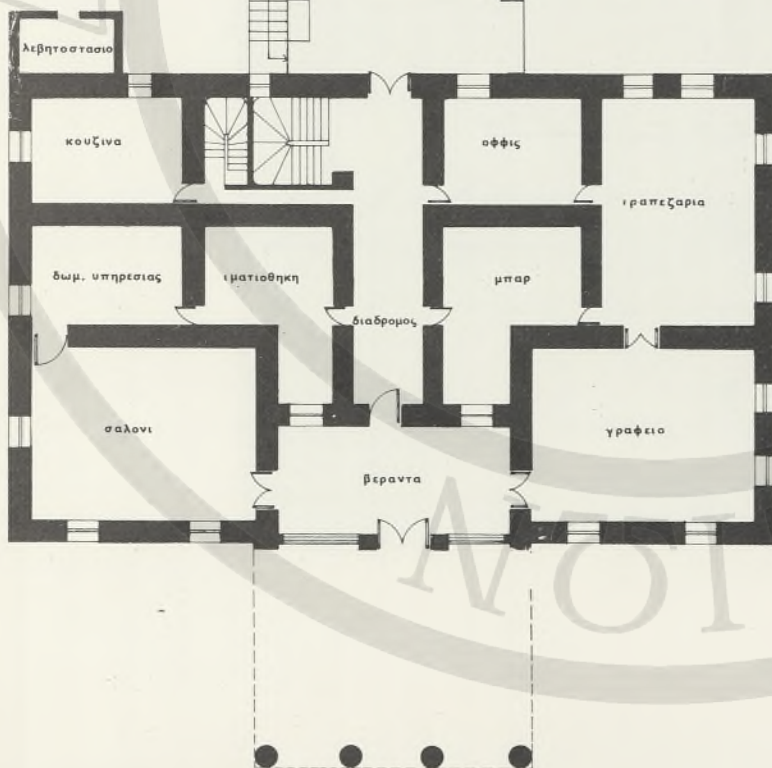

0 100 200 300 500 800

113

112. Τό σπίτι τοῦ Βενιζέλου σήμερα.

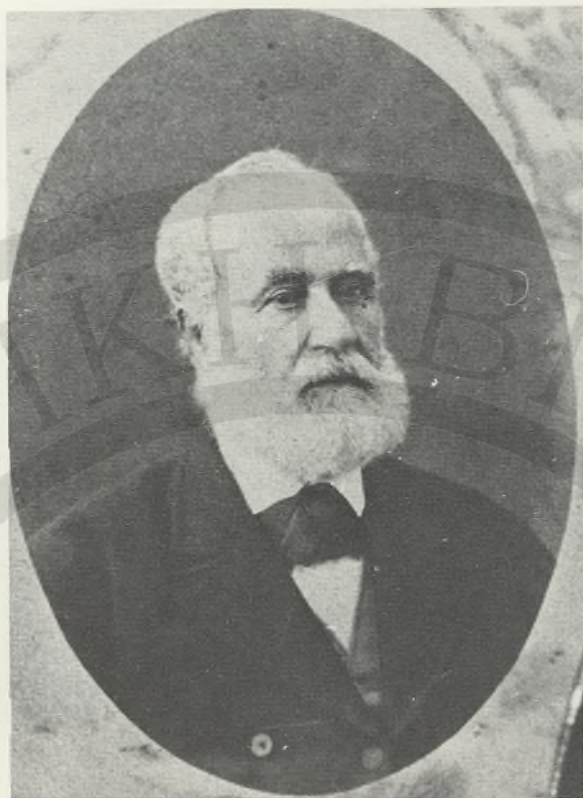
113. Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Βενιζέλου.

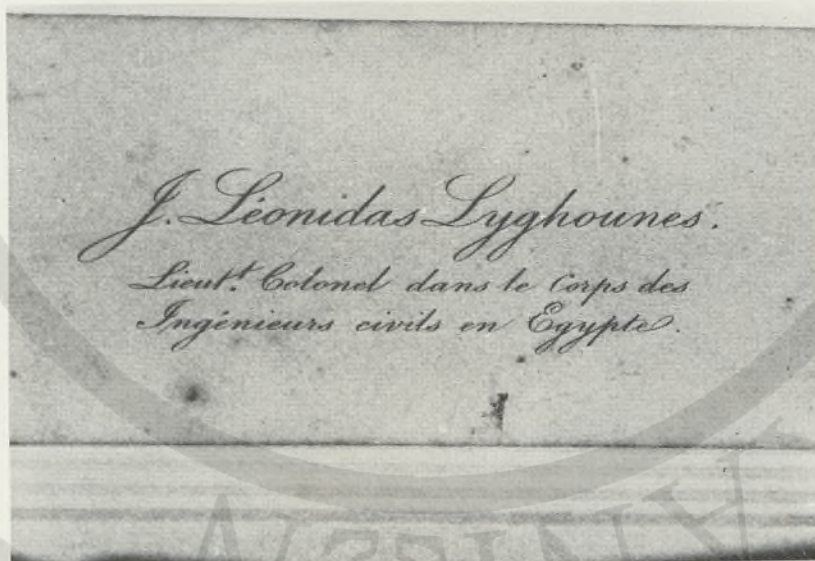
114

114. Κάτοψη όρόφου σπιτιού Βενιζέλου.

115

115. Φωτογραφία καί κάρτα τοῦ μηχανικοῦ Λεωνίδα Λυγκοῦνη.

116

117

118

116, 117. Απόψεις σπιτιού Λεωνίδα Λυγκούνη.

118. Αποστακτήρας νερού στο σπίτι του Λεωνίδα Λυγκούνη.

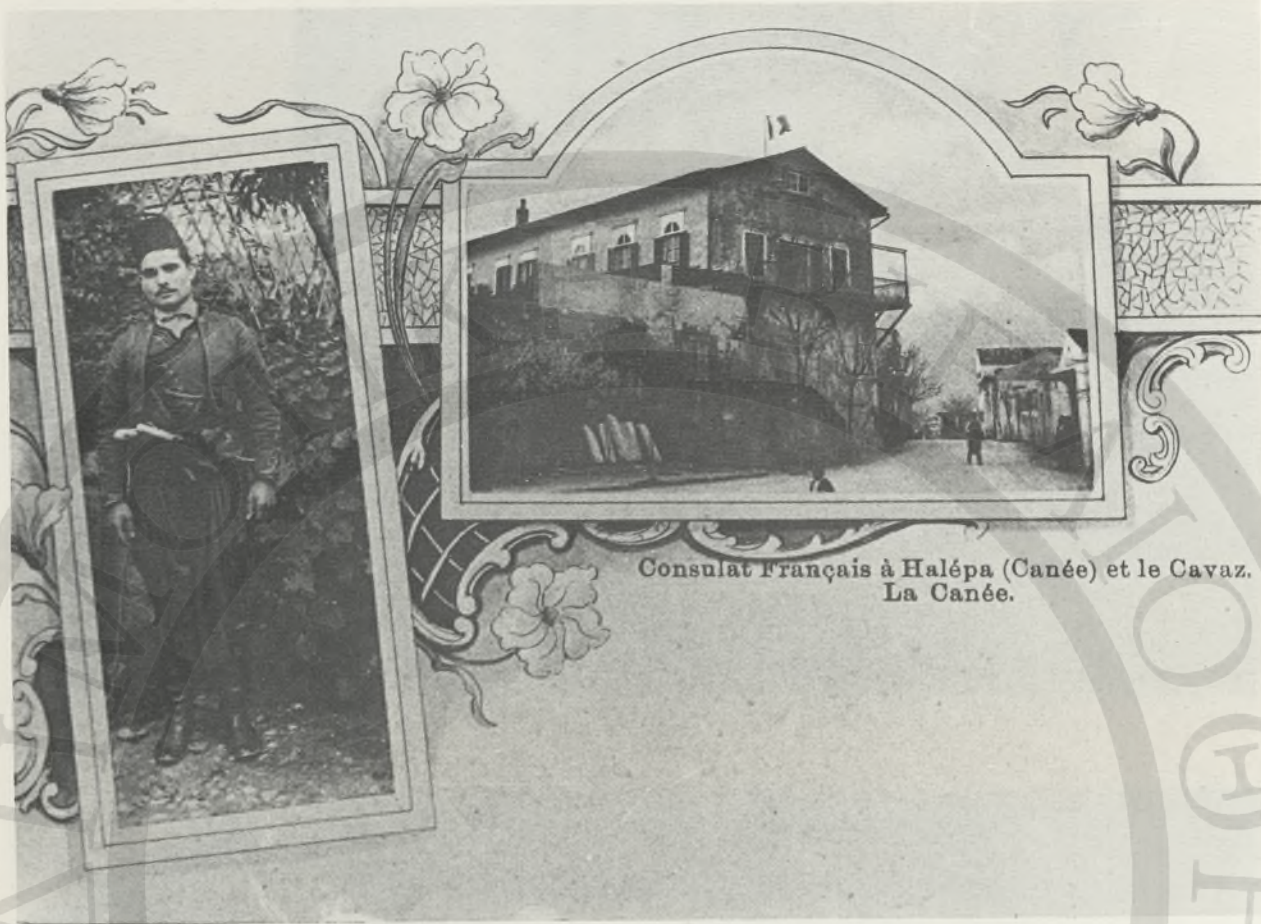

119

120

119, 120. Απόψεις Γαλλικής Πρεσβείας.

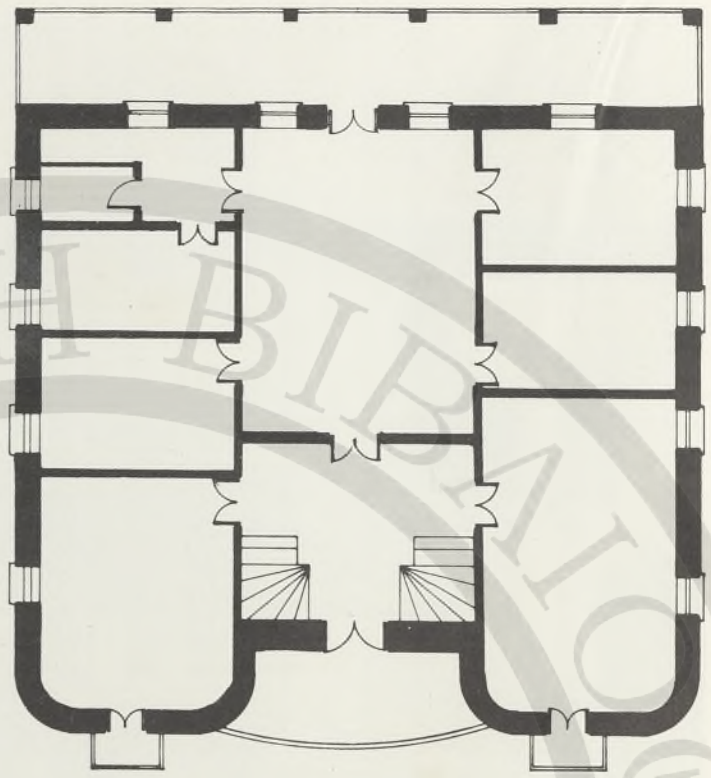
Consulat Français à Halépa (Canée) et le Cavaz.
La Canée.

122

122. Το σπίτι τής οικογένειας Μαρκαντωνάκη.

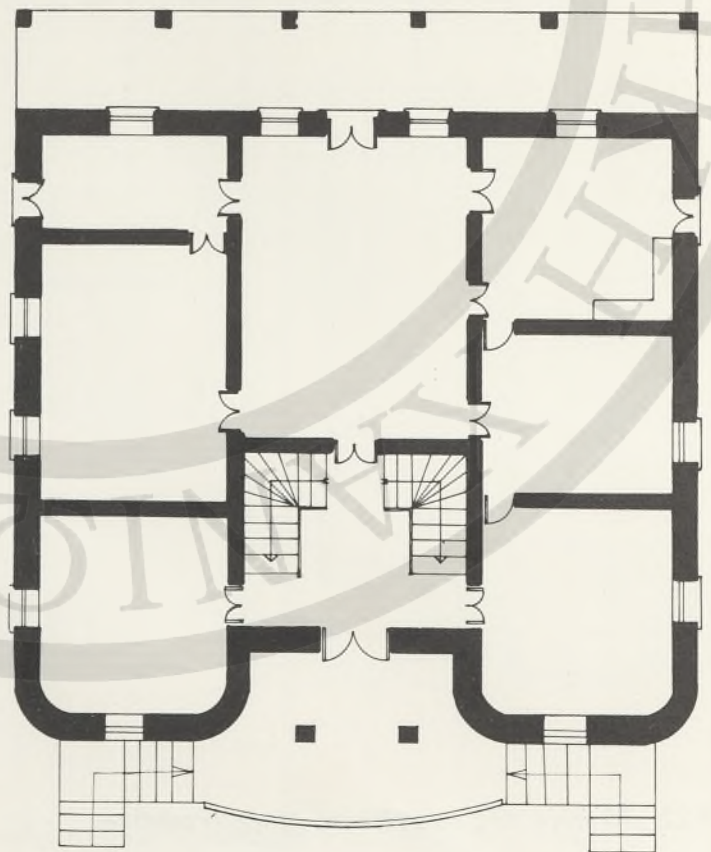
123

0 100 500 300 400 700 1000μ

124

123, 124. Κατόψεις σπιτιού οικογένειας Μαρκαντωνάκη.

125

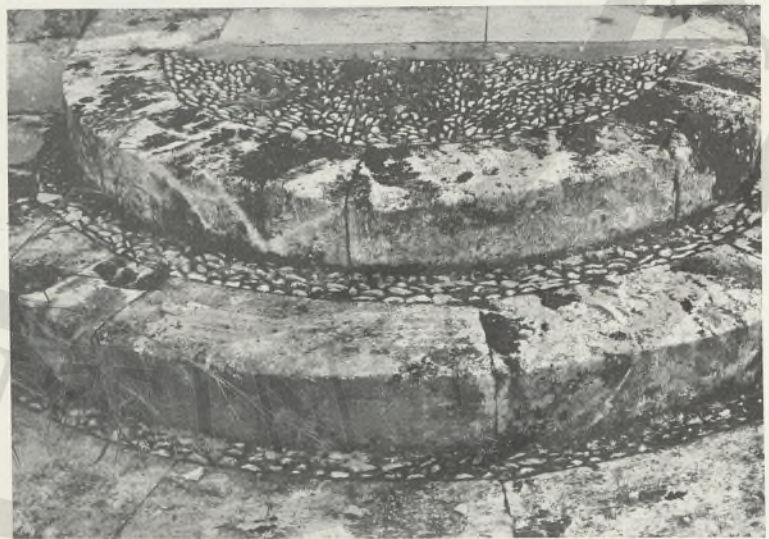
125. Τό σπίτι τῆς Βαρώνης Σβάργς.

126

127

128

126, 127, 128. Λεπτομέρειες από τό σπίτι τής Βαρώνης Σβάρτς.

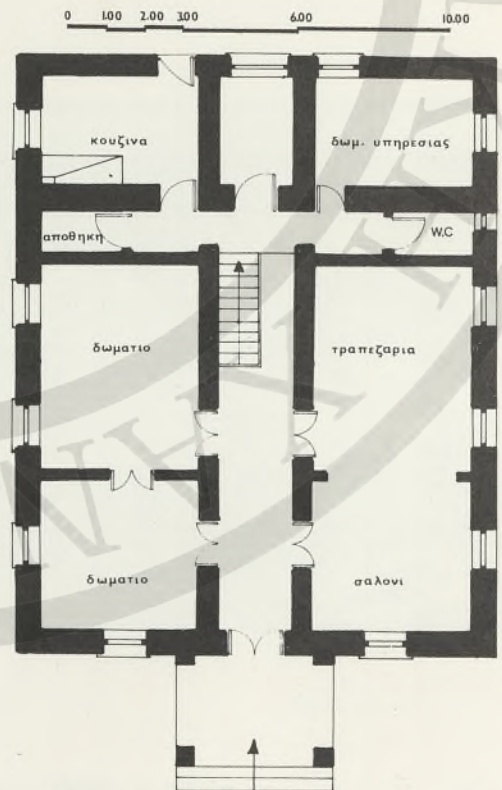
129

129. Τό σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση.

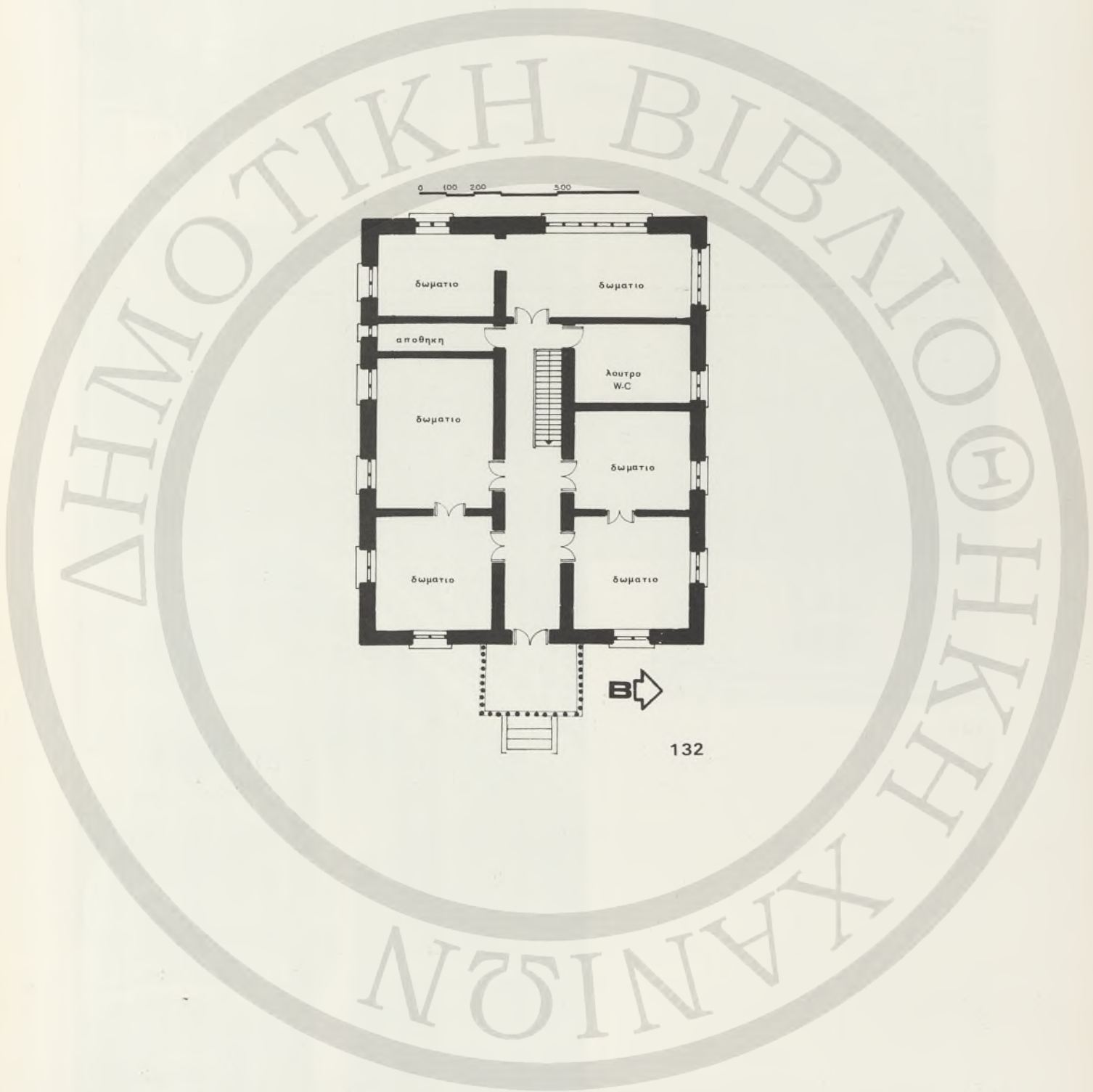
130

131

130. Λεπτομέρεια από τὰ ἀκροκέραμα τῆς στέψης, στο σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση (λεπτομ. εἰκ. 129).

131. Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Βαλέριου Καλούτση.

132

132. Κάτοψη ορόφου σπιτιού Βαλέριου Καλούτση.

133, 134. Λεπτομέρειες από την πρόσοψη στο σπίτι του Βαλέριου Καλούτση (λεπτομ. εικ. 129).

133

134

135

135. Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Μητσotάκη.

136

137

136. Τό σπίτι τοῦ Μανώλη Μουντακη.

137. Τό σπίτι τοῦ Πωλογιῶργη.

138

139

138. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Τσέλλε.

139. Λεπτομέρεια ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ τῆς οἰκογένειας Τσέλλε (λεπτ. εἰκ. 138).

140

140. Τό σπίτι τοῦ Θεμιστοκλῆ Μιτσοτάκη.

141

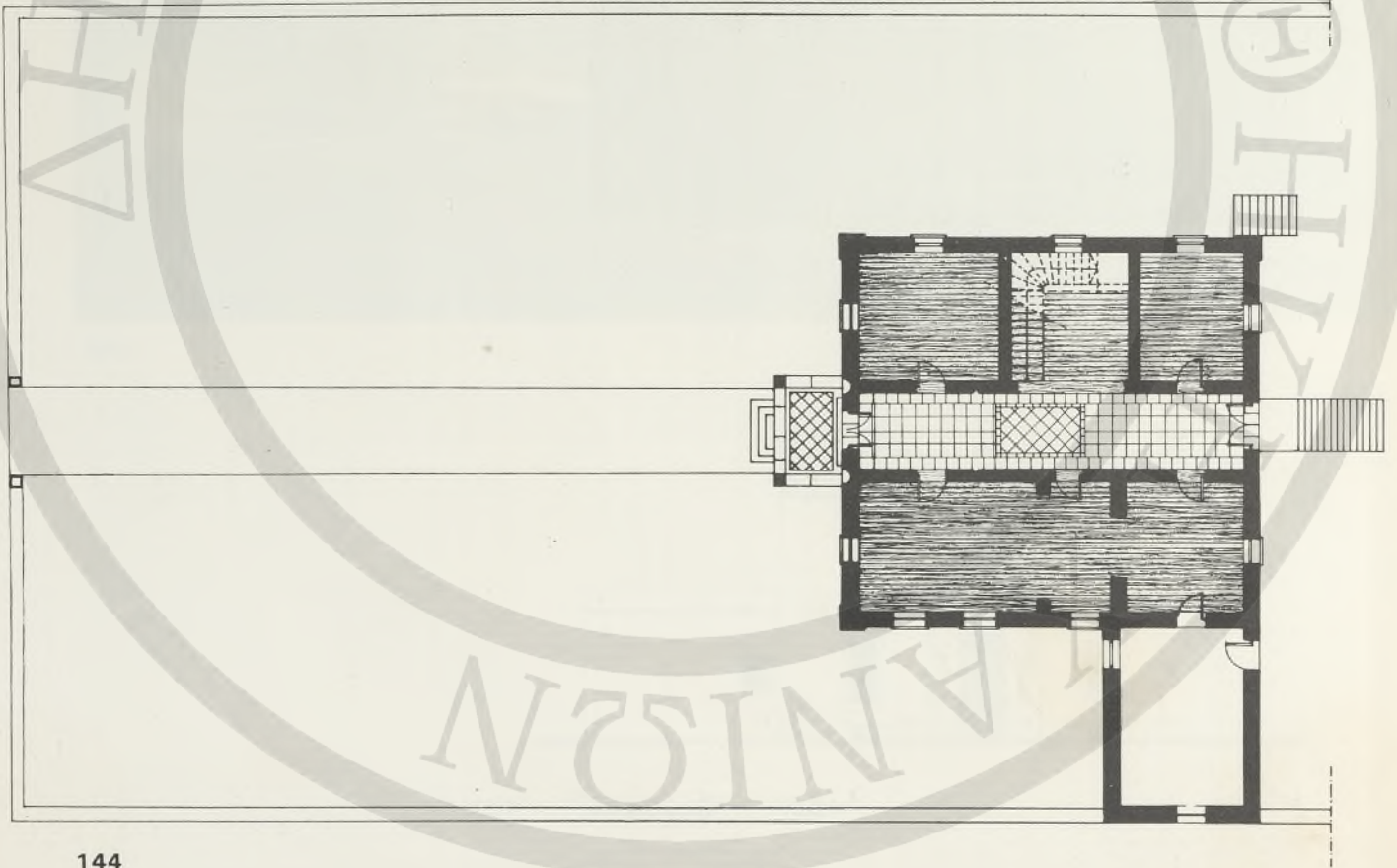
142

141. Τό σπίτι τοῦ Θ. Μιτσοτάκη ὡς κατοικία τοῦ Πρίγκηπα Γεωργίου.

142. Ἡ πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Θ. Μιτσοτάκη.

143

144

143. Λεπτομέρεια από τή στέψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Θ. Μιτσοτάκη (λεπτομ. εἰκ. 140).

144. Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Θ. Μιτσοτάκη.

145, 146. Τό σπίτι τῆς Φαιναρέτης Μιτσοτάκη.

147

148

147, 148. Τό Ἑλληνικό Προξενεῖο.

149

150

149, 150. Τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Μυλωνογιάννη.

151

151. Τό σπίτι τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου Μπέντερ.

152

152. Τό σπίτι τοῦ Κωνσταντίνου Λυγιδάκη.

153

154

153. Τό σπίτι τοῦ Καλαϊσάκη.

154. Τό σπίτι τοῦ Θεμιστοκλῆ Πλουμιδάκη.

155

155. Τό σπίτι τοῦ Ντόκου.

156

156. Τό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Λαντράκη.

157

157. Τό σπίτι τοῦ Κωστῆ Μανουσάκη.

158

159

158, 159. Συγκροτήματα σπιτιών στο δρόμο τῆς Χαλέπας.

160

161

160, 161. Τό σπίτι τοῦ Κούνδουρου.

162. Τό σπίτι τοῦ Κούνδουρου
(λεπτομ. εἰκ. 160).

163. Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Χα-
τζηδάκη

162

163

164

164. Τό σπίτι τοῦ «Ἐφέντη Παπαδάκη».

165

166

165, 166. Τό σπίτι του βουλευτή Χαράλαμπου Πωλογιώργη.

167

168

167, 168. Τό σπίτι τοῦ Ἰωάννη Φρογουδάκη.

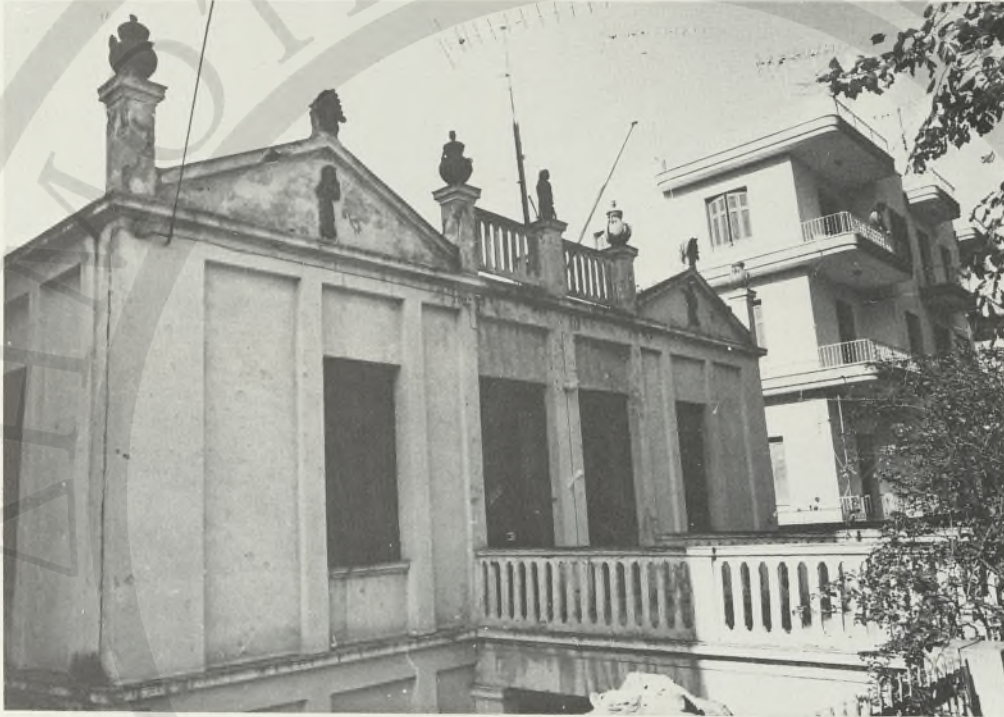
169, 170. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ναξάκη.

169

170

171

171. Τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Στυλιανάκη.

172

173

172. Τό σπίτι τοῦ Κουμῆ.

173. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Χαμαράκη.

174

175

174. Τό σπίτι τοῦ Σώου.

175. Τό σπίτι τοῦ Σαριδάκη.

176

176. Το σπίτι του Μαρκίδη.

177

178

177. Τό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Σαμιωτάκη.

178. Τό σπίτι τοῦ Μάνου.

179, 180. Τά ερείπια του
Μπελέση.

179

180

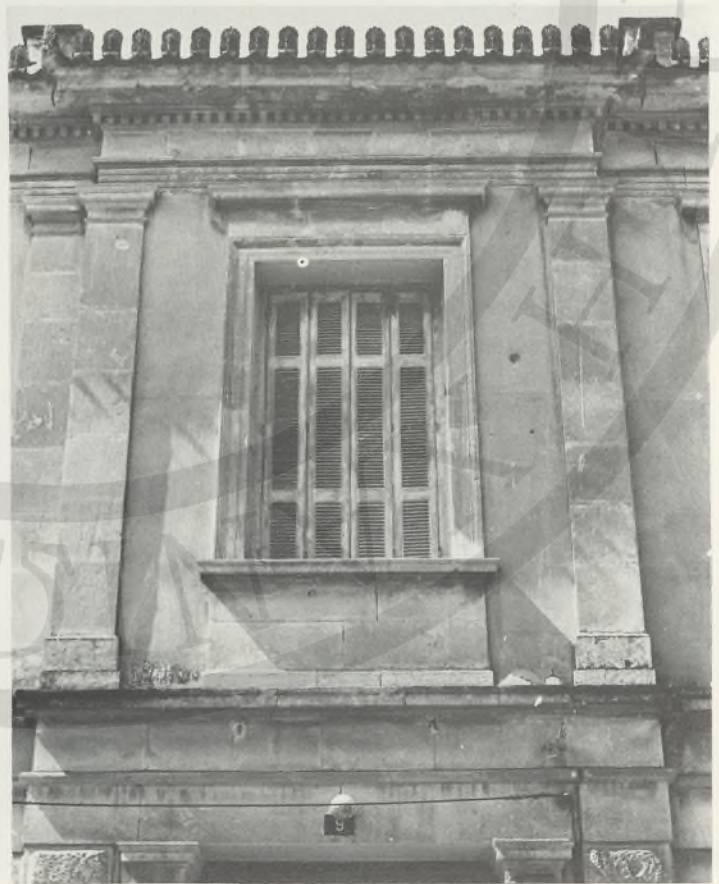
181

181. Τό σπίτι του Φούμη.

182, 183. Λεπτομέρειες από τό σπίτι
του Φούμη.

182

183

184

185

184, 185. Τό σπίτι
του Γαλάνη.

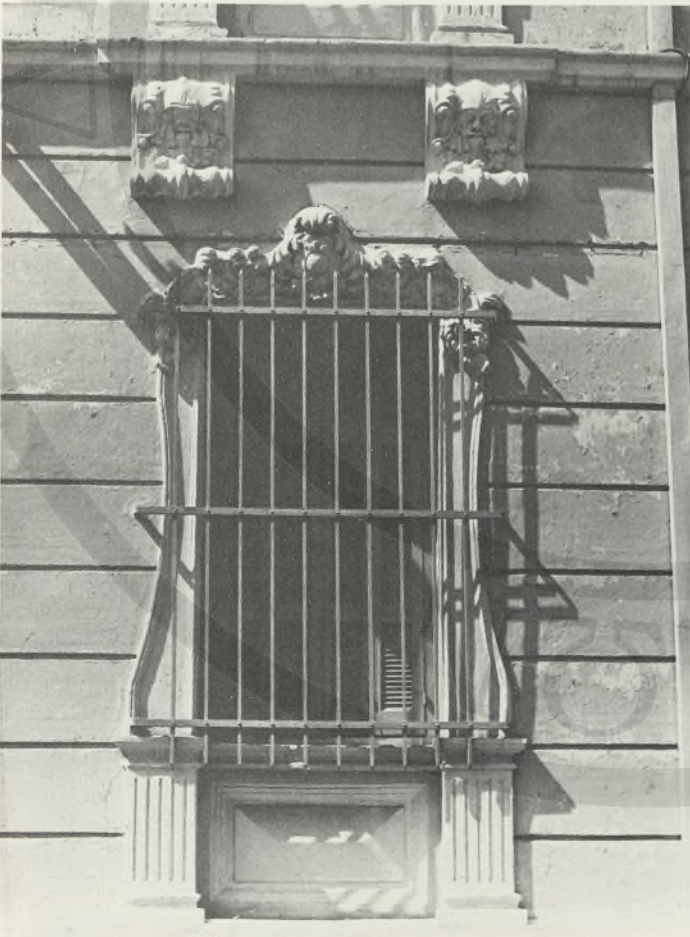
186

186. Τό Δεσποτικό.

187, 188. Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας
Φερλάτσο.

187

188

189

190

189. Τό σπίτι τοῦ Ἀναστασάκη.

190. Τό σπίτι τοῦ Σκουλά.

191. Τό σπίτι τοῦ Στεφανάκη.

192. Τό σπίτι τοῦ Οἰκονόμου.

191

192

193

193. Τό σπίτι τοῦ Καλλιτεράκη.

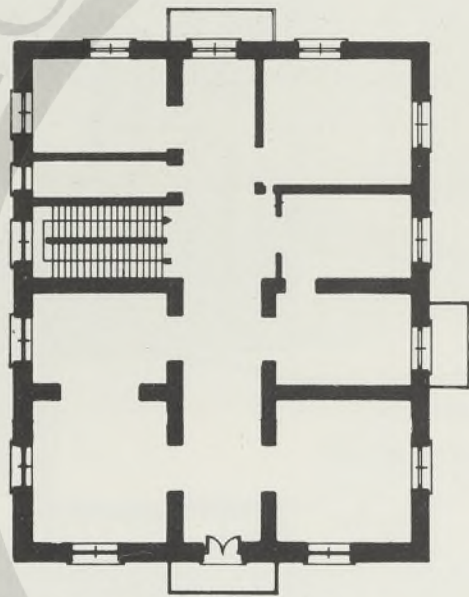
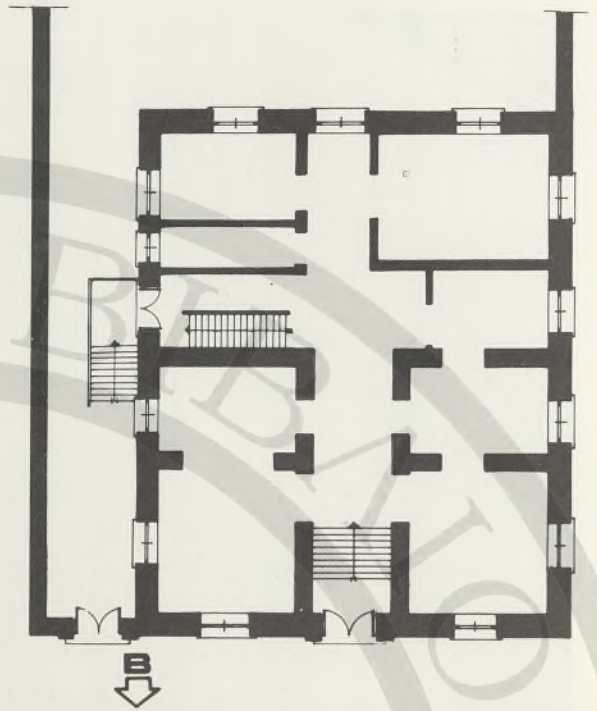
194. Τό σπίτι τοῦ Ἀρχοντάκη.

194

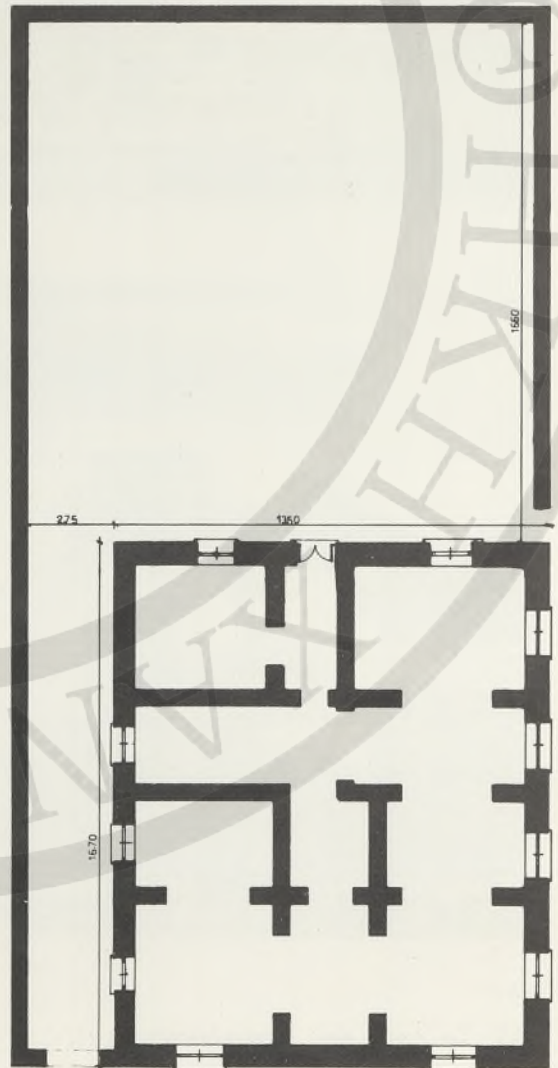
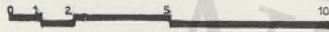
195

195. Τό σπίτι τοῦ Παπαδόπετρου.

197

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΦΩΤΑΕΥΤΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΕΤΡΟΥ
ΤΖΑΝΑΚΑΚΗ

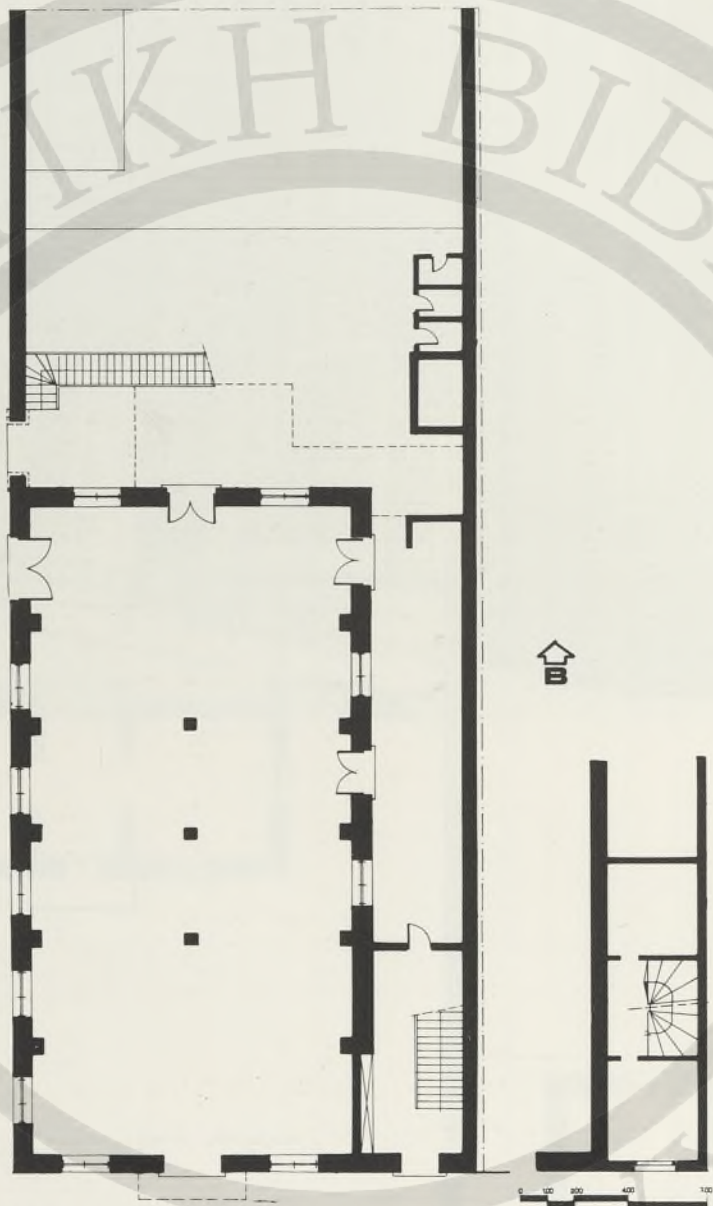

196, 197. Κατόψεις ισόγειου και όρόφου σπιτιού Παπαδόπετρου.

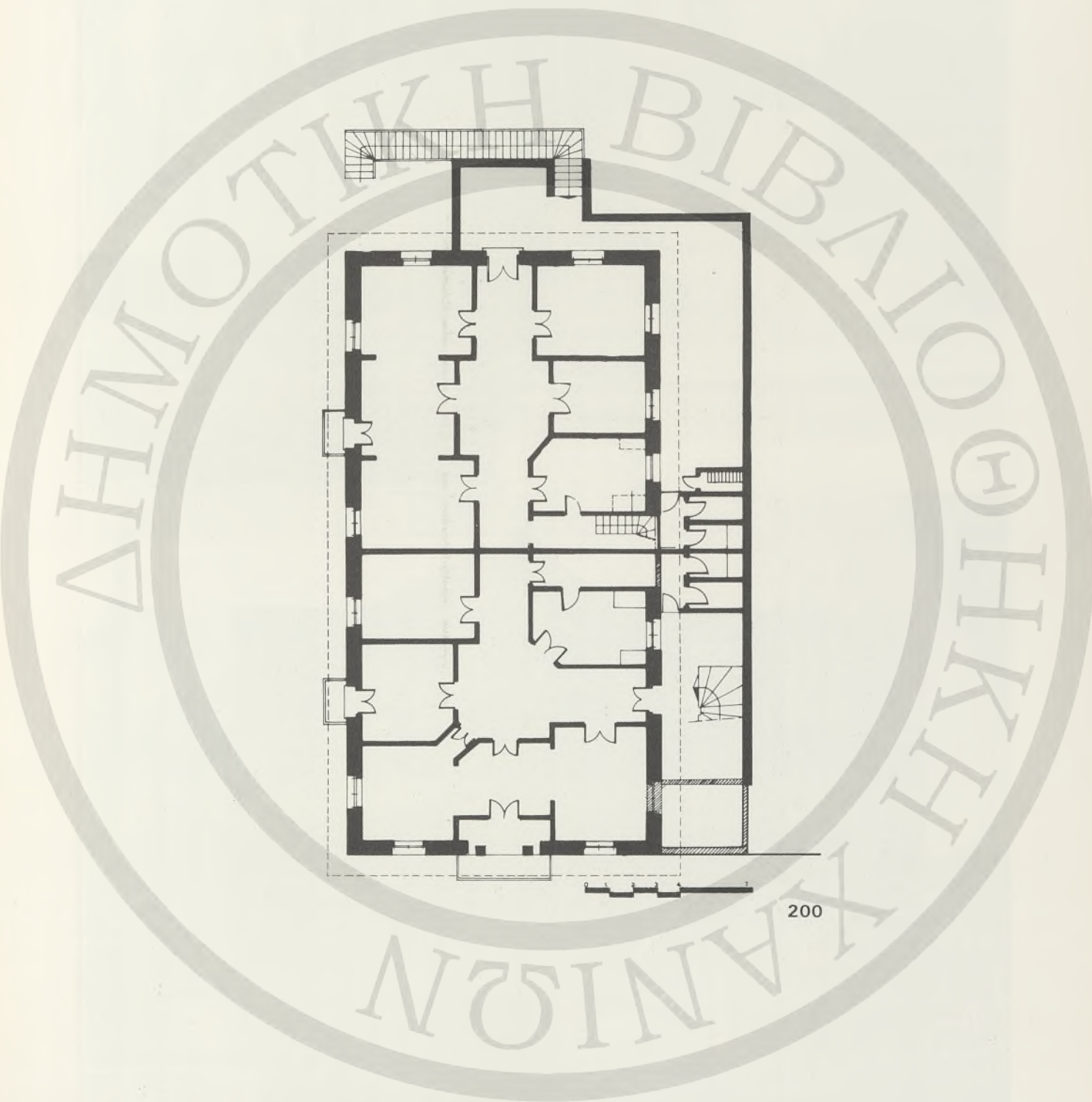
198

198. Τό σπίτι τοῦ λιθογράφου Κουρουτάκη.

199

199. Κάτοψη ίσογείου σπιτιού Κουρουτάκη.

200. Κάτοψη όρόφου σπιτιού Κουρουτάκη.

201, 202. Κατασκευαστικές λεπτομέρειες σπιτιού Κουρουτάκη.

201

202

203

204

203, 204. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Κατζουράκη.

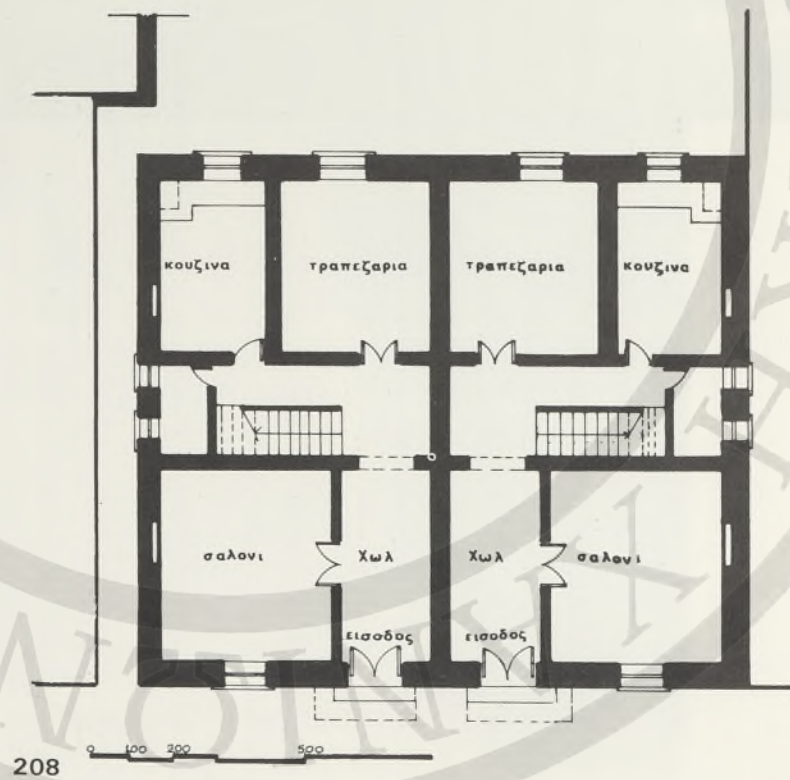
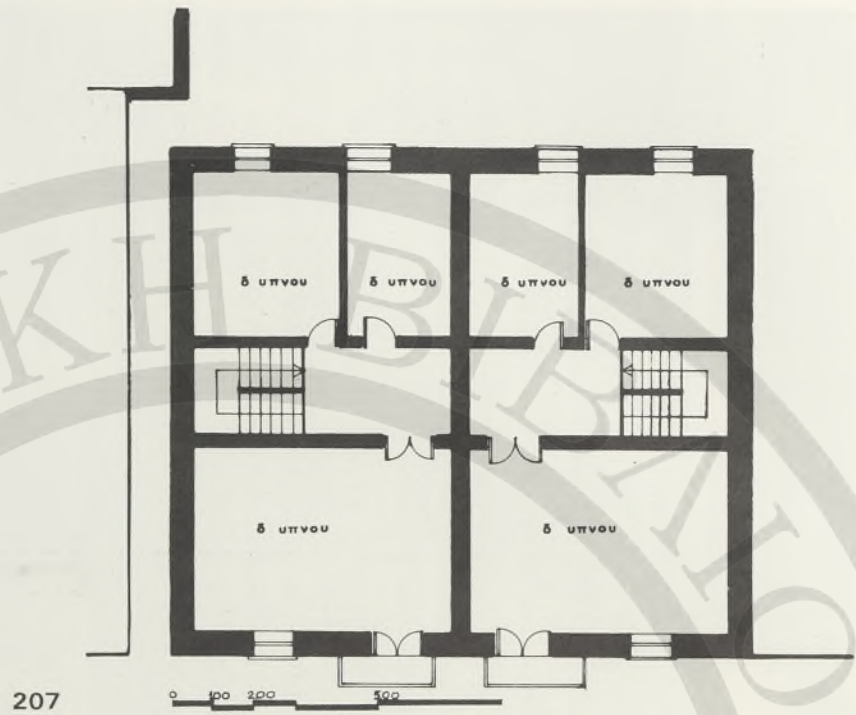
205

205. Ο Ἑρμῆς, ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Ἀλυγιζάκη, στήν ἀνατολική ὄψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κατζουράκη.

206

206. Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Χατζηδάκη καί Παπαδονικολάκη.

207, 208. Κατόψεις ισογείου και όρόφου του σπιτιού των εμπόρων Χατζηδάκη και Παπαδονικολάκη.

209

209. Τό σπίτι τοῦ Θ. Μανοῦσσα.

210

211

210, 211. Κατασκευαστικές λεπτομέρειες από τό σπίτι τοῦ Μανούσακα.

212

212. Τό Κοινωφελές Ταμείο (Αγροτική Τράπεζα).

213

214

213, 214. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Γεώργιου Παναγυράκη.

215

216

215, 216. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ν. Κουφάκη.

217

217. Τό σπίτι τοῦ Ἀνέστη Λαζαρίδη.

218

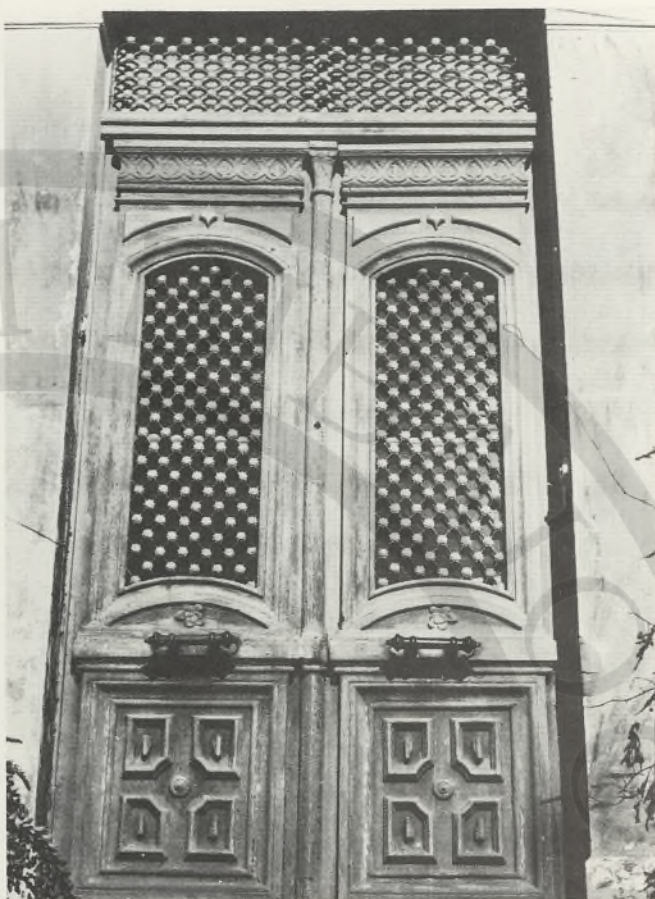

219

218. Τό σπίτι τοῦ Ἐμμ. Παπαγιαννάκη.

219. Τό σπίτι τοῦ ἐφέτη Στρατηγάκη.

220

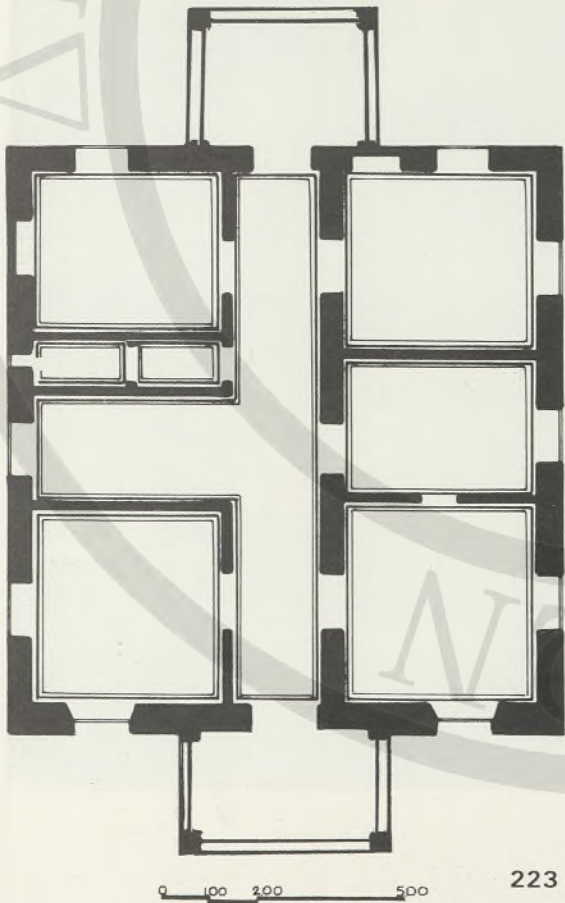
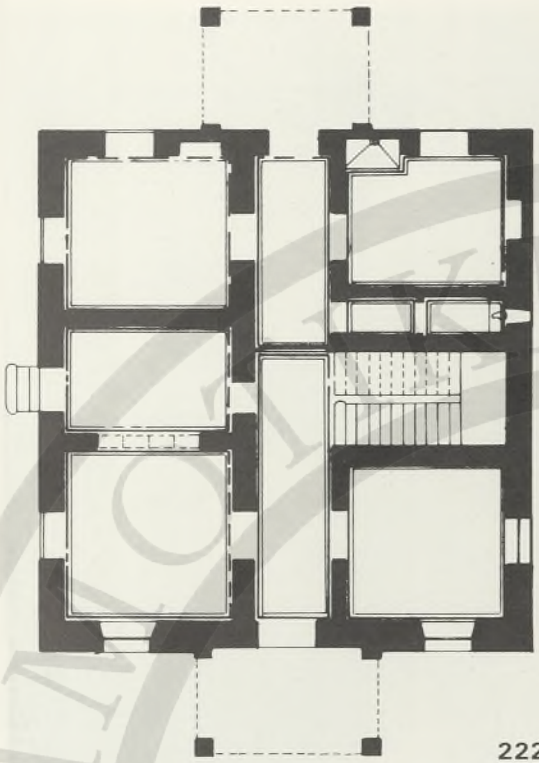

221

220. Ἡ πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἐμμ. Παπαγιαννάκη.

221. Ἐνα ἀπό τά γλυπτά τῆς στέψης τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Στρατηγάκη.

224

224. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Κατζουράκη.

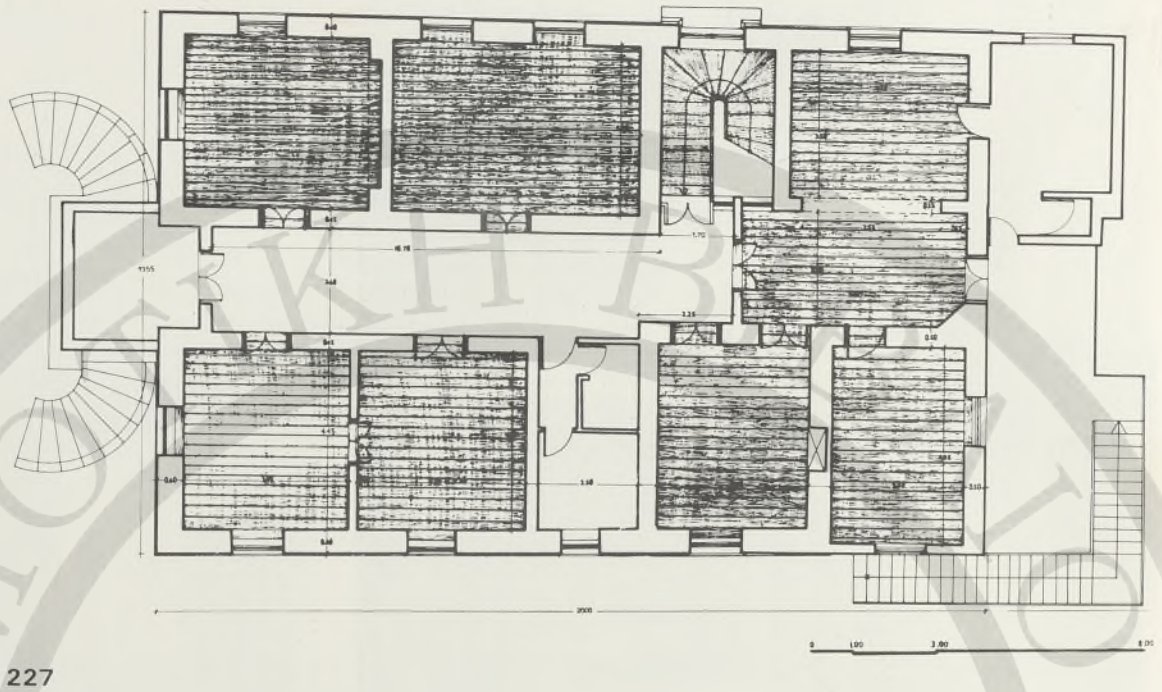

225

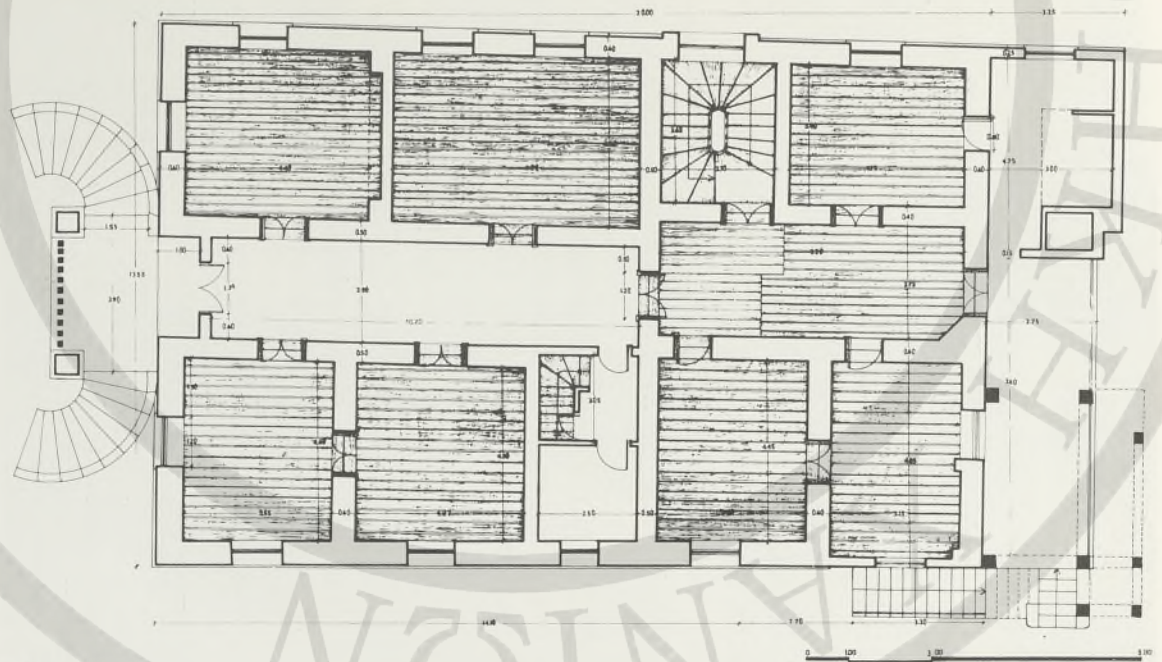

226

225, 226. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Ν. Μπιστολάκη.

227

228

227, 228. Οι κατόψεις του σπιτιού του Ν. Μπιστολάκη.

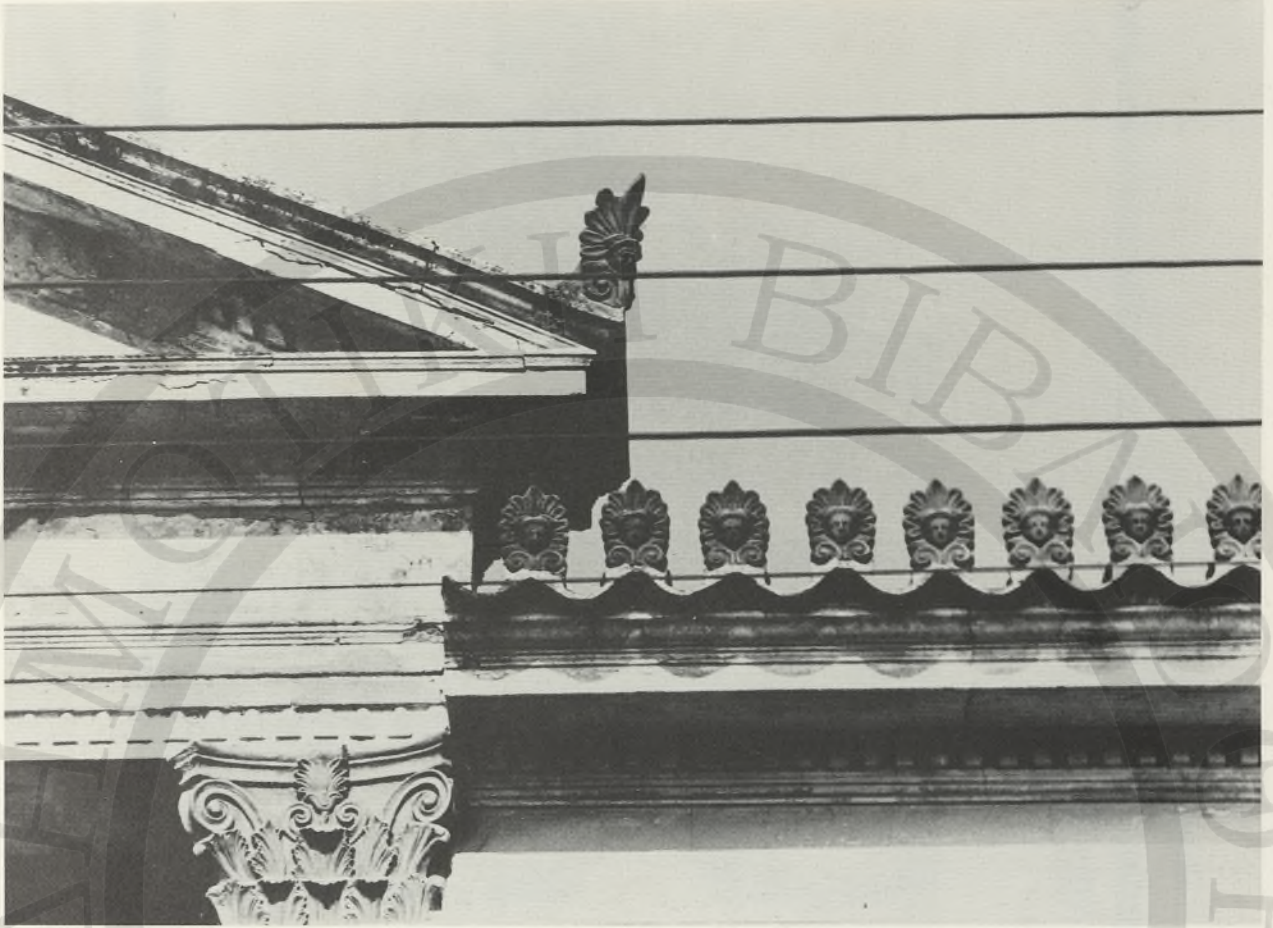

229. Ἡ ὄψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ν. Μπιστολάκη.

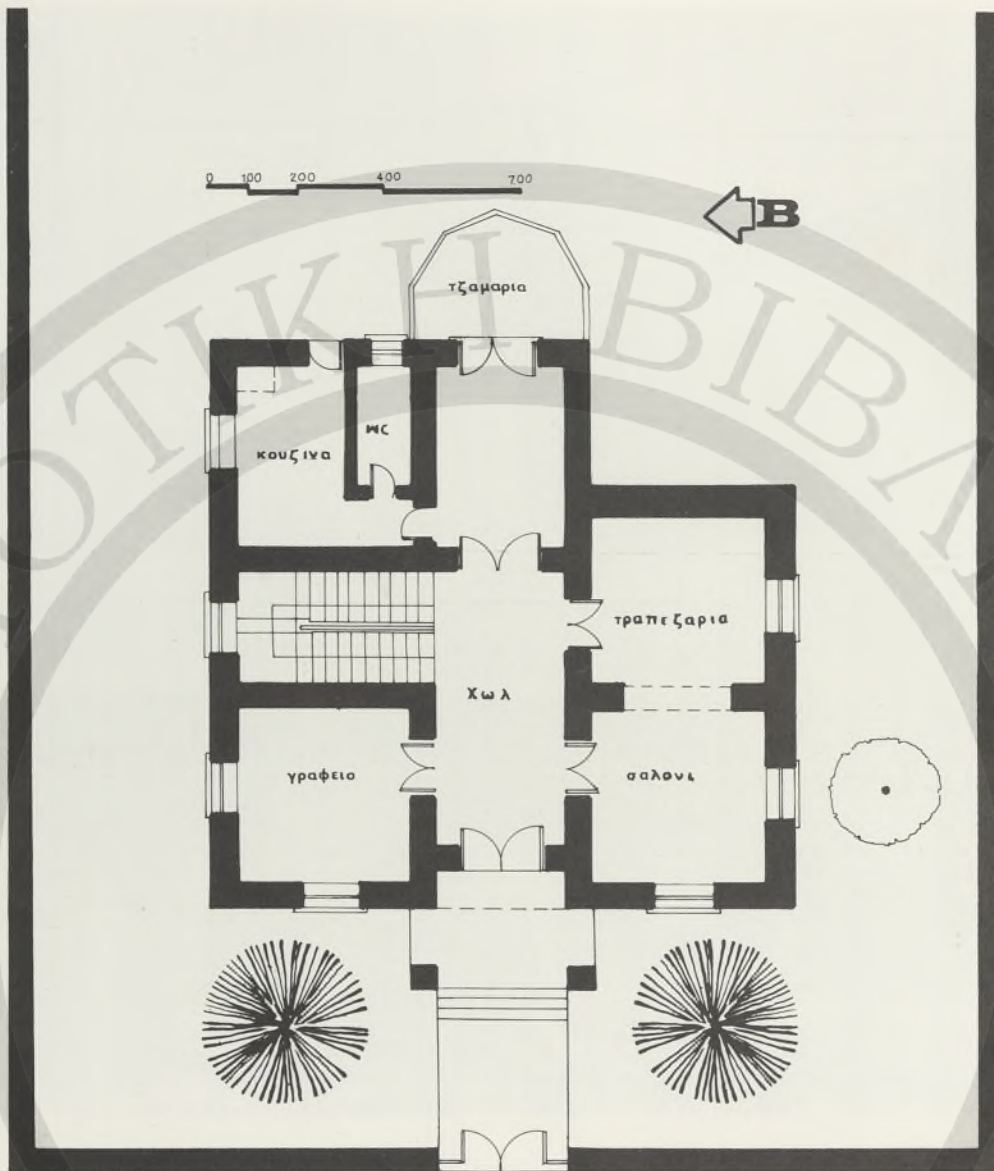
230

230. Τό σπίτι τοῦ Παναγιώτη Μουζουράκη.

231

231. Λεπτομέρεια από τή στέψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Π. Μουζουράκη.

232

232. Κάτοψη σπιτιού Π. Μουζουράκη.

233

233. Λεπτομέρεια καγκελόπορτας σπιτιού Π. Μουζουράκη.

234

235

234, 235. Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Θανάση Ξηρουχάκη.

236

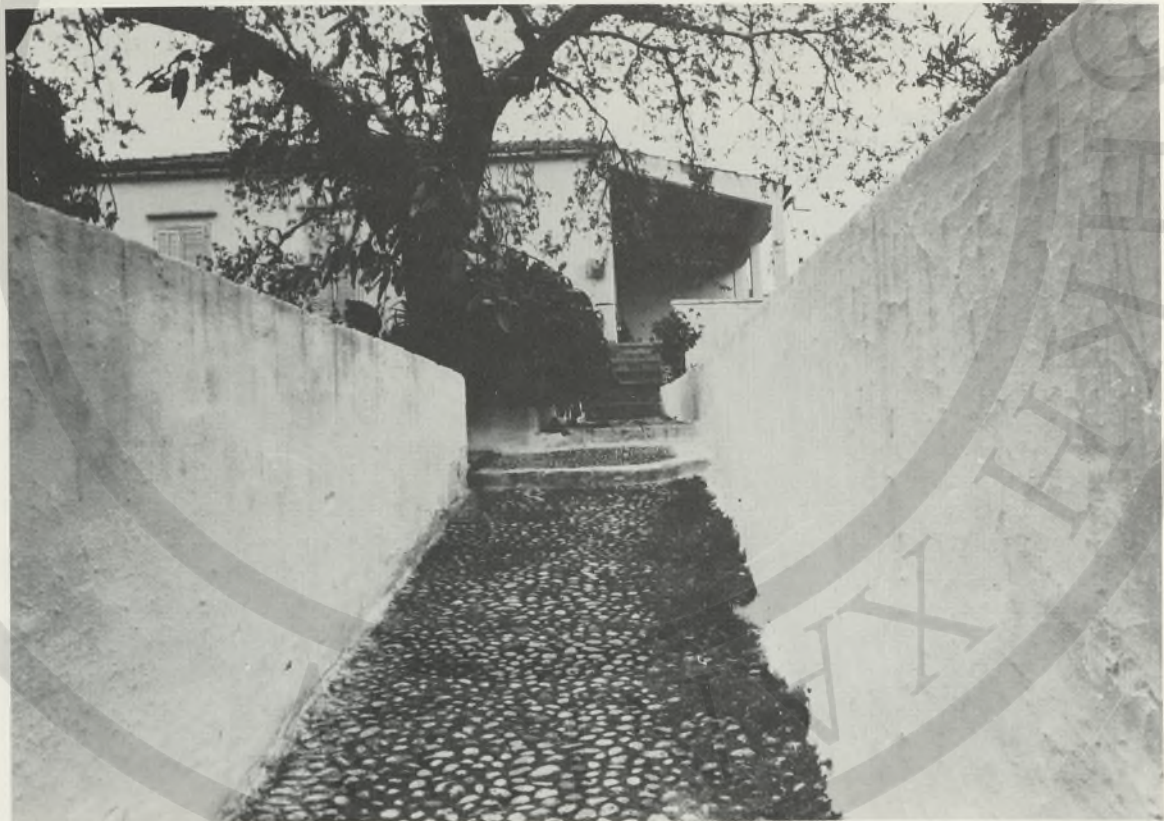

237

236, 237. Λεπτομέρειες από τή στέψη του σπιτιού του ἔμπορα Θ. Ξηρουχάκη.

238

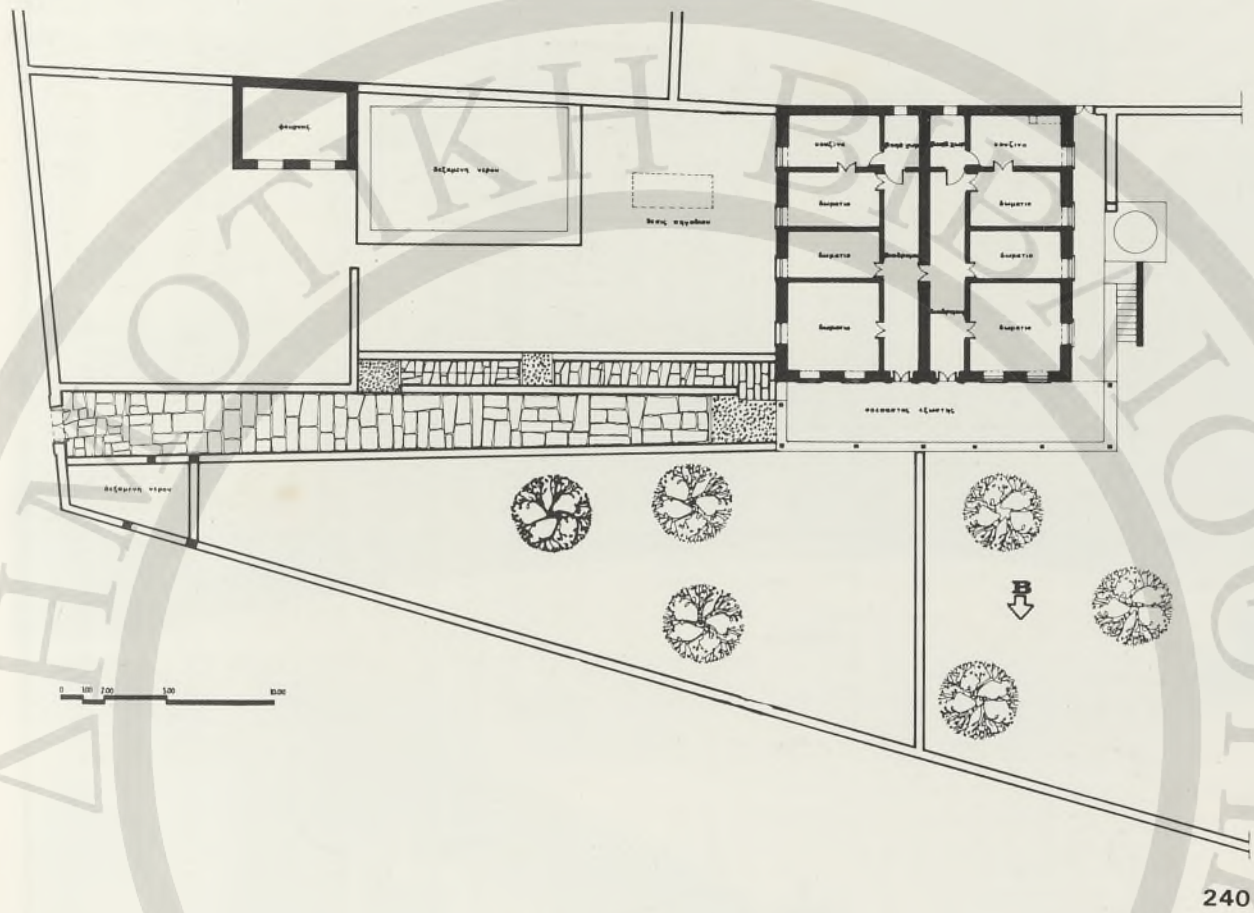

239

238. Τό σπίτι τοῦ Στ. Κουκουλάκη κατά τά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς.

239. Ἡ εἴσοδος τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη, σήμερα.

240. Η κάτοψη τοῦ ὀρόφου στό σπίτι τοῦ Στ. Κουκουλάκη.

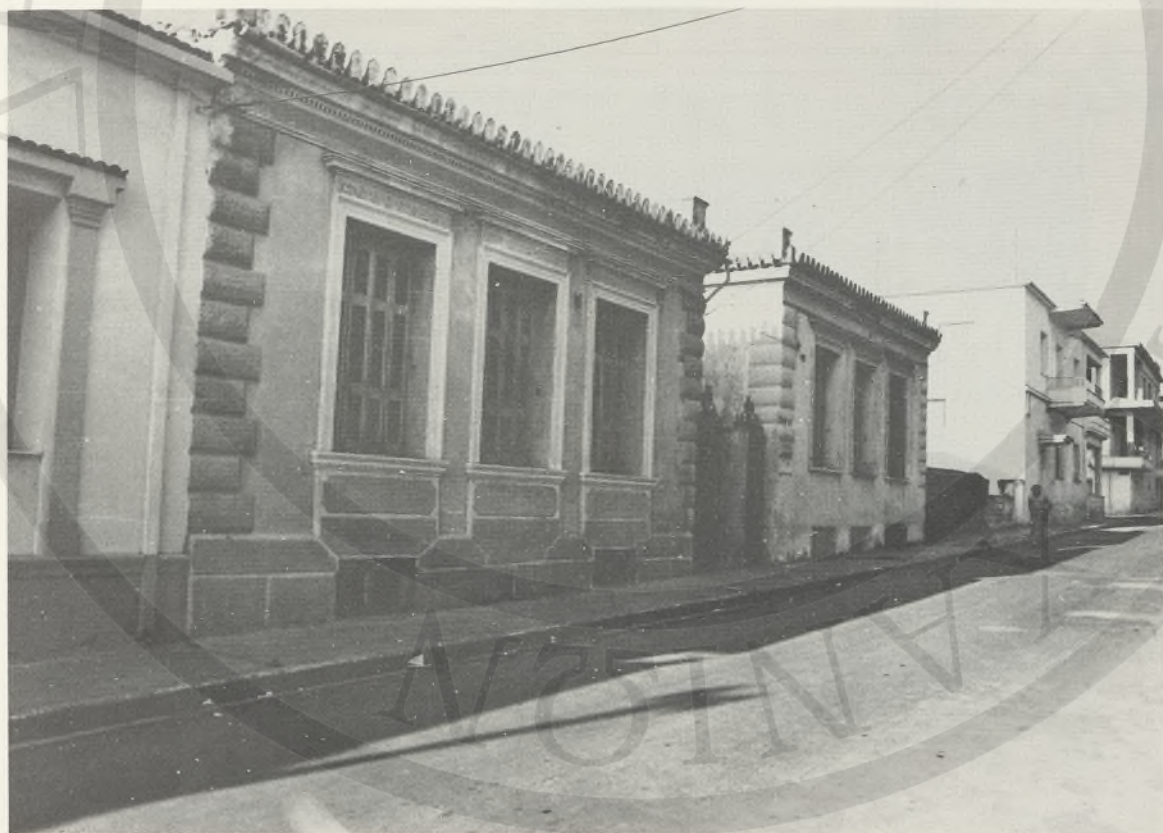

241

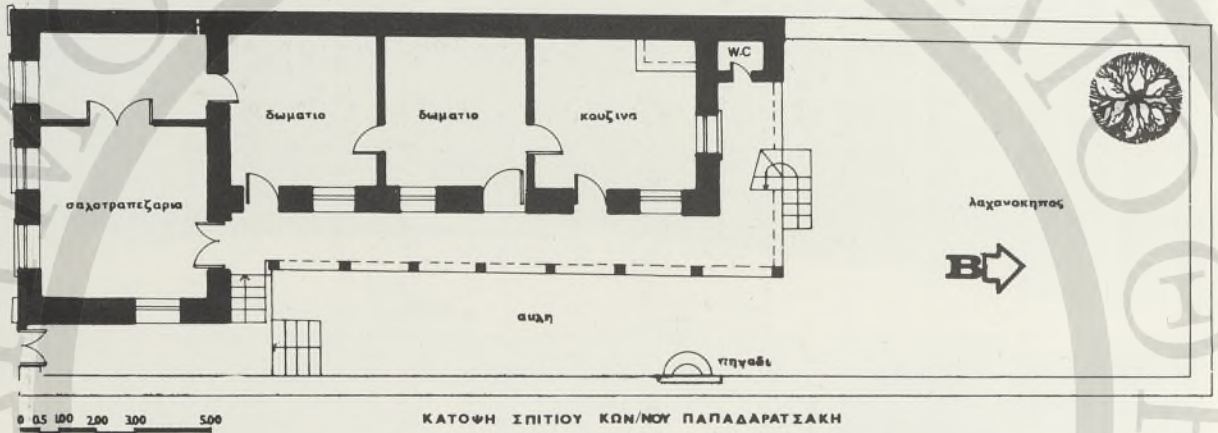
241. Τό σπίτι τοῦ Φωτάκη.

242

242. Τά σπίτια τοῦ κουρέα Παπαδαρατσάκη καί τοῦ ζωγράφου Ἀλυγιζάκη.

243

243. Κάτοψη τῶν σπιτιῶν τοῦ Παπαδαρτσάκη καί τοῦ Ἀλυγιζάκη.

244

245

244. Ο ζωγράφος Κων. Ἀλυγιζάκης.

245. Έργο τοῦ Κ. Ἀλυγιζάκη καί τῆς γυναίκας του. Κέντημα καί ζωγραφική.

246

247

246, 247. Από τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κων. Ἀλυγιζάκη.

248

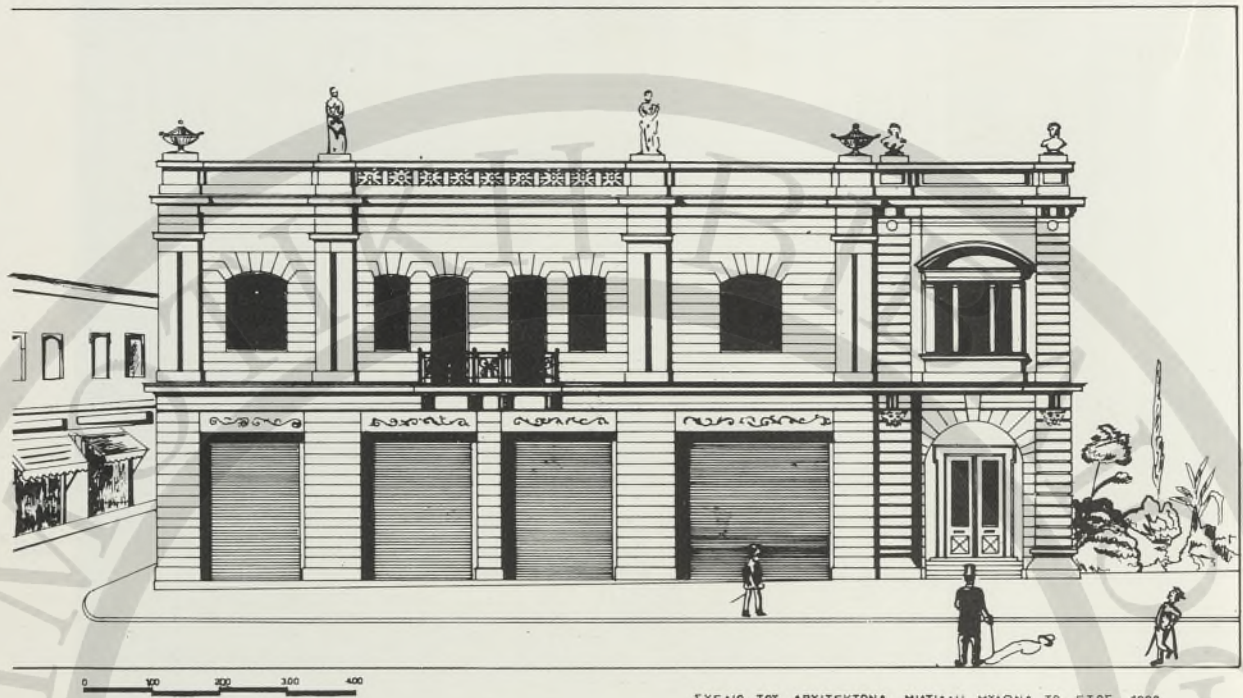

249

248. Τό σπίτι τοῦ ἀστυνομικοῦ Λαμπρινάκη.

249. Τό σπίτι τοῦ Κωνσταντίνου Βουράκη.

ΟΙΚΟΔΟΜΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ
ΠΡΟΨΙΣ

ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ ΜΙΛΤΙΑΔΗ ΜΠΑΛΑΝΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1908

250

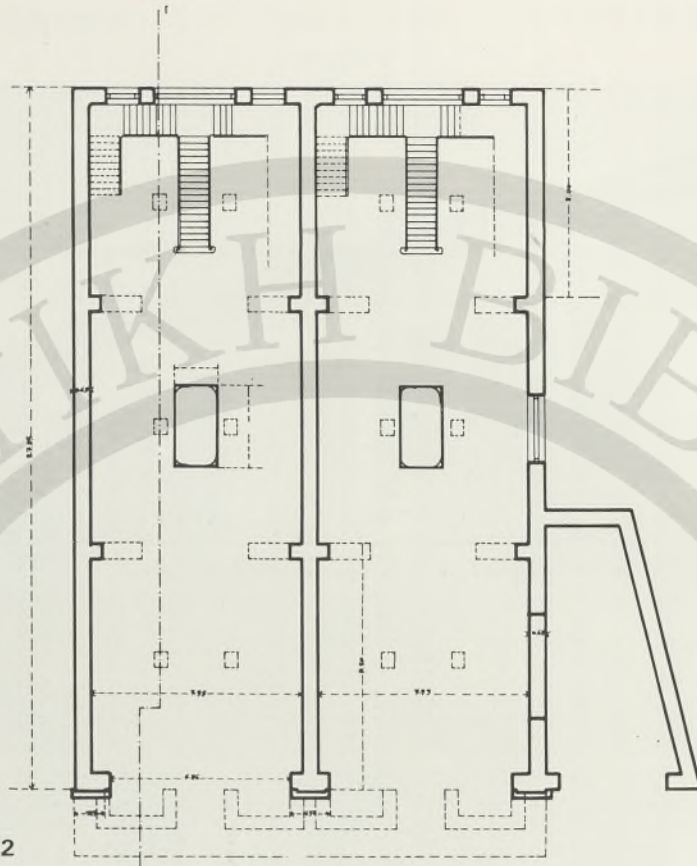

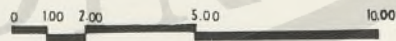
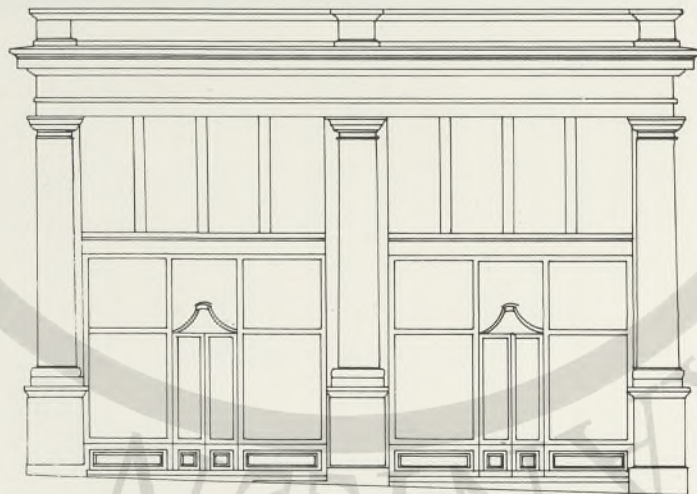
251

251. Τά καταστήματα τοῦ Κούνδουρου.

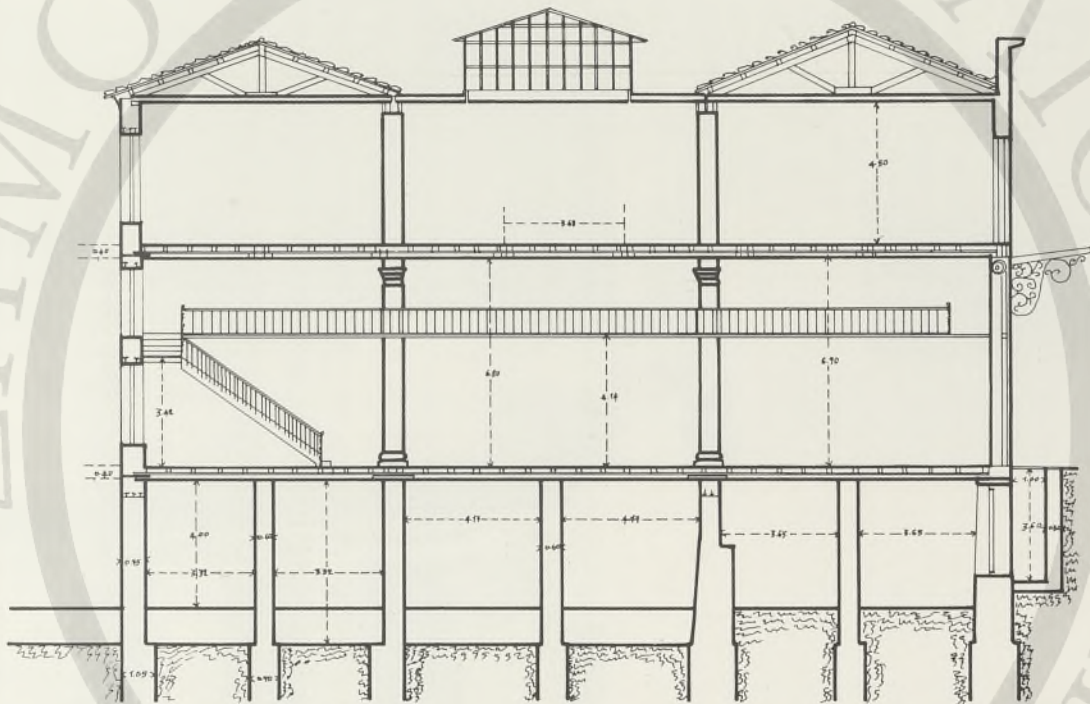
252

253

252, 253. Κάτοψη ισογείου και πρό-
σοψη καταστημάτων Κούν-
δουρου.

ΤΟΜΗ ΑΓ

254. Τομή στά καταστήματα Κούνδουρου.

255. Σπίτι καί καταστήματα Λουρανδάκη.

256. Σπίτι καί καταστήματα στον έμπο-
ρικό δρόμο τής Νέας Χώρας.

255

256

257

257. Τό σπίτι τοῦ Κτιστάκη.

258

259

258. Τό σπίτι τοῦ Λ. Μαρκουλάκη.

259. Τό σπίτι τοῦ Φραγγεδάκη.

260

260. Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Πανεθυμιτάκη καί Γαλιάτσου.

261. Τό σπίτι του Πρέβε.

262. Ὁ ἐξώστης τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἀνί-
κητου Γαροφαλάκη.

261

262

263

263. Τό σπίτι τοῦ Ἀνίκητου Γαροφαλάκη.

264

264. Ο Στέλιος Στρατουδάκης.

265

266

265, 266. Έργα τοῦ Στρατουδάκη ἀπὸ τὸ σπῆτι τοῦ Νικολακάκη, στὸν Ἅγιο Ἰωάννη.

267

267. Σφίγγα. Έργο τοῦ Στέλιου Στρατουδάκη.

268

269

270

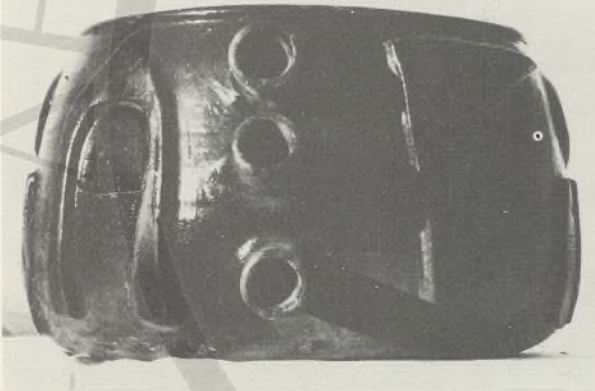
271

270, 271. Γλάστρα. Έργο του Στέλιου Στρατουδάκη.

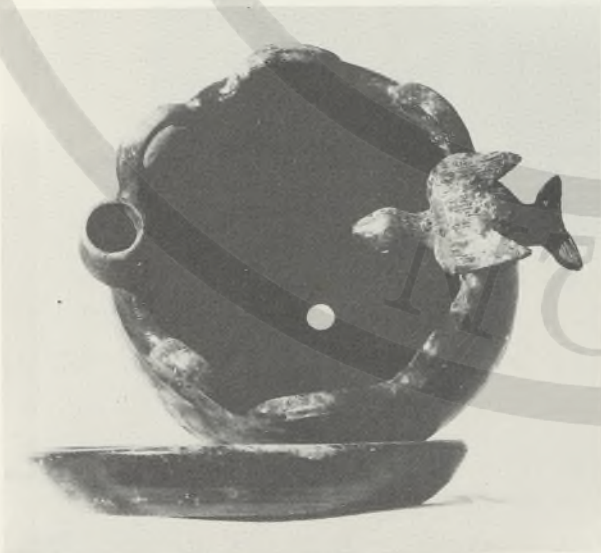
272

273

274

272, 273, 274. "Εργα του Μιχάλη
Ταμπακόπουλου.

275

276

277

275, 276, 277." Έργα τοῦ Μιχάλη Ταρπακόπουλου.

ΜΙΧ. ΣΑΒΒΑΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ & ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΟΣ
ΤΕΧΝΙΚΟΝ ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ
ΧΑΝΙΑ

MICHEL SAVAKIS
DES CONSTRUCTIONS ET CONSTRUCTIONS
MECANIQUES
BUREAU TECHNIQUE DES ETUDES
ET DES CONSTRUCTIONS
LA CANEE

Εν Χανίοις τῆ 2 Ἰουλίου 1930.

Πρὸς
Τοὺς Κύριους Προέδρου τῆς Ἑπιτροπῆς
Ἐπιτροπῆς τῶν Νηπιολογικῶν Χανίων. Διὰ
τῆς ἀντίγραφου τοῦ Ν. Νέου Αἰ. Παναγιώτου.

Κύριε Πρόεδρε
Ναυτὶς γένου τῆς ορατικῆς τῆς με-
τάστασης ἐν τῇ τῆς γένου ἀντιπαρα-
τάσσει τῆς μεταστροφῆς τῆς ἀντιπαρα-
τοῦ Ν. Νέου Αἰ. Παναγιώτου, ὅπως ἀπὸ
ἐπιτροπῆς ἔστι δὲ ἐπιτροπῆς ὅτι τῆς Νηπι-
ολογικῆς ἐπιτροπῆς ἐπιτροπῆς ἐπι-
τροπῆς, κατ' ὅτι ἐν τῇ Νηπιολογικῆς
ἐπιτροπῆς δὲ ὑπογράφει ἀπὸ τῆς ἀντι-
παρατάσσει τῆς ἀντιπαρατάσσει
ἀπὸ τῆς ὑπογράφει.

Μετὰ τὴν
ἰ. μηχανικῆς
Μ. Σαββακῆς

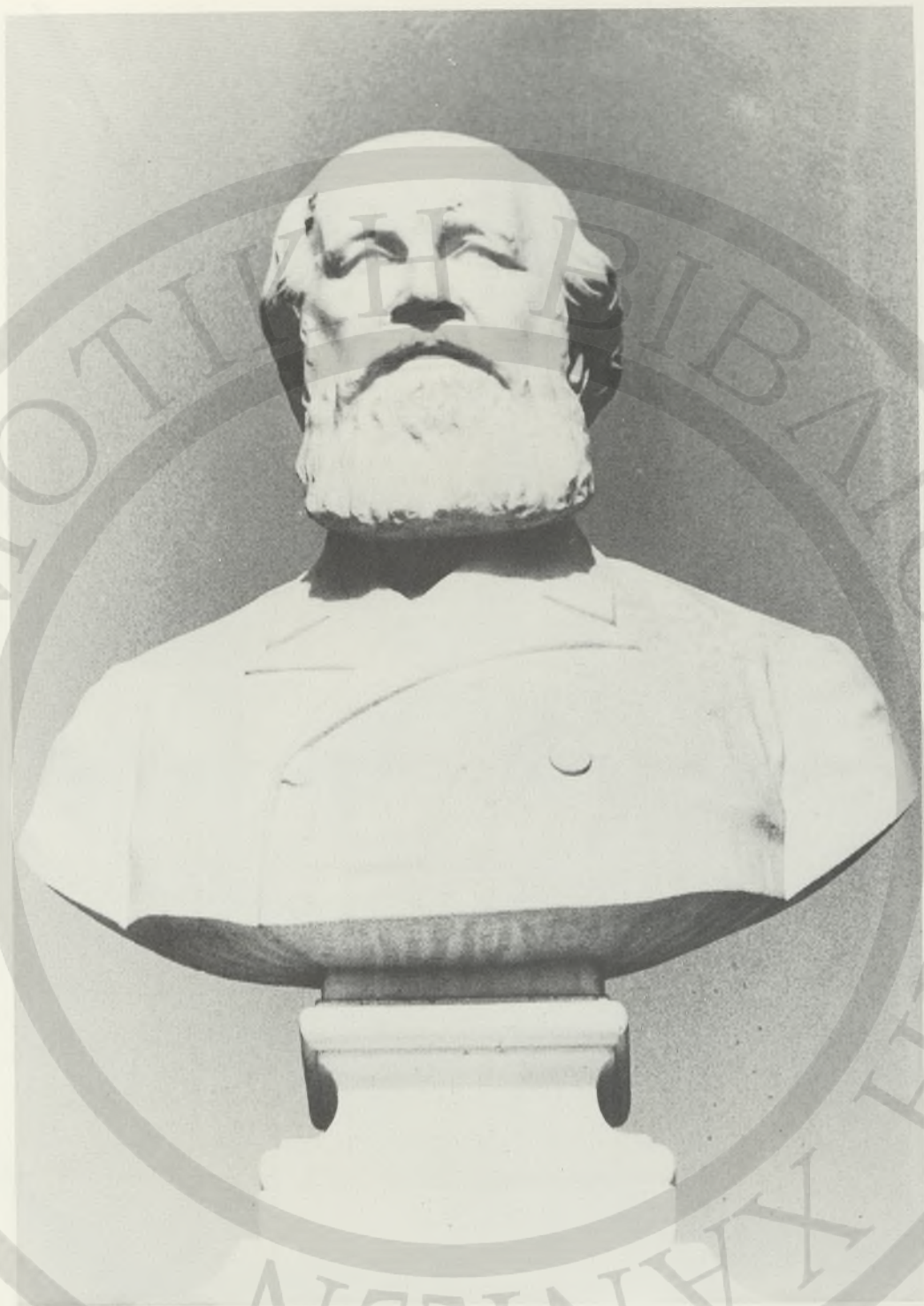
279, 280. Δημ. Φιλippότη 1893. Τά-
φος οίκου. γιατροῦ Μ. Βα-
ρούχα.

279

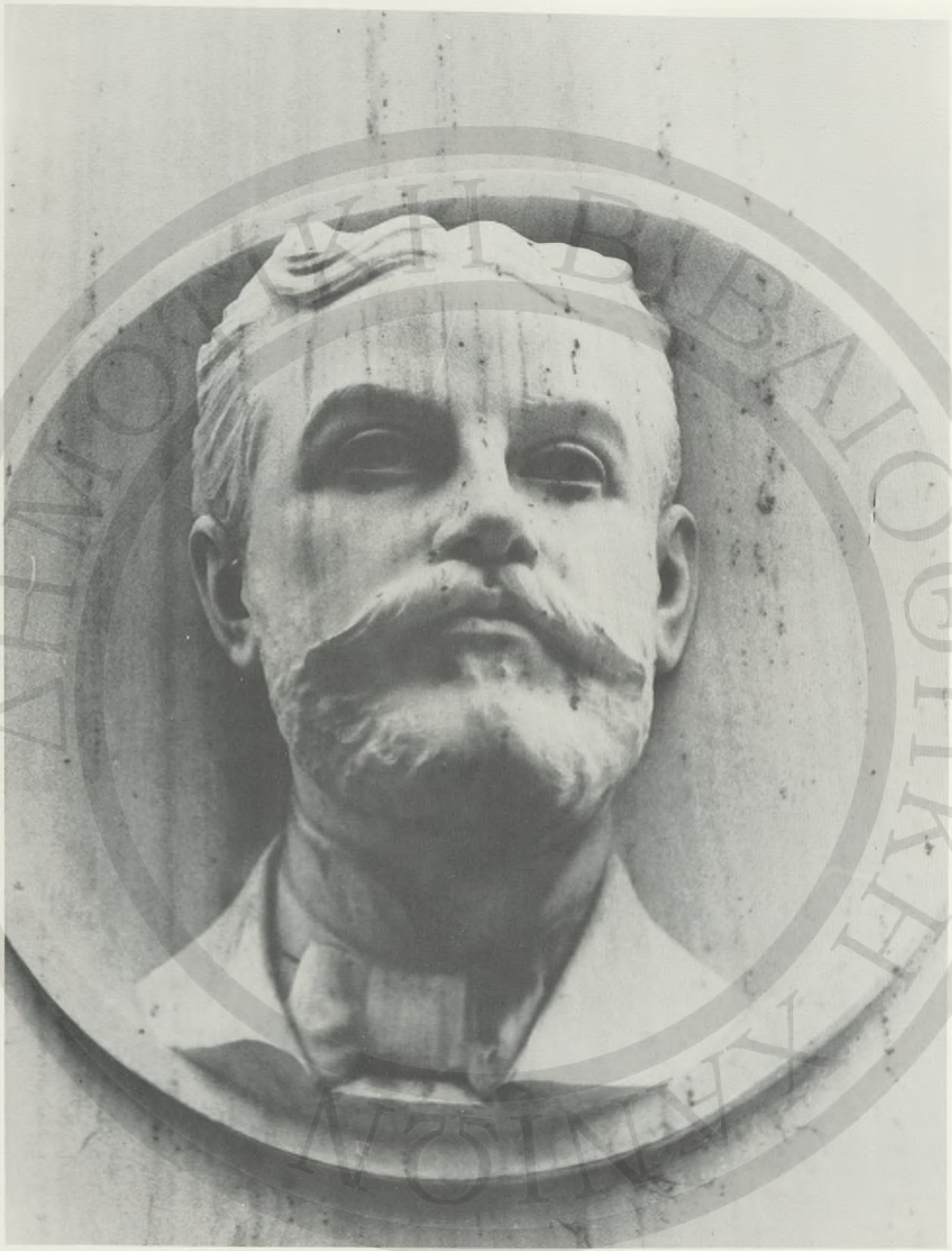

280

281

281. Δημ. Φιλippότη 1893. Γιατρός Μ. Βαρούχας (λεπτομ. εικ. 279, 280).

282

282. Δημ. Φιλιππότη 1893. Γιατρός Ἀλεξ. Βαρούχας (λεπτομ. εἰκ. 279, 280).

283

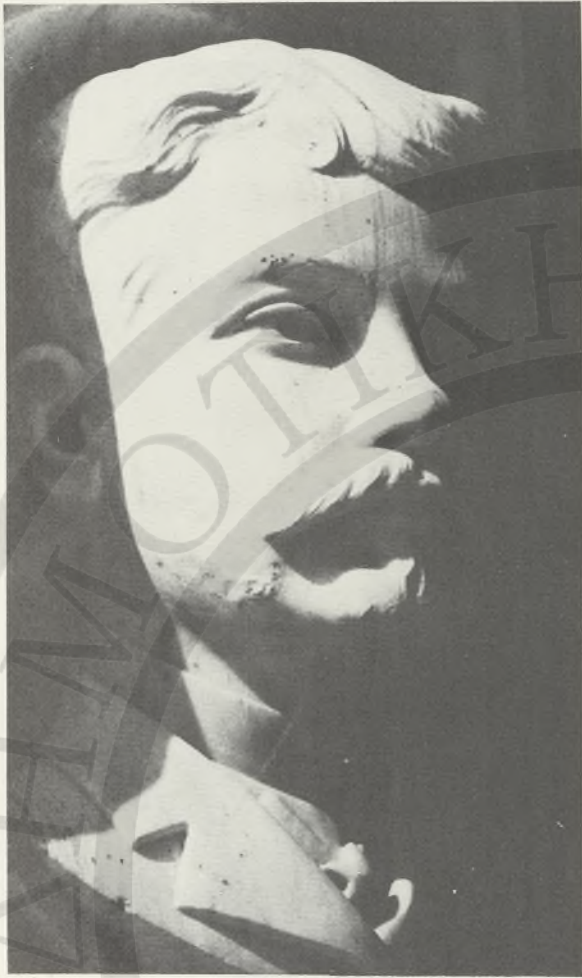

284

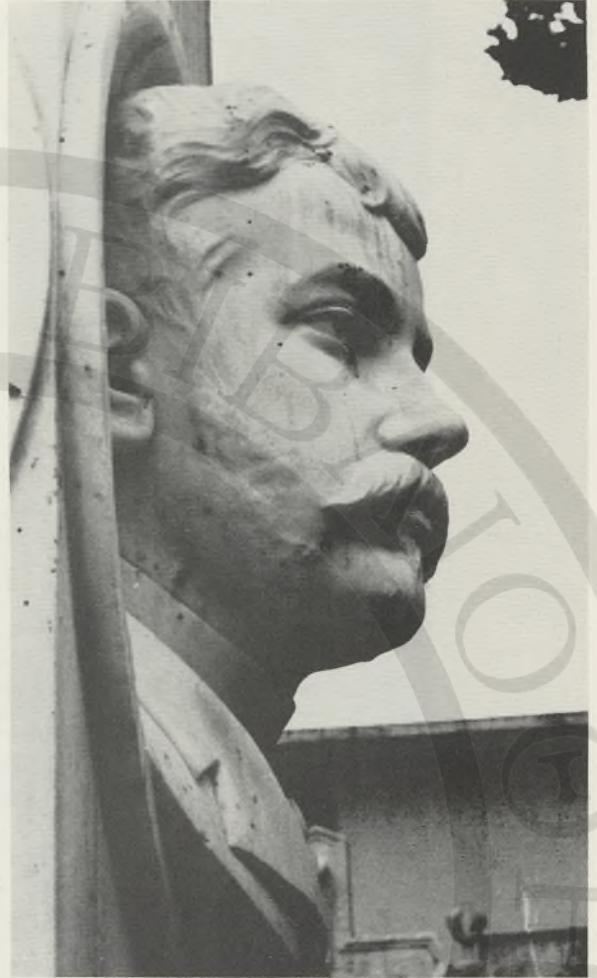

285

285. Δημ. Φιλippότη 1893. Κτηματίας Ἀριστείδης Βαρούχας.

286

287

288

288. Κ. Δημητριάδη 1912. Ἐπιτύμβια στήλη καί προτομές ζεύγους Παπαδονικολάκη.

289

290

289. Ἐπιτύμβια στήλη καὶ προτομή Ἀλέξ. Μπαδογιάννη.

290. Λεπτομέρεια εἰκ. 289.

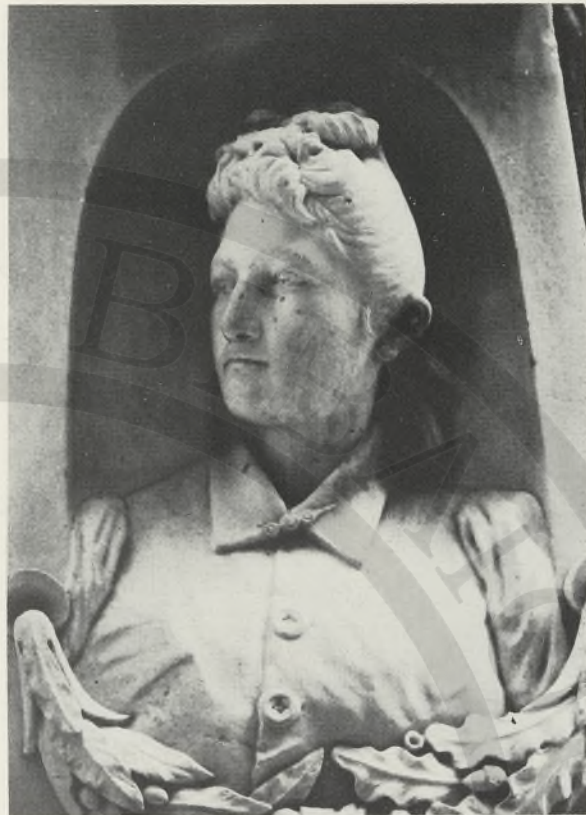

291

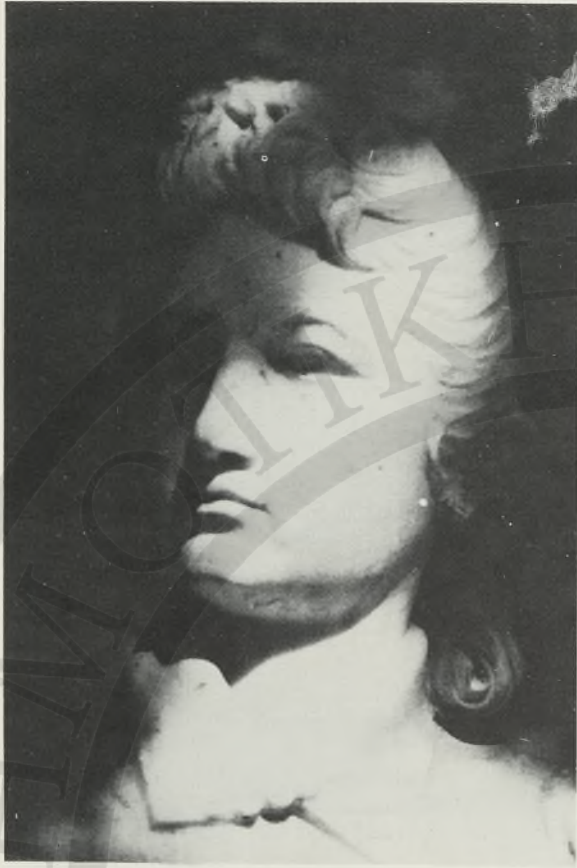
291. Επιτύμβια στήλη τάφου Μαργαριῶς Καβαλλιέρου.

292

293

294

295

294, 295. Λεπτομέρειες εικ. 291.

296

297

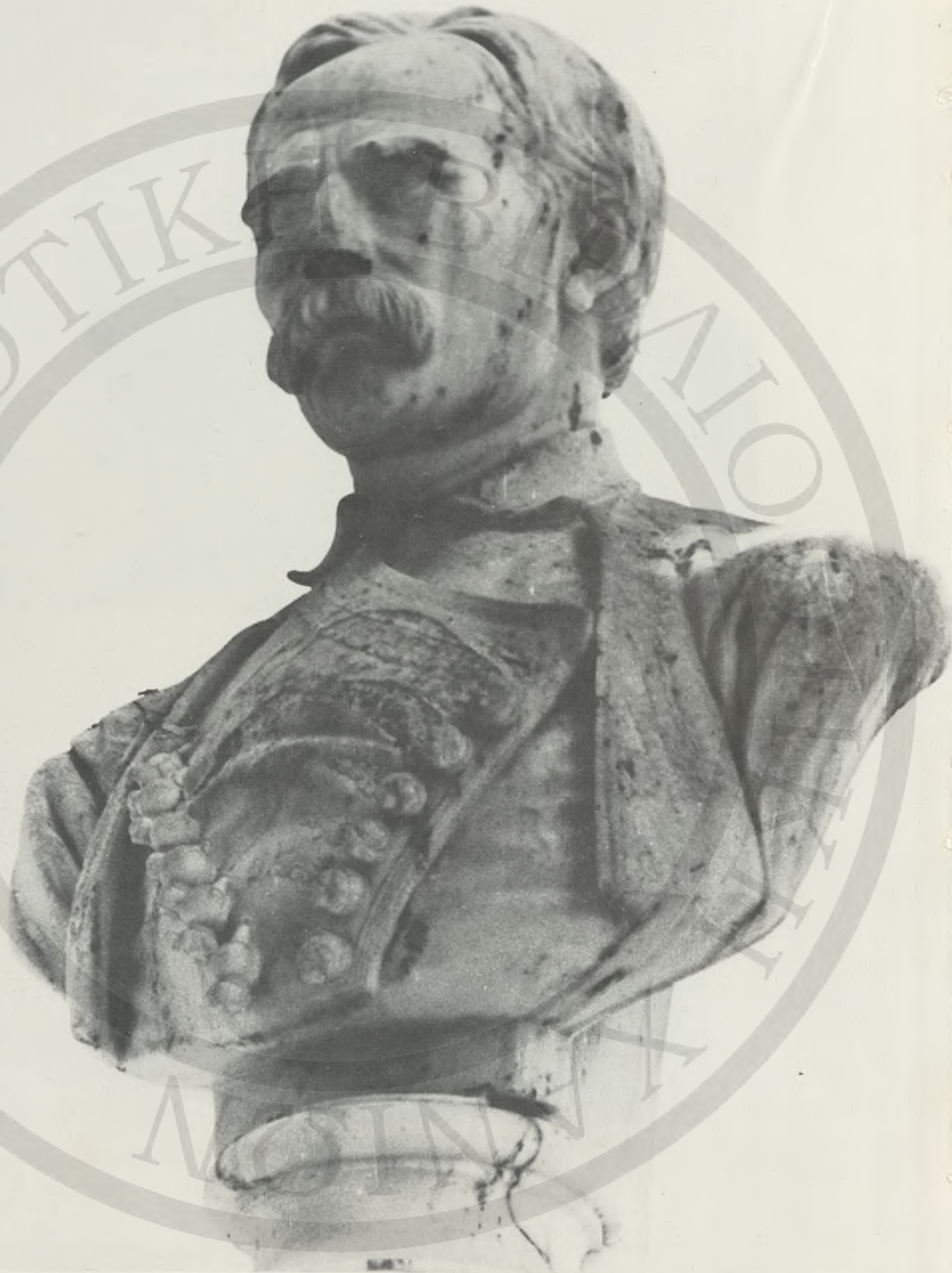

298

298. Προτομή Ἀριστείδη Ἐβρουδάκη.

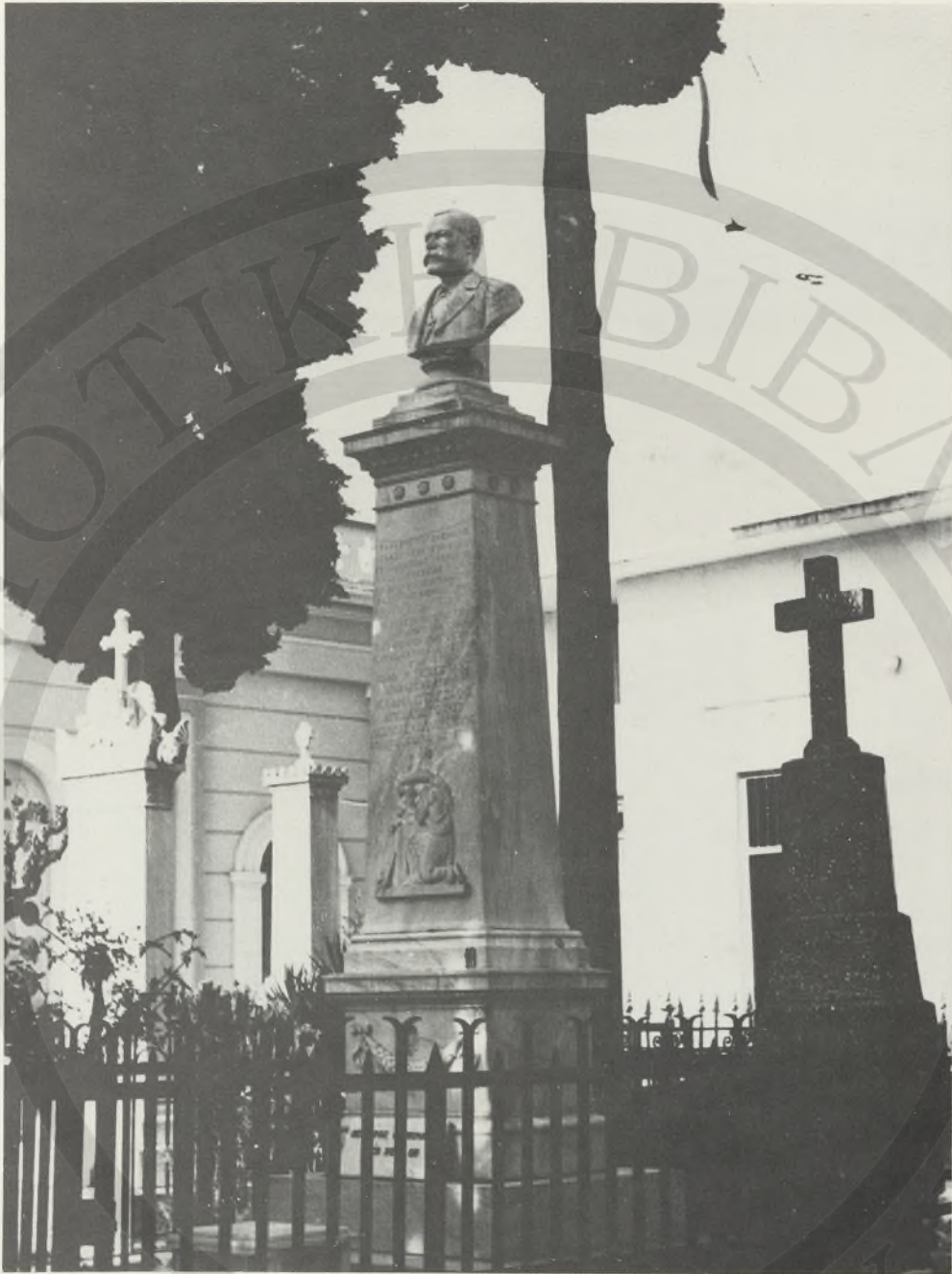
299

300

300. Προτομή Κωνσταντίνου Ναζάκη.

301

301. Ἐπιτύμβια στήλη καί προτομή Γιάννη Κυριακάκη.

302

303

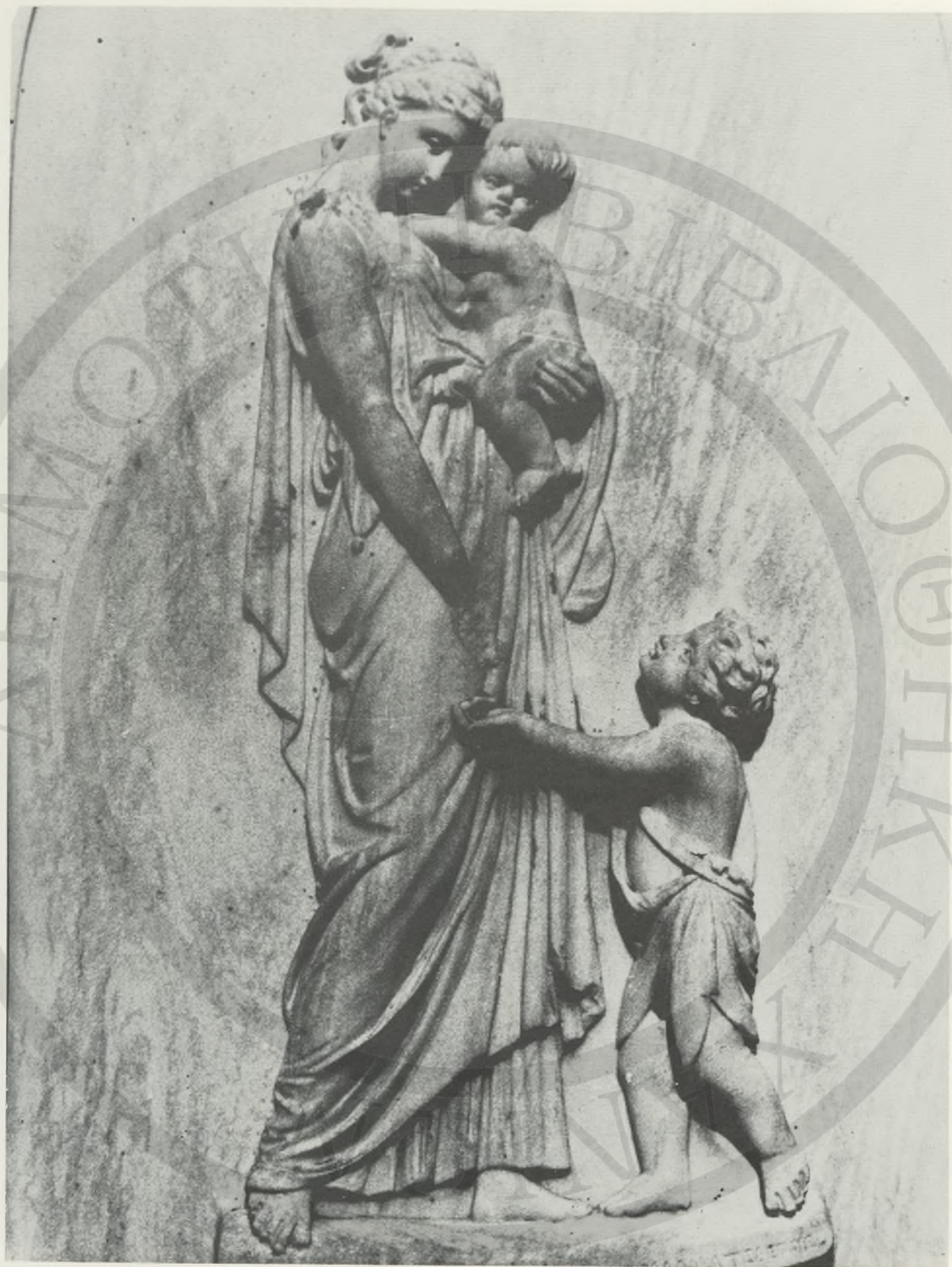

302, 303. Λεπτομέρεια εικ. 301.

304

304. 'Επιτύμβια στήλη τάφου Αικατερίνης Καλαιϊσάκη Ζυγομαλά.

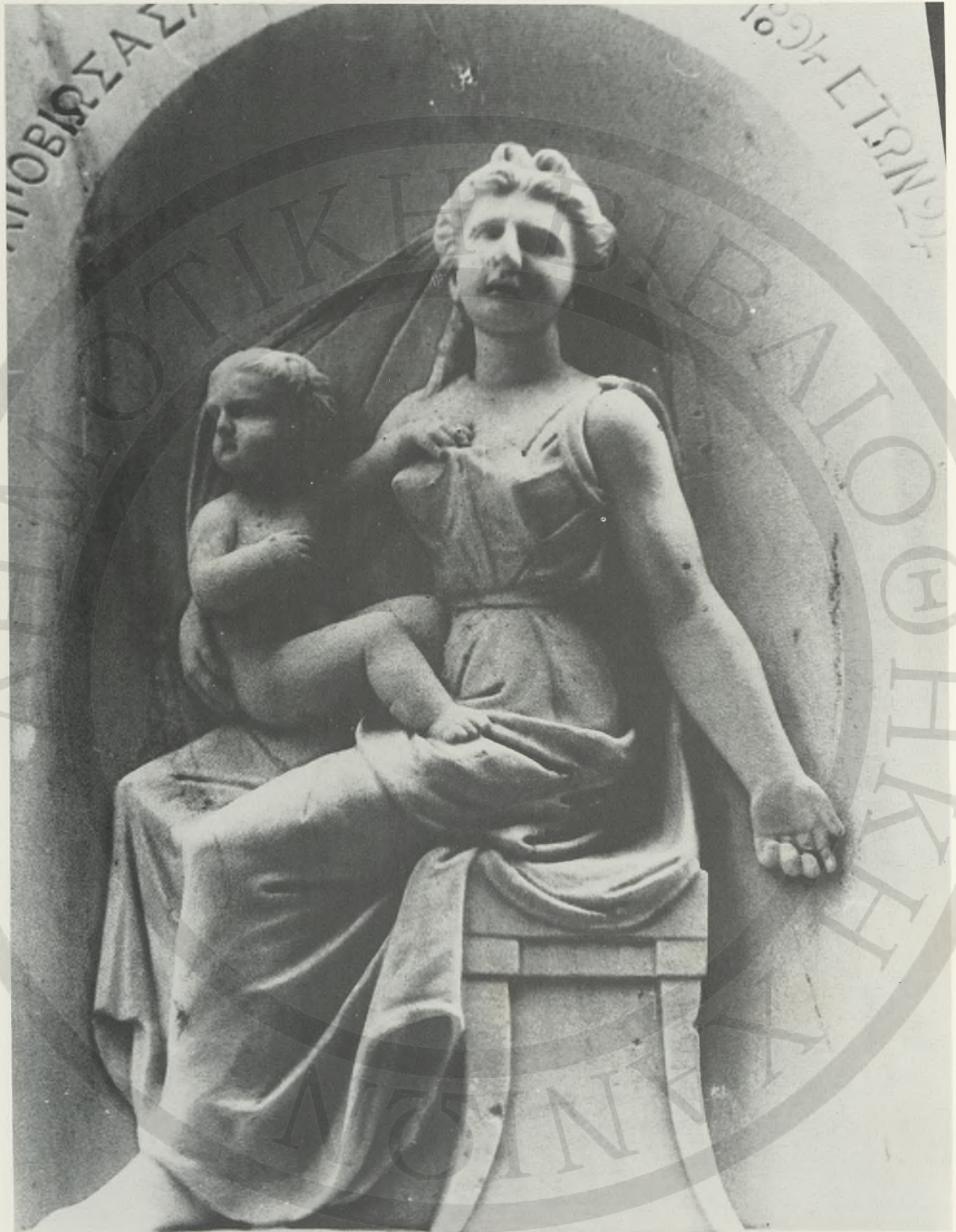
305

305. Λεπτομέρεια εικ. 304.

306

306. Ν. Σπανοῦ 1901. Ἐπιτύμβια στήλη στὸν τάφο τῆς Σταματούλας Καλλιγέρη.

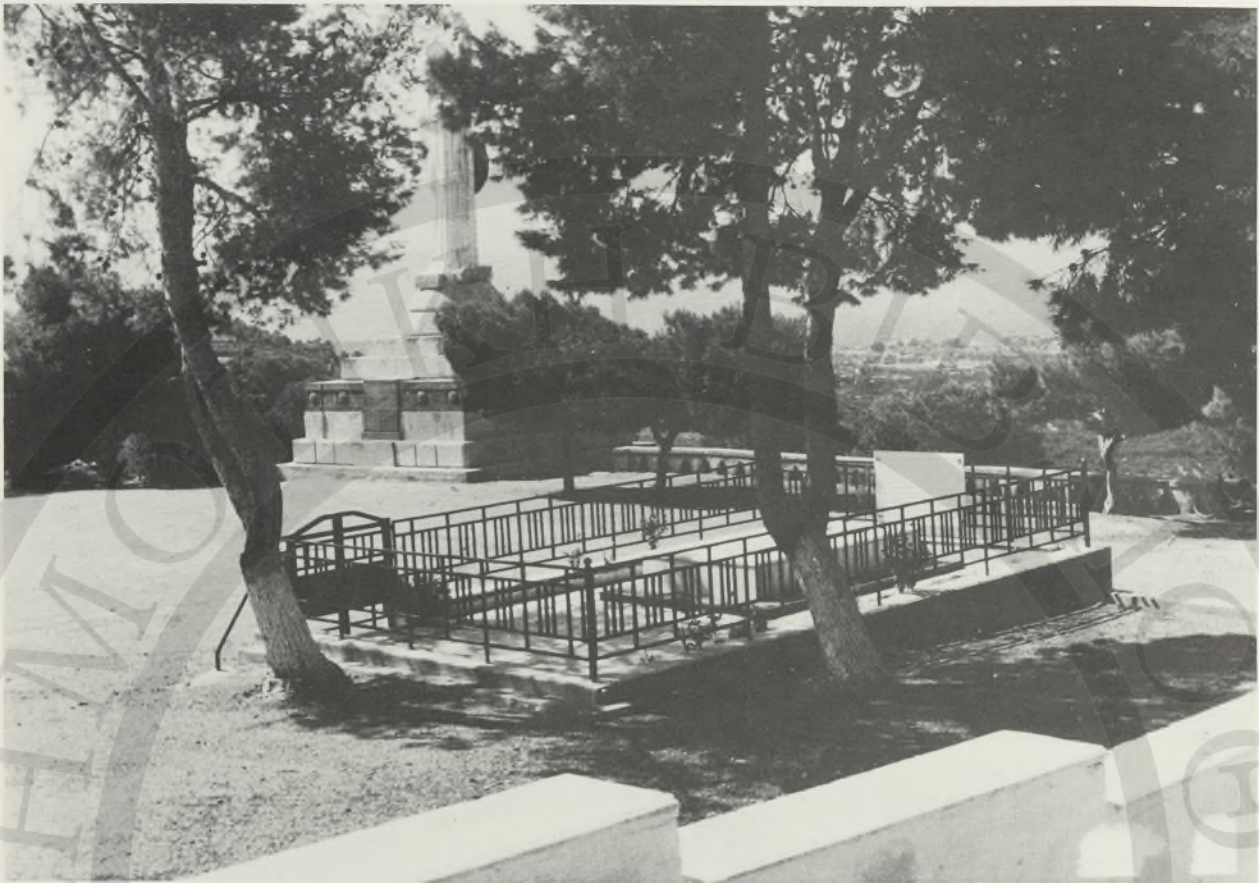

307

307. Λεπτομέρεια εικ. 306.

308. Γ. Λευκαδίτη 1928. *Επιτύμβια στή-
λη τάφου Μενέλαου Μπουζιανάκη.

309

310

309. Ο τάφος τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου στό Ἀκρωτήρι.

310. Θ. Θωμόπουλου 1926. Τό ἀγαλμα τῆς Ἐλευθερίας.

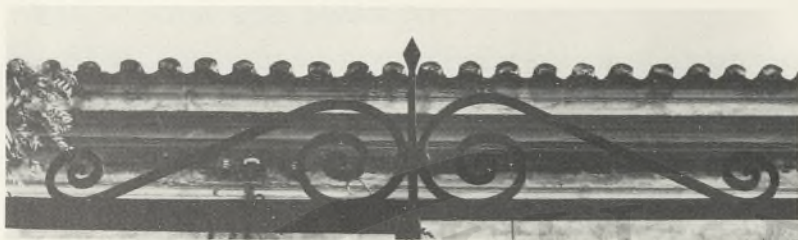

311

311. Paul Trubetscoy 1927. Ἀδριάντας Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

... Θά προσπαθήσω νά περιγράψω τήν Ἀρχιτεκτονική Κληρονομιά, τήν ἀρχιτεκτονική κληρονομιά τῆς πόλης μας τῶν Χανιῶν, καί μάλιστα τῆς πόλης ἔξω ἀπό τά τείχη, πού ἀναπτύχθηκε τά τελευταία 100 χρόνια (εἰκ. 1.) στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, στά πρῶτα λεύτερα βήματα τῆς Κρήτης, τότε πού τά Χανιά ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς Κρήτης, ἡ ἔδρα τῆς Γενικῆς Διοίκησης καί τῆς Ἀρμοστίας, τό κέντρο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐνδιαφέροντος.

Στήν ἀρχή μιά πολύ σύντομη, ἱστορική εἰσαγωγή, γιά νά συνδεθοῦμε μέ τό παρελθόν καί νά κατατοπιστοῦμε μέ τά γεγονότα πού ὕφανα τήν ἱστορική φυσιογνωμία τῆς πόλης μας.

Ἡ εὐρύτερη περιοχή τῶν Χανιῶν κατοικεῖται συνέχεια ἀπό τή νεολιθική ἐποχή μέχρι σήμερα. Στή συνεχή αὐτή κατοίκηση συνέβαλαν οἱ εὐνοϊκές συνθῆκες τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, μερικές ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι: Ἡ παρουσία νεροῦ, ἡ ὑπαρξη καλῆς γεωργικῆς γῆς, τό κλίμα πού εἶναι πρόσφορο γι' ἀνθρώπινη διαβίωση καί ἐντατική καλλιέργεια καί ἡ παρουσία τοῦ φυσικοῦ ὄρμου τῆς Σούδας μέ τή στρατηγική σημασία του.

Μετά ἀπό τίς ἀνασκαφές τοῦ ἐπιμελητῆ κλασικῶν ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Κρήτης Γιάννη Τζεδάκη στήν πλατεία Ἁγίας Αἰκατερίνης, στή συνοικία Καστέλλι (εἰκ. 2,3) ἐνισχύεται ἡ ἄποψη ὅτι στή σημερινή θέση τῶν Χανιῶν ἦταν ἡ ἀρχαία Κυδωνία. Μάλιστα ὁ γιατρός Ὀνόριο Μπέλλι πού ἦρθε στήν Κρήτη τό 1583 καί ἔζησε πολλά χρόνια στά Χανιά, ἀναφέρει ὅτι τότε πού κτίζαν ἀκόμα τά τείχη οἱ Βενετσιάνοι, τό 1583, ὑπῆρχε θέατρο πού τό χάλασαν γιά νά πάρουν τά ὑλικά του πού τά χρησιμοποίησαν γιά τό κτίσιμο. Μετά τόν καθαρισμό τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τῆς παλιᾶς πόλης, τήν ἀνοιξη τοῦ περασμένου χρόνου, ἔγιναν περισσότερο φανερά (εἰκ. 4, 5, 6) τά κομμάτια ἀπό ἀρχαία ὑλικά, ἀκέραια μέλη ἀρχαίων κατασκευῶν πού τό κτίζουν καί τό συμπληρώνουν. Ἡ Κυδωνία φαίνεται ὅτι καταστράφηκε ἀπό τούς Σαρακηνοὺς τό 828 μ. Χ., ὅπως καί οἱ περισσότερες πόλεις τῆς Κρήτης. Σχετικά μέ τήν ἐτυμολογία τοῦ τοπωνύμιου Χανιά ὑπάρ-

χουν πολλές απόψεις. Είναι πιθανό νά είναι παραφθορά του αρχαίου ονόματος της Κρήτης Χθονία, ή νά προέρχεται από τό όνομα κάποιου Σαρακηνοῦ Χάνη. Ἐπίσης από τό ἀραβικό Χάνι, εἴτε από τό Λαχανάς, καί από τό όνομα τοῦ ψαριοῦ Χάνος. Ὁ Ν. Πλάτων προτείνει ὅτι τό Χανιά προέρχεται από τό Ἄλχανία, κώμη πού ἀναφέρεται σ' ἐπιγραφή πού σχετίζεται μέ τή λατρεία τοῦ θεοῦ Βαλχανοῦ ἢ Βελχανοῦ στήν Κρήτη. Ἡ ὀνομασία Ἄλχανία διατηρήθηκε από τοὺς Ἀραβες ὡς Al Hanim πού σήμαινε καπηλειό Χάνι καί οἱ ντόπιοι τό μετέφεραν στά ἑλληνικά κάνοντάς το Χανιά.

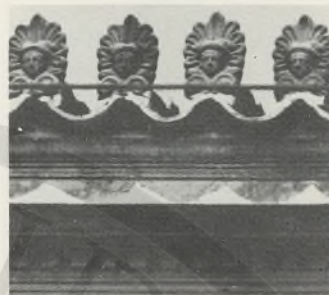
Ὑστερα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης ἀπό τό Νικηφόρο Φωκά, ἡ πόλη καταστράφηκε ἀλλά τό τοπωνύμιο διασώθηκε. Καί τή Β' βυζαντινή περίοδο, οἱ βυζαντινοί ἔκτισαν φρούριο στήν κορυφή τοῦ λόφου πού ἀπό τότε θά πῆρε τό όνομα Καστέλλι. Τό τοπωνύμιο Χανιά βρῆκαν οἱ Βενετοί τό 1252 ὅταν ἀνοικοδόμησαν καί ἀποίκισαν τήν πόλη καί τό ἔκαμαν La Canea. Ἡ ἀρχική ἐγκατάσταση τῶν Βενετῶν ἔγινε στό Καστέλλι πού τό ὀχύρωσαν ἐπισκευάζοντας τό βυζαντινό τείχος.

Δείγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς διατηροῦνται ἀκόμη ἀρκετά. Ἀλλά πολύ σύντομα οἱ ἀνάγκες τῆς νέας πολιτείας μεγάλωσαν καί τό 1336 ἡ Βενετία ἀποφάσισε νά ὀχυρώσει τήν πόλη πού ἀναπτύχθηκε ἔξω ἀπό τό Καστέλλι.

Ἔτσι ἄρχισε ἡ ἀνέγερση τῶν τειχῶν πού κράτησέ 250 χρόνια. Τή μορφή στά τείχη ἔδωσε κυρίως ὁ ἀρχιτέκτονας Μιχαήλ Σαμικέλι. Χαρακτηριστικά ἐνετικά κτίσματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔξω ἀπό τό Καστέλλι σώζονται πάρα πολλά, ἀλλά κυρίως τά τείχη (εἰκ. 7) πού σώζονται ἀκέραια μέχρι τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Χαρακτηριστικό καί μοναδικό γιά τήν πόλη μνημεῖο εἶναι τό βενετσιάνικο λιμάνι, μέ τά χαρακτηριστικά κτίσματα πού τό περιβάλλουν (νεώρια, φάρος, ἐπισκευαστικό καρνάγιο) ἀλλά ἀκόμη καί γιά τίς γραφικές σύγχρονες χρήσεις του (εἰκ. 8, 9, 10, 11, 12, 13).

Τόν Ἰούλιο τοῦ 1645, οἱ Τοῦρκοι καταλαμβάνουν τήν εὐρύτερη περιοχή τῶν Χανιῶν καί πολιορκοῦν τήν πόλη, γιά νά τήν καταλάβουν στίς 22 Αὐγούστου 1645. Ἀπό τότε καί μέχρι τά τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἡ πόλη ζεῖ κυρίως μέσα ἀπό τά τείχη, καί ἡ ἀπαγόρευση γιά τήν ἔξω ἀπό αὐτά ἐπέκτασή της, σέ συνδυασμό μέ τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐπέβαλαν τήν προσθήκη ὀρόφων μέ μεγαλύτερο πλάτος καί ἐλαφρότερα ὑλικά. Συγχρόνως πολλά νέα κτίσματα, ὅπως κρῆνες, φυλακές

καί ἄλλα, ἔρχονται νά προστεθοῦν καί νά συμπληρώσουν χαρακτηριστικά τή μορφή της (εἰκ. 14). Ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί ὁ φόβος τῶν ἐπιδημιῶν ὀδήγησαν στή μεταφορά καί ταφή τῶν νεκρῶν ἔξω ἀπό τά τείχη, καί στή δημιουργία τοῦ τουρκικοῦ νεκροταφείου ἀμέσως μετά τή μεσημβρινή τάφρο, στή σημερινή πλατεία 1866, τῶν Ἑβραίων ἔξω ἀπό τή πόρτα τοῦ Τοπανᾶ καί τῶν Χριστιανῶν στό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Λουκά (εἰκ. 15). Τούς νεκρούς ἀκολούθησαν καί οἱ λεπροί πού ἐγκαταστάθηκαν δυτικά τῆς πόλης στό Βαρούσι, στό λεγόμενο Λοβοχωρι ἢ Κομεριανά. Ἐξω ἀπό τήν πόρτα τῆς ἄμμου, τό Κούμ-Καπί, στήν ἀνατολική πλευρά τῆς πόλης πάνω στήν ἀμμώδη παραλία, δημιουργήθηκε ἕνα ὀλόκληρο χωριό Ἀράβων, μετά ἀπό μιά ἐπιδημία χολέρας στή βόρεια Ἀφρική. Ἐκεῖ μέσα σέ καλύβες ἀπό βοῦρλα ζοῦσαν ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἔκαναν τίς ταπεινότερες δουλειές τοῦ λιμανιοῦ καί τῆς ἀγορᾶς καί πού τούς ὀνόμαζαν Χαλικούτες. Ἐτσι τά νεκροταφεῖα, τό Λοβοχωρι, καί ὁ οἰκισμός τῶν Χαλικούτηδων ἦταν οἱ πρῶτες ἔξω ἀπό τά τείχη ἐγκαταστάσεις τῆς πόλης. Καί ὁ πλησιέστερος οἰκισμός πρὸς τά Χανιά ἦταν τό χωριό τῆς Χαλέπας (εἰκ. 16), πού γιά νά πάει κανεῖς ἐκεῖ χρειαζόταν μισή ὥρα. Τό χωριό, πάνω σ' ἕνα βραχῶδες βουναλάκι (εἰκ. 17), χωρίζεται ἀπό μιά βαθειά καί ἀπότομη χαράδρα, τό ρέμα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα. Σιγά-σιγά ἡ Χαλέπα, λόγω τοῦ κλίματος καί τοῦ θαυμάσιου φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἐξελιχτηκε στό κατ' ἐξοχὴν προάστιο τῆς πόλης ὅπου κατοικοῦν μερικοὶ ἀπό τούς προξένους, τούς ἐμπόρους καί τούς ἐξαγωγεῖς, ἀλλά καί τούς ἐπιφανεῖς Τούρκους καί Αἰγύπτιους. Στήν ἱστορία τῆς Κρήτης ἔπιασε σταθερή καί διακεκριμένη θέση μέ τή «Σύμβαση τῆς Χαλέπας» πού ὑπογράφηκε ἐδῶ τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1878. Ἡ σύμβαση αὐτή εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τήν παραχώρηση περιορισμένης ἔκτασης αὐτόνομου πολιτεύματος. Καί ἔτσι, ἀμέσως μετά βλέπομε νά ἐπιστρέφουν οἱ ἀπόδημοι Κρητες, πλούσιοι καί σοφότεροι ἀπό τήν ἐμπειρία, τήν ἐπαφή καί τήν ἀναμέτρηση μέ τό Δυτικό καί Ἀνατολικό πολιτισμό. Ὅλοι αὐτοί, πού πλούτισαν μέ τό ἐμπόριο, καθώς καί οἱ ἄλλοι ντόπιοι, πού κατά ἐποχές τιμήθηκαν μέ ξεχωριστά προνόμια ἀπό τόν Τοῦρκο, ἀπέτελεσαν τόν πυρήνα μιᾶς νέας ἀστικής τάξης, πού γρήγορα ἀπόκτησε συνείδηση τῆς ὑπαρξης καί τῆς δυνάμεις της. Οἱ ἔμποροι Κ. Ε. Βενιζέλος, Θ. Κ. Μητσοτάκης, Γεώργιος Χορτάτζης, ὁ μηχανικός Λεωνίδας Λυγκούνης, εἶναι ἀπό τούς πρῶτους πού κτίζουν τά σπίτια τους στή Χαλέπα, ὅπου οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι, καί ἄλλοι προξενικοὶ ὑπάλληλοι μεγάλων καί ἄλλων

Δυνάμειν δημιουργοῦν ἓνα κέντρο διπλωματικῶν ζυμώσεων.

Μετά τό 1878 τά Γενικά Προξενεῖα καί τά Κονσολάτα τῆς Χαλέπας, ἐπανδρωμένα μέ πρόξενους πρώτης γραμμῆς, ὑπῆρξαν τά φροντιστήρια τῆς διπλωματίας καί τοῦ διεθνοῦς δικαίου, ὅπου ἀσκήθηκε ὁ Ἐλευθ. Βενιζέλος...

Οἱ δρόμοι ἐπικοινωνίας, ἐκείνη τήν ἐποχή, ἔξω ἀπό τά τεῖχη ἦταν ἀπαίσιοι καί ἐκτός ἀπό ὀρισμένες ἐπιστρώσεις πού εἶχαν κάνει οἱ Ἐνετοί καί πού βρισκόνταν σέ πολύ κακή κατάσταση, αὐτά πού τότε ὀνόμαζαν στήν Κρήτη δρόμους ἦταν ἀπλῶς μέρη ἀπό ὅπου εἶχαν τή συνήθεια νά περνοῦν οἱ ἀνθρωποὶ καί τά ζῶα, τίποτε ἄλλο. Οἱ μεταφορές γινόταν μόνο μέ ζῶα. Ὁ δρόμος Χανιά-Σούδα (εἰκ. 18) ἦταν ἀπό τίς πρῶτες ὀδικές συνδέσεις τῆς πόλης. Ἀναφέρεται ἀπό τήν ἄποψη τοῦ τοπίου καί ὄχι τῆς κατασκευῆς σάν ἓνας ἀπό τοὺς πιό ωραίους καί γραφικούς δρόμους τῆς Κρήτης. Σάν τήν Ἀππία ὁδὸ τῆς Κρήτης, ὅπου οἱ Βενετσιάνοι καί οἱ Τοῦρκοι ἀνασκολοπιζαν τοὺς Κρητικούς ἐπαναστάτες. Στό δρόμο τῆς Σούδας κτίστηκε τό μαυσωλεῖο τοῦ Χαμίτ Βέη πού ἔπεσε στήν πολιορκία τῶν Χανιωῶν (εἰκ. 19). Ἐπίσης ἡ σύνδεση τῆς πόλης μέ τή Χαλέπα, ἡ ὁδός Χαλέπας, ἡ σημερινή Ἐλευθ. Βενιζέλου (εἰκ. 20, 21, 22), ἦταν ἀπό τίς πρῶτες διανοίξεις καί ἀπό τοὺς λίγους δρόμους τῆς Κρήτης πού ἔγιναν ἐξομαλύνσεις, ἰσοπεδώσεις καί ἀκόμη τεχνικά ἔργα (γέφυρα Χατζηδονικόλα, πάνω ἀπό τό ρέμα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα). Ἐνα ἄλλο μονοπάτι τῆς ἐποχῆς ἀνοίξε ἡ κίνηση τῶν πεζῶν γιά ἓνα περίπατο ἔξω ἀπό τά τεῖχη καί ἀπό τήν πόρτα τοῦ Καλεκαπισί πρὸς τό σημερινό Κῆπο, ἐκεῖ ὅπου πάνω σέ ἀμμώδη ἔκταση ἦταν μιά πελώρια συκιά, γύρω ἀπό τήν ὁποία γινόταν ὁ κυριακάτικος περίπατος. Τό 1870 ὁ Ρεούφ Πασσᾶς ἀξιοποιεῖ τόν περίπατο πρὸς τήν ἀμμώδη περιοχή τῆς Συκιάς φυτεύοντας τό Δημοτικό Κῆπο στά εὐρωπαϊκά πρότυπα. Τό πρῶτο ἔξω ἀπό τά τεῖχη κοινωφελές ἔργο τῆς πόλης.

Τό 1889 ὁ Σακίρ Πασσᾶς ἔκτισε στή βορειοδυτική γωνιά τοῦ Κήπου, στή θέση τῆς σημερινῆς Στρατιωτικῆς Λέσχης (εἰκ. 23) αἴθουσα γιά νά δίδονται θεατρικές παραστάσεις. Τοῦτο ἔγινε μετά ἀπό ἄρνηση τῶν Χριστιανῶν νά παραχωρήσουν τήν αἴθουσα τοῦ Σχολείου γιά σειρά θεατρικῶν παραστάσεων πού θά ἔδιναν στήν Εὐρώπη τήν ἐντύπωση μιᾶς Κρήτης μέ εὐημερεία καί εἰρήνη. Ἡ αἴθουσα μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Κρήτης στέγασε τή Βουλή τῶν Κρητῶν μέχρι τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1911 ὅταν κατέπεσε ἡ στέγη της, εὐτυχῶς χωρίς θύματα. Ἀπό τότε

καί μέχρι τό 1913 ἡ Βουλὴ συνεδρίαζε στό Χρυσόστομο. Ἡ ἀνάγκη γιά τή βελτίωση τῆς ἐπικοινωνίας στήν Κρήτη, στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, εἶναι ἐπιτακτικὴ καί ἀναγκαία καί γι' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση, ἀλλὰ ἐκτός ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τῶν πιστώσεων δέν ὑπάρχουν καί μηχανικοὶ γιά νά μελετήσουν καί ἐκτελέσουν τὰ ἔργα. Ἀπὸ τό 1870 βρίσκονται στά Χανιά ὁ Ἰταλὸς μηχανικός Νικόλαο Μαγκοῦζο ἀπὸ τὴ Μεσσηνία, πού μαζί μέ τόν ἐπίσης Ἰταλὸ ἐργολάβο Σεβαστιανὸ Πριμιτέρα ἀσχολεῖται μέ τὴ μελέτη καί κατασκευὴ οἰκοδομικῶν ἔργων ὅπως οἱ Καθολικὲς Ἐκκλησίαι τῆς Κρήτης καί οἱ διάφορες βίλλες τῶν ἐμπόρων, κυρίως στή Χαλέπα. Μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Μαγκοῦζο τό 1884 ἀρχίζει νά κτίζεται ὁ Ἰταλικὸς Στρατῶνας πλάι στὸν Κῆπο (εἰκ. 24, 25, 26), καί στό δρόμο τοῦ Περιπάτου τό πρῶτο δημόσιο κτίριο τῆς πόλης ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη. Λίγο καιρὸ ἀργότερα μελετᾷ καί ἀρχίζει νά κατασκευάζει μέ ἐντολὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Πασσᾶ τό τουρκικὸ Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο, τὴ σημερινὴ Νομαρχία (εἰκ. 27, 28, 29, 30). Ἐπέβλεψε κυρίως τὴν κατασκευὴ τοῦ μεσαίου τμήματος, διότι συνέχισαν οἱ διάφοροι Ἰταλοὶ μηχανικοὶ τῆς Διοίκησης καί τό τελείωσε ὁ Μιχάλης Σαββάκης. Γιά τό κτίσιμό του δούλεψαν κυρίως Ἀποκορωνιῶτες καί Γαβαλοχωριανοὶ λιθοξόοι πού πέτρα-πέτρα πελέκησαν τίς χαρακτηριστικὲς λίθινες διακοσμῆσεις του (εἰκ. 31, 32, 33, 34). Ὁ τρίτος ὄροφος τοῦ μεσαίου κλίτους προστέθηκε τό 1936.

Σταδιακὰ προσκαλοῦνται διάφοροι ξένοι μηχανικοὶ γιά τὴ μελέτη μεμονωμένων ἔργων. Πρῶτος ἔρχεται τό 1881 ὁ Γάλλος μηχανικός Ρενόλτ καί σχεδιάζει τίς γέφυρες τῶν ποταμῶν τοῦ νησιοῦ, στή συνέχεια, τό 1884, μετὰ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς Ἰταλικῆς Κυβέρνησης, ὁ Ἰταλὸς Ραῦμόνδο Ραβᾶ ὡς ἀρχιμηχανικός τῆς Κρήτης. Ἐπρόκειτο γιά πολὺ φιλότιμο καί ἔμπειρο μηχανικό, πού στά δύο χρόνια πού ἔμενε στά Χανιά ἀσχολήθηκε μέ τὰ συγκοινωνιακὰ κυρίως προβλήματα τοῦ νησιοῦ. Τόν διαδέχτηκε μετὰ δύο χρόνια ὁ Ἰταλὸς Ἀλέξανδρος Καδέη. Ἦδη ὅμως ἀρχίζουν νά φτάνουν στά Χανιά οἱ πρῶτοι ντόπιοι μηχανικοὶ: Ὁ Ἀντώνης Μουντάκης καί ὁ Κων/νος Δρανδάκης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ὁ Μιχάλης Σαββάκης ἀπὸ τό Βέλγιο. Μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Καδέη ὁ πολιτικός μηχανολόγος μηχανικός Μιχάλης Σαββάκης ἀναλαμβάνει ὡς ἀρχιμηχανικός στή Γενικὴ Διοίκηση καί ἡ Κυβέρνηση ἀρχίζει πλέον ν' ἀντιμετωπίζει σοβαρὰ τό θέμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς πόλης ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, γι' αὐτὸ καί ἀγοράζει τό ἀκρωτήρι τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων γιά νά μεταφέ-

ρει τούς λεπρούς καί νά ἐλευθερώσει τή δυτική πλευρά τῆς πόλης. Τό 1894 τά Χανιά κατοικοῦνται ἀπό 4.750 Ἕλληνες, 2.500 Τούρκους, 160 Ἑβραίους καί 200 Καθολικούς, ἔχουν δηλαδή συνολικά 14.610 κατοίκους. Τά τέλη τοῦ 1898 ἡ Κρήτη ἀποκτᾶ αὐτονομία, ἡγεμόνα καί Σύνταγμα. Ὁ Πρίγκιπας Γεώργιος φτάνει (εἰκ. 35) καί ἐγκαθίσταται στό σπίτι τοῦ Θ. Μιτσοτάκη στή Χαλέπα, τὰ δέ γραφεῖα τῆς ἀρμοστίας στό Καστέλλι προσωρινά (εἰκ. 36) γιά νά ἐγκατασταθοῦν τελικά τό Μάιο τοῦ 1900 στό μέγαρο τῶν Δικαστηρίων πού προοριζόταν ἀπό τήν Τουρκική Κυβέρνηση γιά τουρκικό στρατιωτικό νοσοκομεῖο (εἰκ. 37).

Τό καλοκαίρι τοῦ 1900 μέ τήν ἀπογραφή πού ἐγίνε, τά Χανιά ἔχουν 12.276 κατ. Χριστιανούς (εἰκ. 38) καί 9.249 Τούρκους (εἰκ. 39). Τό Ρέθυμνο 2.945 Χριστιανούς καί 5.409 Τούρκους, τό Ἡράκλειο 10.470 Χριστιανούς καί 11.519 Τούρκους.

Σ' ὁλόκληρη δέ τήν Κρήτη παρεπιδημοῦν 6.096 ξένοι, ἀπό τούς ὁποίους 3.593 στά Χανιά, κυρίως διπλωμάτες (εἰκ. 40). Τό σχέδιο πόλεως συντάσσει ὁ μηχανικός Χρήστος Τσολίνας μέ τή γενική ἐποπτεία καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη. Τό σχέδιο τῆς νέας πόλης συνθέτεται πάνω στήν ὑφιστάμενη κατάσταση ἔξω ἀπό τά τείχη (εἰκ. 41) μέ τούς ἄξονες πού ὀρίζουν ὁ δρόμος τῆς Χαλέπας, τό κτίριο τῶν Δικαστηρίων καί Δημοσίων Γραφείων καί τά σπίτια τῆς σημερινῆς Ὁθωνος (εἰκ. 42, 43), ὁ Δημοτικός Κήπος, ὁ δρόμος τοῦ Περιπάτου μέ τόν Ἰταλικό Στρατώνα καί ὁ οἰκισμός τῶν Χαλικούτηδων στό Κουμ-Καπί (εἰκ. 44, 45).

Συγχρόνως μέ τά μέτρα πού λαμβάνονται γιά τήν ὀργάνωση τῆς νέας ἔξω ἀπό τά τείχη πόλης καί γιά τήν παλιά λαμβάνονται τά πρῶτα χρόνια τῆς Κρητικῆς Πολιτείας μέτρα πού ἔχουν σημασία μεγάλη γιά τήν ἐμφάνιση καί λειτουργία της τά ἐπόμενα χρόνια. Ὁ περιορισμός της ἀπό τά μεσαιωνικά τείχη εἶχε δημιουργήσει, σέ συνδυασμό μέ τήν τουρκική κατοχή στοὺς Χανιώτες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τήν ψυχολογική ἀνάγκη τῆς καταστροφῆς των. Διότι ἡ καταστροφή τῶν τειχῶν ἐσήμαινε τέλος τῆς κατοχῆς, τοῦ περιορισμοῦ, τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ξένου κατακτητῆ. Καί τό φθινόπωρο τοῦ 1899 ἀρχίζει ἡ κατεδάφιση τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τῶν τειχῶν (σημερινή εἴσοδος ὁδοῦ Θεοτοκοπούλου). Ἐπιβλέπει ὁ Γάλλος ὑπολοχαγός Δανδαΐδ (εἰκ. 46).

Ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τειχῶν καί ἡ ἀνάγκη ιδιαίτερης προσπάθειας καί κόπου γιά τήν καθαίρεσή τους στά-

θηκε και η αφορμή της παραμονής του μεγαλύτερου σχεδόν τμήματός τους μέχρι σήμερα. Συγχρόνως λαμβάνεται πρόνοια για να πέσουν τα χαρακτηριστικά κιόσκια των δρόμων από τους ιδιοκτήτες και από τα συνεργεία της Δημαρχίας. Η κατάρριψη των χαρακτηριστικών αυτών κατασκευών που επέβαλλε η ανάγκη της δημιουργίας στεγαστικών χώρων λόγω της στενότητας της πόλης και της έλλειψης χώρων για ανέγερση σπιτιών, θεωρήθηκε απαραίτητη τότε για την απελευθέρωση των στενών δρόμων της παλιάς πόλης, που κατά κάποιο τρόπο ήθελε να συναγωνισθεί τον άνοικτο ορίζοντα της νέας.

Τη δημιουργία του βορειοδυτικού ρήγματος του ένετικού τείχους ακολουθεί το ρήγμα της Ποτιέ το καλοκαίρι του 1902 και το ρήγμα της Σπλάντζιας που προβλεπόταν ήδη και από το σχέδιο της πόλης.

Στις 4 Αυγούστου 1901 με το 34 Διάταγμα της Κρητικής Πολιτείας αρχίζει να ισχύει η ρυμοτομία της νέας πόλης που, δυστυχώς, παρά τις προσπάθειες του Μιχάλη Σαββάκη, προβλέπει εκτός από τη δημιουργία του ρήγματος της Ποτιέ και της Σπλάντζιας καθαίρεση της μεσημβρινής πλευράς των τειχών και ανέγερση μεγάλης αγοράς επί της ΡΙΑΤΤΑ FORMA (εικ. 47). Όπως λέχτηκε και προηγουμένα, το σχέδιο της πόλης ύφανε η ύφιστάμενη κατάσταση, τόσο που σ' όρισμένες περιπτώσεις δεσμεύτηκε τελείως από αυτή και κληροδότησε προβλήματα στις επερχόμενες γενεές. Όπως π.χ. στην περίπτωση του Κούμ-Καπί, στη θέση που βρισκόταν ο οικισμός των Χαλικούτηδων διατηρήθηκαν τα στενά δρομάκια και η κατατμημένη, χωρίς ελεύθερους χώρους, ιδιοκτησία. Η ισχύς και η ύπαρξη του σχεδίου της πόλης επιτρέπει τις διανοίξεις (εικ. 48, 49) και την δενδροφύτευση των κεντρικών αξόνων, που χάρις στο Μιχάλη Σαββάκη έχουν αρκετό πλάτος. Το Φλεβάρη του 1902 δενδροφυτεύεται ο δρόμος Δικαστηρίων Χαλέπας με διπλή σειρά δένδρων «πολυτελείας» σε όλο το μήκος του. Στά πρανή δέ του δρόμου φυτεύεται χλόη για να συγκρατεί τα χώματα. Παραχωρείται από το Δημόσιο στο Δήμο ο χώρος απέναντι από τον Κήπο για την ίδρυση Γυμναστηρίου και συγχρόνως δημοσιεύονται οι σκέψεις του αρχιτέκτονα Ν. Σαλίβερου για την ανέγερση των σχολείων της πόλης σ' επαφή με το Γυμναστήριο.

Αρχίζουν πια ελεύθερα να οργανώνονται οι γειτονιές συσπειρωμένες γύρω από τις νεοανεγειρόμενες εκκλησίες του Αγίου Κων/νου στη Νέα Χώρα (εικ. 50, 51), της Ευαγγελίστριας (εικ. 52) και της Αγίας Μαγδαληνής στη

Χαλέπα (εικ. 56). Ἄλλά καί γύρω ἀπό τίς ἐπισκευαζόμενες, τόν Ἅγιο Νικόλαο (εικ. 53) καί Ἅγιο Παντελεήμονα στή Χαλέπα, (εικ. 55). Ὅλες οἱ ἐκκλησίες εἶναι ἐπιβλητικές, μέ ἔντονο μνημειακό ὕφος, περιβάλλονται ἀπό αὐλές καί κήπους καί ἔχουν τά νεοκλασικά χαρακτηριστικά τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀστικῶν κέντρων πού ἀναπτύχθηκαν τά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα καί στήν ἀρχή τοῦ 20οῦ, τῶν φανερά ἐπηρεασμένων ἀπό ξένες μορφές καί πρότυπα. Σ' ὅλες τίς ἐκκλησίες ὁ μέγανος αὐλόγυρος μέ τά παρτέρια καί τοῦς ἐλεύθερους χώρους γιά τίς συγκεντρώσεις ἀποτελοῦν τοῦς σημαντικότερους ἐλεύθερους χώρους τῶν συνοικιῶν καί ὑλοποιοῦν πολλές λειτουργίες, ἀπό τίς θρησκευτικές μέχρι τίς κοινωνικές καί ψυχαγωγικές. Γιά τήν ἀνέγερση τῶν ἐκκλησιῶν χρειάστηκαν πολλά χρόνια καί ἡ μελέτη γιά τήν κατασκευή τους ἀκολουθοῦσε τή σταδιακή ἀνέγερση, δηλ. μελέτη καί κατασκευή τοῦ κυρίως ναοῦ, κατόπιν μελέτη καί κατασκευή τῆς ἐπικάλυψης, τῶν καμπαναριῶν κλπ. Δέν ὑπάρχει ἐδῶ μιά ἐξαρχῆς μελέτη τῆς μορφολογίας ὁλόκληρης τῆς ἐκκλησίας, ἀλλά σταδιακή, ἀνάλογα μέ τήν ἐκάστοτε οἰκοδομική δυνατότητα. Μοναδική ἐξαίρεση, ἡ ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας τῆς Μαρίας Μαγδαληνῆς στή Χαλέπα. Μέ τή σύσταση τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, καί συγκεκριμένα τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1899 ἐγκαινιάζεται ἡ ἔναρξη τῆς λειτουργίας τῆς Τράπεζας Κρήτης, τοῦ χαρακτηριστικοῦ οικονομικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ νέου Κράτους. Μέ τήν ἔναρξη τῆς λειτουργίας ἀρχίζουν καί οἱ σκέψεις γιά τήν ἀνέγερση ἰδιοκτήτου κτιρίου. Πράγματι ἀποφασίζεται ἡ ἀνέγερση τοῦ κτιρίου τῆς Τράπεζας στή χαρακτηριστική νέα ὁδὸ τοῦ Περιπάτου. Ὁ ἀρχιτέκτονας Ἀντώνης Μουντάκης συντάσσει τή μελέτη τοῦ ἔργου, τό ὁποῖο θεμελιώνεται μέ τήν ἀνάλογη τελετή στίς 5 Αὐγούστου 1902. Ἡ ἀνέγερση κατακυρώνεται στοῦς ἐργολάβους ἀδελφούς Κυδωνάκη, γιά τοῦς ὁποίους στάθηκε καί ἀφορμὴ νά πτωχεύσουν. Τό Μάιο τοῦ 1904 ἐγκαινιάζεται τό νεόκτιστο κτίριο (εικ. 58), γιά νά κατεδαφιστεῖ 65 χρόνια ἀργότερα γιά τήν ἀνέγερση νέου κτιρίου γιά τή στέγαση Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν τῆς πόλης. Στό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης (εικ. 57), μετὰ τήν κατεδάφιση φυλάσσεται ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Τράπεζας Κρήτης. Οἱ ἔξω ἀπό τά τεῖχη νεοανεγειρόμενες συνοικίες ἐξακολουθοῦν νά συνδέονται στενά μέ τήν παλιά, καί σ' αὐτή βρίσκεται τό ἐμπορικό κέντρο. Ἡ νέα πόλη περιλαμβάνει κυρίως κατοικίες καί τή Διοίκηση ἐνῶ ἡ παλιά κρατᾷ τά σκῆπτρα τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου ὁλόκληρου τοῦ συγκροτήματος. Τήν ἐνίσχυση τῆς θέσης αὐτῆς τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου ἔρχεται νά ἐνισχύ-

σει ή ύλοποίηση τοῦ σχεδίου γιά τή δημιουργία τῆς ἀγορᾶς ἐπί τῆς ΡΙΑΤΤΑ FORMA, ἔτσι ὥστε νά ἐξυπηρετοῦνται καί ἡ νέα καί ἡ παλιά πόλη. Ἡ ἀπόφαση γιά τήν ἀνέγερση τῆς νέας ἀγορᾶς λήφθηκε ἐπί δημαρχίας τοῦ Ἐμμ. Σειραδάκη. Τή μελέτη τῆς Ἀγορᾶς ἀναλαμβάνει ὁ τότε μηχανικός τοῦ Δήμου Κων. Δρανδάκης, ἐνῶ καταρτίζεται ἐπιτροπή γιά τήν παρακολούθησή της· προβλέπεται ἡ ἀνέγερση 78 καταστημάτων (εἰκ. 59) γιά τή συγκέντρωση τῶν κρεοπωλείων, ἰχθυοπωλείων κλπ. μέσα σ' ἓνα κτιριακό συγκρότημα μέ σταυροειδή κάτοψη, πού νά ἐπιτρέπει τήν προφυλαγμένη καί ἀνετη διακίνηση κοινοῦ καί πωλητῶν. Γιά τήν ἀνέγερση τῆς ἀγορᾶς ἰσοπεδοῦται ὁ κεντρικός προμαχῶνας (ΡΙΑΤΤΑ FORMA) μέχρι τό ὑψόμετρο τῆς ἀφειτηρίας τοῦ δρόμου τῆς Χαλέπας (εἰκ. 60, 61, 62, 63,) καί ἐπιχωματώνεται τό τμήμα τῆς τάφρου πού βρίσκεται μπροστά. Ἐτσι δημιουργήθηκε καί ἡ σημερινή πλατεία Ἀγορᾶς. Ἡ ἀνέγερση τῆς ἀγορᾶς πραγματοποιήθηκε μέ δάνειο 300.000 δρχ. πού πῆρε ὁ Δήμος ἀπό τήν Τράπεζα Κρήτης καί κατακυρώθηκε στόν ἐργολάβο Ἀντώνη Μαθιουδάκη γιά 290.000 δρχ. Στίς 14 Ἀπρίλη 1911 ἡ Ἀγορά θεμελιώθηκε ἀπό τό Δήμαρχο Μανώλη Μουντάκη καί ἐγκαινιάζεται ἀπό τόν Πρωθυπουργό Ἐλευθέριο Βενιζέλο στίς 4 τοῦ Δεκέμβρη 1913 στά πλαίσια τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἐνωσης τῆς Κρήτης μέ τήν Ἑλλάδα. Μετά τά ἐγκαίνια τῆς Ἀγορᾶς, σοβαρή ἀρχίζει νά λαμβάνεται μέριμνα γιά τήν ὑδρευση καί τό φωτισμό τῆς πόλης πού ἤδη ἀπό τό 1908 φωτίζεται μέ λούξ. Ἐτσι προκηρύσσεται ἡ ὑποβολή προτάσεων ἀπό μέρους διαφόρων ἐταιριῶν γιά τόν ἠλεκτροφωτισμό, ἠλεκτροκίνηση καί ὑδρευση τῆς πόλης. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1919 τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐσωτερικῶν ἐγκρίνει τή σύναψη δανείου 500.000 δρχ. ἀπό τό Δῆμο γιά τήν κατεδάφιση τῶν φρουριῶν τῆς πόλης. Σύντομα ὀλοκληρώνεται ἡ καθαίρεση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μεσημβρινοῦ τείχους γιά νά κτιστεῖ τό 1930 μέ δαπάνη τῆς Ἐλενας Βενιζέλου τό Ὠδεῖο (εἰκ. 64, 65, 66,). Τήν κατασκευή ὑλοποίησε ὁ Κων. Λυγιδάκης καί στοίχισε 3.000.000 δρχ. Τό 1924, στή βορειοανατολική γωνία τοῦ Κήπου κτίζεται τό Ρολοῖ τῆς πόλης (εἰκ. 67) πού τελειώνει τό 1927. Στοίχισε 99.000 δρχ. Τή βάση κατασκεύασε ὁ Κ. Γιαννακάκης, τή στήλη ὁ Λογοθέτης μέ σχέδια τοῦ Νικ. Κολλάρου (εἰκ. 68). Ἀπέναντι, τό 1930 κτίστηκαν τά σχολεῖα τῆς πόλεως (εἰκ. 69). Τά πρῶτα σπίτια ἔξω ἀπό τά τείχη εἶναι κτισμένα ἀπό τήν εὐπορώτερη τάξη τῆς ἐποχῆς φανερά ἐπηρεασμένα ἀπό τά ξένα πρότυπα, ἀλλά πάντοτε μέ τόν ἴδιο πάνω-κάτω κατασκευαστικό τρόπο, ἐκφράζον-

τας τούς δημιουργούς τους, τούς ξένους αλλά και τούς πρώτους ντόπιους μηχανικούς και τά πρότυπά τους πάντοτε ανάλογα τῆς μόρφωσης και τοῦ τόπου σπουδῶν τους. Χαρακτηριστικές οἱ κατασκευαστικές λεπτομέρειες ἀπό τ' ἀνοίγματα τοῦ σπιτιοῦ, μέχρι τῆς χαρακτηριστικῆς καγκελόπορτες τοῦ κήπου ἀπό τ' ἀπλούστερα μέχρι τά πιό σύνθετα σχέδια τῆς ἑλικας (εἰκ. 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104). Τά σπίτια ἔξω ἀπό τά τείχη (εἰκ. 105) ἀνήκουν σέ τέσσερις βασικούς τύπους πού εἶναι: Πρῶτος τύπος: Οἱ Βίλλες. Οἱ βίλλες βρίσκονται συνήθως στήν Χαλέπα και κτίστηκαν λίγο πρὶν και μετά τῆ σύμβαση τῆς Χαλέπας τό 1878, κυρίως ἀπό τούς πλούσιους ἀπόδημους και Κρητικούς στή καταγωγή ἐμπόρους. Ὁ δεύτερος τύπος (εἰκ. 106), πού ἀνήκουν και τά περισσότερα σπίτια, εἶναι οἱ διώροφες κατοικίες πού κτίστηκαν πάνω στούς βασικούς ὁδικούς ἄξονες τῆς πόλης, κυρίως τήν ἐποχή τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, και χρησιμοποιήθηκαν γιά τίς ἀνάγκες κατοικίας και γραφείων, βουλευτῶν, γιατρῶν και δικηγόρων, ἀλλά και ἐμπόρων, γι' αὐτό πολλές φορές τό ἰσόγειο ἦταν γραφεῖο ἢ και κατάστημα.

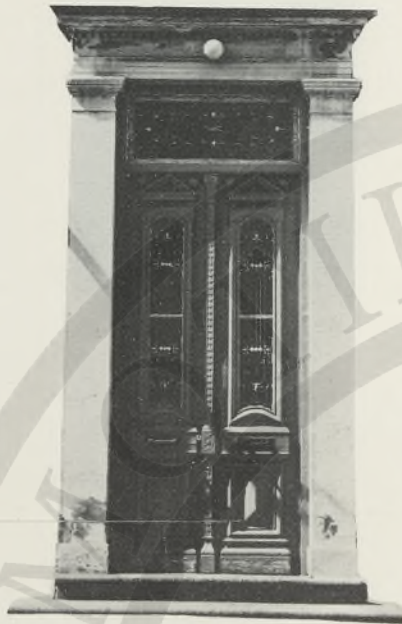
Στόν τρίτο τύπο (εἰκ. 107), ἀνήκουν οἱ μονόροφες κατοικίες πού κτίστηκαν στίς παρόδους τῶν κεντρικῶν δρόμων τῆς πόλης ἀπό τῆ δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας μέχρι τό δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και στόν τέταρτο τύπο ἀνήκουν οἱ ἀστικές τρῶγλες κυρίως τοῦ Κουμ-Καπί πού ἀντικατάστησαν τίς καλύβες τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Χαλικούτηδων (εἰκ. 108, 109) και τόν τενεκέ μαχαλά τῶν προσφύγων. Και σήμερα ἀκόμη, ἐνῶ τό Κούμ-Καπί εἶναι ἀπό τίς καλύτερες περιοχές τῆς πόλης, στεγάζει συμπολίτες μέ ἀπαράδεκτες συνθήκες (εἰκ. 110).

Ἀλλά ἄς δοῦμε τά σπίτια τῶν διάφορων τύπων, ξεχωριστά, ἀρχίζοντας ἀπό τῆ Χαλέπα, και ἀσφαλῶς ἀπό τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Βενιζέλου (εἰκ. 111).

Τό σπίτι, στόν τύπο τῆς βίλλας, κτίστηκε πάνω σέ ἔκταση πού ἀγοράστηκε ἀπό τόν Κυριάκο Βενιζέλο τό 1876, και τελείωσε γύρω στά 1880 γιά νά φιλοξενήσει στή μεγάλη σάλα του τόν νεκρό τοῦ ἰδιοκτήτη τό 1883. Ἡ μορφολογία τοῦ σπιτιοῦ μέ τήν δυτικῆς προέλευσης γερτή στέγη και τίς ἄλλες κατασκευαστικές λεπτομέρειες ἀπαντᾶται και στά σπίτια τοῦ μηχανικοῦ Λεωνίδα Λυγκούνη, στενοῦ φίλου τοῦ Κυριάκου, πού κτίστηκαν λίγο νωρίτερα. Τό σπίτι, εἶχε ἐξωτερική σκάλα μέ δύο σκέλη, πού ὀδηγοῦσε ἀπ' εὐθείας στή σάλα πού βρισκόταν στό ὄροφο. Κήπος

μέ έλιές καί άλλα δένδρα τριγύριζε τό σπίτι, πού χωριζόταν από τό δρόμο μέ ξύλινο φράκτη. Μετά τό θάνατο τοῦ Κυριάκου, τό σπίτι, σπίτι τοῦ γιουῦ του Λευτέρη, στεγάζει τόν ἴδιο καί τήν οικογένειά του, καί από ἔδω βγήκε νεκρή ἡ γυναίκα του Μαρία στίς 11 Δεκέμβρη 1894. Ἐκτοτε τό σπίτι νοικιάζεται διαδοχικά σέ διάφορα πρόσωπα: (Λουμπάνσκυ, Πλουμιδάκης, Κ. Μητσοτάκης) καί μέχρι τό 1927. Τότε ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος, μετά τό γάμο του μέ τήν Ἑλενα, κατεβαίνει στά Χανιά καί ἐπιβλέπει προσωπικά τή ριζική ἐπισκευή τοῦ πατρικοῦ του σπιτιοῦ γιά νά ὑποδεχτεῖ τή γυναίκα του, καί τό σπίτι πῆρε τή σημερινή μορφή του (εἰκ. 112, 113, 114). Γιά τήν ἐπισκευή βοήθησε ὁ ἀρχιτέκτονας Γιώργος Σταυρίδης καί ὁ ἐργολάβος καί κουμπάρος τοῦ Βενιζέλου Κων. Λυγιδάκης. Τότε φυτεύτηκαν καί τά σημερινά δένδρα τοῦ κήπου, ἀπό κηπουρό πού ἦρθε εἰδικά ἀπό τήν Ἀθήνα. Ὁνειρο τῆς ζωῆς τοῦ Βενιζέλου παρέμεινε ἡ φροντίδα τοῦ κήπου του καί ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀμπελιοῦ του. Ἀπέναντι ἀκριβῶς ὁ μηχανικός Λεων. Λυγκούνης (εἰκ. 115) τό 1860 περίπου ἀγόρασε μέ 550 λίρες μιά ἔκταση ἀπό κάποιο Γάλλο ἀξιωματικό, πάνω στήν ὁποία κτίστηκαν τρία σπίτια. Τό σπίτι τοῦ ἴδιου, τό σπίτι γιά τό γιό του Φερδινάνδο καί τό σπίτι γιά τήν κόρη του Αὐγούστα. Τό σπίτι τοῦ ἴδιου, σήμερα σπίτι τοῦ ἐγγονοῦ του Λεωνίδα Λυγκούνη, παρά τίς ριζικές ἐπισκευές του διατηρεῖ τήν ὁμοιότητά του μέ τό σπίτι τοῦ Βενιζέλου (εἰκ. 116, 117, 118) καί στήν αὐλή διατηρεῖται ἀκέραιο τό χαρακτηριστικό πηγάδι, γιά τήν ὑδρευση. Πλαί τό σπίτι πού ἔκτισε γιά τό γιό του Φερδινάνδο (εἰκ. 119, 120) καί πού δόθηκε τελικά προίκα στή κόρη του Ἑρασμία, ὅταν αὐτή παντρεύτηκε τό Γάλλο Πρόξενο Μπλάν καί ἔτσι τό σπίτι πέρασε στήν ἱστορία τῆς πόλης σάν τό Γαλλικό Προξενεῖο (εἰκ. 121). Μετά τό θάνατο τοῦ Μπλάν τό σπίτι πούληθηκε στόν ὑποπρόξενο Πρέβε καί σήμερα ἀνήκει σέ ὄμιλο ἐπιχειρηματιῶν. Τό τρίτο σπίτι κτίστηκε ἀπό τόν βαμβακέμπορα Χορτάτζη πάνω σέ ἔκταση πού ἔδωσε ὁ Λεωνίδας Λυγκούνης προίκα στήν κόρη του Αὐγούστα, τό 1883 (εἰκ. 122, 123, 124). Τό σπίτι κτίστηκε γύρω στά 1885 καί ὁ Χορτάτζης στή συνέχεια τό ἔδωσε προίκα στή κόρη του Ἑρριέτα ὅταν αὐτή παντρεύτηκε τό χαρακτηριστικό τύπο τῆς ἐποχῆς, τόν Πέτρο Μαρκαντωνάκη (τόν μονόκλ) γιά νά τό πούλησει ἐκεῖνος γύρω στά 1916 στόν ἐργολάβο Γρ. Φριλίγκο 1500 λίρες. Ὁ Γρ. Φριλίγκος τό ἐπισκεύασε καί τό πούλησε 3.000 λίρες στόν ἔμπορο Πέτρο Μαρκαντωνάκη, στούς κληρονόμους

τοῦ ὁποίου ἀνήκει καί σήμερα. Λίγο παραπάνω βρίσκεται τό σπίτι τῆς Βαρώνης Σβάρτς (εἰκ. 125) ἢ ὅπως τήν ὀνόμαζαν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς Ἑλπίδα Μέλαινα. Ἀπό τίς πλέον ἐνδιαφέρουσες φυσιογνωμίες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἡ φιλεὺσπλαχνη καί ἐρωτευμένη μέ τόν τόπο μας βαρώνη ἔκτισε ἓνα ἀπό τά πλέον ἐνδιαφέροντα κτίσματα τῆς Χαλέπας (εἰκ. 126, 127, 128). Τό σπίτι μετά ἀπό διάφορους ἰδιοκτῆτες σήμερα ἀνήκει στό Δῆμο, ἀλλά δυστυχῶς δέν χρησιμοποιεῖται. Ἀπέναντι ἀκριβῶς τό σπίτι τοῦ ναυτικοῦ πράκτορα Βαλέριου Καλούτση κτίστηκε τό 1900 μέ σχέδια τοῦ μηχανικοῦ Κωνσταντινίδη. Μετά τήν ἀποπεράτωσή του νοικιάστηκε σέ διάφορες προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς. Ἀπό τό 1950 ἔζησε σ' αὐτό καί ἐργάστηκε μέχρι τό θάνατό της ἡ ζωγράφος Φλωρεντίνη Καλούτση, ἡ θαυμάσια αὐτή πρέσβειρα τῆς Κρητικῆς Χειροτεχνίας (εἰκ. 129, 130, 131, 132, 133, 134).

Ψηλότερα στήν ὁδὸ Ἀκρωτηρίου τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Κυριάκου Μητσοτάκη. Παλιό τουρκικό ἀρχοντικό πού ἐπισκευάστηκε ριζικά γιά νά στεγάζει μέχρι σήμερα τήν οἰκογένεια τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτῆτη (εἰκ. 135). Λίγο παρακάτω, τό σπίτι τοῦ Δημάρχου Μουντάκη, παλιό Τούρκικο Ἀρχοντικό (εἰκ. 136) μετασκευασμένο. Ἀπέναντι ἀπό τήν γέφυρα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα δύο ἀπό τά πρῶτα σπίτια πού κτίστηκαν ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης: τό σπίτι τοῦ Πωλογιώργη (εἰκ. 137) καί τό σπίτι τῶν Ἰταλῶν Τσέλλε (εἰκ. 138, 139). Πλάϊ στοῦ σπίτι τοῦ Βενιζέλου, ἓνας δρόμος τά χωρίζει, κτίστηκε στά 1882 τό σπίτι τοῦ πλούσιου ἔμπορα Θ. Μιτσοτάκη (εἰκ. 140) πού στοίχισε 15.000 ναπολεόνια καί ὁ ἐξοπλισμός του 25.000. Οἱ ἐξωτερικές ἐπενδύσεις στήν εἰσοδοῦ ἔγιναν ἀπό μάρμαρα Πεντέλης, ἡ δέ ξυλεία τοῦ σπιτιοῦ εἶναι κέδροι τοῦ Λιβάνου. Τό σπίτι χρησίμευσε τό 1898 γιά κατοικία τοῦ Πρίγκιπα Γεωργίου (εἰκ. 141) καί γι' αὐτό ἔμεινε μέχρι τίς μέρες μας γνωστό σάν Παλάτι. Μετά τήν ἀναχώρηση τοῦ Πρίγκιπα χρησιμοποιήθηκε σάν κατοικία τοῦ Ἀρμοστή Ζαῖμη, πού φύτεψε καί τά δένδρα τῆς αὐλῆς, καί τοῦ ἐκάστοτε Γεν. Διοικητῆ Κρήτης. Ἀπό τό 1937-1940 χρησιμοποιήθηκε σάν στρατιωτικό νοσοκομεῖο γιά νά τό ἐπιτάξουν οἱ Γερμανοί στόν πόλεμο καί νά τό μετατρέψουν σέ στρατηγεῖο. Μετά τόν πόλεμο καί μέχρι σήμερα χρησιμοποιεῖται σάν κατοικία τοῦ σημερινοῦ ἰδιοκτῆτη καί στεγάζει καί τά γραφεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας Δυτικῆς Κρήτης (εἰκ. 142, 143, 144).

Λίγο παρακάτω ὁ Θεμιστοκλῆς Μιτσοτάκης μέ τό μηχανικό του Νικόλαο Μαγκοῦζο καί ἐργολάβο τό Σεβαστιανό

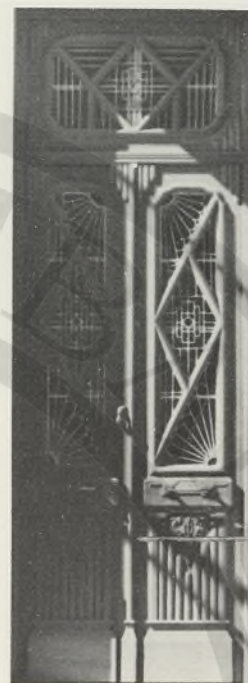
Πριμιτέρα έκτισε τό σπίτι τῆς κόρης του Φαιναρέτης (εἰκ. 145, 146). Ἡ ὁμοιότητα στίς διάφορες μορφολογικές λεπτομέρειες ανάμεσα στά δύο σπίτια δέν ἀφήνει καί πολλές ἀμφιβολίες ὅτι μηχανικός καί στό Παλάτι ἦταν πάλι ὁ Μαγκουῆζο. Χαρακτηριστικό τοῦ σπιτιοῦ ἡ ὑπαρξη τῆς ἐξωτερικῆς σκάλας μέ τά δύο σκέλη. Στό κτίσμα στεγάστηκε ἡ Ἀγγλική Πρεσβεία καί σήμερα ἀκόμη ἀνήκει σέ ὁμογενή ἀπό τήν Ἀμερική. Ἀπέναντι ἀκριβῶς τό σπίτι τοῦ βαμβακέμπορα Χορτάτζη, πού στέγασε κυρίως τό Ἑλληνικό Προξενεῖο, πούληθηκε στόν ἔμπορα Μπιτσάκη. Σήμερα ἀνήκει στόν ἐπιχειρηματία Καρδαμάκη (εἰκ. 147, 148).

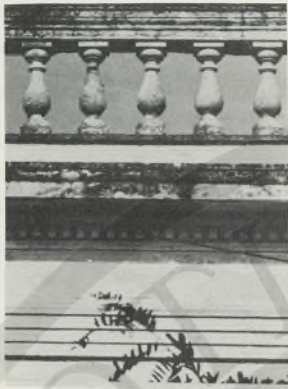
Κατηφορίζοντας τόν παλιό δρόμο τῆς Χαλέπας συναντᾶμε τά διώροφα σπίτια τῆς δεύτερης κατηγορίας καί μάλιστα τήν περιοχή μέ τίς μαρμαρένιες κοπελιές πού στολίζουν τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Μυλωνογιάννη (εἰκ. 149, 150). Τό σπίτι τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου Μπέντερ (εἰκ. 151) σημερινό ξενοδοχεῖο δῶμα, καί τό σπίτι τοῦ ἐργολάβου Λυγιδάκη (εἰκ. 152).

Στή συνέχεια τό σπίτι τῆς οἰκογ. Καλαϊσάκη (εἰκ. 153). Τό σπίτι τό 1925 ἀγόρασε ὁ ἔμπορας Κυριάκος Βατικιώτης καί τελευταῖα πούληθηκε στόν ἐπιχειρηματία Εὐαγ. Σπανουδάκη.

Δίπλα τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ γερουσιαστῆ Θεμιστοκλῆ Πλουμιδάκη κτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 1900 μέ σχέδια τοῦ Μιχάλη Σαββάκη ἀπό τόν ἐργολάβο καί κουμπάρο τοῦ ἰδιοκτήτη Μποτώνη Κουράκη (εἰκ. 154). Στή συνέχεια τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Χατζιδάκη (εἰκ. 163).

Λίγο παραπάνω δύο σπίτια συνθέτουν ἕνα χαρακτηριστικό σύνολο: Τό ἕνα τό σπίτι τοῦ διευθυντῆ τῆς Τράπεζας Φιλίππου Ντόκου (εἰκ. 155) θυμίζει πολύ τήν Τράπεζα τῆς Κρήτης. Τό ἄλλο σπίτι τοῦ καθηγητῆ Λαντράκη (εἰκ. 156) κτίστηκε τήν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας πάνω σέ σχέδια τοῦ Σαββάκη. Ὁ ὄροφος ἔγινε πολύ μεταγενέστερα. Ἀπέναντι ἀκριβῶς τό σπίτι τοῦ Κωστή Μανουσάκη. Τούρκικο ἀρχοντικό (εἰκ. 157) πού πῆρε τή σημερινή νεοκλασική μορφή μετά ἀπό ἀρκετές ἐπισκευές. Στή συνέχεια συγκροτήματα ἀπό σπίτια τῆς ἐποχῆς πού διατηροῦνται ἀκόμη (εἰκ. 158, 159). Κάθετα στό δρόμο τῆς Χαλέπας, στό ὕψος τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ντόκου ἀρχίζει ὁ δρόμος τῶν Δημοσίων Γραφείων, ἡ Μπόλαρη, ἡ σημερινή Ἡρώων Πολυτεχνείου. Στό βορεινό ἄκρο της, πάνω ἀκριβῶς ἀπό τή θάλασσα, τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Μανούσου Κούνδουρου (εἰκ. 160, 161, 162). Κτίστηκε τό 1909 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη ἀπό τόν Μπο-

τώνη Κουράκη. Στήν πρόσοψη ὁ ἐξώστης μέ κολόνες καί ἀέτωμα πού ἀπολήγει σέ λιονταροκεφαλές ἀλλά καί μέ πελεκητές σκαλιστές καντουνάδες ἀπό λευκό πωρόλιθο. Τό σπίτι τοῦ ἐφέντη Παπαδάκη (εἰκ. 164) κτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα πάνω σέ σχέδια τοῦ Κώστα Δρανδάκη. Ἀργότερα ἀγοράστηκε ἀπό τόν ἔμπορο Ξηρουχάκη. Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Χαράλαμπου Πωλογιώργη (εἰκ. 165, 166) κτίστηκε μέ σχέδια τοῦ Μιχάλη Σαββάκη στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα· σήμερα ἀνήκει στό Ἑλληνικό Δημόσιο καί στεγάζει τό κέντρο κοινωνικῆς Πολιτικῆς. Τό σπίτι τοῦ Φρογουδάκη (εἰκ. 167, 168) στόν τύπο τῆς βίλλας, κτίστηκε ἀπό τόν Μηχανικό Κω/νο Δρανδάκη.

Ὁ ἐργολάβος Κωστής Χατζηδάκης ἢ Μαστροκωστής ὁ Κοκκινοχωριανός ἔκτιζε σπίτια πού τά πουλοῦσε. Στό δρόμο τοῦ Μπόλαρη δικά του ἔργα εἶναι τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ναξάκη (εἰκ. 169, 170) πού ἀγοράστηκε τό 1920 80.000 δρχ. Ἐπίσης δικό του εἶναι τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Στυλιανάκη μέ τή χαρακτηριστικά στολισμένη μετώπη μέ τά πῆλινα ἀγάλματα (εἰκ. 171) καί τό σπίτι τῆς οἰκογ. Χαμαράκη (εἰκ. 173) καί τῆς οἰκογ. Πάτερου.

Τό σπίτι τοῦ Ἄγγλου ἔμποροπλοιάρχου Σῶου (εἰκ. 174) κτίστηκε τή δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας σάν κατοικία τοῦ διευθυντῆ τῆς ΕΤΕΛ Γιάννη Ἀναστασιάκη μέ σχέδια Ἀθηναίου μηχανικοῦ, τήν κατασκευή ὑλοποίησε ὁ ἐργολάβος Ἀλέξανδρος Πλατσιδάκης. Ὄταν ἀγόρασε τό σπίτι ὁ Σῶου, πρόσθεσε μέ τό Σαββάκη τόν ἀνατολικό ἐξώστη.

Ἀπέναντι ἀκριβῶς τό σπίτι τοῦ ἐπιχειρηματία Σαριδάκη κτίστηκε μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη (εἰκ. 175)

Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Στέργιου Μακρίδη (εἰκ. 176) ἔκτισε ὁ ἐργολάβος Ἀλέξανδρος Πλατσιδάκης τήν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτέκτονα Γιώργου Σταυρίδη. Δίπλα τό σπίτι τοῦ Κουμῆ πού στέγασε τό πρῶτο νηπιαγωγεῖο τῆς πόλης (εἰκ. 172). Μεσημβρινό ὄριο τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη ἢ πλατεία Δικαστηρίων μέ τά χαρακτηριστικά τῆς κτίρια.

Ἀπό τήν πλατεία, πρὸς τά πάνω, στή σημερινή Ὀθωνος, πολλά παλιά χαρακτηριστικά κτίσματα. Θά σταθοῦμε λίγο στά πρῶτα καί στό τελευταῖο. Στό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Σαμιωτάκη (εἰκ. 177), στό σπίτι τοῦ Μάνου πού κτίστηκε στά τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς (εἰκ. 178) καί στά χαρακτηριστικά ἐρείπια τοῦ γέρο-Μπελέση (εἰκ. 179, 180) ψηλά κοντά στήν Ἁγία Ἄννα. Ἀπό τά χαρακτηριστικότερα σπίτια τῶν Χανιῶν τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ γερουσια-

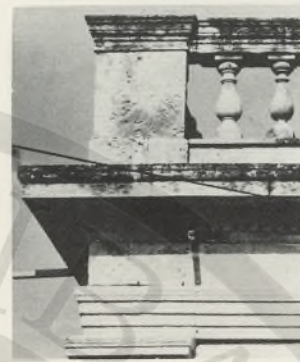
στη Κων/νου Φούμη (εικ. 181, 182, 183) άρχισε νά κτίζεται τό 1906, τέλειωσε τό 1910, από τόν Μποτώνη Κουράκη πάνω σέ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονα Λεβίδη. Τό σπίτι στοίχισε τελικά 55.000 χρυσές δρχ. Στή Γερμανική κατοχή ἔμεινε ὁ ἀξιωματικός τῶν S. S. Μπλόκ. Ἡ μεγάλη ἀροκάρια τοῦ κήπου στάλθηκε ἀπό τήν Αὐστραλία μικρό φυτό, δῶρο γιά τό γάμο τοῦ ἰδιοκτήτη μέ τήν Ὀλγα Σακελλαρίου.

Ἀρκετά ἀργότερα κτίστηκε ἀπέναντι ἀκριβῶς τό σπίτι τοῦ Γαλάνη (εικ. 184, 185) μέ σχέδια τοῦ Μιχάλη Σαββάκη, ἀγκαλιάζοντας ἔτσι τήν ἀνατολικομεσημβρινή γωνιά τῆς πλατείας. Τό σπίτι του (εικ. 186) ὁ μηχανικός Μιχάλης Σαββάκης ἔκτισε στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας στή σημερινή Λεωφόρο Δημοκρατίας, τότε Ἴωνος Δραγούμη. Φανερά ἐπηρασμένο ἀπό τά πρότυπα τῶν σπουδῶν του, τό κτίσμα πούληθηκε τό 1917 στή μοναστηριακή ἐπιτροπεία καί ἀπό τότε χρησιμοποιεῖται γιά κατοικία τοῦ Μητροπολίτη Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου. Καί ἔμεινε γνωστό ὡς Δεσποτικό.

Τό σπίτι τοῦ Ἰταλοῦ Πράκτορα Φερλάτσο (εικ. 187, 188) κτίστηκε στή λεωφόρο Ρώμης, σημερινή Σφακιανάκη, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας. Μέ τήν ἀναχώρηση τῶν Ἰταλῶν ἀπό τά Χανιά τό σπίτι πούληθηκε στόν Ἑβραῖο Λεόν Ἰσχακή. Σήμερα ἀνήκει στό Ἑλληνικό Δημόσιο, καί στεγάζει τό Ἱστορικό Ἀρχεῖο Κρήτης. Ἀπέναντι τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ἀναστασιάκη (εικ. 189) καί κοντά τό σπίτι τοῦ Ν. Σκουλά (εικ. 190). Ἀπέναντι ἀπό τό Δεσποτικό τά σπίτια τῶν Στεφανάκη (εικ. 191), Οἰκονόμου (εικ. 192), Καλλιτεράκη (εικ. 193) καί Ἀρχοντάκη (εικ. 194).

Ὁ δρόμος τῆς πόλης, πού ἄρχισε νά κτίζεται πρῶτος, ἦταν ὁ δρόμος τοῦ Περιπάτου, ἡ σημερινή Τζανακάκη καί Νεάρχου. Στήν ἀρχή λοιπόν τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου κτίστηκε τό 1912 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη καί μέ ἐργολάβο τόν Κων/νο Λυγιδάκη τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ γερουσιαστή Γιώργη Παπαδόπετρο. Ἀπό τά χαρακτηριστικότερα καί πλέον καλοδιατηρημένα κτίσματα τῆς πόλης (εικ. 195, 196, 197).

Ὁ τεχνίτης λιθογράφος Κουρουτάκης ἔκτισε τό 1922, γιά τή μεταφορά καί στέγαση τοῦ λιθογραφείου του καί τῆς διαμονῆς του, μέ τόν ἐργολάβο Μποτώνη Κουράκη, σέ σχέδια τοῦ Κολλάρου, τό κτίσμα πού τόσο συνδέθηκε μαζί μας στεγάζοντας γιά πολλά χρόνια τό Ταχυδρομεῖο τῆς πόλης. Τά ταβάνια εἶχε ζωγραφίσει ὁ κοσμηματογράφος Ἀλυγιάκης καί τό ψυχορράγημά του παρακολουθήσαμε ὅλοι μας τελευταία (εικ. 199, 200, 201, 202).

Ἡ δίπατη μονοκατοικία τοῦ μεγαλέμπορα Κων/νου Κατζουράκη (εἰκ. 203, 204) κτίστηκε τὰ τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς μέ σχέδια τοῦ Ἰταλοῦ Νικόλαο Μαγκοῦζο ἀπό τόν ἐργολάβο Σεβαστιανό Πριμιτέρα. Στὴν ἀνατολική ὄψη ὁ κοσμηματογράφος Ἀλυγιζάκης, πού διακόσμησε τὰ ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ, ζωγράφισε σέ φυσικό μέγεθος τόν Ἑρμῆ, θεό τοῦ ἐμπορίου (εἰκ. 205).

Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Λεωνίδα Χατζηδάκη καί Νικόλαου Παπαδονικολάκη (εἰκ. 206) κτίστηκε τὰ τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς ἀπό τόν Ἰταλό ἐργολάβο Σεβαστιανό Πριμιτέρα πάνω σέ σχέδια τοῦ Νικόλαο Μαγκοῦζο. Δίδυμη δίπατη μονοκατοικία ἔχει τούς χώρους ὑποδοχῆς στό ὑπερυψωμένο ισόγειο καί τὰ ὑπνοδωμάτια στόν ὄροφο (εἰκ. 207, 208).

Τό σπίτι τοῦ Θεόδωρου Μανούσακα ἢ Μανουσακάκη κτίστηκε ἀπό τόν ἴδιο τό 1900, μιά καί ἀπασχόλησή του ἦταν καί οἱ κατασκευές (εἰκ. 209, 210, 211).

Τό κοινωφελές Ταμεῖο, ἡ σημερινή Ἀγροτική Τράπεζα κτίστηκε τό 1912 μέ σχέδια τοῦ Σαββάκη ἀπό τόν ἐργολάβο Κασιμάτη γιά κατοικία του. Πρὶν τελειώσει πουλήθηκε γιά νά στεγάσει τίς ἀνάγκες τοῦ Ταμεῖου στήν ἐξυπηρέτηση τῆς ἀγροτικῆς τάξης (εἰκ. 212).

Τό σπίτι-γραφεῖο τοῦ βουλευτῆ γερουσιαστῆ Γεώργιου Πανηγυράκη κτίστηκε τό 1914 μέ μελέτη καί ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη. Ἡ σιδερένια αὐλόθυρα μέ τίς πελεκητές λιθόγλυπτες παραστάσεις ἀπό τίς πιό χαρακτηριστικές (εἰκ. 213, 214).

Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Νικόλαου Κουφάκη ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπό τόν Ἰταλικό Στρατώνα κτίστηκε τό 1904 ἀπό τούς ἐργολάβους ἀδελφούς Κυδωνάκη. Μετά τό θάνατο τοῦ ιδιοκτῆτη καί τῆς μοναχοκόρης του τῆς ὀνομαστῆς Μαρίας Ἀνεμογιάννη-Κουφάκη, τῆς πριγκίπισσας τῶν πετρελαίων, τό σπίτι περιῆλθε στήν κυριότητα τοῦ Θεόδωρου Φορτσάκη, στούς κληρονόμους τοῦ ὁποῖου καί ἀνήκει (εἰκ. 215, 216). Δίπλα τό μεγάλο σπίτι τοῦ Λαζαρίδη μέ τὰ ἐνοικιαζόμενα διαμερίσματα (εἰκ. 217).

Τό σπίτι τοῦ δικηγόρου Ἑμμ. Παπαγιαννάκη κτίστηκε στό δρόμο τοῦ Περιπάτου (εἰκ. 218) τό 1902 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ ἀρχιτέκτονα Ἀντῶνη Μουντάκη καί στοίχισε 20.000 χρυσές δρχ. (εἰκ. 220, 222, 223). Τὰ ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ ζωγραφισμένα ἀπό τόν Κ. Ἀλυγιζάκη μέ παραστάσεις σατύρων καί δελφινῶν διατηροῦνται θαυμάσια. Χαρακτηριστικά ἐπιπλα τῆς ἐποχῆς στολίζουν τό ἐσωτερικό τοῦ σπιτιοῦ, ἔργα τοῦ ἐπιπλοποιοῦ Χριστοδουλάκη, μερικά ἀπό τὰ ὁποῖα ἤδη ἔχει χαρίσει στό Δῆμο

ὁ σημερινός ιδιοκτήτης δικηγόρος Μιχάλης Παπαγαννάκης. Ἀπέναντι τὸ σπίτι τοῦ ἐφέτη Στρατηγάκη, σήμερα Κακούρη (εἰκ. 219, 221).

Τὸ σπίτι τοῦ δικηγόρου καὶ βουλευτῆ Ἀντώνη Κατζουράκη κτίστηκε περίπου τὸ 1908 μέ σχέδια καὶ ἐπίβλεψη τοῦ Κων/νου Δρανδάκη (εἰκ. 224). Τὸ σπίτι στοίχισε τελικά 3.000 χρυσές λίρες καὶ κοπίασε γι' αὐτὸ πολὺ ὁ ιδιοκτήτης του.

Τὸ σπίτι τοῦ βουλευτῆ γερουσιαστῆ Νικόλαου Μπιστολάκη κτίστηκε τὸ 1922 μέ σχέδια καὶ ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη (εἰκ. 225, 226, 227, 228, 229) καὶ ἐργολάβο τὸν Μποτώνη Κουράκη. Τὸ κτίσμα ἀγοράστηκε τελευταία ἀπὸ τὸ Τεχνικὸ Ἐπιμελητήριον τὸ ὁποῖο θὰ τὸ χρησιμοποιήσει γιὰ τίς ἀνάγκες του, ἐπισκευάζοντάς το.

Τὸ σπίτι τοῦ ἔμπορα Παναγιώτη Μουζουράκη κτίστηκε τὸ 1922 μέ σχέδια τοῦ Θεοφάνη Ἀλυγιζάκη στὰ ἀθηναϊκά πρότυπα. Τραβηχτὰ ἐπιχρίσματα ἀλλὰ καὶ πελεκητὰ τμήματα σέ συνδυασμὸ μέ τὴν τονισμένη κεντρικὴ εἴσοδο καὶ τὴ στέψη, ἀλλὰ καὶ τὸ χρῶμα πού ἔχουν οἱ τοῖχοι δημιουργοῦν ἓνα ἀξιοπρόσεκτο σύνολο (εἰκ. 230, 231, 232, 233).

Τὸ σπίτι τοῦ ἔμπορα Θανάση Ξηρουχάκη κτίστηκε τὸ 1922 (εἰκ. 234, 235) μέ σχέδια καὶ ἐπίβλεψη τοῦ Μιχάλη Σαββάκη. Ἰδιαίτερη σημασία δόθηκε στὴ στέψη πού ἀπὸ πελεκητὴ πέτρα δουλεύτηκε ἀπὸ τὸν Μαστρογιώργη τὸν Διαμαντάκη (εἰκ. 236, 237).

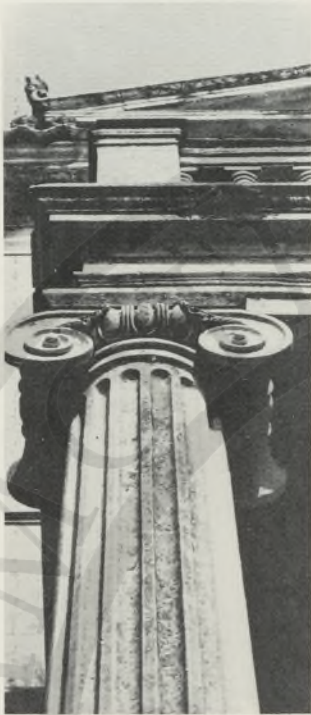
Τὸ σπίτι τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη στὸν τύπο τῆς βίλλας εἶναι ἀπὸ τὰ πρῶτα κτίσματα τῆς πόλης καὶ στέγασε στὸν ὄροφο τὸ σπίτι καὶ στὸ ἰσόγειο τοὺς βοηθητικούς χώρους, ἀποθήκες κλπ. Κτίστηκε τὰ τέλη τῆς τουρκικῆς κατοχῆς πλάι στὸ τέμενος τῶν Μεβλεβίδων, τὸ σημερινὸ Ὀρφανοτροφεῖο (εἰκ. 238, 239, 240).

Τὸ σπίτι τοῦ Χαράλαμπου Φωτάκη κτίστηκε τὸ 1905 σέ πάροδο τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου, τὴ σημερινὴ Γιαμπουδάκη (εἰκ. 241).

Λίγο παραπάνω δύο ὅμοια σπίτια τοῦ κοσμηματογράφου Κώστα Ἀλυγιζάκη καὶ τοῦ κουρέα Παπαδαρτσάκη (εἰκ. 242) κτίστηκαν γύρω στὰ 1905 μέ σχέδια τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀλυγιζάκη Θεοφάνη. Καὶ στὰ δύο σπίτια ἡ κάτοψη διαμορφώθηκε στὰ παλιὰ πρότυπα μέ τὰ δωμάτια στὴ σειρά νὰ βλέπουν τὸ χαγιάτι, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ συνηθισμένους τύπους ἀθηναϊκῶν σπιτιῶν τῆς ἐποχῆς (εἰκ. 243).

Στὸ σπίτι τοῦ κοσμηματογράφου Ἀλυγιζάκη (εἰκ. 244,

245) τά ταβάνια ζωγραφισμένα από τόν ἴδιο μέ ἀνιλίνες καί χρυσό διατηροῦνται θαυμάσια μέχρι σήμερα (εἰκ. 246, 247).

Τό σπίτι τοῦ ἀστυνόμου ἀπό τήν Αἴγυπτο Ἄντωνη Λαμπρινάκη (εἰκ. 248) κτίστηκε τό 1931 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Νικολάου Κολλάρου. Τά πήλινα γλυπτά εἶναι τοῦ Στρατουδάκη ὅπως ἀκριβῶς καί τό σπίτι τοῦ Κων. Βουράκη λίγο παραπάνω (εἰκ. 249).

Στό ρῆγμα τῶν τειχῶν στό Κρύο Βρυσάλι, πάνω ἀκριβῶς στό τεῖχος, κτίστηκε τό 1908 ἡ αἴθουσα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Χρυσόστομος» μέ σχέδια τοῦ ἀρχιτέκτονα Μιλτιάδη Μυλωνᾶ (εἰκ. 250).

Ἄπό τό σημεῖο αὐτό ἀκριβῶς μέχρι τή συνοικία τῆς Νέας Χώρας ἕνας ἐμπορικός δρόμος, ἡ Κισσάμου, κτίζεται μέ νέα καταστήματα ὅπως τοῦ Κούνδουρου (εἰκ. 251, 252, 253, 254), ἀλλά καί σπίτια πού στό ἰσόγειο στεγάζουν καταστήματα (εἰκ. 255, 256).

Τό σπίτι τοῦ ξυλέμπορα Κτιστάκη κτίστηκε στή Νέα Χώρα τό 1908. Τό 1938 ἀγοράστηκε ἀπό τόν Στέφανο Παπουτσάκη, τούς κληρονόμους τοῦ ὁποῖου καί στεγάζει σήμερα (εἰκ. 257).

Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Γιάννη Φραγγεδάκη (εἰκ. 259) στή Νέα Χώρα κτίστηκε τό 1926 μέ σχέδια καί ἐπίβλεψη τοῦ Νικολάου Κολλάρου. Σήμερα κατοικεῖται ἀπό τήν κόρη τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοκτήτη στήν ὁποία καί ἀνήκει.

Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Γαλιάτσου καί Πανεθυμιτάκη (εἰκ. 260) κτίστηκε τό 1920 γιά τή στέγαση δύο ἀνεξάρτητων κατοικιῶν. Τό κτίσμα μαζί μέ τό διπλανό τοῦ Λεωνίδα Μαρκουλάκη (εἰκ. 258) συνθέτουν ἕνα χαρακτηριστικό σύνολο στή Νέα Χώρα.

Ἄλλα χαρακτηριστικά κτίσματα στή Νέα Χώρα εἶναι τό σπίτι τῆς οικογένειας Πρέβε (εἰκ. 261) καί τό σπίτι τοῦ χρυσοχόου Ἀνίκητου Γαροφαλάκη (εἰκ. 262, 263) πού κτίστηκε τό 1905 μέ σχέδια τοῦ Μιχάλη Σαββάκη καί, τελικά, ἐπίβλεψη τοῦ Σάββα Κουντούρη.

Στά σπίτια καί τίς αὐλές τῶν Χανιώτικων σπιτιῶν πού κτίστηκαν πρὶν τόν τελευταῖο πόλεμο καί κυρίως στά σπίτια καί στίς αὐλές τῆς Χαλέπας καί τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα θά συναντήσῃ κανεῖς τά ἔργα τοῦ ἀγγειοπλάστη Στέλιου Στρατουδάκη (εἰκ. 264). Ἀκροκέραμα, γλάστρες ποδαράτες καί ἀπλές, κανάτια, κουτάλες, θυμιατά καί ἄλλα οἰκιακά σκεύη ἀλλά κυρίως φιγοῦρες κάθε λογῆς, ζῶα καθισμένα καί πολλά ἀγάλματα δουλεύτηκαν μέ τά χέρια καί τόν ποδοκίνητο τροχό του (εἰκ. 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271).

Ὁ Στέλιος Στρατουδάκης γεννήθηκε τό 1893 καί τήν τέχνη του διδάχτηκε ἀπό τόν πατέρα του Σπύρο, πού μέ τή σειρά του τήν εἶχε μάθει στή Σίφνο ὅταν ταξίδευε σάν ναυτικός. Τό ἐργαστήρι τοῦ Στέλιου, στή γέφυρα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα, παλαιότερα ἐργαστήρι τοῦ πατέρα του, ὕψωσε τήν καμινάδα του τό 1850 καί λίγο πολύ ὅλοι μας μικροί καί μεγάλοι περάσαμε ἀπό κεῖ. Σήμερα ὁ Στέλιος Στρατουδάκης, πολύ μέγας, ζεῖ μέ τή κόρη του στήν Ἀθήνα, καί στό ἐργαστήρι του, περιορισμένο μέ συρματοπλεγμα, τά πῆλινα γράμματα τῆς μετώπης ξεκολλοῦν καί πέφτουν ἕνα-ἕνα.

Ὁ ἀγγειοπλάστης Μιχάλης Ταμπακόπουλος ἀπό τήν Αἴνο τῆς Θράκης, πόλη μέ ἰδιαίτερη ἀγγειοπλαστική παράδοση, συνεχίζει τήν τέχνη τοῦ πατέρα του Γεώργιου, στά Χανιά μετά τήν Μικρασιατική καταστροφή. Στά ἔργα του συναντᾶται, ἡ Μικρασιατική τεχνοτροπία μέ τήν Κρητική (εἰκ. 272, 273, 274, 275, 276, 277).

Χαρακτηριστικά δείγματα γλυπτικῆς μαρμάρου τοῦ 19ου αἰῶνα, πραγματικά δείγματα νεοελληνικῆς τέχνης, παρουσιάζονται στό νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Λουκά μέ τή μορφή ταφικῶν μνημείων.

Τά ταφικά μνημεῖα τοῦ Ἁγίου Λουκά, περιλαμβάνουν ἐπιτύμβιες συνθέσεις πού ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπό στήλες ἄλλοτε ἀπλές, ἀλλά ὅπωςδήποτε χαρακτηριστικά νεοκλασικές, μέ ἀνθέμια, ἑλικες, ρόδακες, καί ἄλλοτε στολισμένες μέ ἀνάγλυφες καί πολύ συχνά καί μέ γλυπτές παραστάσεις.

Οἱ στήλες κατασκευαζόταν στήν Ἀθήνα μέ παραγγελία τῶν ἐνδιαφερομένων πού ἔτοιμες τίς μετάφεραν καί τίς τοποθετοῦσαν στους τάφους.

Ἔτσι καί ἐδῶ δημιουργοί εἶναι κυρίως οἱ ἐργαζόμενοι τήν ἀντίστοιχη ἐποχή στήν Ἀθήνα, μέ ἐπικεφαλῆς τούς Τήνιους μαρμαρογλύπτες, ἀπό τούς διαπρεπέστερους τότε ἐργάτες τῆς νεοελληνικῆς τέχνης.

Ἔργα τῶν Δημ. Φιλιππότη, Γ. Μαλακατέ, Κ. Δημητριάδη, Γ. Σπανοῦ, Ν. Γεωργαντῆ, Γ. Λευκαδίτη, ὅπως ἐπίσης καί πολλά ἀγνώστων δημιουργῶν, στολίζουν τίς δύο πύλαιες πτέρυγες τοῦ μεγαλύτερου νεκροταφείου τῆς πόλης, καί συγκρατοῦν στή μνήμη μας ὅλους ἐκείνους πού ἀπέτελεσαν τόν ἀνθρώπινο παράγοντα πού κατεύθυνε καί ἐπλασε τή σημερινή πόλη τῶν Χανιῶν.

Ὅλη ἡ νεώτερη ἱστορία της συγκεντρώνεται ἀνάμεσα στά λίγα τετράγωνα, μέ τά ταφικά μνημεῖα τοῦ πρώτου, δεύτερου καί τρίτου τμήματος τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Λουκά. Ἀπέναντι ἀπό τήν εἴσοδο τοῦ νεκροταφείου

δεξιά βρίσκεται ο τάφος της οικογένειας Βαρούχα (εικ. 279, 280) (Τμήμα Γο συγκρότημα Ι τάφος Ι). Μία στήλη συγκεντρώνει και συνθέτει τρεις μορφές, μία προτομή (ο πατέρας) (εικ. 281) στην κορφή, και δύο ανάγλυφα κεφάλια (οι γιοι) (εικ. 282, 285) στα πλάγια. Γιατρός ο Άλέξανδρος (εικ. 283, 284) και κτηματίας ο Άριστείδης (εικ. 286, 287). Έργο του Δημήτρη Φιλιππότη τό 1893. Έφιλοτεχνήθηκε με μέριμνα του πατέρα Βαρούχα (κορυφή) ο οποίος είχε την άτυχία να θάψει πολύ νέους και τους δύο γιουούς του.

Πολύ κοντά είναι ο τάφος του ζεύγους Παπαδονικολάκη (εικ. 288) (Τμήμα Βο, συγκρότημα 19, τάφος 201) που για τη δημιουργία του σέ ένδειξη τιμής προς τον ευεργέτη του, και κατά παραγγελία του, έμερίμνησε ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος». Αποτελείται από μία κεντρική έπιτύμβια νεοκλασική στήλη με δεξιά και άριστερά τοποθετημένες τίσ προτομές του ζεύγους. Γλύπτης ο Κ. Δημητριάδης τό 1912.

Ο τάφος της οικογένειας Μπαδογιάννη (εικ. 289) (τμήμα Βο, συγκρότημα 20, τάφος 208) στολίζεται με έπιτύμβια στήλη που στην κορυφή στερεώνει την προτομή του Άλέξανδρου Μπαδογιάννη, και στη βάση της δέχεται τό ανάγλυφο μπουστο μιας νέας γυναίκας (εικ. 290). Στο τμήμα του νεκροταφείου άριστερά στην είσοδο (τμήμα Αο) που είναι και τό παλαιότερο, υπάρχει ο τάφος της οικογένειας Καβαλλιέρου (εικ. 291) (τμήμα Αο, συγκρότημα 4, τάφος 136). Σύνθεση σέ έπιτύμβια στήλη του ανάγλυφου μπουστου της εικοσιτετράχρονης Μαργαρώς Καβαλλιέρου (εικ. 292, 293, 294, 295).

Τριγύρω και πάνω σέ ψηλές έπιτύμβιες σήλες στηρίζονται ανάλαφρες και κομψές οί προτομές του Σταύρου Μπούχλη (τμήμα Αο, συγκρότημα 3, τάφος 123), έργο του γλύπτη Δ. Γεωργαντή τό 1925 (εικ. 296, 297). Του Άριστείδη Βαρουδάκη (τμήμα Αο, συγκρότημα 1, τάφος 10) (εικ. 298).

Του Βασίλη Βαλάκη (τμήμα Αο, συγκρότημα 1, τάφος 10) (εικ. 299).

Του Κων/νου Ναξάκη (τμήμα Αο, συγκρότημα 5, τάφος 153) (εικ. 300).

Και στό τμήμα δεξιά της είσοδου ή προτομή του Γιάννη Κυριακάκη (τμήμα Γο, συγκρότημα 2, τάφος 10) (εικ. 301, 302, 303).

Χαρακτηριστικές έπιτύμβιες νεοκλασικές σήλες με άνθέματα και ρόδακες αλλά και ανάγλυφες παραστάσεις είναι ή

στήλη τοῦ τάφου τῆς Αικατερίνης Γ. Καλαϊσάκη τό γένος Ζυγομαλά (τμήμα Γο, συγκρότημα 1, τάφος 6) (εἰκ. 304, 305) καί ἡ στήλη τοῦ τάφου τῆς Σταματούλας Γ. Καλλιγέρη (τμήμα Αο, συγκρότημα 3, τάφος 117). Γλύπτης ὁ Ν. Σπανός τό 1901 (εἰκ. 306, 307).

Στή στήλη τοῦ τάφου τοῦ γενναίου γιατροῦ Μενέλαου Μπουζιανάκη (τμήμα Αο, συγκρότημα 2, τάφος 34) δεσπόζει ἀνάγλυφη, ὀλόσωμη παράστασή του. Γλύπτης ὁ Γ. Λαμπαδίτης τό 1920 (εἰκ. 308).

Ὁ καθηγητής τοῦ Πολυτεχνείου Θωμᾶς Θωμόπουλος τό 1926 προσπάθησε νά ὑλοποιήσει τή σκέψη τοῦ Ι.Γ. Ἡλιάκη σέ μιά παράσταση τῆς Ἐλευθερίας... «νά ἐκπηδᾷ ἀπό μίαν ἐκρηγνυομένην ὀβίδα, διότι ἀπό μιά τέτοια ὀβίδα ἐφάνη πῶς ἐξεπήδα κατά τό 1897 ἡ Ἐλευθερία μας...». Καί ἔτσι στό σημεῖο πού ὁ Καγιαλές ὕψωσε τό κορμί του κοντάρι γιά τή Σημαία στήθηκε μερικά χρόνια ἀργότερα ἀπό πέτρα καί μάρμαρο ἓνα πελώριο ἄγαλμα τῆς Κρητικῆς Λευτεριάς... «Πρόκειται γιά μιά ξοανίζουσα ἐξπρεσιονιστική, βοῖδομάτα, καί πάνοπλη Ἐθνητῆ πού γυρισμένη κατά τό πέλαγος, λές καί βλέπει ἀκόμη μπροστά της τά εὐρωπαϊκά μεγαθήρια πού τήν βομβαρδίζουν καί ἀντικεραυνοβολεῖ μέ τά τρομερά, γαλαζοπράσινα καί συμβολικά γουρλωμένα μάτια της...» (εἰκ. 310).

Λίγο πιο πέρα ὁ τάφος τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, συμπλήρωσε καί μεταμόρφωσε τό ὕψωμα αὐτό τοῦ Ἀκρωτηριοῦ στό μεγαλύτερο μνημεῖο τῆς Κρήτης. Σήμερα τό ἄγαλμα τῆς Ἐλευθερίας δέν ὑπάρχει πιά. Πτώση κεραυνοῦ βοήθησε γιά τήν κατεδάφισή του (εἰκ. 309).

... Ἕνας θαυμάσιος, ἀνάλαφρος, σέ φυσικό μέγεθος ἀδριάντας, τοῦ Ἐλευθέριου Βενιζέλου, ἔργο τοῦ Ρώσου PAUL TRUBETZKOY τό 1927, στολίζει τήν πλατεία ἔξω ἀπό τό σπίτι του. Τό γλυπτό, σέ μέταλλο, ἔγινε ἐνῶ ὁ Βενιζέλος ζοῦσε, καί ἡ Ἐλενα ἡ γυναίκα του ἦταν ἐκείνη πού φρόντισε γιά τήν τοποθέτησή του στό μικρό πάρκο ἔξω ἀπό τό σπίτι (εἰκ. 311).

... Τελειώνοντας ἐλπίζω ὅτι αὐτή ἡ παρουσίαση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κληρονομιάς τῆς πόλης μας, ἔξω ἀπό τά τείχη, θά βοηθήσει γιά τήν διάσωση ἔστω καί μερικῶν ἀπό τά ἔργα πού μᾶς κληροδότησαν οἱ πατέρες μας τῆς περασμένης γενιᾶς σάν ἐλάχιστη ὑπόχρέωση γιά τή διασφάλιση κάποιας ἀδιατάρακτης συνέχειας στόν πλουτισμό, τήν καλλιέργεια καί τήν ὑπεύθυνη ἀνάπτυξη τῆς πόλης τῶν Χανιῶν καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μας κληρονομιάς.

SUMMARY

I shall attempt to give a description of the architectural heritage of the city of Khania, and particularly of that part of the city that has been developed outside the walls during the last 100 years (fig. 1). This period saw the end of the Turkish occupation and the early days of Cretan independence, when Khania became the capital of Crete, the headquarters of the General Administration and the Commission, and was the focus of European interest.

The description is prefaced by a very brief historical introduction which serves as a link with the past and enables us to become acquainted with the main factors around which the historical character of the city was woven.

The region of Khania has been inhabited continuously from the Neolithic period to the present day. This continuity of inhabitation is owed largely to the favourable natural environment. Important factors include the existence of a water supply, good cultivable soil, a climate suitable for human life and for intensive cultivation, and the strategic importance of the natural anchorage at Souda bay.

The excavations conducted by Yannis Tzedakis, the curator of Classical Antiquities for Western Crete, in Plateia Ayias Ekaterinis in the neighbourhood of Kastelli, (fig. 2, 3), reinforced the view that modern Khania is the site of the ancient city of Kydonia. The doctor Onorio Belli, who came to Crete in 1583 and lived for many years in Khania, reports that the ancient theatre was still standing in that year, but that it was destroyed by the Venetians so that the material from it could be used for the walls, which were still under construction at that time. The Byzantine wall in the old city was cleaned during the spring of last year, and it became easier to see the fragments of ancient material, including complete members from ancient buildings, that were used in the construction and extension of it (fig. 4, 5, 6). Kydonia appears to have shared the fate

of most of the cities on Crete in being destroyed by the Saracens in A.D. 828.

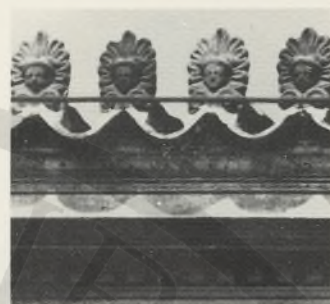
There is a wide variety of opinions on the question of the etymology of the place name Khania. It is probably either a corruption of «Kythonia», the ancient name for Crete, or derives from the Saracen title, Khan. Other derivations put forward are from the Arabic «Khani» (inn), from Lakhania, or even from the fish «Khanos» (a type of perch). N. Platon suggests that «Khania» comes from «Alkhania», the name of a small settlement mentioned in the inscription connected with the cult of the god Balkhanos or Belkhanos in Crete. Alkhania was preserved by the Arabs in the form Al Khanim (the inn), and the local inhabitants converted this back into Greek as Khania.

The city was destroyed after the liberation of Crete by Nikiforos Fokas, but the name survived. During the second Byzantine period, a fortress was built on the summit of the hill, which was thenceforth called Kastelli. When the Venetians colonised and reconstructed the city, they came across the name Khania, and converted it to La Canea. The Venetians initially settled at Kastelli, which they fortified by repairing the Byzantine wall.

There are a good number of examples of the architecture of this period still surviving. The needs of the new state quickly grew, however, and Venice decided in 1336 to fortify the city, which had expanded outside Kastelli. The construction of the walls began at this date and lasted for 250 years, and the architect principally responsible for them was Michele Sammicheli. A large number of Venetian buildings, typical of this period, are preserved inside Kastelli, but the walls remain the main feature (fig. 7); they survived intact until the beginning of the present century. The Venetian harbour and the buildings associated with it (dock yards, the light-house, the repair dock) are unique, and have been put to picturesque uses in modern times (fig. 8, 9, 10, 11, 12, 13).

In July 1645 the Turks occupied the area around Khania and laid siege to the city, which they captured on August 22 of that year. From that point until the end of last century, the city lived quite literally within the walls. Any expansion of it outside them was forbidden and this, combined with the increase in the population led to the addition to existing buildings of upper sto-

reys, that were wider than the ground floor and were built of lighter materials. At the same time a large number of new structures such as fountains and prisons were built, and made their contribution to the character of the city (fig. 14). The increase in the population, along with the fear of epidemics led to the dead being buried outside the walls; the Turkish cemetery lay immediately beyond the South moat, in what is today Plateia 1866, that of the Jews outside the *Topanas* gate, while the Christians buried their dead at the cemetery of Ayios Loukas (fig. 15). The dead were followed by the lepers, who settled to the west of the city at Varousi, which was also called Lovokhori or Komeriana. After a cholera epidemic in North Africa, a whole village of Arabs grew up at Kum-Kapi, outside the gate «Tis Ammou», which was on the east side of the city overlooking the sandy shore. The inhabitants, who lived in reed-huts, performed the menial tasks associated with the harbour and the market; they were known as Khalikoutides. The cemeteries, Lovokhori and the settlement in which the Khalikoutides dwelt were the first extensions of the city outside the walls. The nearest settlement to Khania was the village of Khalepa (fig. 16), half an hour away. This stood on top of a rocky hill (fig. 17) separated from Khania by a deep, sheer ravine, which was the bed of the stream of Ayios Pandeimon. As a result of its climate and its marvellous natural surroundings, Khalepa gradually became the most select suburb of the city; here diplomats, merchants and exporters resided side by side with distinguished Turks and Egyptians. It secured a distinguished place in Cretan history with the signing of the «Treaty of Khalepa» in October, 1878, which conceded a constitution involving a limited degree of autonomy to the island. The Cretans, who had been resident abroad, returned to the island immediately after this, richer and wiser as a result of their experiences and their contact and confrontation with Western and Eastern culture. These returning Cretans, whose wealth was derived from commerce, formed the kernel of a new bourgeoisie, along with those local inhabitants who had from time to time received special privileges from the Turks. The new bourgeoisie quickly became conscious of its identity and its power. The merchants K.E. Venizelos, T.K. Mitsotakis, G. Khortatzis, and the engineer Leonidas

Lyngounis were amongst the first to build their homes in Khalepa, where the Consuls General and their staffs, of both great and lesser powers, formed a centre of diplomatic intrigue.

After 1878 the Consulates General and other consulates in Khalepa were staffed by first-rate consuls, and were the schools of diplomacy in which E.K. Venizelos served his apprenticeship.

The road network outside the walls was appalling at this period. Apart from a number of surfaces that had been paved by the Venetians, which were in a very bad condition, the word «roads» at this time simply connoted tracks along which the inhabitants habitually led their animals, and nothing more. All goods were carried by animals. The road from Khania to Sou-da (fig. 18) was one of the city's first road-links with the outside world. It is cited as one of the finest and most picturesque roads in Crete, though this is a reference to the countryside through which it passes rather than the quality of its construction. It was also called the Appian Way of Crete, where the Venetians and Turks impaled Cretan insurgents. The mausoleum of Chamit Bei, who fell during the siege of Khania, was built by the side of this road (fig. 19). The road connecting the city with Khalepa — Odos Khalepas, now called E. Venizelou (fig. 20, 21, 22) was one of the first to be opened and one of the few roads in Crete which had a smoothed, levelled surface; it even involved artificial structures like the Khatzidonikola bridge over the stream of Ayios Pandeimon. Another path was created at this period by people walking outside the walls from the Kale-Kapisi gate to what is now the Garden. There was an enormous fig-tree here, overlooking an extensive sandy beach, and it became the custom to stroll around it on Sundays. In 1870, Reuf Pasha developed the path to the sandy area around the fig-tree, by planting a Public Garden, modelled on European prototypes. This was the first work outside the walls of benefit to the public.

In 1889, Sakir Pasha built a hall in which theatrical performances could be staged in the north-west corner of the Garden on the site of what is now the Military Club (fig. 23). This was after the Christians had refused the use of the School hall for a series of performances that would have given the impression to Europeans that Crete was enjoying peace and prospere-

rity. After Cretan independence, the hall became the seat of the Cretan parliament until the roof collapsed in October 1911, luckily without victims. From that date until 1913, the parliament met in «Khrysostomos». The pressing need to improve the communications within Crete at the end of the Turkish period was felt even by the Turkish government, but no credit was available and there were no engineers who could plan and execute the work. The Italian engineer Nikolaos Manguso from Messina came to Khania in 1870, and together with the contractor Sebastian Primitera, he designed and erected a number of buildings such as the Catholic Churches on Crete and the villas belonging to the merchants, which were mainly located in Khalepa. Manguso drew up the plans and supervised the construction of the Italian barracks next to the Garden, on the road of the Peripatos (fig. 24, 25, 26) which begun in 1884, this was the first public building outside the walls of the city. Shortly afterwards, on the orders of the Pasha himself, he designed and began the construction of the Turkish military hospital, which is today the Prefecture (fig. 27, 28, 29, 30). He was responsible largely for supervising the construction of the central section, the work being continued by a number of Italian engineers working for the Administration. It was finally brought to completion by Mikhalis Savvakis. The work force consisted mainly of stone-masons from Apokoronas and Gavalokhori, who carved block by block the stone ornamentation that is such a feature of it (fig. 31, 32, 33, 34). The third storey of the central section was added in 1936. A number of foreign engineers were called in to design individual structures. The first of these was the Frenchman Renolt who came in 1881 to design the bridges over the rivers in the island, and he was followed by Raymondo Rava of Italy, who came to act as Chief Engineer of Crete, with the unanimous approval of the Italian Government. He was a very honourable and experienced engineer, and during his stay at Khania he worked mainly on the communication and transportation problems of Crete. He was succeeded after two years by the Italian Alexander Cadei. By this time however, the first Greek engineers were beginning to arrive in Khania; Andonis Moundakis and Konstandinos Thrandakis came from Athens and Mikhalis Savva-

kis from Belgium. After the departure of Cadei, the Civil and Mechanical Engineer Mikhalis Savvakis took over the position of Chief Engineer to the General Administration, and the Government now began seriously to face the question of the development of the city outside the walls. To this end, it purchased the promontory of Ayii Apostoli and moved the lepers there in order to free the west side of the city. In 1894, Khania was inhabited by 4,750 Greeks, 2,500 Turks, 160 Jews and 200 Catholics, a total population of 14,610.

At the end of 1898, Crete became autonomous and received a sovereign and a Constitution. Prince George (fig. 34) took up residence in the house of T. Mitsotakis at Khalepa. The offices of the commission were temporarily located at Kastelli (fig. 36), and were eventually transferred in May, 1900 to the building that housed Courts, which had been designed by the Turkish Government for use as a Turkish military hospital (fig.37).

The census of the summer of 1900 showed that Khania was inhabited by 12,276 Christians (fig. 38) and 5,409 Turks (fig. 39), and Iraklion by 10,470 Christians and 11,519 Turks. There were 6,096 foreign residents in the whole of the island, 3,593 of whom, mainly foreign diplomats, lived in Khania (fig. 40). The city plan was drawn up by the Engineer Khristos Tsolinas under the general supervision of Mikhalis Savvakis. The plan of the new city was based on the situation then existing outside the walls (fig. 41), and the axes of it are defined by the road to Khalepa, the building of the Administration and the houses in what is now Othonos (fig. 42, 43), the Public Garden, the road of the Peripatos, with the Italian barracks, and the settlement of the Khalikoutides at Kum Kapi (fig. 44, 45).

At the same time that steps were being taken to organise the new city outside the walls, measures were also implemented affecting the old city during the first years of the Cretan State, and these were of great importance for the appearance and functioning of it in the following years. The fact of being closed in by the medieval walls, and the association of this with the Turkish occupation had given rise in the inhabitants of Khania at this period to a psychological need to demolish them. The destruction of the walls symbolised an end to the occupation, to restriction of movement and to the foreign conqueror. The demolition of

the north-west section of the walls (today the beginning of Odos Theotokopoulou) began in the autumn of 1899, under the supervision of the French captain Dandaïd (fig. 46). The walls were very strongly built, however, and great effort and trouble was required to pull them down; the result is that the biggest part of them remains standing to the present day. At the same time, care was taken to ensure that the kiosks that were a feature of the streets were demolished; this was done by the owners and by council workmen. The demolition of these buildings was dictated by the need to create space for housing, which was lacking in the confined area of the city; it was also thought to be essential at that time in order to clear the narrow streets of the old city, which somehow seemed to contrast with the open horizons of the new.

The breach in the north west of the Venetian wall was followed by that in Odos Potié in 1902 and that in Odos Splantzia, for which provision had already been made in the city plan.

The street plan for the new city came into force on August 4th, 1901, with the 34th Edict of the Cretan State. Unfortunately, despite the efforts of Mikhalis Savvakis, it made provision for the breaches in Potié and Splantzia, and also for the demolition of the Southern section of the wall and the erection of a large market on the Piatta Forma (fig. 47).

As stated above, the prevailing situation formed the basis of the city plan — so much so, that in a number of instances the plan was totally cramped by it and as a result a number of problems were inherited by the following generations. This was the case at Kum-Kapi, for example, on the site of the settlement of the Khalikoutides, where the narrow streets were retained, and no attempt was made to interfere with the privately owned plots of land, which left no open spaces. Thanks to the existence of the city plan, it was possible to open up the central roads (fig. 48, 49) and to plant trees along them; these roads were quite broad, thanks to Mikhalis Savvakis. In February 1902, a double row of «luxury» trees was planted along the whole length of the Law-Courts road at Khalepa. Grass was also planted at the sides of the road, to hold the soil in position. The city was granted the area opposite the Garden by the State for the founding of a Gymna-

sium. At the same time the views of the architect N. Saliveros, became public knowledge; he believed that when the city's schools were built, they should be close to the Gymnasium.

The neighbourhoods were now free to develop, and clustered around the newly erected churches of Ayios Konstandinos at Nea Khora (fig. 50, 51), the Evangelistria (fig. 52), and Ayia Magdalene at Khalepa (fig. 56), and also around the restored churches of Ayios Nikolaos (fig. 53) and Ayios Pandeimon (fig. 55) at Khalepa. All these churches are imposing and have a strong monumental character. They are surrounded by courtyards and gardens, and exhibit the neoclassical features typical of the ecclesiastical architecture to be found in the urban centres that developed at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, which were clearly influenced by foreign forms and models. In all the churches, the great courtyard with its flower beds and open spaces for gatherings was the most important public area in the neighbourhood and fulfilled a variety of functions ranging from religious to social and recreational. It took many years to build these churches, and they were designed and constructed in stages: first the main *naos* followed by the roofing, the campaniles and so on. Each church was thus not designed as a whole in the beginning, but developed in stages depending on building capacity of the time. The only exception to this rule is the church of Maria Magdalene at Khalepa. In October 1899, after the founding of the Cretan State, the Bank of Crete, the distinctive economic institution of the new State, began its operations. It was considered appropriate that the Bank should have a building of its own, and it was decided to erect this on the new street of the Peripatos. It was designed by the architect Andonis Moundakis, and the foundations were laid at a ceremony on August 5, 1902. The contract for the building was won by the Kydonakis brothers, who were bankrupted by the enterprise. The building (fig. 58) was inaugurated in May, 1904, and was demolished 65 years later so that a new one could be erected to house the city's Economic Services. The foundation stone of the Bank of Crete has been kept in the Historical Archive of Crete (fig. 57) since the demolition. The new neighbourhoods created outside the walls continue to have close connections with the old city, for the commercial

centre is still located there. The new city is mainly residential, and also houses the Administration, while the old still dominates the commercial life of the whole. The location of the commercial centre there was reinforced by the construction of the market in the Piatta Forma, where it serves both the new and the old city. The decision to build the new market was taken when E. Sivadakis was mayor of Khania. The design for it was by K. Drandakis, who was then the Public Engineer, and a committee was formed to supervise the construction. The building has a cruciform plan and houses 78 shops (fig. 59) occupied by butchers, fish-sellers etc., providing shelter and ample space for the public and the shop-keepers to move in. The bastion (Piatta Forma) was dismantled up to the beginning of the road to Khalepa (fig. 60, 61, 62, 63) to make way for it, and the section of the moat in front of the bastion was filled with earth, thereby creating the modern Market Square. The city council secured a loan of 300,000 drs. from the Bank of Crete to finance the building work, and the contract was allotted to Andonis Mathioudakis for 290,000. The foundation stone was laid on April 14th, 1911 by the Mayor, Manolis Moundakis, and the Market was inaugurated by the Prime Minister Eleftherios Venizelos on December 4th, 1913, during the course of the celebration of the unification of Crete with Greece. After the inauguration of the Market, serious consideration began to be given to the question of the water supply and lighting of the city, which had been lit by acetylene lamps from as early as 1908. Proposals were therefore invited from a number of different companies, for the electrification of the city, and the provision of a watersupply. In June, 1919, the Ministry of the Interior gave its approval to the securing of a loan of 500,000 drs. by the city council in order to demolish the city fortifications. The east side of the south wall was soon dismantled to make way for the Odeion (fig. 64, 65, 66), built in 1930 at the expense of Eleftherios Venizelos. It was constructed by K. Lygidakis and cost 3,000,000 drs. Work on the city Clock (fig. 67), in the north-west corner of the Garden, began in 1924 and was completed in 1927. The cost was 99,000 drs. The base was built by K. Yannakakis, and the tower by Logothetis, to plans by N. Kollaros (fig. 68). The city schools were built opposite it in 1930 (fig. 69). The

first private houses outside the walls were built by the wealthiest class. They were clearly influenced by foreign models, though the building style is fairly uniform and reflects the ideas of both their foreign creators, and the first Greek engineers, whose models always reflect their education and the place in which they studied. This may be detected in the details of the buildings, from the doors and windows of the house to the garden gates, ranging from the most simple designs to the most complicated spiral compositions (fig. 72, 104).

The houses outside the walls are of four basic types (fig. 105): the first of these is the Villa. These were usually located in Khalepa, and were built just before and after the Treaty of Khalepa in 1878. Most of them belonged to wealthy merchants of Cretan descent who lived abroad. The second type (fig. 106), which includes the majority of the houses, is the two-storey dwelling; these were built along the main roads of the city and date mainly from the period when Crete was an independent State. They were used as the homes and offices of members of parliament, doctors and lawyers, and also merchants, and the ground floor was therefore often given over to an office or a shop. The third type (fig. 107) embraces the single-storey dwellings in the side streets off the main thorough-fares, which were built between the second decade of the century and the Second World War; and the fourth type consists of the urban caves that were mainly found at Kum-Kapi, where they replaced the huts in the settlement of the Khalikoutides (fig. 108, 109) and the shanty town of the refugees. Even today, when Kum-Kapi is one of the best areas in the city, some of the inhabitants are housed in intolerable conditions (fig. 110).

We will now examine the houses in each category separately, beginning with Khalepa and, of course, with the house belonging to the Venizelos family (fig. 111). This house was a Villa, built on a plot of land bought by Kyriakos Venizelos in 1876; it was completed in 1880 and the body of its owner lay in the great drawing room in 1883. The form of the house, with its roof and other constructional details derived from western models, is also to be found in the houses belonging to the engineer Leonidas Lyngounis, a close friend

of Kyriakos, which were built slightly earlier. It had an outside staircase, the two flights of which led straight to the drawing room on the first floor. The house was surrounded by a garden containing olives and other trees, and was separated from the street by a wooden fence. After the death of Kyriakos, the house passed into the hands of his son, Lefteris, who lived in it with his family until the death of his wife, Maria, on December 11th, 1894. From then until 1927, the house was rented to a number of people including Lubanski, Ploumidakis, and K. Mitsotakis. In that year Venizelos himself came to Khania after his marriage to Elena, and personally supervised a very thorough-going modification of the family home, so that he could live there with his wife, and the house took on the form it still has today (fig. 112, 113, 114). He was assisted in this by the architect Yorgos Stavridis and the contractor K. Lygidakis, who was the best-man at his wedding. The trees that still stand in the garden were planted at this time by a gardener who came from Athens for the purpose. The care of this garden and the cultivation of his vineyard were always amongst Venizelos great pleasures.

In 1860, the engineer L. Lyngounis (fig. 115) bought a plot of land directly opposite for £550 from a French officer, and built three houses on it: one for himself, one for his son Ferdinand, and one for his daughter Augusta.

His own house, which today belongs to his grandson Leonidas Lyngounis, still preserves a resemblance to the house of Venizelos (fig. 116, 117, 118), despite the radical alterations to it; the well, which was a typical feature of these houses, still survives intact in the courtyard. The house built for his son Ferdinand is the one next to it (fig. 119, 120). In the end this was given as a dowry to Ferdinand's daughter Erasmia on the occasion of her marriage to the French consul, Blan; it secured a place in the history of Khania as the French Consulate (fig. 121). After Blan's death the house was sold to Préve, the vice-consul, and today belongs to a businessman's club. The third house was actually built by the wool-merchant Khortatzis on a plot of land that Leonidas Lyngounis gave to his daughter as a dowry in 1883 (fig. 122, 123, 124). The house was built about 1885, and Khortatzis in turn

gave it as a dowry to his daughter Henrietta, when she married Petros Markandonakis («the monocle»), a man who was a typical product of his age. He sold it to the contractor G. Frilingos for £1500 in about 1916. Frilingos put the house in good repair and sold it for £3.000 to the merchant Petros Markandonakis, to whose heirs it still belongs. Just above this stands the house of Baroness Schwartz, or «Elpida Melaina» as she was dubbed by the newspapers of the day (fig. 125). The benevolent Baroness was one of the most interesting characters of her period; she had a great love for Crete, and erected one of the most interesting buildings in Khalepa (fig. 126, 127, 128). The house had a succession of owners, and is today public property, though it is unfortunately not in use. Directly opposite is the house of the Naval Agent, Valerios Kaloutsis. This was built in 1900 to plans by the engineer Konstantinidis, and after its completion, it was rented to various figures of that period. The painter Florentin Kaloutsi, who was a wonderful ambassador for Cretan handicrafts, lived and worked there from 1950 until her death (fig. 129, 130, 131, 132, 133, 134).

Higher up the road to Akrotiri is the house of the member of parliament Kyriakos Mitsotakis. This was an old Turkish aristocratic home, which was radically modified and has been the home of the family of its first owner ever since (fig. 135). A little further down is the house of the Mayor Moundakis, which was also a modified Turkish dwelling (fig. 136). Two of the first houses to be built outside the walls stand opposite the bridge: the house of Poloyorgis (fig. 137) and the house of the Italian Tselle (fig. 138, 139). The house of the wealthy merchant T. Mitsotakis was built in 1882 next to that of Venizelos, from which it is separated by a street (fig. 140, 141, 142, 143, 144). The house itself cost 15,000 napoleons, and its furnishings and fittings 25,000. The outer surfaces of the entrance were faced with Pentelic marble, and the wood used in the house is Lebanese cedar. It served as the residence of Prince George in 1898, and as a result it has been known as the palace up to the present day. After the departure of the Prince, the house became the seat of the Commissioner Zaimis, who planted the trees in the courtyard, and of success-

ive General Administrators of the island. It was used as a military hospital from 1937-1940, and was comandeered during the war by the Germans who converted it into their general headquarters. Its present owner has lived in it since the war, and it also houses the offices of the Archaeological Society of West Crete. A little further down, Themistokles Mitsotakis built a house for his daughter Fenareti (fig. 145, 146), with the assistance of his engineer Nikolao Manguso and the contractor Sebastian Primitera. The resemblances between the two houses in various points of formal detail leave little doubt that Manguso was also the engineer responsible for the Palace. The exterior staircase with two flights is a feature of the building. The British Embassy used to be housed here, and today the building belongs to an American Greek. Directly opposite is the house of Khortatzis, the wool-merchant, which was mainly used as the Greek Consulate. It was sold to the merchant Mitsakis and today belongs to the businessman Kardamakis (fig. 147, 148).

As we go down the road to Khalepa, we come to the two-storey houses belonging to the second category, and to the marble maidens that adorn the house of the doctor, Mylonoyannis (fig. 149, 150), followed by the house of the Austrian consul Beder, which is now the hotel Doma (fig. 151), and the house of Lygidakis the contractor (fig. 152).

After this comes the house of the Kalaisakis family (fig. 153). This was bought by the merchant Kyriakos Vatikiotis, and was recently sold to a businessman, E. Spanoudakis.

Next to it is the house of the member of parliament, senator Themistokles Ploumidakis, which was built at the beginning of the year 1900. The plans were by Mikhalis Savvakis and the contractor was Botonis Kourakis, who was the owner's best-man (fig. 154).

A little further down is a typical group of two houses. One is the house of Philip Dokos, the director of the Bank (fig. 155), which is very reminiscent of the Bank of Crete. The other is the house of the professor Landrakis (fig. 156), which was built in the third decade of the 20th century to plans by Savvakis. The 2nd. storey was added much later. Directly opposite is the house of Kostis Manousakis. This is a Turkish

aristocratic home that received its present neo-classical form as the result of considerable modifications (fig. 157). Beyond it are still preserved groups of houses from this period (fig. 158, 159). The street that begins at right angles to the road to Khalepa near the house of Dokos is Odos Bolari, or Iroön Polytekhniou as it is called today, in which the Public Offices are located. At the northern end of this, right above the sea, stands the house of the member of parliament Manousos Koundouros (fig. 160, 161, 162). It was built in 1909 by Botonis Kourakis to plans by Mikhalis Savvakis, who supervised the work. A distinctive feature of the facade is the central axis formed by the entrance and the balcony with its columns, pediment with lions heads at the edges and with carved kantounades (courses) of white porous stone. The house of Papadakis was built at the beginning of the century to plans by Kostas Drandakis. It was later bought by the merchant Xiroukhakis (fig. 164).

The house of the member of parliament Kharalambos Poloyorgis (fig. 165, 166) was built at the beginning of the century to plans by Mikhalis Savvakis. It is now public property and houses the centre of Social Policy. The house of Frangoudakis (fig. 167, 168), which is the villa-type, was built by the engineer K. Drandakis. The contractor Kostis Khatzidakis, or Mastrokostis from Kokkinokhorio, used to build houses and sell them. These include the house of the merchant Naxakis on Odos Bolari (fig. 169, 170), which was sold for 80,000 drs. in 1920, that of the doctor Stylianakis (fig. 171) with its distinctive decorated metope and clay statues, and the houses of the Khamarakis (fig. 173) and Pateron families.

The house of the English merchant-captain Shaw (fig. 174) was built in the second decade of the present century, as a residence for the director of ETEL Yannis Anastasakis. The plans were by an Athenian engineer, and the construction by the contractor Alexandros Platsidakis. The east balcony was added by Shaw, with the assistance of Savvakis, after he bought the house.

Directly opposite is the house of the businessman Saridakis (fig. 175). The plans were by Mikhalis Savvakis, who also supervised the work.

The house of the merchant Stergios Makridis (fig. 176)

was built by the contractor Alexandros Platsidakis in the third decade of the present century, to plans by the architect Yorgos Stavridis, who also supervised the work. Next to it is the house of Koumi, which housed the first children's nursery in the city (fig. 172). The south end of Odos Bolari is bounded by Platia Dikastirion which has some distinctive houses.

The street running up from the Platia, now Odos Othonos, has a large number of typical old houses. We may pause at the first two and the last: the house of the professor Samiotakis (fig. 177), that of Manos, built at the end of the Turkish occupation (fig. 178), and the distinctive ruins of Belesis (fig. 179-180), up near Ayia Anna.

The house of the member of parliament, senator K. Foumis is one of the most distinctive houses in Khania (fig. 181, 182, 183). Work on it began in 1906 and it was completed in 1910; it was built by Botonis Kourakis to plans by the architect Levidis. The final cost was 55,000 gold drs. During the German Occupation, it was the residence of the S.S. officer Blok. The large in the garden was sent from Australia, when it was a sapling, as a wedding gift for the owner and his wife Olga Sakelariou.

Some time later the house of Galanis (fig. 184, 185) was built directly opposite, occupying the south east corner of the square, to plans by Mikhalis Savvakis. Mikhalis Savvakis built his own house (fig. 186) at the beginning of the century, on what is now Leoforos Dimokratias, which was then called Leoforos Ionos Dragoumi. The building was manifestly influenced by the models he had known as a student, and it was sold in 1917 to the Monastery Committee, and has been used since then as the residence of the Bishop of Kydonia and Apokoronou, and is known as the Despotiko.

The house of the Italian agent Ferlatso (fig. 187, 188) was built at the beginning of the century on Leoforos Romis, which is now called Sfakianaki. When the Italian left Khania, it was sold to the Jew Leon Iskhakis. It is now public property and houses the Cretan Historical Archive. Opposite is the house of the merchant Anastasakis (fig. 189), and close by, that of N. Skoulas (fig. 190). Opposite the Despotiko, are the houses of Stefanakis (fig. 191), Oikonomos (fig. 192), Kalliterakis (fig. 193) and Arkhondakis (fig. 194).

The first street to be constructed in the city was that of the Peripatos, now called Tzanakaki ke Nearthou. The house of the member of parliament senator Yorgis Papadopoulos was built at the beginning of this street in 1912. Mikhailis Savvakis was responsible for the plans and the supervision of the work, and the contractor was K. Lygidakis. It is one of the most distinctive and best preserved houses in the city (fig. 195, 196, 197).

The lithographer Kouroutakis built a house in 1922 to which he transferred his workshop, and in which he also lived. The contractor was Botonis Kourakis and the plans were by Kollaros. The building is an integral part of the city, having been used for many years by the Post Office. The ceilings were painted by the jewellery designer Alygizakis, who died recently (fig. 198, 199, 200, 201, 202).

The two storey residence of the merchant K. Katzourakis (fig. 203, 204) was built at the end of the Turkish occupation. The contractor was Sebastian Primitera and the plans were by the Italian Nikolao Manguso. On the east facade, the jewellery-designer Alygizakis, who decorated the ceilings of the house, painted a life-sized figure of Hermes, the god of commerce, (fig. 205). The house of the merchants Leonidas Khatzidakis and Nikolaos Papadonikolakis (fig. 206) was also built at the end of the Turkish occupation, and again the contractor was the Italian Sebastian Primitera and the plans by Nikolao Manguso. A twin, two-storey residence, it has reception rooms on the ground floor, which is very high, and bedrooms on the first floor (fig. 207, 208).

The house of Theodoros Manousakas, or Manousakakis, was built in 1900 by the owner himself, who worked in construction (fig. 209, 210, 211).

The Public Welfare Fund, which is now the Agrotiki Trapeza, was built in 1912. The plans were by Savvakis, and the contractor was Kasimatis, who intended it to be his own residence. Before he completed it, however, it was purchased by the Fund, which looked after the interests of the rural classes (fig. 212).

The home and office of the member of parliament Senator Georgios Panegyrikis was designed by Mikhailis Savvakis, who supervised its building in 1914. The iron door to the courtyard has carved stone doorposts

that are amongst the most distinctive of their type (fig. 213, 214).

The house of the merchant Nikolaos Koufakis, directly opposite the Italian barracks, was built in 1904 by the brothers Kydonakis, who were contractors. After the deaths of the owner and his famous daughter Marika Anemoyanni-Koufaki, the oil princess, the house passed into the ownership of Theodoros Fortsakis, to whose heirs it now belongs (fig. 215, 216). Next to it is the large house of Lazaridis, divided into apartments, for rent (fig. 217).

The house of the lawyer E. Papayiannakis was built on the road of the Peripatos in 1902 at a cost of 20,000 gold drs. (fig. 218-220). Andonis Moundakis was responsible for the plans and the supervision of the work. The ceilings were painted by K. Alygizakis; they have scenes of satyrs and dolphins and are in a very good state of preservation. The interior is equipped with furniture typical of the period, the work of the furniture-maker Khristodoulakis, and the present owner, the lawyer Mikhalis Papayannakis, has already gifted some of it to the public (fig. 222, 223). Opposite is the house of the judge Stratigakis, which now belongs to Kakouris (fig. 219, 221).

The house of the lawyer and member of parliament Andonis Katzourakis was built about 1908. The plans were by K. Drandakis, who also supervised the work (fig. 224). It ultimately cost 3000 gold pounds and its owner was put to much trouble as a result.

The house of the member of parliament, senator Nikolaos Bistolakis was built in 1922. Mikhalis Savvakis was responsible for the plans and the supervision of the work, which was carried out by the contractor Botonis Kourakis (fig. 225, 226, 227, 228, 229). The building has recently been purchased by the Technical Chamber which intends to repair it and use it.

The house of the merchant Panayotis Mouzourakis was built in 1922. The plans, by Theofanis Alygizakis were based on Athenian models, and the building is worthy of some attention, with its smooth plask-work and stone carvings, together with the striking entrance and roof, and the colours of the walls (fig. 230, 231, 232, 233).

The house of the merchant Thanasis Xiroukhakis was built in 1922. Mikhalis Savvakis drew up the plans and

supervised the work. The roof of carved stone, worked by Mastroyorgis Diamandakis, is particularly important (fig. 234, 235, 236, 237).

The house of Stylianos Koukoulakis is a villa and was one of the first buildings in the city (fig. 238). The living quarters were on the first floor, with the kitchen, storage, rooms etc. on the ground floor. It was built at the end of the Turkish occupation next to the mosque of the Mevlevides, which is now an orphanage (fig. 239, 240). The house of Kharalambos Fotakis was built in 1905 in a side street, now called Odos Yamboudaki, off the street of the Peripatos (fig. 241). A little higher up there are two very similar houses, one belonging to the jewellery-designer Kostas Alygizakis and the other to the barber Papadaratsakis (fig. 242, 243). They were built in 1905 to plans by Alygizakis' brother, Theofanis. The plan of both houses was on the old models, with the rooms in a line looking into the khayiati (enclosed balcony) — one of the most common types of Athenian house at this period (fig. 243). The ceilings in Alygizakis' house were painted by the owner himself (fig. 244), using anilines and gold, and they are still in an excellent state of preservation (fig. 245, 246, 247).

The house of the policeman from Egypt Andonis Lambrinakis was built in 1931 (fig. 248). Nikolaos Kollaros drew up the plans and supervised the work. The clay sculptures are by Stratoudakis, as are the ones in the house of K. Vourakis a little higher up (fig. 249).

The room of the «Khrysostomos» Philological Society was built, to plans by the architect Miltiadis Mylonas, in 1908, in the breach in the defence wall at Kryo Vrysali, close against the wall (fig. 250).

A commercial street, Odos Kisamou, is being built from this point to the neighbourhood of Nea Khora, with new shops like that of Koundouros, and with houses in which the ground floor is given over to shops (fig. 251, 252, 253, 254).

The house of the timber-merchant Ktistakis at Nea Khora was built in 1908. In 1938 it was purchased by Stefanos Papoutsakis, whose heirs still live in it (fig. 257).

The house of the merchant Yannis Frangedakis (fig. 259) at Nea Khora was built in 1926 to plans by Nikolaos Kollaros, who supervised the work. It now belongs to the daughter of the original owner, who uses it as her residence.

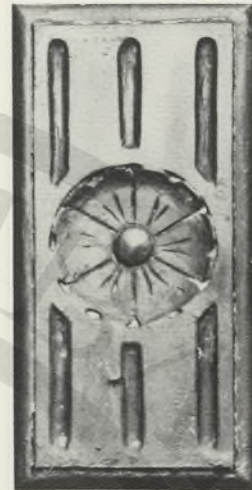
The house of the merchants Galiatsou and Panethymitakis (fig. 260) was built in 1920 and was designed as two separate residences. Together with the one next to it, which belonged to Leonidas Markoulakis (fig. 258), it forms a distinctive group in Nea Khora. Other distinctive buildings at Nea Khora include the house of the Préve family (fig. 261) and the house of the goldsmith Anikitos Garofalakis (fig. 262-263) which was built in 1905 to plans by Mikhalis Savvakis, with Savvas Koundouris responsible for the final supervision.

The houses and courtyards of Khania that were built before the last war, especially those at Khalepa and Ayios Pandeileimon, contain many examples of the work of the potter Stelios Stratoudakis (fig. 264). These include decorative tiles, flower-pots both with and without legs, jugs, ladles, censers, and other domestic vessels, but consist mainly of a wide range of figures, seated animals and statues, all produced by his own hands at his foot-operated wheel (fig. 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271).

Stelios Stratoudakis was born in 1893 and learned his art from his father, who has himself learned it on Sifnos during his travels as a sailor. Stelios' workshop at the bridge of Ayios Pandeileimon was used by his father before him, and the chimney was built in 1850. Most of the inhabitants of Khania have had occasion to visit it. Today, Stelios Stratoudakis is an old man, and lives with his daughter in Athens while his workshop is surrounded by a wire-fence, and the ceramic letters on the facade work loose and fall off one by one.

The potter Mikhalis Tambakopoulos from Ainos in Thraki also comes from a strong pottery tradition, and now carries on the trade of his father, Yorgos, in Khania, where he moved after the Asia Minor catastrophe. His work represents the meeting of Cretan and Asia Minor styles (fig. 272, 273, 274, 275, 276, 277).

The funerary monuments in the cemetery at Ayios

Loukas are typical examples of 19th century marble sculpture, and, indeed, of modern Greek art.

They are mainly stelai which are sometimes plain, but are always neoclassical in style, decorated with volutes, spitals, rosettes. They also have scenes on them sometimes in relief, but more often carved in the round.

These stelai were made in Athens to the order of the customers, who then took them in their finished form to Crete and set them up on the graves.

The makers of them were therefore mainly people working in Athens during the period in question, most of whom were sculptors from Tinos, who were amongst the most eminent Greek craftsmen at the time.

Works by D. Philippotis, G. Malakates, K. Dimitriadis, G. Spanos, N. Yorgandis, G. Leukaditis, and many unknown artists, now adorn the two oldest sections of the biggest cemetery in the city, where they stand as memorials to all those who were the human agents directing and moulding the modern city.

The whole of the recent history of the city is concentrated in the grave monuments in the few blocks of the first, second and third sections of the cemetery at Ayios Loukas. The tomb of the Varoukhas family is opposite the entrance to the cemetery, to the right (fig. 279, 280) (Section 3, group 1 tomb 1). This consists of a single stele with a composition of three figures: a bust (the father) (fig. 281) at the top and two heads (the sons) carved in relief on the sides (fig. 282, 283, 284, 285, 286, 287): Alexandros, a doctor and the businessman Aristidis. It was carved by Dimitris Philippotis in 1893, who depicted the father (at the top) with loving care, a man who had the misfortune to bury both his sons when they were very young.

Very close by is the tomb of the married couple Papadonikolakis (fig. 288) (Section 2, group 19, tomb 201), which was made for the «Khrysostomos» Philological Society in honour of its benefactor. It consists of a central neoclassical funerary stele, with the busts of the couple to the right and left of it. It was sculpted by K. Dimitriadis in 1912.

The tomb of the Badoyannis family (fig. 289) (Section 2, group 20, tomb 208) has a funerary stele with the bust of Alexandros Badoyannis at the top of it and the

bust of a young woman carved in relief on the base (fig. 290).

The section of the cemetery to the left of the entrance (Section A) is the oldest, and contains the tomb of the Kavallieros family (fig. 291) (Section A, group 4, tomb 136). The funerary stele has a relief bust of 24-years-old Margaro Kavallierou (fig. 292, 293, 294, 295).

Around it and above it, supported on tall funerary stelai, are the light elegant busts of Stavros Boukhlis (section A, group 3, tomb 123) the work of the sculptor D. Yorgandis dating from 1925 (fig. 296, 297); of Aristidis Varoudakis (Section A, group 1, tomb 10) (fig. 298); of Vasilis Valakis (Section A, group 1, tomb 10) (fig. 299) and of Alexandros Naxakis (Section A, group 5, tomb 153) (fig. 300).

In the section to the right of the entrance is the bust of Yannis Kyriakakis (Section C, group 2, tomb 10) (fig. 301, 302, 303).

There are some typical examples of neoclassical stelai with volutes and rosettes and also relief scenes: the stele on the tomb of Ekaterina G. Kalaisaki, born Zygomala (Section C, group 1, tomb 6) (fig. 304, 305), and that on the tomb of Stamatoula G. Kalliyeri, (Section A, group 3, tomb 117). This was by the sculptor N. Spanos and dates from 1901 (fig. 306, 307).

The stele on the tomb of the good doctor Menelaos Bouzianakis (Section A, group 2, tomb 34) is dominated by a full-length relief carving of the deceased (fig. 308). It was by the sculptor G. Lampaditis and dates from 1920.

...Thomas Thomopoulos attempted in 1926 to realise the project of I. G. Iliakis for a portrait of Freedom... *«leaping out of an exploding shell, since it was from such a shell that our Freedom leapt in 1897...»*. So, on the very spot where Kayialés used his body as a pole to support the Flag, an enormous stone statue of Cretan freedom was erected a few years later... *«It is an expressionistic statue, rather like a x o a n o n, of ox-eyed Athena, wearing full armour, and turning towards the ocean. She seems to see the European monsters who are bombarding her and her terrible, blue-green eyes, symbolically full of tears, flash in answer...»* (fig. 309).

Just beyond is the tomb of Eleftherios Venizelos, which has turned this hill on Akrotiri into the greatest monument in Crete. Today the Statue of Freedom no longer exists. It was partly destroyed by a thunderbolt (fig. 310).

...A wonderful, delicate life size statue of Eleftherios Venizelos stands in the square outside his house. The metal statue was made while Venizelos was alive, and his wife Elena had it erected in the small park outside his house (fig. 311).

...In conclusion, I hope that this discussion of the architectural heritage of our city outside the walls will contribute to the preservation of even a few of the works handed down to us by our fathers. It is written out of a sense of a duty to ensure unbroken continuity in the enrichment, and responsible development of the city of Khania, and of our architectural heritage.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἀνδρέαδης Στρατῆ, *Νεοκλασσική Ἀρχιτεκτονική στήν Ἑλλάδα*, Εἰσαγωγή, Ἐμπορική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1967.
2. Wagner Friedrich, *Οἱ οἰκισμοί τῶν ἀγγειοπλαστῶν στή Σίφνο*, «Θέματα χώρου καί τεχνῶν», τεύχος 8/1977.
3. Βασιλειάδης Δ., *Εἰσαγωγή στήν Αἰγαιοπελαγίτικη Ἀρχιτεκτονική*, Ἀθήνα 1955.
4. Βασιλειάδης Δ., *Ὀδοιπορία στίς μορφές καί τό ὕφος τοῦ Ἑλληνικοῦ Χώρου*, Ἀθήνα 1973.
5. Βασιλειάδης Δ., *Τό Κρητικό Σπίτι*, Ἀθήνα 1976.
6. «Gerola», τόμος I.
7. Δημοτάκης Γεωργίου, *Χανιά στό πέρασμα τοῦ χρόνου*, Ἀθήνα 1969.
8. Δήμος Χανίων, *Ὀνομασθαί ὁδῶν, πλατειῶν κλπ. τῆς πόλεως Χανιά*, Ἀθήναι 1938.
9. Δ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Ἑλληνική τέχνη*.
10. Ἐνοριακή Ἐπιτροπή Ἀγ. Κων/νου, *Ἱερός Ναός Ἁγίου Κων/νου*, Χανιά 1931.
11. «Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης» φ.851/1887 κλπ., ἐγκύκλιος 16/1887, *Περί τῆς ἐκ 250.000 γροσίων Αὐτοκρατορικῆς δωρεᾶς, ὑπέρ τῶν σχολείων τῆς νήσου*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης» φ.888/1887, *Καλωπισμός τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου Χανίων*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης» φ.891/1887, *Καταβολή προσωπικῆς ἐργασίας γιά τή διάνοιξη τῶν δημοτικῶν δρόμων*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ.897/1887, *Ἀναχώρηση ἀρχιτ. Ἀλεξ. Καδδέη*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ.1350/1887, *Ἐπισκευή ὁδοῦ ἀγοῦσης εἰς Χαλέπαν*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ. 1357/1887, *Ἐγκαίνια ὑδραγωγείου Ρεθύμνης*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ.1353/1894, *Θάνατος καί ἐνταφιασμός Μεσοῦδ Βέη*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ.1362/1894, *Πρόγραμμα περί καθαρισμοῦ τῆς πόλεως Χανίων*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ.1367/1894, *Ἀπονομή μεταλλίου τεχνῶν στόν Μιχ. Σαββάκη*.
«Ἐφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης», φ.1381/1895, *Κανονισμός περί Ἀρχαιοτήτων*.

- « Εφημερίδα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης », Φ.1146/1895, *Τά ἔξωθι τῆς πόλεως κείμενα μέγαρα.*
12. « Εφημερίδα τῆς Κρητικῆς Πολιτείας », τεῦχος Α΄, Φ.16, 21, 22, 31, 32, 36, 37, 40, 66/1903, *Δημόσια Ἔργα.*
13. Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.25/1904 *Τό ἀνεγειρόμενο Νοσοκομεῖο.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.39/1904, *Ἡ διάρρηξις τῶν οἰκιῶν, τά κίосκια Χανίων – ρήγματα εἰς αὐτά.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.40/1904 *Τά ἐγκαίνια τοῦ νέου καταστήματος τῆς Τραπεζῆς Κρήτης.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.40/1904, *Ἡ κατεδάφισις τῶν κιοσκίων καί τό σχέδιον τῆς ἐντός τῶν τειχῶν πόλεως.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.42/1904, *Τό Νέον Νοσοκομεῖον.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.60/1904, *Δημόσια Ἔργα.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.60/1904, *Ἡ εἰς Σπιναλόγκα συγκέντρωσις τῶν λεπρῶν.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.70, 71/1904, *Κρίσεις ἐπί τῶν σκέψεων περί συνάψεως δανείου ἐκ 35.000.000 δρχ. ὑπό Μιχαήλ Σαββάκη, Μηχανικοῦ.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.72/1904, *Τά ἐγκαίνια τοῦ Νοσοκομεῖου.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.76/1905, *Περί σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας.*
- Εφημερίδα « Ἑλλάς », Φ.77/1905, *Περί τῶν Λιμένων.*
14. Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.46/1900, *Περί τοῦ Σχεδίου τῆς Πόλεως.*
- Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.52/1900, *Οἰκία Ναξάκη.*
- Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.57/1900, *Περί τῆς ἀφίξεως τοῦ διοργανωτῆ Δημοσίων Ἔργων κ. Ζαφειρίου.*
- Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.58/1900, *Περί τῆς ἀφίξεως τοῦ διοργανωτῆ Δημοσίων Ἔργων κ. Ζαφειρίου.*
- Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.60/1900, *Τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς τῶν τριῶν πόλεων τῆς Κρήτης.*
- Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.64/1900, *Τό ἐπεῖγον τοῦ σχεδιαγράμματος τῆς πόλεως.*
- Εφημερίδα « Επιθεώρησις », Φ.22/1903, *Μέγα σκάνδαλον περί τῶν Δημοσίων Ἔργων.*
15. Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.29/1902, *Ρήγματα τειχῶν.*
- Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.41/1902, *Μελέτη ὑδρεύσεως Χανίων διά τῶν ὑδάτων Ἁγιάς.*
- Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.48/1902, *Προσφορά χουρμάδων στόν Πρίγκηπα Γεώργιο.*
- Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.19/1902, *Ἰδρυση ἀρχιτεκτονικοῦ γραφείου τοῦ Ἰ. Ἰωαννίδη.*
- Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.20/1902, *Διορισμός Σαββάκη ὡς Δ/ντοῦ Δημ. Ἔργων.*
- Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.63/1908, *Τά νέα Δημοτικά ἔργα, ἐξωραϊσμός καί ἐξυγιάνσις τῆς πόλεως.*
- Εφημερίδα « Κήρυξ », Φ.71/1908, *Αἱ ἐπισκευαί τοῦ Ἰταλι-*

κοῦ Στρατῶνος.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.178/1910, Ἐνοικιάζεται ἡ ἐν Χαλέπα οἰκία τοῦ κ. Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.244/1912, Τό δικηγορικόν γραφεῖον τοῦ κ. Κυριάκου Κ. Μητσοτάκη καί τά γραφεῖα τοῦ Κήρυκος εὐρίσκονται εἰς τήν ἐν Χαλέπα μεγάλην οἰκίαν τοῦ Ἐλευθερίου Κ. Βενιζέλου.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.348/1913, Ἡ ἔκθεσις τοῦ κ. Ἐμμ. Μουντάκη Δημάρχου Χανίων, διά τά Δημοτικά Ἔργα.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.335/1914, Δημοπρασία διά τήν ἀνέγερσιν Δημόσιου Ψυγείου.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.97-500 τῆς 12.5.1916, Τά ἐρείπια (βουλευτήριον). Μία μεταρρύθμισις εἰς τόν κήπον.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.98-501 τῆς 13.5.1916, Ἡ πρό τοῦ Γυμνασίου μας Πλατεία.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.113-516 τῆς 31.5.1916, Τά Δημοτικά μας.

Ἐφημερίδα «Κήρυξ», φ.744/1918, Ἀνακαίνισις Δημοτικοῦ Κήπου.

16. Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.10/10.6.1881, Νομοσχέδιο ὁδοποιΐας.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.25/1881, Ἐπιχώρια.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.51/21.2.1884, Οἱ κατέχοντες τά ἐντός πόλεως κατέχουν τίς γαῖες ἐκτός πόλεως.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.52/1884, Διάφορα (ὁδός Κήπου).

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.53/1884, Διάφορα (ἀφιξις ξένων Μηχανικῶν).

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.56/1884, Διάφορα (ὁδός Χαλέπας).

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.57/1884, Ἡ ἐν Κούμ-Καπί ἀποικία τῶν Ἀράβων.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.63/1884, Διάφορα (πρόσκλησις ξένου Μηχανικοῦ).

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.70/1884, Διάφορα (κατασκευή σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπό Χανιά μέχρι Ντούσλα).

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.81/1884, Περί τῶν τεσσάρων λιμένων τῆς Κρήτης.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.92/1884, Ἐκθεσις γιά τό Ὑδραγωγεῖο Χανίων.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.98/1884, Ἡ ὁδός τῆς Χαλέπας.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.105/1884, Ἀνέγερσις Στρατῶνων.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.109/1884, Ἀνέγερσις Στρατῶνων.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.129/1884, Ἀφιξις Ραῦμόνδου Ραββᾶ.

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.136/1875, *Λόγος Ι. Φωτιάδου Πασσᾶ κατά τὴν ἔναρξιν τῆς ΙΣΤ΄ συνόδου τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως.*

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.165/1885, *Περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῶν ἐπικηδείων λόγων τοῦ ἱατροῦ Ἰσιδώρου Βώμ.*

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.77/1887, *Ἐπιτομή Ἀλεξάνδρου Καδδέη.*

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.80/1887, *Ἐπιτομή Ἀλεξάνδρου Καδδέη κλπ.*

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.88/1887, *Δενδροφύτευσις ὁδοῦ Χαλέπας.*

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.91/1887, *Οἱ Χαλικοῦται ἐν Κρήτῃ.*

Ἐφημερίδα «Λευκά Ὀρη», φ.91/1887, *Ἐπιτομή Μηχ. Αντώνη Μουντάκη.*

17. Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.4/1891, *Ἐλπίς Μέλαινα.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.11/1892, *Περὶ τῆς Αἰκατερίνης Καλαϊσάκη Ζυγομαλᾶ.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.12/1892, *Περὶ τῆς Αἰκατερίνης Καλαϊσάκη Ζυγομαλᾶ.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος» φ.15/1892, *Ἐργαστήριον πηλίνων ἀγγείων.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.15, 16, 17/1892, *Ἐκδρομὴ εἰς Ἄπτερα.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.16/1892, *Ἐπιτομή Μηχ. Σαββάκη, Μηχ/κοῦ.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.18/1892, *Αἱ Φυλακαί.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.22/1892, *Δωρεὰ Βαρύνης Σβάρτζ.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.29/1892, *Ἡ κάμινος τοῦ ἀγγειοπλαστείου Στρατουδάκη.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.31/1892, *Δημόσια Ἔργα.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.47/1892, *Τὰ καθ' ὑμᾶς (ἀρχαιολογικά).*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.48/1892, *Περὶ τῶν Δημοσίων Ἔργων Ρεθύμνης.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.48, 49, 50, 52, 53/1892, *Ἡ ἄλωσις τῆς νήσου Θοδώροῦ.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.50/1892, *Δημόσια Ἔργα.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.53/1892, *Μαυσωλεῖο Γαζῆ Μουσταφᾶ.*

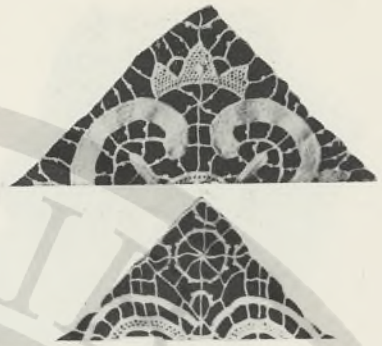
Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.54/1892, *Διορισμὸς Μηχ. Δημ. Γεδεῶν ἐπὶ τῶν Λιμ. Ἔργων.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.64/1893, *Ἐπιτομή Κων/νου Δρανδάκη, Μηχανικοῦ.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.66/1893, *Περὶ καθαιρέσεως τῆς κρήνης Συντριβανίου.*

Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», φ.71/1893, *Περὶ τοῦ ἐν Ἀλμυρῶ νέου συνοικισμοῦ.*

- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.72/1893, *Διορισμός Μιχ. Σαββάκη ὡς μηχανικοῦ ἐπιβλέψεως στρατιωτικοῦ Νοσοκομείου.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.73/1893, *Περί τῆς Ἄλμυρουπόλεως.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.87/1893, *Πασσάδες Κρήτης.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.112/1893, *Περί τῆς Ἄλμυρουπόλεως.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ. 138/1894, *Ἡ ὁδὸς Κήπου.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.154/1894, *Τὸ ὕδωρ τῆς πόλεως.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.164/1895, *Ἡ συγκοινωνία Χαλέπα-Χανιά.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.169/1895, *Ἡ Ἄλμυρούπολις προσδεύει.*
- Ἐφημερίδα «Μεσόγειος», Φ.173, *Μελέτη σιδηροδρόμου Ρῶσελ καὶ Ἐβερτ οἰκία Ἀνέστη Λαζαρίδη.*
18. Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.371/1907, *Ἄλλη προϊστορική πόλις ἐν Κρήτῃ.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.422/1908, *Οἰκοδομικὴ κίνησις ἐν Χανίοις.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.425/1908, *Τὸ Δημοτικὸν Νοσοκομεῖον.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.428/1908, *Ἐπὲρ τοῦ Δημοτικοῦ Νοσοκομείου.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.434/1908, *Διορισμός Μιχαήλ Σαββάκη ὡς Μηχ. 1ης περ. Δημ. Ἔργων.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.446/1908, *Διορισμός Λουδοβίκου Φιγκάρη.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.452/1908, *Ἀφιξις Λουδοβίκου Φιγκάρη.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.464/1908, *Σιδηρόδρομοι ἐν Κρήτῃ, Δημοτικὰ Χανίων.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.538/1909, *Δωρεὰ Βασιλόπαιδος Γεωργίου.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.792/1911, *Κατάρρευσις Βουλευτηρίου.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.822/1912, *Περί τοῦ Τελωνείου Χανίων.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.825/1912, *Περί ἀνεγέρσεως κτηρίου διὰ τὴν στέγασιν τοῦ Κοινωφελοῦς Ταμείου.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.832/1912, *Τὸ Κοινωφελές Ταμεῖο.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ. τῆς 12.2.1913, *Ἡρωῖσμοί νεαροῦ Κρητὸς ἐθελοντοῦ Μενέλαου Μπαζιανάκη φοιτητοῦ Ἰατρικῆς.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.1019/1913, *Ὁ κ. Δραγούμης ἐπίτιμος Δημότης Χανίων.*
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», Φ.1135/1913, *Σπουδαῖα μέ-*

τρα Γενικῆς Δ/σεως γιά τά ζωτικώτερα ζητήματα. "Ίδρυσις νέας Ὑπηρεσίας.

- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1124, 1125/1913, *Τά Δημόσια Ἔργα.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1131, 1132/1913, *Τά Δημόσια Ἔργα τοῦ Μηχ. Ἀντώνη Μουντάκη.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1164/1913, *Ἀφιξις Ἐπιθεωρητοῦ Δημ. Ἔργων Βερροϊόπουλου.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1153/1913, *Τό ζήτημα τῆς συγκοινωνίας, τοῦ Μηχ. Ἀντώνη Μουντάκη.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1155/1913, *Τό τετράγωνον τῆς πλατείας Βενιζέλου.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.35/1901, *Διοργάνωσις γραφείου Δημ. Ἔργων.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.70/1902, *Ἀφιξις Πολ. Μηχ/κοῦ Κων. Δρανδάκη.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.86/1902, *Τά Δημόσια Ἔργα ἐν Κρήτῃ.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.97/1902, *Κατακόμβαι ἐν Κρήτῃ.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.106/1902, *Διορισμός Μιχαήλ Σαββάκη ὡς Ἐπιθ/τοῦ Δημ. Ἔργων.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.117/1902, *Δημόσια Ἔργα.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.127/1902, *Ἀπό τόν Ἀρχαῖον Κόσμον.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.136/1903, *Εἰδήσεις τῆς ἐβδομάδος (ἐγκαίνια ἡγεμονικοῦ Ναοῦ).*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.136/1903, *Ἐγκατάστασις λεπρῶν εἰς Σπιναλόγκα.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.203/1904, *Εἰδήσεις τῆς ἐβδομάδος (Κιόσκια)*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.222/1904, *Ἀφιξις Γάλλου Μηχανικοῦ Κελλενέκ.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.231/1904, *Σκέψεις περὶ συνάψεως μεγάλου δανείου.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.242/1905, *Ἐναρξις κατασκευῆς ὁδοῦ Χανίων Κισσάμου.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.314/1906, *Εὐχαριστήριον πρὸς τόν Μηχ. Μιλτιάδην Μυλωνᾶ.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1158/1913, *Μέγα ξενοδοχεῖον ὑπνοῦ ἢ Μεγάλη Βρετανία.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1164/1913, *Τά Δημόσια Ἔργα.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ. 1168/1913, *Τά Δημόσια Ἔργα.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1175/1913, *Ἐνωση τῆς Κρήτης μέ τήν Ἑλλάδα.*
- Εφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1177/1913, *Τά ἐγκαίνια τῆς Ἀγορᾶς.*

- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1178/1913, Ἡ χθεσινή ἑορτή τῶν ἐγκαινίων τῆς Ἀγορᾶς.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1179, 1180/1913, Ὁ Λιμὴν Χανίων καὶ οἱ λοιποὶ, ὑπὸ Ἀντ. Μουντάκη Μηχ/κοῦ.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1181/1913, Διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Μελετῶν.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1189/1913, Δημοτικά.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1190/1913, Ἐπίβλεψις Δημοσίων Ἔργων.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1192/1913, Ἡ Ὑπηρεσία τῶν Μελετῶν.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1200/1913, Τὸ ζήτημα τῶν Δημοσίων Ἔργων, ὑπὸ Μ. Κουνδοῦρου.
- Ἐφημερίδα «Νέα Ἐρευνα», φ.1208, 1212/1914, Ἰδρυσις Σχολικῶν κτιρίων.

19. Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ. 1/1899, Πωλήσεις οἰκοπέδων.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.12/1899, Ἡ κατάρριψις τῶν κισκίων.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.16/1899, Ἀνοικτὴ ἐπιστολή πρὸς τὴν Θ.Σ. τοῦ Μηχ/κοῦ Α. Μουντάκη.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.18/1899, Ἐγκαίνια Τραπεζῆς Κρήτης.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.22/1899, Κατάρτιση Μηχανικοῦ Συμβουλίου.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.26/1899, Τοποθέτηση σιδηρᾶς γεφύρας Κερίτη.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.27/1899, Καθαίρεσις βορειοδυτικοῦ τμήματος τειχῶν.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.36/1900, Διοργάνωσις Ὑπηρεσίας Δημ. Ἔργων.
- Ἐφημερίδα «Ἐρευνα», φ.41/1900, Δωρεὰ 31.000 φράγκων ὑπὸ τοῦ Πρίγκηπος διὰ τὴν ἀνέγερσιν Νοσοκομείου.
20. Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.6/1900, Διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν Δημοσίων Ἔργων.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.17/1900, Ἡ μεταφορὰ τῶν Ὑποουργείων.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.21/1900, Ἡ μεταφορὰ τῶν Ὑποουργείων.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.26/1900, Τὰ μάρμαρα τοῦ Μεγάλου τῶν Δικαστηρίων.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.55/1900, Ἀφιξις Μηχανικοῦ Ἰωαννίδη.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.66/1900, Ὑδραυλικά.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.105/1900, Ὑδραγωγεῖο Χανίων.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.112/1900, Ὁ Σεμπίλ Χανές.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.114/1900, Οἱ ἐν Κρήτη ξένοι ὑπήκοοι.
- Ἐφημερίδα «Πατρίς», φ.115/1900, Ὁ Διευθυντὴς τῶν

Δημοσίων Έργων.

- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.144/1901, *Η οικόδομική κίνηση.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.146/1901, *Τό Σχέδιον τῶν Χανίων ἐπερατώθη.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.147/1901, *Ανέγερσις Ἡγεμονικοῦ Ναοῦ.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.150/1901, *Υδροεῖσις Πόλεως.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.151/1901, *Ανώτερον Προσωπικόν εἰς τό τμήμα τῶν Δημοσίων Έργων.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.152/1901, *Μία δωρεά τοῦ Μ. Δουκός Γεωργίου. Ανέγερσις Ναοῦ.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.153/1901, *Τά Δημόσια Έργα.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.156/1901, *Δενδροφύτευσις ὁδοῦ Δικαστηρίων Χαλέπας, Τά Σχολεῖα τῆς Πόλεως.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.157/1901, *Επίσκεψις τῆς Α.Β. Ὑψηλότητος εἰς τό Διευθυντήριον Μέγαρον.*
- Έφημερίδα «Πατρίς», φ.158/1901, *Τά Δημόσια Έργα.*
21. Ζήβα Διονύση, *Ἡ Ἀρχιτεκτονική τῆς Ζακύνθου ἀπό τόν 13Τ' μέχρι τόν 10' αἰῶνα*, Ἔκδοσις Τ.Ε.Ε., Ἀθήνα 1970.
  22. Ζήβα Διονύση, *Ζακυνθινά Σύμμικτα*, Ἔκδοσις Τ.Ε.Ε.
  23. Ἡλιάκη Γιάννη, *Ἡ Νεολαία, στή νεολαία, γιά τή νεολαία.*
  24. Ἰακωβίδη Χρ., *Εἰσαγωγικό Σημείωμα Νεοκλασσικά σπίτια τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ: Στέλιου Σκοπελίτη*, Ἀθήνα 1977.
  25. Καλλιγᾶ Μαρίνου, *Γιαννούλης Χαλεπᾶς*, Ἔκδοσις Ἐμπορικῆς Τράπεζας, Ἀθήνα.
  26. Καλαϊσάκη Γεωργίου, *Περί τῆς προελεύσεως τῆς λέξεως Χανιά*, Ἐφημ. Ἐρευνα, φ.12,14/1899.
  27. Καρούζου Σέμνη, *Ἀκνήσωτοι οἴκοι*, Νέα Ἐστία, τεῦχος 17, σελ. 463-468.
  28. Κουρμούλης Γ., *Περί ἐτύμου τῆς λέξεως Χανιά*, Ἀθήνα 1937.
  29. Κυριαζόπουλου Β., *Σιδεριές καί κάγκελλα ἀπό τή Μύκονο*, Ζυγός φ.10, 11/1974.
  30. Κωνσταντινίδη Ἄρη, *Τά παλιά Ἀθηναϊκά σπίτια*, Ἀθήνα 1950.
  31. Λασιθιωτάκη Κ., *Σφακιανά Σπίτια*, Κρητικά Χρονικά Τ. ΙΑ' 1957.
  32. Μιχελῆ Π., *Τό Ἑλληνικό Λαϊκό σπίτι*, Ἀθήνα 1960.
  33. Μουρέλλου Γιάννη, *Βενιζέλος, οἱ ἀγάπες του, οἱ χαρές του, οἱ ὀδύνες του*, Ἀθήνα 1964.
  34. Μουτσόπουλου Ν., *Τ' ἀρχοντικά τῆς Καστοριᾶς*, Ἀθήνα 1962.
  35. Μουτσόπουλου Ν., *Σιδερένια Μακεδονικά ρόπτρα. Ἡ τέχνη στή Θεσσαλονίκη*, φ.1/1961.
  36. Μπίρη Κ., *Αἱ Ἀθήναι*, Ἀθήνα 1966.
  37. Νικολακάκη Μίνω, *Παλιά Χανιά*, Ἀθήνα 1961.
  38. Νικολακάκη Μίνω, *Πρόσωπα καί τύποι τῶν παλιῶν Χανιῶν*

39. Πλάτωνος Ν. Χανιά, 'Αλχανία ΕΕΚΣΓ'.
40. Σίνου Στέφανου, 'Αναδρομή στη λαϊκή 'Αρχιτεκτονική τῆς Κύπρου, 'Αθήνα 1976.
41. Σκοπελίτη Στέλιου, *Νεοκλασσικά σπίτια τῆς 'Αθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ*, 'Αθήνα 1975.
42. Sonnini G., *Voyage en Crete etc.*, Paris 1801.
43. «Spratt», τόμος II.
44. Σπανάκη Σ., *Τό Θέατρο στή Ρωμαϊκή Κρήτη*, Πρακτικά Β' Κρητολ. Συνεδρίου τ.Β', σελ. 151.
45. Σπανάκη Σ., *Κρήτη*, Β' τόμος.
46. Στεφανόπουλου Φώτη, *Τό Νεοκλασσικό Λαύριο*, Τεχνικά Χρονικά, Αὔγουστος 1976, ἑκτακτη ἔκδοση.
47. Τζεδάκη Γιάννη, *Ἀνασκαφή Καστελλίου Χανίων*, Κρητικά Χρονικά Κ' σ. 326.
48. Τραυλοῦ Ι., *Νεοκλασσική 'Αρχιτεκτονική στήν 'Ελλάδα*, Εἰσαγωγικό Σημείωμα, Ἐμπορική Τράπεζα τῆς 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1967.
49. Τσαρούχη Γιάννη, *Εἰσαγωγικό σημείωμα στά Νεοκλασσικά σπίτια τῆς 'Αθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ*, Στ. Σκοπελίτης, 'Αθήνα 1975.
50. Τωμαδάκη Ν., *Λαχανέας κλπ.* 'Αθήνα, τόμος ΜΗ' 1938.
51. Τωμαδάκη Ν., *"Ἅγιοι Ἀνάργυροι, παλαιός καθεδρικός ναός Χανίων*, 'Αθήναι 1969.
52. Τωμαδάκη Ν., *'Ο Βενιζέλος "Εφηβος*, 'Αθήνα 1964.
53. Falkener Ed., *A Description etc.*
54. Φουρναράκη Κ., *Τά Χανιά μας*, 1928.
55. Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος», *Τά Χανιά*, Χανιά 1968.
56. Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος», *Τά Χανιά τό 1861*, Χανιά 1973.
57. Ψυλλάκη, *'Ιστορία τῆς Κρήτης*.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- 1 Ἐνθύμιο τῆς Κρήτης
- 2,3 Ἀνασκαφή Καστελλίου Χανίων
- 4,5 Βυζαντινό τείχος Καστελλίου Χανίων
- 6 Βυζαντινό τείχος Καστελλίου Χανίων μεσημβρινή πλευρά (σχέδιο)
- 7 Ἐνετικό τείχος παλαιᾶς πόλης Χανίων. Ἀνατολική πλευρά
- 8 Φάρος Χανίων
- 9,10 Λιμάνι Χανίων
- 11 Λιμάνι Χανίων. Καρνάγιο
- 12 Λιμάνι Χανίων. Ἀνατολική πλευρά
- 13 Λιμάνι Χανίων. Δυτική πλευρά
- 14 Ἀποψη παλαιᾶς πόλης ἀπό τῆς θάλασσης
- 15 Χάρτης μέ τά πρῶτα μονοπάτια ἔξω ἀπό τά τείχη τῆς πόλης τῶν Χανίων (σχέδιο)
- 16,17 Ἀπόψεις Χαλέπας
- 18 Ἡ ὁδός Σούδας, σημερινή Νεάρχου
- 19 Τό κενοτάφιο τοῦ Χαμίτ Βέη στό δρόμο τῆς Σούδας
- 20,21,22 Ἡ ὁδός Χαλέπας
- 23 Ἡ ἀρχή τοῦ δρόμου τῆς Χαλέπας. Στό βάθος ἀριστερά ἡ αἴθουσα γιά τίς θεατρικές παραστάσεις (βουλή)
- 24,25 Ὁ Ἰταλικός Στρατώνας
- 26 Τό Περίπτερο τοῦ Ἰταλικοῦ Στρατώνα
- 27 Τό Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων
- 28 Γενική ἄποψη τοῦ χώρου τοῦ μεγάρου τῶν Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων
- 29,30 Τό μέγαρο τῶν Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων ὅπως εἶναι σήμερα
- 31,32 Λιθόγλυπτες κατασκευαστικές λεπτομέρειες Μεγάρου Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων (λεπτομέρεια εἰκ. 29, 30)
- 33 Κάτοψη ἰσογείου μεγάρου Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων (σχέδιο)
- 34 Κάτοψη ὀρόφου μεγάρου Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων (σχέδιο)
- 35 Ἡ ἄφιξη τοῦ Πρίγκηπα Γεώργιου στήν Κρήτη
- 36 Τό μέγαρο Δημοσίων Γραφείων καί Δικαστηρίων καί ἡ πρώτη διαμονή τοῦ Πρίγκηπα
- 37 Τό Παλάτι τοῦ Πρίγκηπα (πρώτη διαμονή)

- 38 Χαλεπιανοί έπαναστάτες στό Θέρισσο
 39 Τοῦρκοι άξιωματοῦχοι στό Φιρκά
 40 Ξένοι διπλωμάτες στήν Κρήτη
 41 "Αποψη τῆς πόλης γύρω από τό Μέγαρο τῶν Δικαστηρίων, Δημοσίων Γραφείων
 42 Τά σπίτια τῆς σημερινῆς οδοῦ Ἐλέξανδρου Παπαναστασίου
 43 Ἡ σημερινή οδός Σφακιανάκη
 44 Τό Κούμ-Καπί έξω από τήν πόρτα τῆς Ἄμμου
 45 Τό Κούμ-Καπί κατά μήκος τῆς ἀνατολικῆς τάφρου
 46 Τό πρῶτο ρῆγμα τῶν τειχῶν
 47 Ἐεροφωτογραφία τῆς πόλης τῶν Χανίων τό 1938
 48,49 Οἱ δένδροστοιχίες τοῦ δρόμου τοῦ Μπόλαρη καί τῆς πλατείας Δικαστηρίων
 50,51 Ὁ Ἅγιος Κων/νος στή Νέα Χώρα
 52 Ἡ Εὐαγγελίστρια στή Χαλέπα
 53 Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στή Χαλέπα
 54 Πρόσοψη ἐκκλησίας Ἁγίου Λουκά (σχέδιο)
 55 Ὁ Ἅγιος Παντελεήμονας στή Χαλέπα
 56 Ἡ Ἁγία Μαγδαληνή στή Χαλέπα
 57 Ὁ Θεμέλιος λίθος τῆς Τράπεζας Κρήτης
 58 Ἡ Τράπεζα Κρήτης στήν ἀρχή τοῦ δρόμου τοῦ Περιπάτου
 59 Κάτοψη Δημοτικῆς Ἀγορᾶς Χανίων (σχέδιο)
 60 Ἐποψη τῆς Δημοτικῆς Ἀγορᾶς
 61 Ἡ ἀρχή τοῦ δρόμου τῆς Χαλέπας από τήν Ἀγορά
 62 Ἡ ἀνατολική πλευρά τῆς Ἀγορᾶς πρὶν νά μπαζωθεῖ ἢ τάφρος
 63 Ἡ μεσημβρινή πλευρά τῆς Ἀγορᾶς μέ τό καταφύγιο καί τό ὑπόστεγο
 64 Τό Ὠδεῖο
 65,66 Κατόψεις ἰσογείου καί ὀρόφου Ὠδείου Χανίων (σχέδιο)
 67 Ρολοῖ Πόλης
 68 Ρολοῖ Πόλης (σχέδιο)
 69 Σχολεῖα πόλης
 70 Νοσοκομεῖο Χανίων
 71 Κτίσμα Νοσοκομεῖου Χανίων (σχέδιο)
 72 Ξύλινο παράθυρο, καί ξύλινη στέψη σπιτιοῦ
 73,74 Χερούλια πόρτας
 75,76,77,78 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 79,80,81 Σιδεριές από καγκελόπορτες

- 82,83,84 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 85,86,87 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 88,89 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 90,91 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 92,93,94 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 95,96,97 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 98,99,100 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 101,102 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 103,104 Σιδεριές από καγκελόπορτες
 105 Σχέδιο πόλης με τίς θέσεις τῶν σπιτιῶν (σχέδιο)
 106 Τύπος 2ος σπιτιῶν (σχέδιο)
 107 Τύπος 3ος σπιτιῶν (σχέδιο)
 108 Οἱ καλύβες τῶν Χαλικούτηδων στό Κούμ-Καπί
 109 Μερικά ἀπό τά σημερινά σπίτια στό Κούμ-Καπί
 110 Ἐξοψη σημερινοῦ σπιτιοῦ στό Κούμ-Καπί
 111 Ἐξοψη σπιτιοῦ Βενιζέλου πρὶν νά ἐπισκευαστεῖ
 112 Τό σπίτι τοῦ Βενιζέλου σήμερα
 113 Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Βενιζέλου (σχέδιο)
 114 Κάτοψη ὀρόφου σπιτιοῦ Βενιζέλου (σχέδιο)
 115 Φωτογραφία καί κάρτα Μηχανικοῦ Λεωνίδα
 Λυγκοῦνη
 116,117 Ἐξοψεις σπιτιοῦ Λεωνίδα Λυγκοῦνη
 118 Ἐξοστακτήρας νεροῦ στό σπίτι τοῦ Λεωνίδα
 Λυγκοῦνη
 119,120 Ἐξοψεις Γαλλικῆς Πρεσβείας
 121 Ἡ Γαλλικὴ Πρεσβεία κατὰ τά τέλη τῆς Τουρκι-
 κῆς κατοχῆς
 122 Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Μαρκαντωνάκη
 123,124 Κατόψεις σπιτιοῦ οἰκογένειας Μαρκαντωνάκη
 (σχέδιο)
 125 Τό σπίτι τῆς Βαρώνης Σβάρτς
 126,127,128 Λεπτομέρειες ἀπὸ τό σπίτι τῆς Βαρώνης Σβάρτς
 129 Τό σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση
 130 Λεπτομέρεια ἀπὸ τά ἀκροκέραμα τῆς στέγης,
 στό σπίτι τοῦ Βαλέριου Καλούτση (λεπτομ. εἰκ.
 129)
 131 Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Βαλέριου Καλούτση
 (σχέδιο)
 132 Κάτοψη ὀρόφου σπιτιοῦ Βαλέριου Καλούτση
 (σχέδιο)
 133,134 Λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν πρόσοψη, στό σπίτι τοῦ
 Βαλέριου Καλούτση (λεπτομ. εἰκ. 129)
 135 Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Μητσοτάκη
 136 Τό σπίτι τοῦ Μανώλη Μουντάκη
 137 Τό σπίτι τοῦ Πωλογιώργη

- 138 Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Τσέλλε
 139 Λεπτομέρεια ἀπό τὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ τῆς οἰκογένειας Τσέλλε (λεπτομ. εἰκ. 138)
 140 Τό σπίτι τοῦ Θεμιστοκλῆ Μιτσοτάκη
 141 Τό σπίτι τοῦ Θεμιστοκλῆ Μιτσοτάκη σάν κατοικία τοῦ Πρίγκηπα Γεώργιου
 142 Ἡ πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Θεμιστοκλῆ Μιτσοτάκη (σχέδιο)
 143 Λεπτομέρεια ἀπό τὴ στέψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Θεμιστοκλῆ Μιτσοτάκη (λεπτομ. εἰκ. 140)
 144 Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Θεμιστοκλῆ Μιτσοτάκη (σχέδιο)
 145,146 Τό σπίτι τῆς Φαιναρέτης Μιτσοτάκη
 147,148 Τό Ἑλληνικό Προξενεῖο
 149,150 Τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Μυλωνογιάννη
 151 Τό σπίτι τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου Μπέντερ
 152 Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Λυγιδάκη
 153 Τό σπίτι τοῦ Καλαϊσάκη
 154 Τό σπίτι τοῦ Θεμιστοκλῆ Πλουμιδάκη
 155 Τό σπίτι τοῦ Ντόκου
 156 Τό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Λαντράκη
 157 Τό σπίτι τοῦ Κωστῆ Μανουσάκη
 158,159 Συγκροτήματα σπιτιῶν στό δρόμο τῆς Χαλέπας
 160,161 Τό σπίτι τοῦ Κούνδουρου
 162 Τό σπίτι τοῦ Κούνδουρου (λεπτομ. εἰκ. 160)
 163 Τό σπίτι τοῦ Κυριάκου Χατζηδάκη
 164 Τό σπίτι τοῦ «Ἐφέντη Παπαδάκη»
 165,166 Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Χαράλαμπου Πωλογιώργη
 167,168 Τό σπίτι τοῦ Ἰωάννη Φρογουδάκη
 169,170 Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ναξάκη
 171 Τό σπίτι τοῦ γιατροῦ Στυλιανάκη
 172 Τό σπίτι τοῦ Κουμῆ
 173 Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Χαμαράκη
 174 Τό σπίτι τοῦ Σώου
 175 Τό σπίτι τοῦ Σαριδάκη
 176 Τό σπίτι τοῦ Μαρκίδη
 177 Τό σπίτι τοῦ καθηγητῆ Σαμιωτάκη
 178 Τό σπίτι τοῦ Μάνου
 179,180 Τά ἐρείπια τοῦ Μπελέση
 181 Τό σπίτι τοῦ Φούμη
 182,183 Λεπτομέρειες ἀπό τό σπίτι τοῦ Φούμη
 184,185 Τό σπίτι τοῦ Γαλάνη
 186 Τό Δεσποτικό
 187,188 Τό σπίτι τῆς οἰκογένειας Φερλάτσο

- 189 Τό σπίτι τοῦ Ἀναστασάκη
 190 Τό σπίτι τοῦ Σκουλά
 191 Τό σπίτι τοῦ Στεφανάκη
 192 Τό σπίτι τοῦ Οἰκονόμου
 193 Τό σπίτι τοῦ Καλλιτεράκη
 194 Τό σπίτι τοῦ Ἀρχοντάκη
 195 Τό σπίτι τοῦ Παπαδόπετρου
 196,197 Κάτοψη ἰσογείου καί ὀρόφου σπιτιοῦ Παπα-
 δόπετρου (σχέδιο)
 198 Τό σπίτι τοῦ λιθογράφου Κουρουτάκη
 199 Κάτοψη ἰσογείου σπιτιοῦ Κουρουτάκη (σχέδιο)
 200 Κάτοψη ὀρόφου σπιτιοῦ Κουρουτάκη (σχέδιο)
 201,202 Κατασκευαστικές λεπτομέρειες σπιτιοῦ Κουρου-
 τάκη
 203,204 Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Κατζουράκη
 205 Ὁ Ἐρμῆς ἔργο τοῦ Κων/νου Ἀλυγιζάκη στήν
 ἀνατολική ὄψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κατζουράκη
 206 Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Χατζηδάκη καί Παπα-
 δονικολάκη
 207,208 Κάτοψη ἰσογείου καί ὀρόφου τοῦ σπιτιοῦ τῶν
 ἐμπόρων Χατζηδάκη καί Παπαδονικολάκη (σχέ-
 διο)
 209 Τό σπίτι τοῦ Θ. Μανούσακα
 210,211 Κατασκευαστικές λεπτομέρειες ἀπό τό σπίτι τοῦ
 Θεόδωρου Μανούσακα
 212 Τό Κοινωφελές Ταμεῖο (Ἀγροτική Τράπεζα)
 213,214 Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Γεώργιου Παναγιωτάκη
 215,216 Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Ν. Κουφάκη
 217 Τό σπίτι τοῦ Ἀνέστη Λαζαριδῆ
 218 Τό σπίτι τοῦ Ἐμμ. Παπαγιαννάκη
 219 Τό σπίτι τοῦ ἐφέτη Στρατηγάκη
 220 Ἡ πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἐμμ. Παπαγιαννάκη
 221 Ἐνα ἀπό τά γλυπτά τῆς στέψης τοῦ σπιτιοῦ
 τοῦ Στρατηγάκη
 222,223 Κατόψεις σπιτιοῦ Παπαγιαννάκη (σχέδιο)
 224 Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Κατζουράκη
 225,226 Τό σπίτι τοῦ βουλευτῆ Ν. Μπιστολάκη
 227,228 Οἱ κατόψεις τοῦ σπιτιοῦ τοῦ βουλευτῆ Ν. Μπι-
 στολάκη (σχέδιο)
 229 Ἡ ὄψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ βουλευτῆ Ν. Μπιστο-
 λάκη (σχέδιο)
 230 Τό σπίτι τοῦ Παναγιώτη Μουζουράκη
 231 Λεπτομέρεια ἀπό τή στέψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ
 Παναγιώτη Μουζουράκη
 232 Κατόψεις σπιτιοῦ Π. Μουζουράκη (σχέδιο)

- 233 Λεπτομέρεια καγκελόπορτας αὐλῆς σπιτιοῦ Π. Μουζουράκη
- 234,235 Τό σπίτι τοῦ ἔμπορα Θανάση Ξηρουχάκη
- 236,237 Λεπτομέρειες ἀπό τή στέψη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ ἔμπορα Θανάση Ξηρουχάκη
- 238 Τό σπίτι τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη τά τέλη τῆς Τουρκικῆς Κατοχῆς
- 239 Ἡ εἴσοδος τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη σήμερα
- 240 Ἡ κάτοψη τοῦ ὀρόφου στό σπίτι τοῦ Στυλιανοῦ Κουκουλάκη (σχέδιο)
- 241 Τό σπίτι τοῦ Φωτάκη
- 242 Τά σπίτια τοῦ κουρέα Παπαδαρατσάκη καί τοῦ ζωγράφου Ἄλυγιζάκη
- 243 Ἡ κάτοψη τῶν σπιτιῶν τοῦ Παπαδαρατσάκη καί τοῦ Ἄλυγιζάκη (σχέδιο)
- 244 Ὁ ζωγράφος Κων. Ἄλυγιζάκης
- 245 Ἔργο τοῦ Κ. Ἄλυγιζάκη καί τῆς γυναίκα του. Κέντημα καί ζωγραφική
- 246,247 Ἀπό τά ταβάνια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κων. Ἄλυγιζάκη
- 248 Τό σπίτι τοῦ Ἀστυνομικοῦ Λαμπρινάκη
- 249 Τό σπίτι τοῦ Κων/νου Βουράκη
- 250 Ὁ Φιλολογικός Σύλλογος Χρυσόστομος (σχέδιο)
- 251 Τά καταστήματα τοῦ Κούνδουρου
- 252,253 Κάτοψη ἰσογείου - πρόσοψη καταστημάτων Κούνδουρου (σχέδιο)
- 254 Τομή στά καταστήματα τοῦ Κούνδουρου (σχέδιο)
- 255 Σπίτι καί καταστήματα Λουρανδάκη
- 256 Σπίτι καί καταστήματα στόν ἐμπορικό δρόμο τῆς Νέας Χώρας
- 257 Τό σπίτι τοῦ Κτιστάκη
- 258 Τό σπίτι τοῦ Λ. Μαρκουλάκη
- 259 Τό σπίτι τοῦ Φραγγεδάκη
- 260 Τό σπίτι τῶν ἐμπόρων Πανεθυμιτάκη καί Γαλιάτσου
- 261 Τό σπίτι τοῦ Πρέβε
- 262 Ὁ ἐξώστης τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ἀνίκητου Γαροφαλάκη
- 263 Τό σπίτι τοῦ Ἀνίκητου Γαροφαλάκη
- 264 Ὁ Στέλιος Στρατουδάκης
- 265,266 Ἔργα τοῦ Στρατουδάκη ἀπό τό σπίτι τοῦ Νικολακάκη στόν Ἅγιο Ἰωάννη
- 267 Σφίγγα, ἔργο τοῦ Στέλιου Στρατουδάκη

- 268,269 Γλάστρα, έργο τοῦ Στέλιου Στρατουδάκη
 270,271 Γλάστρα, έργο τοῦ Στέλιου Στρατουδάκη
 272,273,274 Ἔργα τοῦ Μιχάλη Ταμπακόπουλου
 275,276,277 Ἔργα τοῦ Μιχάλη Ταμπακόπουλου
 278 Ἐπιστολή τοῦ Μιχάλη Σαββάκη
 279,280 Δημ. φιλιππότη 1893. Τάφος οἴκογ. γιατροῦ Ν. Βαρούχα
 281 Δημ. φιλιππότη 1893. Γιατρός Ν. Βαρούχας Λεπτομέρεια εἰκ. 279
 282 Δημ. φιλιππότη 1893. Γιατρός Ἀλέξ. Βαρούχας Λεπτομέρεια εἰκ. 279
 283,284 Λεπτομέρεια εἰκ. 279
 285 Δημ. φιλιππότης 1893. Κτηματίας Ἀριστείδης Βαρούχας
 286,287 Λεπτομέρεια εἰκ. 279
 288 Κ. Δημητριάδη 1912. Ἐπιτύμβια στήλη καί προτομές ζεύγους Παπαδονικολάκη
 289 Ἐπιτύμβια στήλη καί προτομή Ἀλέξ. Μπαδογιάννη
 290 Λεπτομ. ἐπιτύμβιας στήλης τάφου Ἀλεξ. Μπαδογιάννη
 291 Ἐπιτύμβια στήλη τάφου Μαργαρῶς Καβαλλιέρου
 292,293 Ἐπιτύμβια στήλη τάφου Μαργαρῶς Καβαλλιέρου (λεπτομ. εἰκ. 291)
 294,295 Ἐπιτύμβια στήλη τάφου Μαργαρῶς Καβαλλιέρου (λεπτομ. εἰκ. 291)
 296,297 Δ. Γεωργαντῆ 1925. Προτομή Σταύρου Μπούχλη
 298 Προτομή Ἀριστείδη Βαρουδάκη
 299 Λεπτομέρεια Προτομῆς Βασίλη Βαλάκη
 300 Προτομή Κων/νου Ναζάκη
 301 Ἐπιτύμβια στήλη καί προτομή Γιάννη Κυριακάκη
 302,303 Προτομή Γιάννη Κυριακάκη λεπτομ. εἰκ. 301
 304 Ἐπιτύμβια στήλη τάφου Αἰκατερίνης Καλαϊσάκη Ζυγομαῶ
 305 Ἐπιτύμβια στήλη τάφου Αἰκατερίνης Καλαϊσάκη Ζυγομαῶ (λεπτομ. εἰκ. 304)
 306 Ν. Σπανοῦ 1901. Ἐπιτύμβια στήλη στόν τάφο τῆς Σταματούλας Καλλιγέρη
 307 Ν. Σπανοῦ 1901. Ἐπιτύμβια στήλη στόν τάφο τῆς Σταματούλας Καλλιγέρη (λεπτομ. εἰκ. 306)
 308 Γ. Λευκαδίτη 1928. Ἐπιτύμβια στήλη τάφου Μενέλαου Μπουζιανάκη
 309 Ὁ τάφος τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου στό Ἀ-

- κρωτήρι
310 Θ. Θωμόπουλου 1926. Τό "Αγαλμα τῆς Ἐλευ-
θερίας
311 Paul Trubetscoy 1927. Ἄδριάντας Ἐλευθε-
ρίου Βενιζέλου

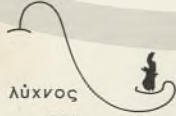

Λύχνος
Ε.Π.Ε

Γραφικές Τέχνες
Εκδοτικές Επιχειρήσεις
πλ. Θεάτρου 24 & Μενάνδρου
Αθήνα
3214 766
3212 675

